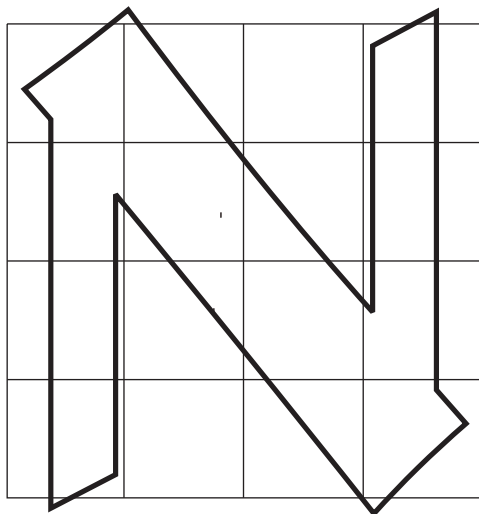

**BIĄŁOSTOCKIE
ARCHIWUM
JĘZYKOWE**

NR 14

UNIwersYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY

**BIAŁOSTOCKIE
ARCHIWUM
JĘZYKOWE**

NR 14

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
Białystok 2014

RADA NAUKOWA:

Stanisław Dubisz (Warszawa), Sabine Fiedler (Lipsk, Niemcy),
Irine Goshkheteliani (Batumi, Gruzja), Shin'ichiro Ishikawa (Kobe, Japonia),
Irena Masojć (Wilno, Litwa), Kazimierz Ożóg (Rzeszów),
Ewa Sławkowa (Katowice), Elżbieta Umińska-Tytoń (Łódź),
Bogdan Walczak (Poznań), Aleksander Zubow (Mińsk, Białoruś)

KOMITET REDAKCYJNY:

Elżbieta Awramiuk, Lilia Citko, Leonarda Dacewicz,
Beata Kuryłowicz (sekretarz), Zenon Leszczyński,
Bogusław Nowowiejski (redaktor naczelny), Urszula Sokólska,
Irena Szczepankowska, Joanna Szerszunowicz, Halina Święczkowska

REDAKCJA JĘZYKOWA:

Olga Anchimiuk, Lutz Harbig, Kirk Palmer, Konrad K. Szamryk

ADRES REDAKCJI

„Białostockie Archiwum Językowe”
15–420 Białystok, Plac Uniwersytecki 1, pok. 146
telefon: 85 7457446, 85 7457444; fax: 85 7457478
mail: filolog@uwb.edu.pl
<http://filologia.uwb.edu.pl/baj/>

Projekt okładki:

Andrzej Kisielewski

Korekta:

Zespół

*Publikacja została dofinansowana ze środków na działalność statutową
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku*

ISSN 1641–6961

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

15-097 Białystok, ul. Marii Skłodowskiej-Curie 14, tel. 85 7457120
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>, e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa: HotArt, Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY	9
<i>Olga Anchimiuk, Владимир Заика</i> К вопросу об изображении <i>Руки</i> в портрете преподобного Иоанна Дамаскина (Przedstawienie ręki w portrecie wielbnego Jana Damasceńskiego)	11
<i>Ирина Галыня</i> Просодическая интерференция в устноречевом общении на китайском языке (Interferencja prozodyczna w komuniko- waniu się w języku chińskim).....	25
<i>Beata Kuryłowicz</i> Osiemnastowieczne przysłowia w <i>Nowym dykcyonarzy</i> M. A. Trotza z perspektywy współczesnej	39
<i>Евгения Максимович</i> Фразеологические единицы библейского происхождения в речи православных носителей русского языка (Frazeologizmy pochodzenia biblijnego w mowie prawo- sławnych Rosjan)	53
<i>Małgorzata Nowak</i> Psalmy pokutne Wincentego Pola на тle polskiego stylu psalterzowo-biblijnego	65
<i>Богусław Nowowiejski</i> O słowniczku wyrazów ludowych Antoniego Wagi	81
<i>Beata Pieczychna</i> Wpływ dydaktycznego modelu hermeneutycznego Radegundis Stolze на akwizycję kompetencji tłumaczeniowej – wstępne wyniki eksperymentu	99
<i>Ewa Rogowska-Cybulska</i> Etymologie ludowe nazw wsi в gminie Radziłów (powiat grajewski)	127

<i>Urszula Sokólska, Irena Łapniewska</i>	
Charakterystyka tendencji imienniczych w Parafii pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie w latach 1950–1955, 1975–1980, 1995–2000	145
<i>Anetta Bogusława Strawińska</i>	
Glamour – Magic or Manipulation? A Short History and Definition	165
<i>Konrad Kazimierz Szamryk, Aneta Orłowska</i>	
Zmiany leksykalne w trzech wydaniach <i>Roślin potrzebnych</i> Krzysztofa Kluka. Rzeczowniki	177
<i>Joanna Szerszunowicz, Ivana Vidović Bolt</i>	
Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja	195
<i>Joanna Szerszunowicz</i>	
Między adaptacją a egzotyzacją: odwołania do tekstów kultury polskiej jako kategoria lakunarna w przekładach wierszy Wisławy Szymborskiej	217
<i>Joanna Ścibek</i>	
„I pusto – smutno – tęskno – jak gdy szczęście minie”. O porównaniach w <i>Marii</i> Antoniego Malczewskiego (struktura formalna)	241
<i>Halina Święczkowska</i>	
O pewnych problemach racjonalistycznej filozofii umysłu i filozofii języka Uwagi na marginesie <i>Rozprawy fizycznej o mowie</i> Géraulda de Cordemoy	261
<i>Anna Zagajewska</i>	
Trudne słowa. Wybrane problemy ortograficzne w praktyce pisarskiej	277
RECENZJE	291
<i>Beata Kuryłowicz</i>	
Ryszard Tokarski, <i>Światy za słowami. Wykłady z semantyki</i> leksykalnej	293
<i>Beata Kuryłowicz</i>	
Anna Kozłowska, <i>Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji.</i> O stylu artystycznym Karola Wojtyły	299

<i>Beata Piecychna</i>	
<i>Kompetencje tłumacza. Tom dedykowany Profesor dr hab. Elżbiecie Tabakowskiej, pod red. M. Piotrowskiej, A. Czesaka, A. Gomoli i S. Tyupy</i>	305
<i>Beata Piecychna</i>	
Bartosz Brożek, <i>Granice interpretacji</i>	313
<i>Anetta Bogusława Strawińska</i>	
Bogusław Skowronek, <i>Mediolingwistyka. Wprowadzenie</i>	319
<i>Konrad Kazimierz Szamryk</i>	
Irena Maryniakowa, Dorota K. Rembiszewska, Janusz Siatkowski, <i>Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza</i>	327
<i>Joanna Szerszunowicz</i>	
Sabine Fiedler, <i>Gläserne Decke und Elefant im Raum – Phraseologische Anglizismen im Deutschen</i>	331
<i>Joanna Ścibek</i>	
Katarzyna Sobstyl, <i>Samotność i jej obrazy w języku</i>	339
<i>Bogdan Walczak</i>	
Alicja Pihan-Kijasowa, <i>Słownictwo z zakresu handlu w prozie Bolesława Prusa (na tle XIX-wiecznej leksyki handlowej). Studia</i>	347
<i>Bogdan Walczak</i>	
Elżbieta Skorupska-Raczyńska, <i>Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej (studium językowo-stylistyczne)</i> ..	351

ARTYKULY

Olga ANCHIMIUK

Uniwersytet w Białymstoku
anchimiuk.olga@o2.pl

Владимир ЗАЙКА

Uniwersytet w Białymstoku
w.i.zaika@gmail.com

К ВОПРОСУ ОБ ИЗОБРАЖЕНИИ РУКИ В ПОРТРЕТЕ ПРЕПОДОБНОГО ИОАННА ДАМАСКИНА

Наше исследование особенностей изображения внешности в описаниях святых, подвижников, мучеников находится на стыке нескольких проблемных областей: словесного портрета, специфики словесного и несловесного изображения святого, проблемы тела в культуре.

Изображение святого отличается в православном и католическом христианстве. Принципиальное отличие изображений на православных иконах состоит в том, что на них нет демонстрации атрибута мученичества.

Относительно восточной иконы сказано, что «каждая деталь лица, жест или положение тела имеют символический характер: высокий лоб означает мудрость и глубокомыслие; большие глаза – проникновение в божественные тайны; тонкие губы – аскетизм; удлинённые пальцы – духовное благородство и чистоту деяний; наклон головы – внимание к Божественному внушению, голосу Божьему, который святые слышат в глубине своего сердца; чуть склонённая фигура – покорность воле Божией...»¹.

¹ Архимандрит Рафаил О языке православной иконы, «Сатисъ», Санкт-Петербург 1997, С. 4.

Изображение в католицизме является намного более богатым на атрибуты, поскольку детализация, как полагают, соответствует пониманию религии и не настолько сдерживается живописными канонами, как в православии. Например, в католичестве «часть [тела] мученика, которая подверглась глумлению, становится знаком, атрибутом, который позволяет распознать святого среди равных той частью, которую он демонстрирует: глаза св. Луции или св. Отилии, внутренности св. Мамлиса или св. Эразма, грудь св. Агаты или зубы св. Аполлины»².

Один из святых, переживших страдание, – Иоанн Дамаскин (ок. 675, Дамаск, Арабский халифат – ок. 753 (780) почитаем как в Католичестве, так и в Православии в лике преподобных. Во время возникновения в Византии ереси иконоборчества, св. Иоанн Дамаскин написал трактаты в защиту иконопочитания. Император Лев III, бывший на стороне еретиков, чтобы дискредитировать Иоанна Дамаскина приказал, подделав почерк и стиль, от его имени составить письмо, в котором Иоанн Дамаскин будто бы предлагал свою помощь в завоевании Дамаска. По решению халифа Иоанн был наказан отсечением правой руки, которая была повешена на городской площади. Иоанн выпросил руку обратно и, закрывшись, приложив отсеченную руку к суставу, стал молиться перед иконой Божьей Матери. Вскоре он заснул, а проснувшись, обнаружил руку чудесным образом излеченную.

Изображения руки, которое бы напоминало о событии мучения и чудесного исцеления на православных иконах св. Иоанна Дамаскина нет. Косвенно об этом напоминает икона «Троеручица», на которой мы видим серебряную вотивную³ руку принесенную Иоанном Дамаскиным Божьей Матери в дар за чудесное исцеление.

Словесные изображения св. Иоанна Дамаскина, конечно, содержат указания на мучение и предмет мучений, но в разных текстах совершенно по-разному.

В **словесности**, в отличие от живописи, облик человека создается совершенно иными средствами. Различие средств, в первую очередь,

² Historia ciała. T. 1, Od renesansu do oświecenia / tom pod red. Georges'a Vigarello; aut. Daniel Arasse [et al.]; przeł. Tomasz Stróżyński, Slowoobraz terytoria, Gdańsk 2011, s. 65.

³ Вотивный – приносимый в дар божеству.

определяются нелинейностью пластического и линейностью вербального искусства. Тем не менее, в словесности используется живописный термин **портрет**, под которым понимается «изображение внешности героя (черт лица, фигуры, позы, мимики, жеста, одежды) как одно из средств его характеристики»⁴. Также принято считать, что создание внешнего облика человека и в целом предмета в подробностях обеспечивается **описанием**.

Однако в самой словесности изображения одних и тех же предметов существенно различаются. Например, изображение святых принципиально различно в **литературе художественной** и **литературе житийной** в силу того, что эти виды литературы преследуют различные цели и, кроме того, имеют совершенно различную генетику.

С. С. Аверинцев, сравнивая особенности древних литератур (библейской и греческой), отмечал, что конститутивным критерием для литературной культуры греческого типа является описание, именно оно специфично для «художественной» литературы как таковой⁵. Экфрасис – собственно описательный жанр – определялся так: «описательное слово, которое наглядно представляет перед глазами изъясняемое», «экфрасис отличается от повествования тем, что второе содержит голое изложение событий, между тем как первый тщится как бы превратить слушателей в зрителей»⁶. В греческой литературе «мир как «космос» оказывается адекватно схваченным через незаинтересованное статичное описание, а мир как «олам» [в древнееврейской], напротив – через направленное во время повествование, соотношенное с концом, с исходом, с результатом, подгоняемое вопросом: «а что дальше?»⁷.

Эта ненаправленность на особенности пространства в целом и потому скудость на детали в житийной литературе восходит к литературе библейской.

При описании св. Иоанна Дамаскина один из элементов внешности – рука, часть тела, как объект насилия и впоследствии исцеления, является относительно частотным предметом упоминания.

⁴ Литературный энциклопедический словарь. Москва 1987. С. 289.

⁵ Аверинцев С.С. Риторика и истоки европейской литературной традиции, Москва 1996. С. 31–32.

⁶ Там же. С. 69.

⁷ Там же. С. 116–117.

Чтобы представить принципиальные различия в вербальном изображении святого в разных типах словесности, ограничимся особенностями словесного изображения руки.

Человеческая рука как объект человеческого же внимания существенна вообще. Об этом свидетельствуют показания языка. В [СУ] и [МАС] зафиксировано 10 основных значений лексемы рука. Также эти словари также имеют значительную заромбовую часть. В Толковом словаре русского языка В. Д. Дмитриева описаны 73 употребления, включающие фразеологические. Такое значительное количество лексических значений и фразеологизмов с компонентом *рука* свидетельствует о важности этой части тела в культуре человека и созданной им картине мира. С этим коррелирует и тот факт, что рука наполнена символическим содержанием.

В словаре символов подробно описывается разнообразная семиотика руки в самых различных культурах⁸.

В поле нашего зрения находится несколько текстов: «Четыи Минеи» св. Димитрия Ростовского (1689–1705) далее: (ЧМ), «Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu» ks. P. Skargi (PS), художественные тексты: повесть иерея Н. Агафонова «Иоанн Дамаскин» (2009) и одноименная поэма А. К. Толстого (1859), кроме того перевод так называемого Арабского жития св. Иоанна Дамаскина, написанного монахом Михаилом в XI веке⁹.

Мы сравним тексты жизнеописаний (ЧМ), и (PS), которые восходят к одному источнику – Арабскому житию св. Иоанна Дамаскина, что отражено в практически идентичной последовательности описываемых событий.

В текстах жизнеописаний в связи со следованием жанровым требованиям, которые предусматривают отсутствие подробностей, нет словесного портрета в обычном понимании, нет важнейшего эле-

⁸ В Словаре символов приводится длинный список символических значений руки, начиная с античности. Описываются различные символические функции частей руки, ее положений, а также роль руки в иконографии различных религий (Словарь символов, Москва 2000. [Электронный ресурс] Адрес доступа: <http://enc-dic.com/symbol/Ruka-728/>).

⁹ В предисловии к изданию Жития, говорится, что это, возможно, источник греческого жития. Последнее написано Иоанном, патриархом иерусалимским и стало источником «Четий Минеи», составленных св. Дмитрием Ростовским и «Żywotów Świętych» ks. P. Skargi.

мента образа, обеспечивающего создание внешнего облика человека в сознании читателя.

Но именно в силу этой минимальной описательности (как конститутивного признака религиозной литературы) в изображении человека важны все упоминания, в том числе и отдельных частей тела, деталей одежды и т.д.

Рассмотрим текст (ЧМ). В тексте жития нет сколько-нибудь явного описания внешности святого. Между тем в тексте (объемом 4900 слов) рука как часть тела является предметом описания или упоминания – 38 раз.

Для словесного текста существенным является **субъект речи**. В основном о руке говорится в речи повествователя, однако встречается упоминание о руке и в прямой речи «персонажей»: в речи самого св. Иоанна Дамаскина (14 раз), в речи царя Льва (1), в речи Богородицы (1).

Попробуем установить явную и неявную существенность упоминаний и описаний этой части тела в тексте.

Хотя в событиях, описанных в Житии, много участников, упоминается в основном рука (часть тела) только св. Иоанна Дамаскина. Все упоминания сконцентрированы в трех участках фабулы: 1) **подделка**, 2) **отсечение и исцеление**, 3) **конфликт со старцем**.

В **ситуации подделки** (*послание Иоанна, писанное его собственной рукой...*, *...послание, написанное собственной рукою Иоанна.*) упоминание о руке связано с основной деятельностью св. Иоанна Дамаскина – писанием текстов. Употребление *отдали его в руки царю* в описываемой ситуации подразумевает не часть тела, оно имеет значение ‘непосредственно’.

При передаче содержания поддельного письма в житии имеется три употребления слова *рука* в нетелесном значении: [царь Лев] *Извещаю тебя, что город наш Дамаск, находящийся в руках сарацин, плохо охраняется и совсем не имеет крепкой стражи, войско в нем – слабое и малочисленное. и тогда ты без труда возьмешь город в свое владение, в сем много помогу и я, потому что город и вся страна – в моих руках.... живущий в твоём государстве, частыми своими посланиями ко мне побуждает меня нарушить мир и обещает мне отдать город Дамаск в мои руки без труда, если я неожиданно пришлю свое войско.*

Примечательно, что непосредственно перед ситуацией **отсечение и исцеление** св. Иоанн Дамаскин, отвергая обвинения в преда-

тельстве, дважды упоминает о руке: *Буквы в этой хартии несколько походят на письмо моей руки, однако не моя рука писала сие*. В случае отсутствия глаголов (которые здесь явно избыточны), употребление имело бы значение 'почерк'¹⁰. Глаголы же подчеркивают не только, телесное значение руки, но то, что рука действовала самостоятельно, сама по себе, отдельно от человека. Св. Иоанн Дамаскин как будто предчувствует будущую «отдельность» руки.

Следующие несколько раз упоминается о руке при изложении **ситуации отсечения**: [князь]... *повелел отсечь неповинному Иоанну правую руку... И отрубили правую руку у Иоанна, – ту руку, которая укрепляла правоверных о Боге;... эта рука, обличившая своими писаниями ненавидящих Господа. ... После казни, рука Иоанна повешена была на рынке*. Из приведенных пяти упоминаний только два имеют существенную конкретизацию: напоминание о правде, о том, что Иоанн не был предателем. Но ни одна из конкретизаций не является характеристикой внешней стороны предмета. Это не описание.

Далее упоминания о руке предшествуют Божественному ее исцелению. Св. Иоанн Дамаскин просит князя: *Увеличивается болезнь моя, и невыразимо меня мучает, не могу иметь отрады до тех пор, пока усеченная моя рука будет висеть на воздухе; молю тебя, господин мой, прикажи отдать мне мою руку, чтобы я мог похоронить ее в земле*.

В связи с принципиальной неописательностью житийной литературы (в отличие от художественной) для нее нехарактерны даже определения, способствующие визуализации повествования. Именно потому становится заметным согласованное определение *...пока усеченная моя рука будет висеть, ... взяв усеченную руку, Иоанн вошел, ... приложил отсеченную руку к суставу*». Неразнообразные определения подчеркивают только один признак – тот, который связан с наказанием.

Ситуация молитвы и исцеления по молитве является кульминационной не только в событийном отношении, но и в изображении рассматриваемой части тела.

В молитве св. Иоанна Дамаскина есть несколько упоминаний о руке: *Владычице Пречистая Мати, рождшая Бога Моего, вот правая моя рука отсечена ради Божественных икон. ... поспеши же на помощь и исцели мою руку. Десница Вышнего, воплотившаяся из Тебя, ради*

¹⁰ Кстати, именно так и описана эта ситуация в Арабском житии.

молитв Твоих совершает многие чудеса, посему молю я, чтобы и мою десницу исцелил Он по Твоему ходатайству. О Богомати! Пусть сия рука моя напишет то, что Ты Сама позволишь в восхваление Тебя и Сына Твоего,

Богородица в ответе Иоанну тоже дважды упоминает о руке: *Рука твоя теперь здорова, не скорби об остальном, но усердно трудись ею, как обещался мне, сделай ее тростью скорописца.*

Таким образом, в обеих репликах представлены два способа наименования: *рука* и *десница* в первом и *рука* и *трость скорописца* в ответных словах Богородицы. Считаем принципиально существенным такое разграничение: в синонимической паре первые наименования (*рука*) – маркируют прошлое (включая и то, что Иоанн писал против ереси и в защиту икон), вторые наименования маркируют будущее – посвящение своей деятельности писаниям и пению во славу Бога.

Можно допустить, что перифраза как разновидность фигуративной речи – своего рода компенсация отсутствия эпитетики, как заметного признака всякого описания.

Кульминационную часть завершает молитва св. Иоанна Дамаскина, в которой он упоминает дважды о руке Господа и один раз о своей: *Десница Твоя, Господи, прославилась силою, ... десная Твоя рука исцелила мою усеченную десницу и сокрушит врагов, непочитающих Честного Твоего и Твоей Пречистой Матери образа, и уничтожит ею, для возвеличения славы Твоей, врагов, уничтожающих иконы.*

Нам представляется, что использование *десница* по отношению к руке Господа и своей руке (учитывая такое же параллельное употребление в предыдущей молитве) изображает этим подобием номинации веру в результат молитвы.

Примечательно, что после кульминационных моментов отсечения и исцеления с существенным для смысла изменением наименования объекта в дальнейшей ситуации объяснения князю причины исцеления упоминания о руке возвращаются к обычному однообразию: *На суставе, от которого была отсечена рука..., ... для очевидного показания бывшего отсечения руки..., ... так хорошо присоединил руку к суставу..., ... и сделал здоровую руку.*

В следующем участке фабулы **конфликт со старцем** рука «присутствует» по-разному: либо имплицитно, например в просьбе написать песнь, либо в значении 'непосредственно сам' в приказе старца:

пусть он очистит своими руками проходы всех келий, либо весьма подробно: начал он с усердием исполнять повеление, касаясь нечистот теми руками, которые прежде умащал разными ароматами, и оскверняя нечистотами ту десницу, которая чудесно была исцелена.

Здесь наблюдается подобное тому, что отмечали выше, противопоставление руки до и после чуда. Здесь различие в наименовании *рука* / *десница* еще раз подчеркивает два состояния персонажа, причем оба упоминания подчеркнуты параллелизмом придаточных определительных, в которых описаны разные воздействия на руку (*умащать* / *исцелять*).

Важнейшее упоминанием о руке в описании разрешении конфликта: [старец] *обнял его и целовал голову, плечи и руки его...*, которое конечно, соотносится с предыдущим требованием работать *своими руками*. И далее: *Взяв Иоанна за руку, старец ввел его в свою келию, где упоминание о руке, будучи избыточным, так как конструкция ввести в... уже подразумевает какой-либо жест, не только подчеркивает заботу старца, но и напоминает о событии исцеления.*

Интересно, что старец, передавая Иоанну слова Богородицы, переформулировал напутствие Богородицы, он поменял тип речи: в речи Богородицы (где подразумевается рука) *он напишет догматы православной веры и обличит еретические лжеучения*, в речи старца: *Открой уста твои, Крепко возноси голос твой.*

Далее меняется способ именования руки: в речи св. Иоанна Дамаскина: *Первую свою книгу Иоанн начал такими словами: «Твоя повелительна десница боголепно в крепости прославися, в речи повествователя: По поводу же чудесного исцеления своей десницы, он, в восторге радости, так воззвал к Богородице...*

Последнее завершающее упоминание о руке в (ЧМ) является косвенным, оно опять маркирует дочудесное состояние св. Иоанна Дамаскина, и характеризует плат – предмет, которые впоследствии будет напоминать о событии исцеления: *Плат, коим была обвита отсеченная его рука, Иоанн, в воспоминание дивного чуда Пречистой Богородицы, носил на своей голове.* Последующее описание жизни св. Иоанна Дамаскина не содержит ни одного прямого упоминания о руке, но только имплицитные (писания св. Иоанна Дамаскина).

Итак, в (ЧМ) собственно о руке св. Иоанна Дамаскина в отмеченных участках фабулы речь идет 31 раз. Между тем словоформа *рука* в тексте ЧМ встречается 38 раз, что значительно больше

упоминаний о части тела. Дело в том, что в ряде случаев словоформа *рука* является элементом устойчивых выражений, в том числе компонентом различных фразеологизмов: [отец Иоанна] *выкупал пленных, заключенных в темницах освобождал от оков и избавлял от смерти и всем страждущим подавал руку помощи; ...Восстав и воздев руки к небу, он вознес благодарение Богу и Богородице* – здесь повествователем описывается жест, в котором существенно не упоминание органа жестикуляции, но символическое значение жеста. И еще: *Да и какая будет польза, находящемуся в послушании, иметь в руках дела, а в устах ропот, исполнять приказание, а языком или умом претворить, и когда такой человек будет совершенным?*

Интересно, что все поговорки употреблены только в речи повествователя, включая и фрагмент поддельного письма: *потому что город и вся страна – в моих руках*.

Итак, в (ЧМ) при минимальном упоминании о теле и в целом о внешности святого даже с учетом его телесных страданий каждое упоминание становится необычайно выразительным и содержательным, различия в номинации части тела обеспечивают дополнительные приращения смысла, концентрируя внимание читателя не на внешней стороне деятеля и действия, а на духовной составляющей события.

Подчеркнем, функция *плата* (в других описаниях *чалмы, тюрбана*) символична. Это постоянное напоминание о чуде исцеления тела, но при этом без физиологических подробностей.

Текст «Żywot Ś. Jana Damascena» ks. P. Skargi из сборника «Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu»¹¹ рассмотрим по аналогии с предыдущим текстом. Упоминание о руке встречается 19 раз в тексте (PS), содержащем 2801 слово. В 18 случаях употребляется собственно слово *рука* (*ręka*): *Gniewliwy pan wnetże kazał mu rękę prawą uciąć*. Кроме того, для наименования этой части тела в (PS) 1 раз используется слово *prawica*: *w mocy Twej prawica Twoja zleczyła ją*.

Собственно о руке св. Иоанна Дамаскина речь идет 14 раз. В речи повествователя (7) – *Te obydwie listy posłał onemu Saracenowi, z których rozgniewany, zawołał Jana Damascena i ukazał mu on list sfalszowany, wyrażeniem zdradliwym pisania ręki jego*. В прямой речи «персонажей»:

¹¹ Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu. T. 2, Wydawnictwo Księży Jezuitów, Kraków 1934, s. 290–297.

Богородицы – (1) *on obraz Panny Przczystej łaskawie do niego rzekł: Oto uzdrowiona jest ręka twoja*, в том числе в речи св. Иоанна Дамаскина – (4), из них 2 раза в его речи к Богородице: *Gospodo Przechwiała Matko, któraś porodziła Pana Boga mego, dla świętych obrazów ta moja ręka odcięta jest*. И 2 раза в обращении св. Иоанна Дамаскина к Богу: *I wielbił wielkim głosem miłosierdzie Boskie, mówiąc: Prawa ręka Twoja uwielbiona jest, w mocy Twojej prawica Twoja zleczyła ją*.

Текст не содержит, как и (ЧМ), описаний руки. Заметным отличием этого текста от (ЧМ) является отсутствие фразеологизмов с компонентом *рука*.

В описанных в (PS) ситуациях рука представлена также имплицитно. В отличие от (ЧМ) в одном из употреблений подразумевается рука еретиков, выметающих иконы из храмов: *W ten czas cesarz Leo Izaurykus wniósł przeklęte heretyctwo obrazoburskie, chytrością i mocą je rozszerzając, a obrazy z kościołów wymiatając*.

Интересно, что в описании ситуации с подделкой слово *рука*, как и в (ЧМ) употребляется в значении 'почерк': *i naśladowując własność liter i pismo ręki jego, napisać kazał cesarz heretyk list taki, jakoby Damascenus do niego te słowa pisać miał*. В рассматриваемом тексте как и в (ЧМ) тоже подчеркивается парадокс, обеспечиваемый двумя значениями лексемы *рука*: *рука* как часть тела страдает из-за подделки *руки* (почерка).

Рука отсеченная фигурирует в тексте (PS) также и как предмет устрашения: *Oną rękę, która się pisaniem przeciw heretykom o obrazy zastawiała, i kazał ją na rynku wysoko zawiesić*.

Далее о руке упоминается, как и в тексте (ЧМ), при описании просьбы к халифу вернуть руку, а также в молитве о руке: *Jan święty, cierpiąc ból wielki, a do Pana Boga w niewinności swej wołając, w wieczór wskazał do pana swego, prosząc go, aby mu oną rękę posłał, mając nadzieję, iż skoroby pogrzebiona była, wielki ból jego uskromić się Miał*.

О своей руке св. Иоанна Дамаскина говорит в молитве к Богородице: *daj mi potoc, bo ręka Najwyższego, który się w Tobie wcielił, na modlitwę Twoją wielkie cuda czyni tym, za których się Ty u Niego wstawiasz. Niech uzdrowi, proszę Cię, tę rękę moją dla prośby Twojej, abych ja Jego i Twoją sławę tą ręką rozmnażał, a pisaniem bronił prawowiernej nauki*.

Кульминационной как и в (ЧМ) является ситуация обращения Богородицы, к молящемуся св. Иоанну Дамаскину: *Oto uzdrowiona jest ręka twój, nie leń że się napotem robić nią, tak jakoś obiecał*, а также

обращения св. Иоанна Дамаскина к Богу с благодарностью и обещанием: *Prawa ręka Twoja uwielbiona jest, w mocy Twej prawica Twoja zleczyła ją, i porani nieprzyjaciół, którzy obraży Twoje i Przeczystej Matki Twej w nie czci rozbijają i palą*. В этой ситуации руке св. Иоанна Дамаскина приписывается признак (*uzdrowiona*), но в отличие от (ЧМ) нет употребления *prawica* применительно к св. Иоанну Дамаскину.

Интересно, что фрагмент, насыщенный глаголами, изображает будущую деятельность. Действие, которое обещает совершить св. Иоанн Дамаскин своей рукой, выражено метафорой – *porani nieprzyjaciół*.

После чудесного исцеления, как и в (ЧМ), о руке сообщается в основном имплицитно, с помощью глагола *pisać*.

Существенным отличием (PS) от (ЧМ) является то, что о руке говорит братия монастыря, обсуждая наказание старца, которое им кажется чудовищным, так как оно оскорбляет *чудесную руку: ręką oną, która (cudownie zleczona) sławę Boską rozsiewała i wiary świętej broniła, wszystkie nieczystości chędożył, nic się nie wstydyząc*.

Сопоставляя слова Бога (в (ЧМ) это слова Богородицы), обращенные к старцу, и то, что пересказал старец св. Иоанну Дамаскину, видим, во-первых, отсутствие прямого упоминания о руке и, во-вторых, в обоих репликах имплицитное указание на руку употреблением отглагольного существительного: *nauka i pisanie Kościołowi Bożemu..., a uweselał Jeruzalem słodkiem pisanem i nauką Twoją*.

В отличие от (ЧМ) старец не заменяет «писание» «пением», но только украшает действие эпитетом *słodkiem* (приятным для Бога, сладким для сердца).

Дальнейшее повествование в (PS) в отношении изображения руки совпадает с (ЧМ): после того, как старец передал слова Бога, упоминание о руке только имплицитное: глаголом *писать* (*pisać*) и его производными: *Od tego czasu udał się na pisanie ś. Jan..., Pisał przeciw heretykom...*

Итак, сравнение двух жанрово идентичных текстов показывает следующее. С одной стороны мы видим строгое следование правилу, канону: все три ситуации (**подделка, отсечение и исцеление, конфликт со старцем**) являются существенными для рассматриваемой части тела в обоих текстах, другое проявление следования канону изображения святого – это отсутствие описательности и опора на событийную сторону, в котором становятся важными также имплицитные изображения (в основном в упоминаниях о письме). От-

существование описательности увеличивает релевантность переименований (*десница, трость скорописца*), а также повторов (*десница* Бога и *десница* Иоанна). Пожалуй, самым заметным отличием в представлении рассматриваемого предмета в двух текстах является такая деталь внешности св. Иоанна Дамаскина, как плат.

Характерно, что в тексте P. Skargi нет упоминания об этом платке, а внешность описывается с помощью фразеологического оборота: «*a sam się nagi za nagim Chrystusem do klasztoru świętego Saby puścił*» (PS).

В целом в (PS) в описании внешности святого отсутствует этот очень важный символ, напоминающий о мучении и божественном исцелении. Характерно, что в Чтениях на каждый день говорится: «*W ikonografii św. Jan Damasceński ... ze zwojem w rękę i w **turbanie na głowie**, wskazującym na jego arabskie pochodzenie*»¹², то есть в католической трактовке внешнего облика св. Иоанна Дамаскина турбан – это только свидетельство арабского происхождения св. Иоанна Дамаскина.

Вернемся к православной иконе св. Иоанна Дамаскина. На ней нет изображения мучений, связанных с рукой. Но о длинной цепи важнейших событий (писаниях в защиту икон, коварной подделке руки, отсечении руки, мучениях, молитве и божественном исцелении руки) свидетельствует его головной убор – плат, которым была прежде повязана искалеченная рука.

Рассмотрение особенностей изображения св. Иоанна Дамаскина в текстах художественной литературы в поисках жанровой специфики описания внешности – предмет нашей дальнейшей работы.

BIBLIOGRAFIA

- Аверинцев С.С., 1996, Риторика и истоки европейской литературной традиции, Москва.
- Архимандрит Рафаил, 1997, О языке православной иконы, Санкт-Петербург.
- Литературный энциклопедический словарь, 1987, Москва.
- Словарь символов, 2000, Москва (Электронный ресурс Адрес доступа: <http://enc-dic.com/symbol/Ruka-728/>).
- Historia ciała. T. 1, Od renesansu do oświecenia / tom pod red. Georges'a Vigarello; aut. Daniel Arasse [et al.]; przeł. Tomasz Stróżyński, Słowo/obraz terytoria, 2011, Gdańsk.

¹² <http://www.brewiarz.katolik.pl/czytelnia/swieci/12-04a.php3>.

Żywoty Świątych Starego i Nowego Zakonu. T. 2, Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1934, Kraków.

PRZEDSTAWIENIE RĘKI W PORTRECIE WIELEBNEGO JANA DAMASCENSKIEGO

Streszczenie

Badanie cech charakterystycznych przedstawienia wyglądu zewnętrznego w opisach świętych znajduje się na styku kilku obszarów problemowych: portretu językowego, specyfiki językowego i niejęzykowego przedstawienia świętego, problemu ciała w kulturze. W artykule rozpatrzone zostały cechy charakterystyczne przedstawienia ręki – części ciała świętego Jana Damascenkiego, która była źródłem cierpienia i boskiego uzdrowienia.

Analiza odzwierciedlenia językowego historii św. Jana Damascenkiego w porównywanych ze sobą tekstach Четыи Минеи св. Димитрия Ростовского (1689–1705) i Żywotach Świątych Starego i Nowego Zakonu ks. P. Skargi pokazała, że minimalna opisowość jako konstytutywna cecha literatury religijnej sprawia, że wszelkie eksplicytne i implicytne wzmiankowanie o ręce, zarówno bezpośrednie, jak i opisowe, nabiera istotnego znaczenia. Szczegółowa analiza użycia wyrazów pozwoliła wykazać ważne rozszerzenie pola semantycznego, istotne dla wyrażenia znaczeń religijnych.

Słowa kluczowe: literatura, portret, opis, chusta, turban

PRESENTATION OF THE HAND IN THE PORTRAIT OF REVEREND JOHN DAMASCENKI

Summary

Analysis of descriptions of the Saints and characteristics of their appearance includes a number of problem areas: a linguistic portrait, linguistic and non-linguistic ways of describing the Saint and a problem of the body in culture. The paper concentrates on the means of describing the hand – a part of the body of Saint John of Damascus, which was a source of suffering and divine healing.

A linguistic comparison of Saint John of Damascus' history in Четыи Минеи св. Димитрия Ростовского (1689–1705) and Lives of the Saints of Old and New Order by priest P. Skarga shows that short description as the main feature of religious literature, explicit and implicit mentioning about the hand, both direct and descriptive one, take on significant meaning. A detailed analysis of the words used in both texts shows an important extension of the semantic field, relevant for the expression of religious meanings.

Key words: Literature, portrait, description, shawl, turban

Ирина ГАЛЫНЯ

Минский государственный лингвистический университет

(Miński Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny)

irinasidjuk@rambler.ru

ПРОСОДИЧЕСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В УСТНОРЕЧЕВОМ ОБЩЕНИИ НА КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Взаимодействуя на уровне сознания во время общения, несовпадающие системы родного и неродного языков оказывают друг на друга влияние, что, в результате, порождает сложное по своей структуре явление языковой интерференции, проявляющееся на разных уровнях языка: фонетическом, лексическом (семантическом) и грамматическом [Гураль 2012, 7]. Явление интерференции часто рассматривается в контексте теории языковых контактов (У. Вайнрайх, Э. Хауген, Н. Б. Мечковская, Е. М. Верещагин и др.) и сопоставительно-типологического описания языков (Л. В. Щерба, А. А. Реформатский, В. А. Виноградов, В. Г. Гак и др.). Понятие «интерференция» подразумевает три составляющие: результат взаимодействия двух или более систем, процесс этого взаимодействия и предпосылки для него [Вишневская 1993, 7], но чаще всего, употребляя данное понятие, имеют ввиду результат негативного влияния родного языка на иностранный, хотя возможен и обратный процесс – трансференция, или положительный перенос.

Проблема просодической интерференции привлекла внимание ученых относительно недавно. Просодическая интерференция в условиях искусственного двуязычия (многоязычия) изучается Л. Г. Фомиченко, Г. М. Вишневской, А. А. Метлюк, Н. Д. Светозаровой, Е. В. Петроченко и другими авторами. Интерференция на уровне интонации рассматривается в работах А. И. Николаева, И. Т. Артемьева, М. М. Кублановой, на уровне ритма – И. А. Киритовой, частично С. Суй, просодико-интонационной интерференции посвящено иссле-

дование Е. В. Наумовой. А. Г. Фомиченко определяет просодическую интерференцию как результат искажения просодических аналогов изучаемого языка [Фомиченко 1998]. В рамках просодической интерференции, наравне с фонетической, можно выделить импрессивную интерференцию, связанную с ошибками в восприятии просодических параметров иностранной речи, и экспрессивную, проявляющуюся в процессе говорения [Гураль 2012, 8].

А. Г. Фомиченко исследует когнитивные основы языковой интерференции на просодическом уровне. Одним из главных сделанных ею выводов можно считать вывод о несовпадении просодических моделей различных языков как причине просодической интерференции. Просодическая модель языка, подобно «эталонам» звуков, находится в оперативной памяти человека. Она играет важную, а иногда и первостепенную роль в выделении значимой информации, представленной в устном тексте (высказывании) в виде смысловых актуализаторов – ключевых слов и сигналов, благодаря которым данная информация определяется слушающим как важная [Фомиченко 1998].

Структура просодической модели каждого из языков задана совокупностью акустических признаков, при доминирующей роли некоторых параметров, что определяется непосредственно особенностями данного языка. В китайском языке доминирующим признаком следует считать тон, в частности, такой его параметр как регистр. Наличие системы слоговых тонов в китайском языке, именуемых некоторыми авторами словесными (лексическими) интонациями [Румянцев 2007, 283], накладывает ограничение на вариативность интонационных конструкций на уровне фразы. В качестве компенсаторного параметра вместо мелодического контура начинает играть роль регистр голоса.

Актуализация просодической модели происходит в соответствующей ей социально-коммуникативной ситуации ввиду связи просодии со смыслом высказывания и ее рассмотрения в качестве одного из аспектов речевой коммуникации [Фомиченко 1998, 166]. Выбор и извлечение просодической модели из оперативной памяти становится возможным в результате приобретенного навыка [Фомиченко 1998, 167]. Из данного положения следует предположение о существовании отдельного просодического навыка. Подтверждением тому служат данные нейролингвистических исследований

о функционировании отдельного механизма просодического оформления речи в системе способов речепроизводства [Фомиченко 2008, 86]. Просодическая интерференция имеет место в условиях взаимодействия автоматизированного навыка просодического оформления родной речи и находящегося в стадии формирования иноязычного просодического навыка как результат отличия доминирующих параметров просодических моделей в разных языках и несовпадения корреляций просодических моделей с соответствующими типами социально-коммуникативных ситуаций в различных культурах.

Характерные особенности просодического оформления речи отражают отличительные признаки менталитета народа, чья культура представлена в каждом конкретном языке, о чем говорится в работах многих современных исследователей (Л. Г. Фомиченко, И. П. Пальянов, Т. Н. Чеванина и др.). Это проявляется в просодическом оформлении интонационных значений. Не владея всеми интонационными средствами оформления фразы, обучаемые используют, как правило, лишь регистровые возможности китайской речи – повышение и понижение ядерного тона, что влечет за собой искажение просодического облика китайской речи, делает ее монотонной и не позволяет отразить в ней все интонации с их культурной спецификой.

В китайской речи, в отличие от русской, невозможно использование нисходяще-восходящего ядерного тона в силу наличия лексического тона с таким же мелодическим контуром (третьего тона), однако данный «пробел» в ряду интонационных средств китайской речи в некоторой степени компенсируется особым произнесением последнего слога и широким использованием модальных частиц, многие из которых обладают несколькими значениями. Вероятно, наиболее частотной из них является модальная частица *啊* /*a*/, меняющая свое значение в зависимости от тона, с которым она произносится [曾毓美 2008]. Фонетические модификации претерпевают многие модальные частицы, находящиеся в конце высказывания (наиболее типичное место модальной частицы в высказывании) для слитности произнесения с высказыванием и формирования целостного просодического облика фразы.

Таким образом, с одной стороны, просодическая интерференция обусловлена типологическими особенностями взаимодействующих языков [Фомиченко 1998, 75] – русского и китайского, с другой

стороны, она определяется нормами, закрепленными на протяжении долгого времени в каждой из представляемых в языке культур – в русской и китайской.

Степень генетической близости изучаемого и родного языков определяет большую или меньшую устойчивость просодической интерференции: в родственных языках интерферентные явления более устойчивы, нежели в неродственных языках [Нефедьева 1998]. Схожесть языков на разных уровнях расширяет перечень потенциальных ошибок, так как обучаемому существующие различия не кажутся существенными, что порождает перенос просодических характеристик родного языка в изучаемый язык и пренебрежение нормами реализации его просодической системы. В генетическом и типологическом отношениях русский и китайский языки не являются схожими, что создает благоприятные условия для предотвращения просодической интерференции на начальном этапе изучения языка.

Межъязыковая интерференция имеет достаточно четкие биологические механизмы, в основе которых лежит распределение функций левого и правого полушарий головного мозга в восприятии и производстве речи [Фомиченко 1998]. Несмотря на то, что речевой центр находится в левом полушарии головного мозга, определяющем лингвистические способности индивида, большая часть информации о просодических характеристиках речи, которая предполагает гештальтное ее восприятие и порождение, анализируется правым полушарием, отвечающим за целостное восприятие объектов. Порождение и восприятие родной речи происходит при участии обоих полушарий, тогда как в условиях отсутствия естественной языковой среды, в том числе в образовательном учреждении, при изучении иностранного языка выполнение речевых функций почти полностью берет на себя левое полушарие, вовлеченное в анализ рациональной и квантованной информации. Результатом является неуместное «дробление» целостного интонационного контура в китайской речи русскоязычных обучаемых, вкрапление в речь необоснованных пауз. Помимо этого, происходит отделение процессов организации ментальных и просодических структур, которые при общении на родном языке проходят параллельно при ведущей роли правого полушария головного мозга [Фомиченко 1998, 72]. Это означает разъединение значения и формы, создание помехи в воспроизведении в данный момент того просодического облика высказывания, который

соответствовал бы ситуации общения и социокультурным нормам, принятым в иноязычной культуре.

Вышеизложенное позволяет нам выделить три фактора просодической интерференции в устном общении русскоязычных обучающихся с носителями китайской культуры: фактор физиологической обусловленности, фактор типологической специфики языка и фактор национально-культурной специфики просодического оформления речи. Не вызывает сомнения взаимодействие фактора физиологической обусловленности с факторами типологической и национально-культурной специфики, так как доминантность одного из полушарий у человека в определенной мере зависит от типологических особенностей его родного языка [Фомиченко 1998, 72].

Поскольку «наложение» систем родного и неродного языков в процессе речи скрыто от внешнего наблюдения, то точный характер взаимовлияния контактирующих языковых систем и явлений языка внутри системы предсказать довольно трудно. Не зря Э. Хауген интерпретировал интерференцию как «лингвистическое переплетение, при котором какая-нибудь лингвистическая единица оказывается одновременно элементом двух систем» [Гураль 2012, 7]. Следствием интерференции на различных языковых уровнях становится языковая ошибка. Тем не менее, не все ошибки затрудняют общение изучающего иностранный язык с носителем языка, поэтому с точки зрения степени влияния на процесс коммуникации явления интерферирующего порядка принято оценивать как коммуникативно-существенные и коммуникативно-несущественные [Нефедьева 1998], соответственно можно констатировать наличие коммуникативно-релевантной и коммуникативно-нерелевантной интерференции [Гураль 2012, 8].

Сопоставительный анализ просодических систем русского и китайского языков на уровне основных просодических единиц с привлечением лингвистических данных и собственных наблюдений автора позволяют сделать некоторые выводы и предположения относительно возможных интерферируемых явлений в просодическом оформлении китайской речи русскоязычными обучаемыми.

Основные ошибки в просодическом оформлении речи на уровне просодического слова связаны, прежде всего, с наличием системы слоговых тонов как основного просодического параметра слогоморфемы, а также с особым характером проявления словесного

ударения в китайском языке. Первый тип ошибок обучаемых связан с игнорированием тонов в речи либо подменой одного тона другим как результат внутриязыковой интерференции при неразвитости звуковысотной чувствительности и недостаточном осознании дифференциальных признаков схожих на первый взгляд тонов. В русском языке акустический параметр тона не обладает функциональной значимостью на слоговом уровне, тогда как в китайском языке тональные характеристики слога играют смыслоразличительную роль.

Второй тип ошибок на уровне просодического слова обусловлен влиянием динамического словесного ударения родного языка на реализацию тоноритмической модели китайской речи. Тоноритмическая модель представляет собой сочетание тональных характеристик двух слогов, один из которых, как правило, оказывается несколько более выделенным (сильным) в силу особенностей взаимодействия двух тонов, при этом оба слога являются относительно равнозначными, являясь просодически оформленными с помощью тона [Румянцев 2007, 237]. По мнению зарубежных и отечественных исследователей, закономерности просодического оформления двуслогов не менее тонов важны для овладения устной китайской речью [毛世桢著 2008, 116]. Не усвоив их, обучаемые выделяют один из слогов привычным для них способом – силой голоса, растягивая его и заменяя слоговой тон на четвертый, более близкий к ударному слогу русского языка, при этом значительно редуцируя второй слог [Сюй 2011].

На синтагматическом уровне возрастает значение особого характера ритмической организации китайской речи, который, в свою очередь, объясняется слоговым строем китайского языка. Тенденция к образованию двусложной формы слова, требуемой для создания контраста слогов по ударности / безударности как необходимого условия ритма, обусловила биномиальность ритма китайской речи. Такой речевой ритм отличается от тактосчитающего ритма, свойственного языкам с акцентным строем, каковым является русский, и не тождественен слогосчитающему ритму. Ввиду наличия слогоморфемы в китайском языке у обучаемых часто развивается привычка вкрапления пауз между слогами внутри слова, что нарушает ритмическое членение китайской речи, ее естественность и приводит к «эффекту робота» (robotlike pro-

nunciation) [毛世桢著 2008, 122; Chun Shenyang 2011). В данном случае заметно некоторое влияние системы китайского письма, в котором одна слогоморфема представлена одним иероглифом. Чтение вслух китайского текста, где каждая слогоморфема, отделяется от последующей одним пробелом, затрудняет определение границ смысловых групп, соответственно, увеличивает вероятность неправильного ритмического членения читаемого текста. Особенностью ритмического членения китайской речи в отличие от русской является также распространенное явление выделения в отдельную ритмогруппу противительных и других союзов для придания значимости следующей за ними информации [Задоевко 1980]. Таким образом, ошибки в просодическом оформлении китайской речи можно считать следствием межъязыковой и внутриязыковой интерференции на просодическом уровне языка.

Ошибки в выделении просодических слов и более крупных ритмических единиц ведут к неправильной расстановке пауз, а вместе с этим к несоблюдению правил изменения тонов в потоке речи (сандхи тонов). Типичным примером может служить полное или частичное изменение третьего тона перед последующим третьим тоном в зависимости от его положения в начале, середине или в конце просодического слова. Нарушение или пренебрежение сандхи тонов можно считать еще одним типом интерферируемого явления на синтагматическом уровне просодического оформления китайской речи русскоязычными обучаемыми. Оно вызвано отсутствием системы тонов в русском языке и включенностью тона в формирование характерной для китайского языка интонации.

С речевой интонацией связаны явления интерферирующего порядка на уровне фразы в китайской речи русскоязычных обучаемых. С точки зрения акустики, компоненты интонации в русском и китайском языках совпадают и включают высоту тона, длительность, интенсивность и спектр («тембр» в плане восприятия) [Черемисина-Ениколопова 2013, 12]. Вместе с тем, интонация китайской речи представляет собой сложное взаимодействие фразовой и слоговой интонации. С одной стороны, речевая мелодика существует в слоговых тонах и реализуется через них, с другой, фактическая реализация слоговых тонов во фразе обусловлена ее интонацией. Именно поэтому ошибки в речи, связанные с неверным произнесением тона в слогe расцениваются как интонационные ошибки

[毛世桢著 2008, 124], так как приводят к искажению мелодического контура фразы, «сплетенного» из приспособленных друг к другу тонов. Данные интонационные ошибки могут считаться самыми распространенными на начальном этапе изучения китайского языка русскоязычной аудиторией.

Результаты экспериментально-фонетических исследований свидетельствуют о влиянии просодического устройства китайского слова, обусловленного слоговыми тонами и тоновыми сандхи, на «национальную форму выражения эмоций в языке» [Румянцев 2007, 291] и распознавание эмоциональных интонаций китайской речи [Вихрова 2011, 26]. Большую роль в эмотивной просодии играет тембр голоса, однако он является наименее изученным акустическим средством [Нефедьева 1998, 42]. Овладение тембральной окраской «национального голоса» [Пальянов 2007, 119] китайцев и ее эмоциональными вариациями представляется сложной задачей, осуществимой на продвинутом уровне изучения языка в условиях регулярного восприятия китайской речи носителей китайского языка и культуры. Вместе с тем, научно доказана общность в выражении эмоций счастья, печали, гнева, отвращения, страха и удивления [Пальянов 2007, 121], что делает возможным использование трансференции в целях обучения фонетике китайского языка.

Наличие смысловоразличительной мелодики на уровне слога ограничивает использование тональных изменений на уровне фразы. По этой причине понижение и повышение мелодического рисунка в китайской фразе осуществляется на последнем слоге за счет его произнесения с дополнительным «интонационным окончанием» [毛世桢著 2008, 125]. В русском языке понижение и повышение тона происходит постепенно на протяжении всей фразы или интонационной группы. Данное различие в структуре фразовой интонации влечет за собой произнесение обучаемыми общего вопроса или неконечной синтагмы со значением незавершенности с нарастающим повышением тона. Хотя это не всегда влияет на определение коммуникативного типа высказывания, но искажает просодический облик слога и мелодического контура фразы, делая очевидным акцент в китайской речи обучаемых.

Слово в китайской фразе не может быть маркировано фразовым и логическим ударением с помощью нисходяще-восходящего тона, характерного для интонационного оформления русской

речи. В китайской речи нисходяще-восходящий ядерный тон отсутствует, в целом же маркированность слога осуществляется за счет расширения и сужения диапазона. Эта особенность китайской интонации также становится причиной акцента. Однако в обоих языках немаркированные ударением участки фразы при ускорении темпа речи произносятся с ровным тоном и характеризуются понижением высотного интервала [毛世桢著 2008; Черемисина-Ениколопова 2013, 15].

Тем не менее, в интонационном оформлении основных коммуникативных типов высказывания в обоих языках обнаруживается немало универсальных тенденций, таких как передача общего утвердительного сообщения и вопроса с вопросительным словом нисходящей мелодикой, повышение мелодики общего вопроса, а также сходство мелодического рисунка побудительного высказывания, которое воспринимается русскими как наиболее универсальное [Вихрова 2011, 21]. Общие способы передачи основных коммуникативных и эмоциональных значений средствами интонации в русском и китайском языках, а также другие универсальные интонационные явления [Нефедьева 1998, 33; Хромов 2000] становятся основой для положительного переноса и использования методического принципа опоры на родной язык при обучении просодии китайской речи русскоязычных студентов. Однако, как отмечает в своем исследовании А. Ю. Вихрова, для адекватного восприятия коммуникативных значений опоры на интонационные средства недостаточно, они должны быть дополнены другими лингвистическими и экстралингвистическими данными – лексическими средствами, контекстом и мимикой. Своеобразной подсказкой для русскоязычных обучаемых в идентификации интонационных значений могут стать широко употребляемые в китайской речи модальные частицы. В обобщенном виде явления потенциальной просодической интерференции в китайской речи русскоязычных обучаемых на уровне просодического слова, синтагмы и фразы представлены в нижеприведенной сопоставительной таблице просодических систем двух языков.

Взаимодействие просодических систем русского и китайского языков в процессе устного общения порождает достаточно большое количество интерферируемых явлений в силу типологической специфики китайского языка по сравнению с русским. Наиболее значимые ошибки связаны с искажением тональных характеристик слога,

ТАБЛИЦА 1. Просодическая интерференция в китайской речи русскоязычных обучаемых в свете сопоставительного описания просодических систем русского и китайского языков

Основные просодические единицы (уровень речевого сегмента)	Просодические характеристики в русском языке	Просодические характеристики в китайском языке	Интерферируемое явление в китайской речи русскоязычных обучаемых
просодическое слово	<ul style="list-style-type: none"> • выделение одного из слогов с помощью динамического ударения; • редуцированное произнесение безударных гласных 	<ul style="list-style-type: none"> • оформление слога смысловозначительным слоговым тоном; • равнозначная четкость реализации тонированных слогов просодического слова 	<ul style="list-style-type: none"> • игнорирование тонов в речи; • необоснованная замена одного тона на другой; • нарушение акустической равнозначности слогов двуслога чрезмерным выделением за счет длительности и силы голоса одного из слогов и редуцированного произнесения другого
синтагма	<ul style="list-style-type: none"> • в значительной степени варьируемый количественный состав ритмических единиц 	<ul style="list-style-type: none"> • биномиальность ритма, т.е. преобладание двусложных ритмических слов в речи; • тенденция к образованию ритмических единиц одинакового количественного состава; • сандхи тонов 	<ul style="list-style-type: none"> • искажение ритмико-интонационного членения речи, связанное с неправильным определением семантических групп и вкраплением внутрисловесных пауз; • отсутствие грамматических пауз, специфичных для китайской речи; • несоблюдение закономерностей сандхи тонов в тоно-ритмической модели и синтагме

фраза	<ul style="list-style-type: none"> • повышение/понижение тона на уровне всей фразы (синтагмы); • возможность использования нисходящего, восходящего и нисходяще-восходящего ядерного тонов 	<ul style="list-style-type: none"> • участие слоговой интонации в формировании интонационного контура фразы; • изменение направления движения тона на последнем слоге фразы, наличие конечно-слоговой интонации; • возможность использования восходящего и нисходящего тона 	<ul style="list-style-type: none"> • искажение интонационного контура фразы вследствие неправильного употребления слоговых тонов; • использование нисходяще-восходящего ядерного тона в китайской фразе
-------	--	--	---

которые проявляются в просодическом оформлении речевых единиц различного иерархического порядка – просодического слова, синтагмы и фразы. Взаимовлияние четырех тонов, образующих просодический облик китайского слова, в потоке речи при ее восприятии и порождении составляет суть типичного примера внутриязыковой просодической интерференции в китайской речи обучаемых, для которых родным языком является нетональный язык. Функционально значимым является также искажение ритмического членения речи, затрудняющего общение вследствие акцента русскоязычных студентов.

Однако некоторые универсальные явления в просодических системах обоих языков становятся основанием для трансференции и реализации в обучении просодии китайской речи принципа опоры на родной язык. Они объясняются универсальными психофизиологическими характеристиками речи, общностью ритмико-интонационных средств. Больше всего возможностей для положительного переноса открывается в отношении интонации, в частности, в ее коммуникативной функции, что связано со сходством в оформлении основных коммуникативных типов высказывания в различных языках [Хромов 2000].

Неоднозначность результатов просодической интерференции и ее сложность усугубляются взаимодействием более устойчивых и предсказуемых факторов типологической и национально-культурной специфики языка и фактора физиологической обусловленности

с экстралингвистическими факторами, которые могут по-разному влиять на процесс интерференции в сознании индивида. К экстралингвистическим факторам вслед за Л. Г. Фомиченко мы относим такие обстоятельства изучения иностранного языка как возраст, наличие опыта изучения других иностранных языков и способ их изучения, очередность изучения данного иностранного языка по сравнению с другими иностранными языками, а также мотивы изучения иностранного языка [Фомиченко 1998, 72].

Возраст обучаемого обуславливает физиологические особенности изучения китайского языка как иностранного. Во-первых, с возрастом ухудшается слуховая, в том числе, звуковысотная чувствительность человека, во-вторых, чем старше человек, тем более автоматизированы у него навыки просодического оформления родной речи. Это повышает вероятность просодической интерференции и усложняет ее преодоление. Опыт изучения других иностранных языков может быть поводом отрицательного влияния со стороны других вторичных систем по отношению к родному языку, но создает условия для трансференции универсальных просодических явлений и способов овладения просодией китайской речи. Очередность изучения иностранных языков определяет степень «наложения» каждого из них на другие вторичные системы. Немаловажным фактором оказывается цель изучения китайского языка каждого отдельного обучаемого. В зависимости от цели, обучаемый стремится к совершенствованию просодической стороны китайской речи или не уделяет должного внимания ее важным просодическим особенностям. Список возможных экстралингвистических факторов не ограничивается перечисленными выше неязыковыми условиями и конкретизируется применительно к определенной аудитории обучаемых.

Исследование просодической интерференции в триединстве ее сущности как процесса, результатов и предпосылок дает ключ к пониманию ее механизмов и факторов как устойчивых условий проявления интерферируемых явлений. Взаимодействие ситуативно обусловленных просодических моделей первичной и вторичной языковых систем в условиях действия факторов физиологической обусловленности, типологической и национально-культурной специфики просодического оформления речи, которым сопутствует действие экстралингвистических факторов, порождает сложное многообразие результатов просодической интерференции, среди которых акцент

и коммуникативно-существенные просодические ошибки выступают в качестве негативных последствий. Для их предотвращения следует опираться не только на функциональные различия в системах контактирующих языковых систем, но также использовать большой потенциал положительного переноса на «пересечении» языковых универсалий и общих просодических явлений русского и китайского языков.

ЛИТЕРАТУРА

- Вихрова А. Ю., 2011, *Коммуникативные и эмоциональные интонации в современном китайском языке: (к проблеме универсальных и специфических черт интонации)*, автореф. ... канд. фил. наук, Москва.
- Вишневская Г. М., 1993, *Интерференция и акцент (на материале интонационных ошибок при изучении неродного языка)*, диссер. д-ра фил. наук, Санкт-Петербург.
- Гураль С. К., 2012, *Интерферентные языковые явления и положительный перенос (английский, французский и итальянский языки)*, Вестник Томского Гос. Ун.-та, № 354, с. 7–11.
- Задоенко Т. П., 1980, *Ритмическая организация потока китайской речи*, Москва.
- Нефедьева В. С., 1998, *Формирование навыков интонационного оформления речи при обучении иностранцев русскому языку на начальном этапе*, автореф. канд. пед. наук, Санкт-Петербург.
- Пальянов И. П., 2007, *Просодия как явление культуры*, Вестник ВолГУ, Серия 2, Вып. 6, с. 118–124.
- Румянцев М. К., 2007, *Фонетика и фонология современного китайского языка*, Москва.
- Сюй С., 2011, *Проблемы преподавания фонетики китайского языка русским студентам*, Молодой ученый, № 12, Т. 2, с. 141–144.
- Фомиченко Л. Г., 1998, *Когнитивные основы просодической интерференции*, дис. д-ра фил. наук, Москва.
- Фомиченко Л. Г., 2008, *Просодический фрейм в когнитивной модели порождения речи*, Вестник ВолГУ, Серия 2, № 1 (7), с. 84–89.
- Хромов С. С., 2000, *Системное описание интонации в лингводидактических целях: На основе экспериментально-фонетического исследования*, автореф. ... д-ра фил. наук, Москва.
- Черемисина-Ениколопова Н. В., 2013, *Законы и правила русской интонации*, Москва.
- Chun Shenyang, 2011, *The Acquisition of Mandarin Prosody by American Learners of Chinese*, Dissertation... PhD (partial fulfillment), Ohio.

毛世桢著, 2008, *毛世桢 对外汉语语音教学*, 上海.

曾毓美, 2008, *对外汉语语音*, 长沙.

PROSODIC INTERFERENCE IN CHINESE SPEECH

Summary

The article is aimed at analyzing language interference on the phonological level. The author highlights the reasons, accounting for the breach of the prosodic norms of Chinese speech, refers to interlinguistic, intralinguistic and extralinguistic factors of language interference. The article under consideration includes analysis of Chinese and Russian prosodic systems, thus, revealing the principal functional differences between the systems and prosodic phenomena undergoing interference in the Chinese speech of Russian speaking students.

Key words: interference, prosodic systems, prosodic interference

INTERFERENCJA PROZODYCZNA W KOMUNIKOWANIU SIĘ W JĘZYKU CHIŃSKIM

Streszczenie

W artykule poddano analizie zjawisko interferencji prozodycznej, które występuje w mowie rosyjskojęzycznych studentów, uczących się języka chińskiego. Autorka scharakteryzowała chiński i rosyjski system prozodyczny, określiła podstawowe różnice funkcjonalne dzielące te systemy, co pozwoliło wskazać czynniki powodujące interferencję.

Słowa kluczowe: interferencja, system prozodyczny, interferencja prozodyczna, faktor, błąd

Beata KURYŁOWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

beak@vp.pl

OSIEMNASTOWIECZNE PRZYSŁOWIA W NOWYM DYKCJONARZU M. A. TROTZA Z PERSPEKTYWY WSPÓŁCZESNEJ

Nowy dykcyonarz, liczący ok. 45500 leksemów (Kępińska 2011), uznawany jest za wiarygodne świadectwo zasobu leksykalnego polszczyzny z połowy XVIII wieku. O tej istotnej z punktu widzenia historyka języka cesze słownika decyduje – jak podkreśla B. Walczak – system kwalifikatorów oraz powściągliwość autora w tworzeniu nowych wyrazów (1994: 54).

Dzieło Trotza to ważne źródło wiedzy na temat przysłów funkcjonujących w XVIII wieku. Leksykograf w słowniku zgromadził ok. 800 jednostek paremiotycznych, z czego zaledwie połowę opatrzył stosownym kwalifikatorem. Pozostałe prowerbia można uznać za przysłowia ukryte. Wszystkie one stanowią materiał ilustrujący użycie haseł, tworzą podhasła bądź służą jako ich egzemplifikacja. Są zatem świadectwem żywej w XVIII stuleciu polszczyzny.

Prowerbia, występujące w mowniku Trotza, są przejawem mowy potocznej¹, a więc w pewnym sensie odwzorowują będący niegdyś w użyciu, a dziś już w znacznym stopniu zapomniany, osiemnastowieczny system paremiotyczny. Przedmiotem artykułu są przysłowia, które z różnych przyczyn nie przetrwały próby czasu i poszły w zapomnienie, zostały zastąpione przez inne, brzmiące bardziej zrozumiale, nowsze konstrukcje

¹ S. Urbańczyk podkreślał nasycenie *Nowego dykcyonarza* żywiołem mowy potocznej, B. Walczak zauważa z kolei, że potoczność słownika bardziej przejawia się w obfitości utartych połączeń wyrazowych, frazeologizmów i przysłów niż w rejestrowaniu kolokwializmów (Urbańczyk 1979: 292–299; Walczak 1994: 55).

bądź nadal obecne są w zasobie współczesnego języka, ale w zmienionej formie. W tym miejscu komentarza wymaga tytuł, a konkretnie sformułowanie *osiemnastowieczne przysłowia*, będące w pewnym sensie uproszczeniem i oznaczające te jednostki paremiotyczne, które funkcjonowały w XVIII stuleciu i zostały zarejestrowane przez Trotza.

Zacznijmy od tych spetryfikowanych konstrukcji, które odeszły do językowego lamusa z powodu przedstawionych w nich odmiennych od współczesnych realiów. Zmiany cywilizacyjne i kulturowe, a zwłaszcza przemiany w zakresie warunków życia i w obyczajowości, przesądziły o losie tychże jednostek. Osiemnastowieczne paremie, które obrazują minioną codzienność, dziś już nieznaną lub zapomnianą, brzmią obco i nie mają zastosowania w nowych warunkach. Trudno jest ich zatem używać we właściwych kontekstach, a obraz słowny często budujący oś konstrukcyjną przysłowia – zaznaczymy – już nieczytelny, traci moc oddziaływania nie tylko na wyobraźnię, ale także na intelekt. Stąd też z biegiem czasu zatraciło się znaczenie dosłowne i przenośne paremii.

Do tej kategorii zaliczyłam także przysłowia zawierające archaizmy rzeczowe, czyli nazwy odnoszące się głównie do przedmiotów (rzadziej do zwyczajów i czynności), które dziś już nie istnieją.

Wśród przysłów wyekscerpowanych ze słownika Trotza, nieużywanych przez współczesnych użytkowników języka, znalazły się paremie odwołujące się do powszechnej w dawnej Polsce biedy, np.: *Ubogi źle ma rozumienie u ludzi (prov. **Ubogi**)*, *Na ubogiego wszędzie kapie (**Ubogi**)*, *Ubogiemu wszędy piskorz (**Ubogi**)*, *Ubogiego zdanie nie dba nikt na nie (**Ubogi**)*, *Ubogi mało ma przyjaciół (**Ubogi**)*, a nierzadko również głodu. Wśród paremii nawiązujących do głodu są jednostki, w których uobecniona jest opozycja: podstawowa fizjologiczna potrzeba człowieka (zaspokojenie głodu) – wartości wyższe, estetyczne (muzyka, śpiew). Aktywizacja w przysłowiach wyższości jedzenia nad muzyką: *Głodny woli jeść niż muzyki słuchać (prov. **Głodny**)*, *Głodnemu nie chce się śpiewać (prov. **Głodny**)* wyraźnie wnosi sąd wartościujący. Wnioski wypływające z obserwacji najbliższego otoczenia, zawarte w powyższych paremiach, potwierdziła dwudziestowieczna nauka. Psycholog, A. Maslow, dowiódł, że niezaspokojone potrzeby fizjologiczne (np. jedzenie, woda, sen) dominują nad wszystkimi innymi potrzebami, a zwłaszcza potrzebami wyższego rzędu (np. potrzebą harmonii i piękna, potrzebą wiedzy, rozumienia, nowości), spychają je na dalszy plan czy wręcz wypierają (Maslow 2013).

Do tej samej grupy należą prowerbia, które ukazują człowieka głodnego jako mało wybrednego: *Głodny nie przebiera wszystko mu smakuje* (prov. **Głodny**), *Głodny nie szuka przysmaków* (**Przysmak**), a także wskazujące profesję, która chroni przed głodem: *Kucharz głodem nie umrze* (prov. **Kucharz**) oraz ironicznie traktujące głód i pracę w kategorii przysmaków: *Przysmak wyborny: głód i robota* (prov. **Przysmak**).

Dworskie życie i problemy z nim związane to także częsty temat przysłów, które się zdezaktualizowały. Jednostki paremiotyczne nie tylko opisują ogólnie sytuację panującą na dworze: *U dworu pstro, ale mdło* (**Dwór**), *Błogo temu przy dworze, komu doma pług orze* (prov. **Dwór**), ale także zdradzają gorzką prawdę o dworskich zwyczajach i stosunkach międzyludzkich: *Dworska odprawa z golemi rękoma* (prov. **Odprawa**), *Prawda i pokora nie znajdzie miejsca u dwora* (**Prawda**).

Przysłowia uobecniają także trudności, które są udziałem ludzi zarządzających służbą: *Sługa z pierwszego razu zawsze dobry* (prov. **Sługa**) oraz obrazują relację pan – sługa: *Pańskie niedojadki dobre dla czeladki* (prov. **Nedojadki**), *Prośba pańska równo z nakazem chodzi* (prov. **Nakaz**) / *Pańska prośba za rozkazanie stoi* (prov. **Pański**).

Do tej grupy przysłów można zaliczyć również takie, które demaskują prawdę o statusie majątkowym ludzi szczytujących się licznymi tytułami lub prowadzących wystawne życie: *Tytuły mnogie a majątności ubogie* (prov. **Mnogi**). O nieprzystawalności rzeczywistości do marzeń lub wyobrażeń o niej traktuje przysłowie *Lata myślami po niebie, a tyłek w popiele* (**Latam**) i jego wariant *Myśl w niebie gniazdo ściele a nogi w popiele* (**Myśl**).

Życie w dawnej Polsce obfitowało w konflikty zbrojne, czego echem są zanotowane w słowniku Trotza przysłowia związane z wojną i militariami: *Doma lew, na wojnie tchórz* (**Lew**), *Kto nie ma zbroje, mijaj boje* (prov. **Zbroja**), *Rada w pokoju, a szabla w boju* (prov. **Szabla**), *Nie masz tak potężnego muru, którego by złotym nie przełamał taranem* (prov. **Taran**), *Wódz ślepy niedobry* (prov. **Wódz**), *Pokornej głowy miecz nie ścina* (**Pokorny**), *Dopiero miecza szukać, gdy się potykać* (**Dopiero**).

Osiemnastowieczne przysłowia z *Nowego dykcjonarza* odnoszą się również do ulubionej rozrywki szlacheckiej – polowań. W nieużywanych już dziś jednostkach paremiotycznych zostały utrwalone obserwacje dotyczące zwierzyny łownej: *Mądry zając co na drugiego ogary sprowadzi* (prov. **Sprowadzam**), *Nie jedną dziurę królik ma do jamy* (**Dziura**) / (**Królik**), *Pić na żywego niedźwiedzia skórę* (**Niedźwiedź**), *Niedźwiedź w lesie*

a skórę jego sprzedajesz (**Niedźwiedź**). O polowaniu z psami mówi prowerbium *Nie podejmuj się szaszku legawego pola* (**Szaszek**) [‘nie podejmuj się tego, czego nie umiesz’; *legawe pole* ‘polowanie z psem legawym na ptactwo’²]. Interesujące jest przysłowie myśliwskie *Lepszy harap niż hu la la* (**Harap**), które informuje, że „dla psów gończych lepszy koniec polowania niż szczucie” (Bystroń 1933: 94) [*harap* ‘okrzyk myśliwego, poskramiający psy przy zwierzu pojmanym’, *hulala* ‘okrzyk naganiaczy’ (Bystroń 1933: 94)].

O zapomnianych instrumentach muzycznych oraz osobach na nich grających wspominają paremie: *Zaniechaj regała, kiedy na dudach zabeczeć nie możesz* (**Dudy**) [‘nie zabieraj się do pracy trudniejszej, jeśli słabszej nie możesz podołać’; *regał* ‘pewien rząd piszczałek w organach, gatunek mniejszych organów, pozytywka’], *Jak dudy nadmiesz, tak grają* (**Dudy**), *Zły gajda kornecistą nie będzie* (**Gajda**).

Niektóre przysłowia poszły w zapomnienie z powodu utrwalonych w nich dawnych sposobów mierzenia i liczenia: *Jednym łokciem purpurę i ostatnią mierzą koszulę* (**Koszula**), *Korcem chłopca nie mierz* (**Korzec**), *Jaką miarką mierzysz, taką odmierzą* (**Miarka**), *Miarka za miarkę, miarką się oddaje* (**Miarka**), *Jaką piędzią komu mierzymy, tak odmierzaną i my odbierzemy* (**Piędź**), *Swoją się każdy mierz piędzią* (**Piędź**), *Wolę funt złota niż cetnar ołowiu* (prov. **Złoto**).

Osobną grupę nieużywanych dziś prowerbiów stanowią konstrukcje, które przybliżają nieistniejące już profesje: *Dwaj kaci (kacia) w jednym miasteczku się nie pożywią* (prov. **Kat**), *Złe sumnienie za kata stoi* (prov. **Sumnienie**), *Osieckie prawo: kowal zgrzeszył a kołodzieja obieszono* (**Osiek**), *Kto rozumu nie ma i kowal go nie ukuje* (**Rozum**).

W I Rzeczypospolitej istotnym elementem życia codziennego były konie, używane w gospodarstwie np. w pracach polowych, jako środek transportu, a także w czasach zawieruchy wojennej. Ziemiańska Polska wykazywała duże przywiązanie do koni, które zajmowały szczególne miejsce w kulturze naszego narodu. Odbiciem tego stanu rzeczy są liczne przysłowia odnoszące się do zwierzęcia, bez którego nie mógł się obyć żaden szlachcic. Z biegiem czasu konie mechaniczne wyparły te tradycyjne, w związku z tym znaczna część powiedzeń dotyczących koni poszła w zapomnienie. Spośród struktur osiemnastowiecznych, które nie przetrwały próby czasu, można wskazać między innymi następujące paremie: *Kto*

² Znaczenie wyrazów podaję za *Słownikiem warszawskim*.

placi konia, bierze go i z uzdeczką (**Koń**), *Koń ma cztery nogi, a jednak się potknie* (**Koń**), *Wziąłeś konia, weźmij i bicz (uzdeczkę)* (**Koń**), *Z cudzego konia i wśród błota zsiadaj* (**Koń**), *Koń dobry i ku górze pociągnie* (prov. **Ku**), *Wóz tam musi, gdzie konie ciągną* (**Wóz**), *Smaruj koła, aby koniom folga była* (prov. **Folga**).

Nowy dykcyonarz niezbyt licznie poświadcza prowerbia odnoszące się do pokarmów, których dziś już nie spożywamy: *Z mięsa się chlubi, a polewki nie widział* (**Mięso**), *Dobry chleb, kiedy nie masz kołacza* (prov. **Chleb**) / *Do chleba, gdy kołacza nie masz; Dobry chleb, gdy kołacza nie masz* (**Kołacz**).

Do tej grupy można zaliczyć zapomniane już przysłowie, które zanotowane jest w *Nowym dykcyonarzu* w różnych wariantach: *Chleb trawa, mięso potrawa* (**Chleb**) / (prov. **Chleb**) / *Jarzyna perzyna, chleb trawa, mięso potrawa* (prov. **Jarzyna**) / *Kaszka fraszka, chleb trawa, mięso dobra potrawa* (prov. **Kaszka**). Nawiązuje ono, co prawda, do potraw chętnie dziś spożywanych, aczkolwiek o jego archaiczności przesądził kontekst historyczny. Powstało ono bowiem jako reakcja na rygorystyczne przepisy kościelne, dotyczące mnóstwa postów (Krzyżanowski 1975 II: 341). Rozluźnienie obyczajów w tym względzie wpłynęło na losy omawianej paremii w polszczyźnie.

Do językowego lamusa odeszło także inne prowerbium, odnoszące się do warzywa dobrze znanego współczesnym Polakom: *Kto groch je, nie wisi* (**Groch**). Knapiesz genezę tego powiedzenia objaśnia następująco: pewien złodziej ukrył się w grochu i żywił się nim tak długo, póki go starczyło, w ten sposób uniknął szubienicy (Knapiesz 1632: 379). Przysłowie zakończyło swój żywot ze względu na zmiany w polskim prawie, odkąd zaprzestano wymierzać karę szubienicy, straciło rację bytu.

Z użycia wyszły także jednostki paremiotyczne zawierające rady i przestarzałe metody wychowawcze, wyrażone za pomocą nie zawsze dziś czytelnych metafor z dziedziny ogrodnictwa: *Dębowa wić uczy robić* (**Wić**), *Młodą płonkę łącno naprostować* (prov. **Młody**), *Gałąź rosla nie da się naginać* (prov. **Gałąź**), *Drzewko z młodu prostuj, bo się potym nagiąć nie da* (**Drzewko**).

Innym powodem wyparcia z zasobu języka niektórych paremii jest dezaktualizacja wartości, do których te konstrukcje się odwołują: *Posagu teraz pytają, o cnotę mało dbają* (prov. **Posag**), *Posag bardzo piękny pannie jest cnotliwe wychowanie* (**Posag**), *Lepsza cnota w błocie niż niecnota w złocie* (prov. **Cnota**), *Cnota za szlachectwo stoi* (**Cnota**), *Niewieścia ozdoba cnoty i obyczaje dobre* (prov. **Niewieści**).

Przyczyną nieużywania części prowerbiów mogą być zmiany obyczajów w zakresie obrzędów rodzinnych: *Na trzy dni wesela, a do śmierci smutku (Wesele)* lub brak subtelności i taktu w podejściu do tak delikatnej materii, jaką jest śmierć: *Z jednym mężem w dół, a z drugim do domu (Mąż)* / *Z jedną (z jedną żoną) w dół, a z drugą do domu (Żona)*.

Niezbyt licznie w słowniku Trotza zostały poświadczone przysłowia, w których występują odwołania do nieznanymi współczesnym Polakom przedmiotów używanych w gospodarstwie domowym, np.: *Co Bóg da, to do kobiałki (prov. Kobiałka)* [*kobiałka* 'koszyk od spodu okrągły, pleciony z wici a. łyka'], *Niewieścia rzecz kądziel (prov. Niewieści)* [*kądziel* 'przyrząd do przędzenia nici'], *Pod strychnulcem śmierci nikt głowy nie ochroni (Strychnulec)* [*strychnulec* 'deseczka, pręt, wałek do wyrównania rzeczy sypkich równo z wrębami naczynia, miary'], *Kto ma umrzeć i w cebrze wody utonie (prov. Ceber)* [*ceber* 'wielkie naczynie drewniane z uszami do noszenia wody a. trunków'].

Dość liczną grupę zapomnianych czy też obco dziś brzmiących przysłów wyekscerpowanych ze słownika Trotza stanowią te konstrukcje, które zawierają w swoim składzie dawne wyrazy lub ich znaczenia, czyli archaizmy słownikowe lub semantyczne. Nazywają one rozmaite sfery życia codziennego, co nie dziwi, wszak *Nowy dykjonarz* obfituje w powiedzenia odnoszące się do powszedniej egzystencji w osiemnastowiecznej Polsce. Proverbia te poszły zatem w zapomnienie nie tyle z powodu braku czytelnego związku między ich treścią a otaczającą rzeczywistością, związanego z dezaktualizacją prawd, spostrzeżeń i pouczeń w nich zawartych, ale przede wszystkim dlatego, że obecne w ich składzie wyrazy przestarzałe stanowią niejaką barierę w zrozumieniu ogólnej wymowy paremii, a w konsekwencji w ich poprawnym używaniu.

Archaizmy słownikowe, występujące w prowerbiach wynotowanych z *Nowego dykjonarza*, to przede wszystkim rzeczowniki konkretne. Są to nazwy osób, np.: *Pies dobry za hajduka stoi (prov. Pies)* [*hajduk* 'dozorca'], *Pyszny nądzka, kiedy spanoszeje (prov. Nądzka)* / (*prov. Spanoszyć*) [*nądzka* 'nędzarz, ubogi, biedny'], *Jeżeli ojciec kostera, takiś się syn bierze (Biore)* [*kostera* 'sknera, skąpiec'], *Co cygan to szalbierz (Co)* [*szalbierz* 'krętaacz, matacz, oszust'], *Trafił frant na franta (Frant)* [*frant* 'człowiek chytry, filut, szalbierz']; nazwy przedmiotów codziennego użytku, np.: *Mieszek z gębą niech się nie wadzi (Mieszek)* [*mieszek* od pieniędzy 'worek, woreczek, sakiewka'], *Kto w piecu lega, drugiego w nim ożogiem szuka (prov. Piec)* [*ożóg* 'rodzaj pogrzebaczka drewnianego'], *Koniowi bystremu munsz-*

tuku nie ostróg trzeba (prov. **Koń**) [*munsztuk* ‘przyrząd do kielznanania koni’], *I olstro puści, kiedy Bóg dopuści* (**Olstro**) [*olstro* ‘futurał na pistolety’], *Złota Szwajca wszystko przeniknie* (**Szwajca**) [*szwajca* ‘szydło wielkie, iglica do przewlekania, szycia rzemieni’] *złota szwajca* ‘łapówka’], i inne, np.: *Mieszek dzięki a nie dzięki napełnią* (**Mieszek**) [*dzięki* ‘pieniądze’], *Dziś woda ma ponik, jutro strużkiem pada* (prov. **Ponik**) [*ponik* ‘podziemne koryto rzeki lub strumienia’], *Peniądze lica nie mają* (**Lice**) [*lice* ‘twarz, oblicze’], *Pan drze chłopa jako skopa, a diabeł Pana jak barana* (prov. **Chłop**) [*skop* ‘baran trzebiony’], *Szlachectwo bez cnoty z łyków forboty* (prov. **Szlachectwo**) [*forboty* ‘koronki’], *Ptaki łącno brać na zobi* (prov. **Zob**) [*zob* ‘ziarna dla ptactwa, przynęta dla ptaków’].

Wśród wyrazów zapomnianych, będących tworzywem osiemnastowiecznych przysłów, znalazły się także rzeczowniki abstrakcyjne, np.: *Szkoda krasy, gdy rozumu nie masz* (**Szkoda**) [*krasa* ‘piękność, nadobność, uroda’], *Chudoba cnoty nie traci* (**Chudoba**) [*chudoba* ‘bieda, ubóstwo, niedostatek’], *Chudobie wszędzie piskorz* (prov. **Chudoba**), *Smaruj koła aby koniom folga była* (prov. **Folga**), *W przykrości folga cierpliwość* (prov. **Folga**) [*folga* ‘ulga’], *Jednemu gody, a drugiemu głody* (prov. **Gody**), *Raz gody, drugi raz głody* (prov. **Gody**), *W nocy gody, we dnie głody, kto się żeni z urody* (**Uroda**) [*gody* ‘wesołość, uciecha, radość, szczęśliwość, rozkosz’], *Nieczęste widanie gotuje nieznanie* (**Widanie**) [*widanie* ‘widywanie się’], *U dworu niemasz kandoru* (**Dwór**) [*kandor* ‘czystość, niewinność, prostota ducha, prawość’].

Niemalą grupę archaizmów leksykalnych, wchodzących w skład przysłów poświadczonych w słowniku Trotza, tworzą czasowniki, np.: *Lepiej na jedną nogę chramać, niż na obie* (prov. **Chramię**) [*chramać* ‘kuleć, utykać’], *Przymuszona miłość się nie darzy* (prov. **Przymuszony**) [*darzyć się* ‘szczęścić się, udawać się, wieść się, iść po myśli’], *Bogatemu każdy folguje* (**Folguje**) [*folgować* ‘przynosić ulgę, oszczędzać, ochraniać, pobłażać, dogadzać’], *Jak galą, tak biją* (Galę) [*galić* ‘rzucić, wyrzucić piłkę, grając w piłkę’], *Każdy swoje porze* (**Porze**) [*porać* ‘obrabiać, orać pole’], *Póki komu szczęście płuży, przyjaciół mu wiele służy* (prov. **Przyjaciół**) [*płużyć* ‘być dobrze, sprzyjać, dobrze robić, służyć, powodzić się’], *Próżno temu skrzypać, co tańcować nie chce* (prov. **Próżno**) [*skrzypać* ‘grać na skrzypcach, rzępolić’], *Jedz chleb, nie spluskasz się* (prov. **Chleb**) [*spluskać się* ‘zwymiotować’, skromne życie zdrowe], *Karanie jednego, uskromi dziesiątego* (prov. **Karanie**) [*uskromić* ‘powściągnąć, utemperować, ująć w karby, okiełznać, przyprowadzić domporządku’], *Wtorkuj, kiedy nie możesz przodkować* (**Wtorkuję**)

[*przodkować* ‘celować, przewyższać, mieć prym, górować, być pierwszym’, *wtorkować* ‘być wtórym, drugi, być na drugim miejscu, być drugim z kolei co do znaczenia w czynności’].

W badanym materiale ciekawie przedstawiają się przysłowki, które ze względu na archaiczny charakter nierzadko zakłócają odbiór osiemnastowiecznych paremii, np.: *Ubogo ale chędogo* (prov. **Ubogo**) [*chędogo* ‘schludnie, czysto’], *Buczno a w mieszku pusto* (**Buczno**), *Huczno, buczno a w pięty zimno* (**Buczno**) [*buczno* ‘pyszenie’], *Łacno o kij, gdy psa chcesz uderzyć* (**Kij**) / *Kto psa chce uderzyć łacno o kij* (**Pies**) [*łacno* ‘łatwo’], *Każdy pownętrznie ma swojego mola* (prov. **Pownętrznie**) [*pownętrznie* ‘wewnętrznie’], *Gdzieć rado rzadko bywaj, gdzie nie rado nigdy* (prov. **Rad**) (*rado* ‘miło, wesoło, chętnie’), *Cudze wady rychlej niż swoje obaczamy* (prov. **Cudzy**) [*rychło* ‘prędko, od razu, natychmiast’], *Snadniej o kawkę białą niżli o sługę pocziwego* (**Kawka**) [*snadnie* ‘łatwo’], *Szkodniej trzewik niż nogi, mówi skąpy i ubogi* (prov. **Szkodno**) [*szkodno* ‘szkoda czego’], *Kto chce upornie w dół, jeszcze go popchnij* (prov. **Dół**) [*upornie* ‘uparcie’].

Wynotowane z *Nowego dykjonarza* przymiotniki, będące tworzywem prowerbiów, nie stanowią zbyt rozbudowanej kategorii archaizmów lekсыkalnych, a na tle współczesnej polszczyzny brzmią równie barwnie, co tajemniczo, np.: *Dworny zawsze wielomowny* (**Dworny**) [*dworny* ‘chcący wszystko wiedzieć, ciekawy’], *Na szczęście wszelakie, miej serce jednakie* (**Szczęście**) [*jednaki* ‘niezmienny’], *Języcznego słowo: nie powiadaj nikomu* (prov. **Języczny**) [*języczny* ‘niepowściągliwego języka, gadatliwy’], *Kto nazbyt łacny ku dobremu, ten też łacny będzie ku złemu* (prov. **Łacny**), *Ciężki do dawania, a łacny do brania* (prov. **Dawanie**) [*łacny* ‘łatwy’], *Bez ochoty niespore roboty* (**Ochota**) [*niespory* ‘leniwy, niewdzięczny’].

Archaizmy semantyczne występujące w omawianych przysłowkach reprezentują głównie rzeczowniki, w mniejszym zakresie czasowniki i przysłowki, np.: *Gniew zły poradnik* (prov. **Gniew**) [*poradnik* ‘doradca’], *Na jednym wózku obie stronie do prawa* (**Wózek**) [*prawo* ‘sąd’], *Przygody nauczą zgody* (prov. **Przygoda**), *Kto mądry, cudzą się przygodą karze* (prov. **Przygoda**) [*przygoda* ‘nieszczęście, bieda, cios, klęska’], *Złodziej zawsze w tym rosole zostać musi, że kradnie* (**Rosół**) [*rosół* ‘kłopot, tarapaty, bieda, smutek, frasunek, opaty’], *Sila posiadł włości, kto ujął chciwości* (prov. **Posiadam**) [*sila* ‘dużo, wiele, mnóstwo’], *Kto ma ciężą, tego nie wiążą* (prov. **Ciąża**) [*cięża* ‘zastaw, fant’], *Wiedzą sąsiedzi, jako kto siedzi* (**Sąsiad**) [*siedzi tu*: ‘jak się ma, w jakich jest warunkach, w jakim położeniu’], *Mądra głowa nie stoi o głupie słowa* (prov. **Głowa**) [*stać* ‘dbać’], *Nie trzeba rządu w Polsce, stoi*

bez niego (prov. **Rząd**) [stać 'trzymać się, nie upadać, istnieć'], *Sąsiad zły za nieprzyjaciela stoi* (prov. **Sąsiad**) [stać 'starczyć; móc zastąpić kogo, co; ująć za kogo, co'].

Problemy z interpretacją i zrozumieniem osiemnastowiecznych przysłów przez współczesnych Polaków mogą być związane również z tym, że prowerbia przechowują archaizmy morfologiczne. Nierzadko dawne formy gramatyczne uwarunkowane są potrzebą zachowania rymu i rytmu w strukturach paremiotycznych, np.: *Na święty Walek nie masz pod lodem balek* (**Walek**), *Kiedy przyjdiesz między wrony, kraczące jako ony* (**Wrona**), *Patwie spojrzysz na swe nogi, gdy roztozczysz ogon drogi* (prov. **Paw**), *Niedźwiedź srogo na żołądz ryka, gdy gałąź spadnie umyka* (prov. **Niedźwiedź**), *Dzwon do kościoła zwoływa, a sam w nim nie bywa* (**Dzwon**), *Dopiero znamy co mamy, aż postradamy* (prov. **Dopiero**), *Kto komu rogi przyprowadzi, niech się sam je nosić gotuje* (**Rogi**), *Cudze rzeczy lepsze się zdawają* (prov. **Cudzy**).

Częściej jednak przestarzała postać gramatyczna wyrazu jest świadectwem czasu, w którym powstało przysłowie, a spetryfikowana konstrukcja paremii sprzyja podtrzymywaniu starszej formy, mimo że w języku dokonały się już zmiany modernizacyjne. W prowerbiach wynotowanych ze słownika Trotza uwagę współczesnego użytkownika języka mogą zwrócić archaizmy fonetyczne, np.: *Nie dufaj szczęściu, bo nie jest stateczne* (**Szczęście**), *Kocień garkowi przygania, a oba smolą* (**Kocień**), *Gdzie żer czuje, tam ptastwo się mnoży* (**Żer**), *Wielkie rzeczy pomatu rosną* (**Wielki**), *Wielkie rzeki z małych się poczynają źródeł* (**Źródło**).

Dość licznie w przedmiotowym materiale występują wycofane z użycia końcówki fleksyjne, które obrazują stan polszczyzny z wieków wcześniejszych. Zjawisko to dotyczy głównie rzeczowników męskich. W liczbie pojedynczej zaświadczona jest stara końcówka dopełniacza *-a*, wywodząca się z deklinacji **-o*-tematowej, pierwotnej między innymi dla rzeczownika *las*: *Mów wilczkowi pacierz, a wilczek do lasa* (**Wilczek**), *Głód wilka z lasa wywoła* (**Głód**). Z kolei w liczbie mnogiej mamy przykłady mianownika, w którym obecne są końcówki: *-i(-y)* z dawnych tematów na **-o-* oraz *-owie* z dawnych tematów na **-u-*, które od średniowiecza do XVII wieku utrzymują się w zakresie rzeczowników żywotnych: *Na złe psi wyją* (**Złe**), *Ptacy w polu, a on rozenki na nie struże* (**Ptak**); *Przy orle żywią się krukowie* (**Orzeł**).

W bierniku liczby mnogiej rzeczowników żywotnych materiał paremiologiczny poświadcza nietypową dla tej kategorii znaczeniowej końcówkę *-ów*, wskazującą na zrównanie biernika z dopełniaczem: *Jednym*

pociskiem dwóch wróblów zabić (**Pocisk**), *Kto dwóch zająców goni, żadnego nie dogoni, nie ułowi* (**Zajęc**). Zarówno wyraz *wróbel*, jak i *zajęc* w staropolszczyźnie w tym przypadku miały końcówkę *-ow* (Sstp. 10/5: 323; 11/2: 83). Przypomnijmy, że proces wprowadzenia końcówki dopełniacza do biernika objął wyłącznie rzeczowniki męskoosobowe. Tendencja ta musiała być jednak na tyle silna, że okresowo (zwłaszcza w XVIII wieku) podlegały jej także rzeczowniki żywotne³.

W bierniku liczby mnogiej rodzaju męskiego rzeczownik miękkotematowy *gość* przybiera końcówkę *-e*, wywodzącą się z dawnych tematów na **-jo-* (w tym wypadku *-e* kontynuuje **-ě*) i **-en*: *Piątek goście rozgania* (**Piątek**).

Archaiczne formy fleksyjne występują również w prowerbiach: *Kto ze psy lega, ten ze pchłami wstaje* (**Pies**), *Rozumu z laty przybywa* (**Rozum**), *Nauczy się wyć, kto z wilki przestaje* (**Wilk**), w których zachowana jest końcówka narzędnika liczby mnogiej *-y(-i)*, pierwotna dla dawnych tematów na **-o-*.

Mniej licznie dawne końcówki fleksyjne utrzymują się w rodzaju żeńskim. W przykładach wyekscerpowanych z *Nowego dykcjonarza* utrwalona została przede wszystkim końcówka dopełniacza liczby pojedynczej *-e*, kontynuująca północnokresowe **-ě* (tzw. *ě* trzecie) i wywodząca się z dawnych tematów na **-ja-*: *Ubogi z nędzy grzeszy* (**Ubogi**), *Bez prace nie będą kołacze* (**Kołacz**) / *Bez prace nie będą kołacze* (prov. **Praca**), *Z małej burze wielki deszcz* (prov. **Burza**).

Jednokrotnie w osiemnastowiecznych przysłowiach pojawiła się końcówka *-ej* w celowniku liczby pojedynczej rzeczownika miękkotematowego, przeniesiona do odmiany żeńskiej z deklinacji przymiotnikowej i występująca w tym typie femininów od średniowiecza do końca wieku XVII: *Różej co szkodzi, choć w pokrzywach stoi* (prov. **Róża**) oraz forma liczby podwójnej: *Na jednym wózku obie stronie do prawa* (**Wózek**).

³ O dużym wpływie znaczenia na odmianę w tym względzie może świadczyć choćby to, że Trotz wprowadził nowszą końcówkę fleksyjną we wszystkich archaicznych formach gramatycznych, wchodzących w skład przysłów, które zaczerpnął z *Thesaurusa* Knapiusza, np.: **K** (Knapiusz) – *Małe złodziejki imać/wieszać, a wielkie puszczać* (s. 471), **T** (Trotz) – *Małych złodziejów wieszać, a wielkich puszczać* (prov. **Złodziejek**), **K** – *Małe złodziejy wielcy karzą* (s. 471), **T** – *Małych złodziejów wielcy karzą* (**Złodziej**), **K** – *Bogaczu na ubogie pamiętaj* (s. 33), **T** – *Bogaczu pamiętaj na ubogich* (prov. **Bogacz**), **K** – *Przodki sławne zły potomek szpeci* (s. 951), **T** – *Przodków sławnych zły potomek szpeci* (prov. **Przodek**) (zob. B. Kuryłowicz, *Przysłowia w Nowym dykcjonarzu Michała Abrahama Trotza*, w druku).

Z dawnej odmiany przymiotników w przysłowiaach zachowały się niezłożone formy w mianowniku: *Cały baran (cała koza) i wilk syt niech będzie (Wilk)*, dopełniaczu: *Z młodu tarnek się ostrzy (prov. Z młodu)*, *Drzewko z młodu prostuj, bo się potym nagiąć nie da (Drzewko)* i miejscowniku: *Wiele ma, kto na male przestaje (prov. Przetawam)*.

Ostatnią kategorię przysłów, mogących budzić ciekawość współczesnego użytkownika polszczyzny, tworzą te jednostki, w których dokonały się różne modyfikacje w strukturze:

- zmiana szyku, np. *Coć nie miło samemu, nie czyń drugiemu (prov. Czy-nię) / Co tobie nie miło, tego drugiemu nie czyń (prov. Drugi)* [*Nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe*], *Blisko swej jabłoni jabłko pada (Jabłoń)* [*Niedaleko pada jabłko od jabłoni*], *Krakowa nie zaraz zbudowano (Kraków)* [*Nie od razu Kraków zbudowano*], *Po szkodzie Polak mądry (Polak) / (Szkoła)* [*Polak mądry po szkodzie*], *Ręka umywa rękę, noga nogę wspiera (Ręka)* [*Ręka rękę myje, noga nogę wspiera*], *Rydz lepszy niżli nic (Rydz)* [*Lepszy rydz niż nic*];
- wymiana komponentu leksykalnego, np.: *Czego się nowa skorupa napije, tym zawsze trąci (Skorupa) / Czego się kto z młodu napije, tym i na starość cuchnie (prov. Cuchnę)* [*Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci*], *Kto drugiemu dół kopie, sam weń wpada (Dół)* [*Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada*], *Nie zabaczy gruszki w popiele (Gruszka)* [*Nie zasypiać gruszek w popiele*], *Nie mów hup aż przeskoczysz (Hup) / Nie noć tryumfu, aż przeskoczysz (prov. Noce)* [*Nie mów hop, póki nie przeskoczysz*], *Jedna jaskółka nie czyni lata (Jaskółka)* [*Jedna jaskółka wiosny nie czyni*], *Kropla często kamień zdiurawi (Kropla)* [*Kropla drąży skałę*], *Gdzie drwa rąbią, tam trzaski lecą (Trzaska, drzazga)* [*Gdzie drwa rąbią, tam wióry lecą*];
- dodanie komponentu leksykalnego, np.: *Dzban wodę nosi póki się nie stłucze / Do czasu dzban wodę nosi aż się urwie (Dzban)* [*Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie*];
- ujęcie komponentu leksykalnego, np.: *Co bywa nagle, bywa po diable (prov. Nagle)* [*Co nagle, to po diable*];
- zastąpienie jednego przysłowia innym o podobnej wymowie znaczeniowej, np.: *Uderz w garniec dźwięk go wyda (Garniec)* [*Uderz w stół, a nożyce się odezwią*], *Niedźwiedź w lesie a skórę jego sprzedajesz (Niedźwiedź)* [*Dzielić skórę na niedźwiedziu*].

Wyekszerpowane ze słownika Trotza osiemnastowieczne paremie, jako część kultury narodowej, unaoczniają nieustanną ewolucję świata,

człowieka i języka. Zmieniają się poglądy, przekonania, normy, obyczaje, wytwory kultury, a także ludzie. Te przeobrażenia znajdują wyraz w przysłowiach, które stają się nierzadko świadectwem swoich czasów, ponieważ czerpią z tradycji i jednocześnie tę tradycję wzbogacają. Zostają powołane do życia, by zobrazować aktualną myśl, ważne pouczenie czy wartość, trwają przez krótką chwilę i znikają w odmęcie historii. Ich ślady, zachowane w słownikach historycznych, prowadzą do innej, zapomnianej rzeczywistości, którą dzięki paremiom możemy odtworzyć. Przysłowia przybliżają bowiem dawną codzienność, ułatwiają zrozumienie mentalności naszych przodków, pomagają w rozeznaniu prawd i zasad etycznych obowiązujących w minionych czasach, pozwalają lepiej poznać przeszłość.

Prezentacja i charakterystyka prowerbiów, które wyszły z użycia, nie tylko realizuje zatem cel dokumentacyjny i poznawczy, ale przede wszystkim uzmysławia dynamikę zmian w języku i świecie oraz wynikającą z tego potrzebę docierania do tych obszarów języka i kultury, które pokryła patyna historii.

BIBLIOGRAFIA

- Bystroń J.S., 1933, *Przysłowia polskie*, Kraków.
- Kuryłowicz B., *Przysłowia w Nowym dykcyjonarzu Michała Abrahama Trotza* (w druku).
- Masłow A., 2013, *Motywacja i osobowość*, Warszawa.
- Iwanowska A., 1994, *O metodzie leksykograficznej „Nowego dykcyjonarza to jest mownika polsko-niemiecko-francuskiego” (1764) Michała Abrahama Troca, „Prace Filologiczne” XXXIX*, s. 291–325.
- Kępińska A., 2011, *Nowy dykcyjonarz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski, Lipsk, 1764, Michał Abraham Trotz, [w:] Słowniki dawne i współczesne. Internetowy przewodnik edukacyjny*, red. M. Bańko i in. (online: <http://www.leksykoграфия.uw.edu.pl>, dostęp: 30.08.2014).
- Knapiesz G., 1632, *Thesauri Polono Latino Graeci Gregorii Cnapii e Societate Iesu, Tomus Tertius. Continens Adagia Polonica*, Kraków.
- Krzyżanowski J., 1975, *Mądrzej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przysłów polskich i diabelskich tuzin*, t. II, Warszawa.
- Słownik warszawski* – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Sstp. – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 10 z. 5, t. 11 z. 2, Kraków 1992 i 1996.
- Urbańczyk 1979: *Polskie słowniki oświeceniowe*, [w:] *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław–Kraków–Gdańsk.

Walczak B., 1994, *Nowe prace o polskich słownikach osiemnastowiecznych*, [w:] *Studia romanica in honorem Stanisłai Gniadek*, red. H. Misterski, J. Sypnicki, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 45–57.

EIGHTEENTH CENTURY PROVERBS IN M.A. TROTZ'S NOWY DYKCJONARZ IN A CONTEMPORARY PERSPECTIVE

Summary

The subject of the article are proverbs excerpted from M. A. Trotz's *Nowy dykcjonarz* which, for different reasons, have not stood the test of time, have been forgotten or replaced by other, easier to understand and more recent constructions, or which are still present in the contemporary language but in a changed form. The proverbs included in M. A. Trotz's lexicon are manifestations of a colloquial language. Therefore, in a sense, they imitate the 18th century *paremiotic* system, which was once used but is now largely forgotten.

The presentation and characterization of obsolete proverbs do not only fulfill a documentary and cognitive purpose but, above all, visualize dynamism of changes in a language and the world as well as an ensuing need to reach such areas of the language and culture that have been weathered by history.

Key words: forgotten proverbs, *Nowy dykcjonarz*, Michał Abraham Trotz, contemporary perspective, 18th century

Евгения МАКСИМОВИЧ

Uniwersytet w Białymstoku

maximovitch@interia.pl

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ БИБЛЕЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РЕЧИ ПРАВОСЛАВНЫХ НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

Среди историко-генетических типов фразеологических единиц русского языка можно выделить один, которому в последнее десятилетие посвящено большое количество не только филологических исследований разного объема и содержания – от статьи до словаря, – но и публикаций, выступлений, конференций, программ в средствах массовой информации. Этим объектом активного научного и общественного интереса стали фразеологизмы библейского происхождения. Особое внимание именно к названной части фразеологического состава русского языка вполне объяснимо: после того как Библия и все, что связано с религией, перестало быть под запретом, они оказались тем “забытым старым”, которое привлекает своей новизной. Общество, получив право “самостоятельно выбрать свое собственное, выношенное в раздумьях отношение к ценностям христианской традиции”¹, оказалось перед необходимостью восстановить утраченные знания об этих ценностях. Библейская фразеология – неотъемлемая часть русской культуры. Библейские фразеологизмы – это такие фразеологизмы, которые “представляют собой цитаты из Священного Писания или устойчивые сочетания, возникшие на базе библейских сюжетов”². По мнению О. К. Мжельской: “Библия – прецедентный текст для всей европейской культуры, она

¹ Аверинцев С. С., *К читателям // Христианство. Энциклопедический словарь*, т. 1, Москва 1993, с. 5.

² Григорьев А. В., *Русская библейская фразеология в контексте культуры*, Москва 2006, с. 9.

является гипертекстом и источником прецедентных феноменов. Вся концептология Библии оказывает огромное влияние на мировую литературу и разговорный язык христианских народов”³.

В современной лингвистике возникновению и определению источников библейской фразеологии уделяется довольно большое внимание. Отмечается, что с принятием на Руси христианства “возникает идея авторитета Священного Писания, лишь святейшие и мудрейшие ученики и последователи Христа могут приблизиться к постижению Божественной истины. Данная людям через Иисуса Христа, она не развивается, а постепенно раскрывается посредством Церкви, которая определяет и согласует мнения последователей Христа. Таким образом, используемые выражения и их значения приобретают устойчивость и неповторимость”⁴.

Библейские тексты оказали большое влияние на культуру конца XX – начала XXI веков. На основе Библии были переосмыслены многие понятия, некоторые из которых получили новые значения. Языковые единицы рассматриваются в широком лингвокультурологическом контексте – “в аспекте участия языка в созидании духовной культуры и участия духовной культуры в формировании языка”⁵.

Фразеологические единицы библейского происхождения (ФЕБП) являются предметом лингвистических исследований целого ряда направлений: рассматриваются проблемы их происхождения, квалификации, анализируются библейские фразеологизмы с архаичными элементами, уделяется внимание этимологии библейских выражений. Огромное количество исследований посвящено функционированию ФЕБП в современном русском языке. В связи с тенденцией современной лингвокультурологии к рассмотрению языка как “универсальной формы концептуализации мира”, как “зеркала культуры”, отражающего категории миропредставления⁶, особенно актуальны-

³ Мжельская О. К., *Семантическая специализация и концептуализация заимствований (на материале ономастических компонентов библейской фразеологии)*: Авторефер. Дис. канд. филол. наук, Барнаул 2008, с. 8.

⁴ Григорьев А.В., *op. cit.*, с. 18.

⁵ Постовалова В. И., *Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии)*. Фразеология в контексте культуры, Москва 1990, с. 25.

⁶ *Ibidem*, с. 30.

ми представляются исследования в области семантики фразеологических единиц.

ФЕБП, хотя и связанные с вечной Книгой, подвергаются тем же изменениям, что и другие единицы языка – фонетическим, семантическим, грамматическим, изменяются условия и ситуации их использования. Такие преобразования свидетельствуют не об общем снижении культурной эрудиции, культурно-лингвистического уровня современного общества – хотя это тоже справедливо, – но и о том, что ФЕБП входят в ту часть русской фразеологии, которую можно назвать живой и активной⁷. Понятия “живая и активная” связаны с представлением языка в сознании его носителей и предполагают исследование фразеологии “как факта языкового сознания носителей русского языка, его ассоциативно-вербальной сети”⁸.

Сознание того, что в современной жизни наблюдается определенное изменение отношения людей к религии, в частности, в России к Православию, не может не оказывать влияния на коммуникативно-информационное поле современного общества. Возросший в последнее время интерес к Священному писанию позволяет по-новому взглянуть на функционирование в русском языке ФЕБП. С этой точки зрения интересным представляется исследование употребления указанных единиц в речи верующих людей, связанных с Церковью образом своей жизни. Общение в такой сфере базируется на определенных духовных ценностях и нормах поведения, что, естественно, проявляется в выборе языковых средств.

В лингвистической литературе последних лет предпринимаются попытки изучать «язык верующих христиан». Представляя многие языковые явления, связанные с религиозной сферой, определенной коммуникативной системой, языковеды по-разному определяют ее: церковно-религиозный стиль, религиозный язык, религиозный дискурс, религиозное употребление языка и т.д. Представители общества, исповедующие одну религию, в данном случае – православные христиане, представляют собой определенную социальную группу, характеризующуюся определенными моральными ценностями, осо-

⁷ Добровольский Д. О., Караулов Ю. Н., *Ассоциативный фразеологический словарь русского языка*, Москва 1994, с. 97–113.

⁸ Ibidem.

бенностями поведения, в том числе и речевого. Социологические различия в языке на протяжении многих лет рассматриваются лингвистами: разнообразные исследования связаны с изучением особенностей «молодежного языка», «языка политиков», «языка новых русских», «языка военных» и т.п. Специфика речи и речевого поведения граждан, объединенных религиозным (православным) образом жизни и моральными ценностями, получила в социолингвистике наименование «православный социолект».

«Православный социолект – набор языковых средств, отличающих речь верующих от речи неверующих. Характерными особенностями православного социолекта являются особые этикетные формулы, заимствования из церковно-славянского и греческого языков, насыщенность речи богословской терминологией, употребление нейтральных слов в переносном значении и т.д.»⁹.

Внутри православного социолекта, без сомнения, можем выделить разновидности, связанные с конкретными коммуникативными ситуациями: темой и целью, местом и обстановкой общения, партнерами коммуникации. Таким образом, мы можем говорить о языке духовенства, языке мирян, языке православной молодежи.

ФЕБП, как и другие единицы религиозной лексики и фразеологии, обладающие огромным семантическим потенциалом, обусловленным их происхождением¹⁰, легко включаются в новые условия общения. Это общее свойство языка православной веры исследователи И. С. Куликова и Д. В. Салмина объясняют, ссылаясь на высказывание философа В. С. Соловьева о существовании двух форм христианства – храмового и домашнего¹¹. Именно в языке «домашней веры» происходит упрощение смысла многих слов и выражений из богослужебных книг, в том числе и из Библии, их включение в обывденную речь и частичная или даже полная десакрализация¹². Трансформация семантики религиозной лексики и фразеологии, обусловленная изменившимися языковыми, культурными и истори-

⁹ Бугаева И. В., *Речевой портрет верующих в конце XX – начале XXI веков // Язык и ментальность*, Санкт-Петербург 2003, с. 3.

¹⁰ Туркова-Зарайская М. О., *Особенности понимания библеизмов современными носителями языка*, Тверь 2002, с. 5.

¹¹ Куликова И. С., Салмина Д. В., *Миссионерское Евангелие: добро или зло?*, Санкт-Петербург 2000, с. 14.

¹² *Ibidem*, с. 14–15.

ческими условиями, происходит в современном речевом общении, поскольку, как отмечает языковед В. М. Мокиенко, «функционирование библейских по происхождению слов и оборотов в русских текстах с прошлого века до нынешнего апокалиптической прерывности все-таки не испытало», они сохранялись и активно употреблялись, несмотря на «указания сверху» и гонения на веру и верующих¹³. На сегодняшний день, преобразования в религиозной сфере лексико-фразеологического состава русского языка обусловлены уже не нуждами «домашнего» христианства, а тем, что эти единицы все более основательно вписываются в новую языковую картину мира и занимают в ней важное место в соответствии с новыми представлениями говорящих.

Возвращаясь к понятию «религиозный (православный) социолект», можем подчеркнуть, что с ним неразрывно связано понятие «религиозная языковая личность». Исследователь И. В. Бугаева рассматривает несколько условных типов религиозной языковой личности: «богослов» – развитая языковая личность с высшим богословским образованием; «церковник» – воцерковленная личность с опытом чтения богословской литературы на церковно-славянском и современном русском литературном языках и опытом духовной практики; «неофит» – языковая личность, недавно воцерковленная, еще не владеющая в полной мере православным социолектом, но стремящаяся к этому; «крещенный» – языковая личность, формально принадлежащая к православным (принявшая крещение), но не воцерковленная; «чужой» – языковая личность в нерелигиозной коммуникации, атеист или представитель другой религии, что без труда определяется по способу поведения и речевого уровня. Выделить специфические особенности православного социолекта позволяет изучение речевого поведения представителей первых двух и частично третьей групп.

Использование в православном социолекте библейских фраз и выражений, получивших в современной науке о языке статус фразеологических единиц, – явление далеко неоднозначное. С одной стороны, процесс фразеологизации библеизмов предполагает измене-

¹³ Мокиенко В. М., *Фразеологические библеизмы в современном тексте. Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов*, Санкт-Петербург 1995, с. 144–145.

ние первоначального смысла выражений, его переосмысление и, как правило, потерю связи с первоисточником. Очень сложно предположить, что человек, строящий свою жизнь в соответствии с библейскими заповедями и законами, будет использовать в своей речи библейские фразы, не связанные с Библией. С другой стороны, в текстах Священного Писания множество слов и выражений, которые и следуют понимать перосмысленно: таковы, например, фрагменты Нового Завета, содержащие пророчества о грядущем Мессии, о будущем человечества, или образы евангельских притч, аллегорически представляющие яркие примеры христианского поведения, отношения к жизни.

Изучение особенностей использования фразеологических единиц библейского происхождения в речи православных носителей русского языка позволяет прийти к следующим выводам:

1. В православном социолекте довольно редки случаи употребления ФЕБП в том значении, которое закреплено за ними в современном русском языке. В большинстве случаев это единицы, которые в тексте Священного Писания использовались в прямом значении, были известными с древних времен. Примерами таковых являются: **притча во языцех** – *«предмет всеобщих разговоров», как зеницу ока (беречь, хранить)* – *«бдительно, заботливо, тщательно (беречь, хранить)»*, **метать бисер перед свиньями** – *«говорить о чем-либо тому, кто не способен этого понять»*, **язык прилип к гортани** – *«кто-либо потерял возможность говорить»* и др. Необходимо сказать, что значения таких фразеологических единиц мало чем отличаются от «библейского» употребления: *«Сегодня притчей во языцех стала тема покаяния, между тем, далеко не всем известно даже значение этого слова»* (православный журнал «Русский дом» 2000, № 6), *«Эту маленькую иконку, подаренную ему матерью, Павел хранил, как зеницу ока, во время войны она ему спасла жизнь, приняв на себя фашистскую пулю»* (Духовно-просветительский журнал Московской Патриархии «Православная беседа» 1999, № 3), *«От нахлынувшего чувства благодарности у меня язык прилип к гортани, не могла выговорить ни слова»* (Духовно-просветительский журнал Московской Патриархии «Православная беседа» 1999, № 6).

2. Довольно часто в речи православных носителей языка ФЕБП преобретают форму, в которой эти выражения употребляются в текстах Библии.

Иногда они являются церковнославянским вариантом ФЕ: «*Берегите благодать, полученную в Таинстве Евхаристии, яко зеницу ока*» (проповедь священника на богослужении).

В некоторых случаях ФЕБП употребляются в расширенной форме, с использованием библейского контекста: «*Ему литургика тяжело дается, прямо камень преткновения и скала соблазна*» (из устной речи воспитанника духовного заведения). Именно в таком употреблении ФЕБП становится библейской реминисценцией – напоминанием о библейском происхождении языковой единицы.

3. В православном социолекте отсутствуют случаи фразеологического употребления библейских выражений с компонентом «Бог» (как, впрочем, и не связанных с Библией фразеологических единиц с компонентом «Бог»). ФЕ *бог в помощь* («выражение пожелания успехов в труде»), *видит бог* («клянусь»), *бог знает* («никто не знает») и т.п. в сегодняшнем современном употреблении не имеют никакой связи с семантическим значением слова «Бог». Как известно, слова, превращаясь в компоненты ФЕ в процессе фразеологизации, теряют свое первичное лексическое значение, деактуализируются. В речи православного носителя русского языка слово «Бог» не может звучать вне связи со своим значением. Ведь православные верующие стараются соблюдать десять главных христианских заповедей, одна из которых гласит: «Не приемли имени Господа Бога своего всуе» (Исх. 20,7). А Святитель Иоанн Кронштадский, основываясь на данной заповеди, говорил: «Со страхом Божиим, с верою и любовью прикасайся мыслями и сердцем к этому всезидущему, всесодержащему, всеуправляющему Имени... Имя Его есть Он Сам – единый Бог в трех Лицах»¹⁴.

Процесс фразеологизации подобных словесных сочетаний тесно связан с секуляризацией общественной жизни россиян. Чем более отдаляется современное общество от христианских основ и идеалов, тем больше появляется фразеологических единиц с деактуализированным словом «Бог».

Выражения с подобным компонентным составом довольно часто звучат в речи православных российских верующих, однако употреб-

¹⁴ Св. Иоанн Кронштадский, *Моя жизнь во Христе*, т. 2, Санкт-Петербург 1893, с. 129.

ляются они не во фразеологическом значении, а как свободные словосочетания.

«Все наши помышления **видит Бог**, как на ладони у Него все наши планы» («ПБ», 2003, № 3). «**Бог знает**, сколько пришлось претерпеть страданий этой женщине, Богу и судить ее» («ПБ», 2003, № 5).

4. В речи православных христиан неупотребительными являются и такие фразеологизмы, значения которых в современном русском языке противоположны «библейским» значениям исходных выражений: **нищие духом** («примитивные, лишенные духовных интересов люди»), **злачное место** («место разврата, блуда, азартных игр и развлечений») и т.п.

Такого рода выражения используются в православном социолекте только в том значении, которое закреплено за ними в книгах Священного Писания или в богослужебных текстах. В данном случае они являются либо полной цитатой из соответствующего источника, не позволяющей неправильно истолковать фразу, либо пробой использования выражения в контексте, разъясняющем значение употребляемого выражения: «**Нищие духом** – это смиренные и сокрушенные сердцем...»¹⁵; «Господь обещал Царство Небесное **нищим духом** – кротким и смиренным, не считающим себя достигшими духовного совершенства» («РД», 2000, № 4); «Благодарят и ждут молитв от нас наши усопшие родственники. Да упокоит их Господь в **месте светле, в месте злачне, в месте покойне**», там, где нет печали и болезней...» («ПБ», 2000, № 5).

Интересно отметить, что некоторые ФЕБП, в целом не противопоставленные семантикой употреблению в православном социолекте, иногда приобретают в речи православных носителей русского языка смысл, абсолютно противоположный, антонимичный словарному значению. Например, ФЕБП **зарывать свой талант в землю** («подавлять, губить свои способности, не давать им развиваться») в определенном контексте выражает значение «употреблять свои дарования не на приобретение вечного, духовного»:

«Рок-звезды, по мнению своих поклонников, даруют свой талант восхищенной публике... Но для того ли дан им талант Богом, чтобы **танцевать в гостях у дьявола**? Не есть ли это, напротив, **«зарывание таланта в землю»?**» («ПБ», 1990, № 3).

¹⁵ Прот. Анатолий Малинин, *Возлюбленные, не всякому духу верьте*, Москва 2003.

5. Довольно большое количество ФЕБП используется в речи православных носителей русского языка в значении, очень близком словарному: *вавилонская башня* («нечто, символизирующее большие амбиции»), *заблудшая овца* («человек, сбившийся с правильного жизненного пути»), *волк в овечьей шкуре* («лицемерный человек»), *краеугольный камень* («основа чего-либо»). Разница состоит в том, что вне православного социолекта значения этих выражений не содержат «религиозного» элемента, ориентированы на «светское» употребление, в ситуации же общения, связанной с православным образом жизни, такие единицы приобретают религиозно ориентированную коннотацию: «В основу жизни люди положили не Божественную Истину, а греховную мудрость века сего, и устремились к построению нового общества, желая привести человечество к «светлому будущему», к *Вавилонской башне*»¹⁶; «Слово Спасителя обращено ко всем и каждому. Единая *заблудшая овца* до того дорога Пастырю, что Он оставляет все стадо и идет искать одну» («ПБ», 1994, № 4); «Представители еретических учений очень хитры и лукавы. Это *волки в овечьей шкуре*. Они внедряются в Церкви, наиболее влиятельные в данной стране. Так, в Греции они именуют себя православными, в Польше надевают маску католиков...» («ПБ», 1993, № 3); «Католики любят говорить, что здесь дано апостолу Петру быть неким особым главой *и камнем краеугольным*, на котором зиждется Церковь» («ПБ», 1994, № 4).

«Религиозный» элемент семантики указанных выше выражений и им подобных представлен через контекст, который в большинстве случаев служит аллюзией, то есть напоминанием о значении данных единиц в тексте Священного Писания.

6. Распространение одного из компонентов ФЕБП религиозно маркированными словами и выражениями служит еще одним подтверждением употребления таких выражений в «духовно-религиозном» значении: «Благодаря Бога за то, что Он сподобил его претерпеть все мучения с молитвой на устах за своих мучителей, Лаврентий *предал очищенную огнем душу Господу*»¹⁷; «Тяжелый *крест подвижничества святые несли с великой радостью*»¹⁸.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

7. Довольно часто ФЕБП в речи православного русского человека встречаются в конструкции сравнительного оборота, выступая условно библейской реминисценцией: *«Неужели Господь навсегда закрыл для русского народа источник жизни, погасил его творческие силы, чтобы посесть его, как бесплодную смоковницу?»* («ПБ», 1993, № 1); *«Мы верим, что канонизация этих новомучеников должна мистически остановить процесс распада семьи как ячейки государства, ибо она положила начало собиранию русского народа в одну семью и его возвращению, как блудного сына, под Отчий кров»* («ПБ», 2004, № 2).

8. Компоненты многих ФЕБП в православном социолекте могут использоваться абсолютно, не входя в состав фразеологизма. Это слова-символы, слова-образы, иносказательно именующие основные христианские понятия: *соль* (ФЕ *соль земли*), *крест* (ФЕ *нести крест*), *Голгофа* (ФЕ *взойти на Голгофу*), *овца* (ФЕ *зablудшая овца*) и т.п. Такое употребление подобных слов в речи православных носителей русского языка является наиболее интересным: с одной стороны, оно указывает на раздельность употребления компонентов, а значит, отрицает само существование фразеологизма, с другой стороны, служит напоминанием о уже существующем устойчивом выражении (естественно, с религиозной коннотацией): *«Нужно хранить «соль» в себе, то есть христианский дух, христианское устройство, христианские принципы веры и жизни... Эта соль сохраняет души человеческие от разложения, царящего в мире... Солью духовной нашего Отечества были преподобные отцы, такие, как Сергей Радонежский и Серафим Саровский»*¹⁹ – ср. *соль земли*; *«Каждый христианин со смирением и покорностью должен принять тот крест, который подает ему Господь»*²⁰ – ср. *нести свой крест* и т.д.

Употреблению устойчивых выражений, взятых из Библии, в православном социолекте способствует их распространение в богослужебных текстах – стихирах, тропарях, седальнах, молитвах, канонах, акафистах и т.д. Текст любого православного богослужения ориентирован на Священное Писание, образы, описываемые в нем, обязательно имеют прямое отношение к Библии. Причастность православных носителей русского языка к такому огромному собранию христианских текстов, несомненно, влияет как на степень употреби-

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

тельности библейских выражений в православном социолекте, так и на особенности их использования.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И СОКРАЩЕНИЯ

Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова, Москва 1986.

ПБ – «Православная беседа». Духовно-просветительский журнал Московской Патриархии. Москва.

РД – православный журнал «Русский дом». Москва.

IDIOMATIC EXPRESSIONS OF BIBLICAL ORIGIN IN THE SPEECH OF THE ORTHODOX RUSSIANS

Summary

Currently in Russia, due to the change in the political system, there is more and more noticeable impact of the Orthodox Church on the life and language of the Russians. Biblical phraseology begins to permanently enter into the realm of contemporary Russian culture. It became common among the Orthodox Russians to cite the idiomatic expressions and quotations from the Bible. In the modern language of the Orthodox Christians the meanings of idiomatic units coincide with their meanings in the texts of Scripture, which, however, is not always synonymous with the dictionary meaning.

Key words: religious vocabulary, Orthodox Russians, biblical phraseology

FRAZEOLIZMY POCHODZENIA BIBLIJNEGO W MOWIE PRAWOSŁAWNYCH ROSJAN

Streszczenie

Obecnie w Rosji, w związku ze zmianą ustroju politycznego, zauważalny jest coraz większy wpływ prawosławia na życie i język Rosjan. Frazeologia biblijna zaczyna trwale wpisywać się w sferę współczesnej kultury rosyjskiej. Rzeczą powszechną wśród prawosławnych Rosjan stało się przytaczanie frazeologizmów i cytatów zaczerpniętych z Biblii. We współczesnym języku prawosławnych chrześcijan znaczenia jednostek frazeologicznych pokrywają się z ich znaczeniem w tekstach Pisma Świętego, co jednak nie zawsze jest tożsame ze znaczeniem słownikowym.

Słowa kluczowe: leksyka religijna, Rosjanie wyznania prawosławnego, frazeologia biblijna

Małgorzata NOWAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

malgorzata.nowak@kul.lublin.pl

PSALMY POKUTNE WINCENTEGO POLA NA TLE POLSKIEGO STYLU PSALTERZOWO-BIBLIJNEGO

Siedm psalmów pokutnych w duchu Dawidowym ułożonych do śpiewu przez Wincentego Pola ukazało się drukiem we Lwowie w roku 1849. Nad tekstem Pol pracował w roku 1846 w czasie uwięzienia w Jaśle i we Lwowie. Cykl więzienny – w myśl tytułu – skomponowany jest tematycznie i obejmuje – zgodnie z tradycją chrześcijańską – psalmy: 6, 31, 37, 50, 101, 129 oraz 142. W numeracji psalmów poeta idzie za Septuagintą¹.

Zbiór otwiera antyfona „Nie racz pamiętać Panie na występki nasze, albo rodziców naszych, i nie racz nas karać za grzechy nasze”, kończy modlitewna akklamacja: „Chwała Ojcu i Synowi i Duchowi, itd., itd, itd.”. Tekstowa rama sugeruje modlitewne zastosowanie cyklu, co więcej każe go traktować jako jedną modlitwę². Poszczególne segmenty pokutnej modlitwy pozbawione są utrwalonych w tradycji tytułów – podobnie komentarzy czy innych dodatków – por. ps. 50 (51) *Miserere*. Funkcję delimitacyjną w zbiorze pełni nadrzędny numer łaciński (I–VII), pod nim,

¹ W tradycji hebrajskiej (do której w Kościele wrócono po Vaticanum II) są to psalmy: 6, 32, 38, 51, 102, 130 oraz 143.

² Takie zastosowanie byłoby zgodne z tradycją sięgającą czasów św. Augustyna z Hippony. Jego biograf zanotował, iż Augustyn przygotowywał się do śmierci poprzez odmawianie siedmiu psalmów pokutnych. Tradycja jednostkowa, stała się wkrótce tradycją Kościoła powszechnego – wymienione wyżej psalmy uważane były za wskazane do wykonywania w okresach pokuty i żałoby (liturgia pokutna i żałobna), Kościół zachodni podawał je wiernym jako wzór postawy skruszonego grzesznika względem Boga (zob. Zdebski 2009). Modlitwa psalmami pokutnymi była praktykowana przez wielu świętych, np. Wincentego Ferreriusza, Tomasza More’a, Jana z Dukli, Alojzego Gonzagę oraz Jana Pawła II (licznych dowodów dostarczają na ten temat notatki osobiste, zob. Karol Wojtyła / Jan Paweł II, 2014, *Jestem bardzo w rękach Bożych. Notatki osobiste 1962–2003*, Kraków).

jako podtytuł, paralelnie występuje określanie *psalm* i numer arabski (np. II. Psalm 31).

Sięgając po psalmy pokutne, Pol wpisał się w polską psalterzową serię przekładową, z racji charakteru biblijnej *Księgi Psalmów*, serię szczególnie często współtworzoną przez poetów. W tym przypadku jest to częściowe sięganie po psalterz, warto jednak odnotować, iż też wpisane w tradycję. Przed Polem septem psalmi poenitentiales jako osobne cykle wyszły spod pióra Mikołaja Reja (*Siedm psalmów pokutnych*, przed rokiem 1547), Jana Kochanowskiego (*Siedm psalmów pokutnych*, 1579) czy – w czasach mu najbliższych – Wacława Rzewuskiego (*Wiersz na Siedem psalmów pokutnych*,... 1773)³.

Jak już zaznaczono, Polowskie psalmy pokutne powstały w czasie uwięzienia poety. Konkretna życiowa sytuacja może tłumaczyć decyzję tłumacza i być odpowiedzią na pytanie, dlaczego właśnie te psalmy. Niewątpliwie psalmy pokutne, błagające Boga o łaskę, zmiłowanie i oddalenie niebezpieczeństwa⁴, mogły być narzędziem pomocnym do wyrażenia własnych doświadczeń egzystencjalnych, w tym ducha osobistej, wewnętrznej pokuty. W tym znaczeniu mogły mieć także wartość katechetyczną.

Jak się wydaje, można przyjąć, że na autorski wybór wpływ mogła mieć także duchowa biografia Pola, jego życiowy religijny paradygmat. Autentycznej religijność Pola nie można bowiem kwestionować. Nawet jego krytycy stwierdzali z szacunkiem: „(...) krzepił wiarę, bo sam mocno wierzył, i co rzeczą jest dość rzadką, umiał wydobyć z lutni pienia prawie dawidowe, tak szczerze i potężnie religijne” (Spasowicz 1881: 95, za Łoboz 2004: 9).

Kończąc uwagi wstępne należy zapytać: Co w ustach Pola znaczy „ułożonych do śpiewu” – przełożony czy sparafrazowany? Bezpośrednio czy pośrednio? Jak psalmy Pola mają się do polskiego stylu psalterzowo-biblijnego? Poszukajmy odpowiedzi na te pytania, skupiając się przede wszystkim na ostatnim.

³ Pol cenił sobie przekład Rzewuskiego. Zob. Kowal 2012: 70. Gwoli ścisłości dodajmy, że zbiór psalmów Rzewuskiego jest bogatszy, zawiera bowiem dodatki np. hymn *Magnificat*.

⁴ We współczesnych klasyfikacjach gatunkowych interesujące nas psalmy umieszczane są w grupach lamentacji zbiorowych lub indywidualnych. W tym duchu wyróżnia się także: Hymny, Pieśni ufnosci, Pieśni pochwalne (dziękczynne) indywidualne, Psalmi królewskie i Psalmi mądrościowe.

I. CZY PRZEKŁAD?

Wierszowana forma *Siedmiu psalmów pokutnych* wskazuje na *parafrazę* jako formę autorskiego dialogu z tekstem-wzorcem. Przypomnijmy tu, iż w opinii teoretyków przekładu tekstów biblijnych parafraza (przekład wolny) z reguły nie jest traktowana jako przekład sensu stricto (zob. Greszczuk 2000: 27–29; Greszczuk 2007b: 227). Część praktyków parafrazę literacką umieszcza jednakże w obrębie biblijnych metod przekładowych, hierarchizując te pod względem wierności w porządku: przekład literalny, przekład filologiczny, przekład artystyczny i parafraza. Cechą znamionną parafrazy literackiej w tym rozumieniu byłoby to, iż „zachowuje myśl przewodnią i nastrój oryginału, nie dba natomiast o zachowanie treści poszczególnych zdań i motywów” (Popowski 1995: XII).

Zastosowany przez Pola przekład wolny stawia przed odbiorcą jego psalmów kolejne pytanie: z jakim typem parafrazy mamy do czynienia – bezpośrednią czy pośrednią? W przypadku przyjęcia hipotezy drugiej nie wiemy, z jakiej translacji psalterza korzysta. Najprawdopodobniej z przekładu Wujka⁵. Nie można wszakże wykluczyć potencjalnego oddziaływania psalterza łacińskiego oraz poetyckich parafraz psalmów pióra J. Kochanowskiego, W. Rzewuskiego czy F. Karpińskiego.

W celu ukazania parafrazującego charakteru psalmów Pola zestawmy dla przykładu początkowy fragment psalmu *Miserere* jego autorstwa z adekwatnym fragmentem z psalterza przekładania J. Wujka.

Pol, Psalm 50.

Zlituj się Panie mojego ubóstwa
 Według wielkiego miłosierdzia Twego!
 A według źródła Twych litości mnóstwa
 Nieprawość moją zgładź dnia dzisiejszego!
 I jeszcze więcej, z nieprawości mojej
 Obmyj mnie, Panie Twą ręką tajemną.
 I oczyść z grzechu – boć nieprawość stoi,
 I grzech mój, Panie, zawdy jest przedemną!
 Złość jam uczynił, i bardzom się skrzywił,
 I Tobie grzech mój te usta wyznają:
 Byś się w Twych mowach Ty usprawiedliwił,
 Żebyś zwyciężył, gdy Cię posądzają.

⁵ Jak wykazuje analiza porównawcza (w tekście autor stosuje jedynie ogólne przypisy typu *I Mojż. XI.31*) z translacji Wujka korzystał Pol, pisząc *Geografię Ziemi świętej* (1863).

Oto poczęty jam jest w nieprawości –
 W grzechum poczęty, w grzechum się uchował,
 Ale Tyś, Panie, prawdę umiłował
 I objawiłeś mi skryte mądrości
 Pokropisz, Panie, hyzopem me ciało,
 A wrychle będę wszystkim oczyszczony,
 Obmyjesz z grzechu a powstanę z chwałą
 I będę wszystkim nad śnieg wybielony! (...)

Wujek, Psalm 50, 1–9

(U Żydów 51) Na koniec, Psalm Dawidów.
 Gdy przyszedł do niego prorok Nathan, kiedy był wszedł do Bethsabeiej.
 Zmiłuj się nademną Boże, według wielkiego miłosierdzia swego. A według mnóstwa litości twoich, zglądź nieprawość moją.
 Jeszcze więcej omyj mię od nieprawości mojej, i od grzechu mojego oczyść mię.
 Abowiem ja znam nieprawość moją: i grzech mój jest zawždy przeciwko mnie.
 Tobiem samemu zgrzeszył, i uczyniłem złość przed tobą, abyś się usprawiedliwił w mowach twoich, a zwyciężył, gdy cię posądzają:
 Oto bowiem, w nieprawościach jestem poczęty: a w grzechach poczęła mię matka moja.
 Oto bowiem umiłowałaś prawdę, niewiadome i skryte rzeczy mądrości twojej objawiłeś mi.
 Pokropisz mię Hyzopem, a będę oczyszczony: omyjesz mię, a będę nad śnieg wybielony.

Przykładowe zestawienie pokazuje, iż Pol z rzadka wykorzystuje podstawowe składniowo-stylistyczne właściwości przekładu wolnego, tj. uzupełnienia i redukcje leksykalno-syntaktyczne (por. dodatki *wrychle, wszystkim, powstanę z chwałą* w końcowej partii przytoczonego tekstu). Zob. też porównanie paralelnych fragmentów psalmu 31.

Pol, Psalm 31

Tyś mą ucieczką w utrapienia chwili,
 Które mnie bardzo, bardzo ogarnęło!
 Wyrwij mnie od tych, co mnie otoczyli!
 Radości moja! Czyń miłości dzieło! –

Wujek, Psalm 31, 1–7

Tyś jest ucieczka moja, od utrapienia, które mię ogarnęło: radości moja wyrwi mię od tych, którzy mię obiegli.

We wszystkich parafrazach poeta nie odchodzi od przewodniej myśli psalmu, podejmuje ją z reguły bardzo wiernie. Zasadniczo brak tu

indywidualizmu – nie ma np. zupełnie (co znane z innych poetyckich parafraz psalterza) okółotematycznych osobistych refleksji autora, komentowania (uzupełniania) psalterza innymi tekstami biblijnymi (staro- i nowotestamentowymi) oraz Magisterium Kościoła. Psalmiczne wersety zostają u Pola rozbudowane (rzadziej uplastycznione i wyolbrzymione) o tyle, o ile wymaga tego rytm i rym. Przytoczmy w tym kontekście jedną z wyrazistszych stylistycznie amplifikacji:

Pol, Psalm 101

Ptakowi puszczy podobien się stałem
 Stałem się jako ów kruk w pustkach nocny,
 Jak ptak na dachu ze strachu nie spałem,
 Chory na duszy, na ciele nie mocny

Wujek, Psalm 101, 7–8

Stałem się podobnym Pelikanowi na puszczy, i stałem się jako kruk nocny
 w pustkach.
 Nie spałem, i stałem się jako wróbel sam jeden na dachu.

Uzupełnianiu luk rytmicznych służy przede wszystkim powtórzenie (por. Polowskie: [utrapienia] *które mnie bardzo, bardzo ogarnęło!* z Wujkowym: [utrapienia], *które mię ogarnęło*). Dodać należy, że wstawki tego typu mogą też działać niejako na niekorzyść tekstu (nie zawsze dają się w stylistycznie obronić), obciążając go np. zbędnymi semantycznie zaimkami.

Spójrzmy jeszcze na Polowskie psalmy pokutne w kontekście uwagi B. Burdzieja, że każdy przekład, parafraza czy literackie przywołanie psalmu jest jednocześnie jego interpretacją (Burdziej 1999: 31). Pokutne psalmy Pola wydają się „mało zinterpretowane”, nie są psalmami indywidualnymi, Pol nie szuka własnego języka. Translator-poeta akceptuje język kościelnej tradycji – co w czasach Pola oznaczało język Wujka – język ten nieznacznie tylko zostaje uwspółcześniony.

II. PSALMY POLA A POLSKI STYL PSALTERZOWO-BIBLIJNY

Pojęcie *styl psalterzowo-biblijny* wchodzi w oczywiste korelacje z terminami *styl psalterzowy*⁶ i *styl biblijny*⁷ – wszystkie z kolei odsyłają do pojęcia

⁶ Na temat stylu Kossowska 1962.

⁷ Na temat stylu i jego wykładników leksykalnych, frazeologicznych oraz składniowych Godyń 1995, Bieńkowska 2002.

stylu (języka) religijnego⁸, obowiązująca jest tu reguła zawężania zakresów znaczeniowych. Dodajmy zarazem, że praktyce analitycznej terminy te zazwyczaj używane są obocznie (zob. np. Kossowska 1962: 136, 204, Woźniak 1999, Cybulski 2008). Argumentem za terminem styl psalterzowo-biblijny jest czynnik statystyczny – spośród wszystkich biblijnych ksiąg psalterz był tłumaczony najczęściej. O polskim stylu psalterzowo-biblijnym (a nie wyłącznie biblijnym), współtworzonym m.in. przez takich translatorów jak Kochanowski, Wujek czy Karpiński – zdaniem badaczy – mówić należy od co najmniej XVI w. (Greszczuk 2007a: 141).

W rozproszonej literaturze przedmiotu na temat wykładników polskiego stylu psalterzowo-biblijnego, wskazuje się m.in. na takie jego cechy, jak: 1. wysoka tekstowa frekwencja zaimkowej przydawki dzierżawczej oraz jej postpozycja⁹ (Kossowska 1962: 203)¹⁰, 2. archaiczność leksemów oraz niektórych form gramatycznych (Cybulski 2008: 26¹¹, Bieńkowska 2002: 23), 3. paraleliczno-prozodyczny tok składniowy¹² (Bieńkowska 2002: 123), 4. obecność określonych tropów i figur stylistycznych¹³, tj. anafor i epifor, aliteracji, powtórzeń zwrotów, zdań, pytań retorycznych, wykrzyknień, aklamacji, asonacji, konsonacji, paronomazji, biblijnych porównań, przenośni, metafor i obrazów, strof i refrenów (Bieńkowska 2002: 23, 132–139).

Dodajmy, że skatalogowane wyżej cechy polszczyzny psalterzowo-biblijnej są wynikiem kalkowania form i konstrukcji językowych właściwych łacińskiej podstawie polskich przekładów Biblii (Wulgata), a bezpośrednio hebrajszczyźnie.

⁸ Na temat stylu Wojtak 1992, 2004, Nowak 2009.

⁹ Cecha systemowa języka wyjściowego.

¹⁰ Kossowska wskazując na tę właściwość psalterza, podkreśla, iż „Pomimo całej obcości rys ten wszedł do budowy polskiego stylu biblijnego, stał się elementem stylistycznym” (Kossowska 1962: 204).

¹¹ Cechę tę uwidacznia już *Psalterz floriański*. Według M. Cybulskiego archaiczność: „(...) musiała przydawać tekstowi psalterzowemu specyficznej wartości estetycznej, stanowiącej o swoistości polskiego stylu poezji biblijnej” (Cybulski 2008: 26, zob. też Kossowska 1962).

¹² Skutkujący rytmizacją wersetowy i paraleliczny układ zdań i członów zdaniowych uznaje się za charakterystyczny ogólnie dla tekstów biblijno-ewangelicznych (Bieńkowska 2002: 123, Godyń 1995: 16).

¹³ Właściwość ta poza psalterzem dotyczy również pozostałych poetyckich ksiąg biblijnych np. Pieśni nad Pieśniami.

Rozważając językowo-stylistyczny kształt psalmów pokutnych W. Pola, skonfrontujemy je z wykazanymi wyżej cechami stylu psalterzowo-biblijnego.

1. POSTPOZYCYJNY SZYK ZAIMKOWEJ PRZYDAWKI DZIERŻAWCZEJ

Jak wskazują badacze przedmiotu, cecha systemowa języka wyjściowego, jaką jest postpozycyjny szyk zaimkowej przydawki dzierżawczej na gruncie polszczyzny stała się cechą stylową (Kossowska 1962: 206). Traktowany jako wykładnik stylu biblijnego (poezji i prozy), charakterystyczny dla doby staro- i średniopolskiej¹⁴, inwersyjny szyk zaimkowej przydawki dzierżawczej, rytmizował tekst (źródło akcentu), wpływał na jego stronę brzmieniową. Dodajmy, iż szyk przestawny był cechą składniową różniącą parafrazy od klasycznych przekładów – szyk inwersyjny znamionował przekłady prozą, przekłady poetyckie, wyraźnie do Jana Kochanowskiego, miały go rzadko (zob. Koziara 1998: 65).

Z analizowanych 7 psalmów Pola wydobyto 148 przydałek wyrażonych zaimkiem dzierżawczym. Liczba ta wskazuje na wysoką tekstową frekwencję tego typu przydałek i pozwala – za wcześniej przyjętymi klasyfikacjami – częstotliwość rozpatrywać jako cechę stylu psalterzowo-biblijnego. Przydawki zaimkowe 79 razy (53,37%) wystąpiły w prepozycji: *A tyś odpuścił moje nieprawości* [ps 6]; *I niemasz, Panie, zdrowia w mojem cieie* [ps 37]; *I nie ustaną Twe lata i prawdy!* [ps 101]. W postpozycji 69 razy (46,62%): *Będę polewał pościel łez mych zdrojem* [ps 6]; *Iżem Cię, Panie, w sercu mojem chował* [ps 37]; *Odwróć od grzechów mych oblicze Twoje, || A zgładzisz wszystkie nieprawości moje!* [ps 50].

Jak można zauważyć, w przypadku Pola w szyku zaimkowej przydawki zostaje zachowana równowaga. Poeta stoi pomiędzy tradycjami – z praw parafrazy nie korzysta w pełni. Trzymając się właściwej zrytmizowanej prozie inwersji, utrwała – by rzec za S. Koziarą – biblijną „szacowną zasadę syntaktyczno-stylistyczną” (Koziara 1998: 69). Gwoli ścisłości dodajmy, iż tak w przypadku pre-, jak i postpozycji zaimka dzierżawczego na określony układ wyrazowy wpływa rytmizacja i dobór rymu. Rytm-

¹⁴ M. Kossowska ramy żywotności tej cechy w translacjach psalterza wyznacza na Wujku (Kossowska 1962: 205), D. Bieńkowska zaznacza z kolei, iż w tradycyjnych (archaizujących) translacjach Biblii i psalterza wykładnik ten jest obecny do poł. XX wieku, a sporadycznie także, np. u Miłosza, w II poł. tego wieku (Bieńkowska 2002: 114–115).

zacja i czynniki rymowe wpływają też na wybór zaimka w postaci długiej lub krótkiej (*moje – me, twoje – twe*).

2. LEKSYKALNA I GRAMATYCZNA ARCHAICZNOŚĆ

Jak zaznaczono wyżej, umiarkowaną archaizację języka na poziomie gramatycznym i leksykalnym uznaje się za zabieg konstytuujący polski styl psalterzowo-biblijny. Przyjmuje się zarazem, że archaizacja jest zabiegami stylizacyjnymi wpisującymi się w tradycję przekładu hieratycznego. Pol – przy zachowaniu stylu hieratycznego – nie archaizuje, czy ściślej nie wprowadza do tekstu archaizmów leksykalnych. Jeśli wierzyć kwalifikatorom słownika wileńskiego – słownika współczesnego Polowi (1861) – w *Siedmiu psalmach pokutnych* status archaizmu miałyby jedynie leksem *objata*, a i tu można by wprowadzać zastrzeżenia.

objata: (Swil I:802) kwalifikator – wyraz przestarzały 1. ślub, obietnica, przyrzeczenie mianowicie Bogu’ 2. (formalnie bez kwalifikatora) ofiara, dar; (Swar III:459) kwalifikator – staropolski 1. ‘ślub, obietnica’; 2. ‘ofiara’ (Swar III:459); I wówczas wdzięczne przyjmiesz znów ofiary || Sprawiedliwości – i *objaty* w darze [ps 50];

Na marginesie dodajmy, iż słownik Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwieckiego (1900–1927), część jednostek wyekscerpowanych z Polowskich psalmów z podejrzeniem o „dawność” opatruje już charakterystyką *staropolski* (+) czy *mało używany* (x), który to kwalifikator można odbierać jako ‘wychodzący z użycia’, ‘przestarzały’, por. np.: *chuć*, *pochop* (*pohop*), *skrzywić się*, z drugiej grupy np. *okować* (*okowany*), *szwankować*.

chuć: kwalifikator – staropolski 1. ‘chęć, skłonność, intencja’ por. *Chuć* moją więcej uważ, niż to, co przynoszę; 2. ‘dobra chęć, życzliwość’; bez kwalifikatora zn. 3. ‘żądza, namiętność, instynkt niski’, por. *chuć* lubieżna (Swar I:20); Przed Tobą, Panie, jest *chuć* moja wszelka, || I me wzdychanie, i ma żałość wielka || nie są Ci skryte (...) [ps 37];

pochop: kwalifikator – staropolski 2. ‘gorliwość, zapał, chęć, ochota’, w zn. 1. ‘okazja jako pobudka, zachęta, popęd, natchnienie, powód, sposobność, impuls’ bez kwalifikatora. (Swar IV:302); Dla tego będzie w serdecznym *pohopie*, || Wszelki Święty mąż, czasu przygody, || Modlił się Tobie (...) [ps 31];

skrzywić: kwalifikator – staropolski ‘zboczyć, spaczyć’ (Swar 6:13); u Pola w zn. moralnym – *Złość* jam uczynił, i bardzom się *skrzywił* [ps 50]; Swil ma ‘skierować się w fałszywą stronę’ z kwalifikatorem – figurycznie;

okować (od okowa ‘okowy, kajdany’): kwalifikator – mało używany, por. więzień okowany (Swar III: 744); I spojrział z Nieba na swoją Ziemicę || Aby wysłuchał jęki *okowanych* [ps 101];

szwankować: kwalifikator – mało używany w zn. ‘utykać, potykać się, kuleć, upaść’, kwalifikator – staropolski w zn. ‘chwiać się, wahać, ważyć, potaczać się, taczać się, słaniać się, kołysać się, balansować, oscylować’ (Swar VI:692); (...) Aby się też kiedy || Nie weselili nademną me wrogi, || Co wielkie rzeczy czynili z mej biedy || Podczas, gdy moje szwankują dziś nogi [ps 37].

Jak się wydaje, religijność Polowskich psalmów stylowo wzmacniają nie wyrazy o ograniczonej funkcjonalności, lecz cechy gramatyczne – np. rzeczownikowa fleksja przymiotników i imiesłowów¹⁵ (*strapion, poniżon – Bom jest i strapion i poniżon wiele!*, ps 37, *podobien – Boć w grób podobien będę zstępującym*, ps. 142). Formy te – jak zauważyła W. Bryłowa – w tekstach poety „pełnią funkcję ekspresywno-estetyczną, wywołują wrażenie „poetyczności” i hieratyczności języka (Książek-Bryłowa 2012:55). Podobny efekt wywołuje łączenie ruchomej końcówki czasownika z różnymi częściami mowy: zaimkiem i przysłówkiem (*Jam się zestarzał z wrogami wszystkimi*, ps 6; *Złość jam uczynił, i bardzom się skrzywił*, ps 50, *I wcześniej usechł jako ścięte kwiecie!*, ps 101) czy – najwyraźniej chyba – z rzeczownikiem (*W grzechum poczęty, w grzechum się uchował*, ps 50). Wykorzystanie przez Pola ruchomości końcówki werbalnej trudno jednak rozważać jako zabieg stricte archaizujący.

Uwidoczniła w *Psalmach pokutnych* Pola podniosłość i hieratyczność (na marginesie uwaga, iż nie ma w psalmach Pola leksyki „niestosownej”, np. potocyzmów) traktowana być może wąsko jako psalterzowa lub szerzej – ku czemu się skłaniamy – jako cecha znamiennej większego gatunkowego korpusu tekstów religijnych (cecha stylu religijnego w jego kanonicznej postaci, ze stylem biblijnym jako centrum stylowym).

3. PARALELICZNO-PROZODYCZNY TOK SKŁADNIOWY

W psalmach W. Pola znajdziemy zarówno biblijny (paraleliczno-prozodyczny) werset – sygnał poezji hebrajskiej, jak i rym – charakterystyczny wykładnik polskiej poezji klasycznej – przy nieobecności re-

¹⁵ Fleksję tego typu Bieńkowska jest skłonna zaliczać do cech polskiego stylu biblijnego (Bieńkowska 2002: 23).

gularnej strofy. Obserwacja ta prowadzi do konstatacji, iż *Psalmy pokutne* stoją niejako pomiędzy dwiema tradycjami – prozatorską techniką biblijnego wersetu, wykorzystującego m.in. zasadę paralelizmu¹⁶ i właściwego poetyckim parafrazom rymowanego ujęcia stroficznego (w opinii części badaczy tekstów starohebrajskich taka formalna postać psalmu jest na gruncie polskim pożądanym funkcjonalnym ekwiwalentem paralelizmu członów¹⁷, zob. Piel 2009: 134). Pol próbuje godzić dwie rzeczywistości. Ten wybór poety można rozpatrywać w kategoriach adaptacji płytkiej, którą z kolei może tłumaczyć przypisywany Polowi konserwatyzm.

Przytoczmy wybrane przykłady paralelizmów, zestawiając równocześnie translację Pola z odpowiednimi miejscami psalterza Wujka. Paralelizm synonimiczny oddaje np. fraza:

Będę polewał pościel łez mych zdrojem,
Będę umywał łożę każdej nocy... [ps 6]

(por. Wuj, ps 6, 7: Pracowałem w płaczu moim, będę omywał na każdą noc łożko moje: łzami mojemu będę polewał pościel swojej)

Wersy:

Boć już na czasie Boże zmiłowanie,
I zmiłowania już nadszedł czas Panie! [ps 101]

(por. Wuj, ps 101, 14: Ty powstawszy zmiłujesz się nad Sionem, boć czas zmiłowania nad nim, bo przyszedł czas)

I dla zakonu, czekałem Cię Panie!
Czekała dusza moja, na Twe słowo: [ps 129]

(por. Wuj, ps 129, 4: Abowiem u ciebie jest ubłaganie: i dla zakonu twego czekałem cię Panie. Czekała dusza moja na słowo jego)

¹⁶ Składnia wersetowa i paraleliczna jest wykładnikiem starohebrajskiej poezji świeckiej i religijnej (w tym poezji biblijnej). Paralelizm członów – synonimiczny, antyetyczny, syntetyczny, klimaktyczny (zob. Łach 1990: 56–57, Bieńkowska 2002: 125–126) – był w niej podstawnym wykładnikiem rytmu.

¹⁷ Przyjmując założenie, iż hebrajski paralelizm członów syntaktycznych był wyłącznym sygnałem poetyckości tekstu, stwierdzić trzeba, że wykorzystanie rymowanej strofy (polskiego sygnału poezji, zob. Lubaś 1975: 13) funkcjonalnie równoważyłoby właściwy hebrajskiej psalmodii tok składniowy.

rozpatrywać można jako przykład paralelizmu klimatycznego, polegającego na powtarzaniu i rozwijaniu słowa pierwszego kolonu w kolonie drugim.

Dodajmy tu, iż przywołana wyżej składniowa cecha polskiego stylu biblijnego (wersetowy i paraleliczny układ zdań i członów zdaniowych) w literaturze przedmiotu rozpatrywana jest zarazem jako jego cecha figuratywno-stylistyczna i kompozycyjna (Bieńkowska 2002).

Rozważając kwestię paraleliczno-prozodycznego toku składniowego jako cechy stylu psalterzowego, spójrzmy jeszcze na metrum i rym *Psal-mów pokutnych*. W analizowanym zbiorze Wincenty Pol konsekwentnie stosuje jedno metrum – wszystkie psalmy zapisane są 11-zgłoskowcem. Pełny tekst Polowskich psalmów obejmuje 304 wersy, wszystkie poeta związał rymem. Podstawowym typem powiązań rymów jest układ parzysty – 77 rymów (50,65%), rym przemienny wystąpił 68 razy (44,73%), okalający – 7 razy (4,60%). Poeta wykorzystuje przede wszystkim rymy żeńskie dokładne (131 – 86,18%) typu: *zapalczywości – kości, posiedzie – będzie, pohańbieni – zatrwożeni, frasunku – ratunku*. Rymy niedokładne, pośrednio mogące wskazywać na wymowę autora: *ze mnie – tajemnie, katusze – duszę, ciało – chwałą, długo – sługą* są w wyraźnej mniejszości (21 – 13,82%). Co więcej, znaczną część tej grupy (12) stanowią rymy z opozycją *i : y* (*czynicie – skrycie, wędzidłem – skrzydłem, bliscy – wszyscy, wzmocnili – rozmnożyli*), które można by zaliczyć do zbioru rymów dokładnych. Rymy Pola nie zaskakują innowacyjnością (tę mocno ogranicza wymóg czy też chęć wiernego „przekładu”), niektóre wracają, zestawienie *mocy – nocy* pojawia się w psalmie 6 oraz 101, w 31 rejestrujemy bliskie mu *nocy – wszechmocy*, rym *one – poniżone* z ps 50, w ps 101 wraca w postaci *onych – poniżonych*. Z ciekawszych rymowych zestawień przytoczmy: *Jehowo – surowo* (Panie!, nie strofuj mnie w zapalczywości, || A w gniewie Twoim nie karz mnie *Jehowo!* || Bowiem utkwiły we mnie strzał Twych ości, || Bowiem wzmocniłeś rękę Twą *surowo!*, ps 37), *Świątnice – Ziemie* (A lud wszelaki, co strwożony będzie, || Po wszystkie czasy Pana chwalić siędzie! || Albowiem wejrzał z wysokiej *Świątnice*, || I spojrzął z Nieba na swoją *Ziemie* || Aby wysłuchał jęki okowanych, || I rozkuł Syny Twych pomordowanych!, ps. 101), *poranu – Panu* (Od straży nocnej, od gwiazdy *poranu*, || Lud Izraela niechaj ufa *Panu!*, ps 129). Przytoczone konteksty dobrze pokazują zarazem, jak względy rytmiczno-rymowe wpływają na tekst. Względy te „wymuszają” leksykalne wybory Pola.

4. PSALMICZNE TROPY STYLISTYCZNE

Zestawienie *Psalmsów pokutnych* z adekwatnymi fragmentami z Biblii Wujka pokazuje wyraźne nasycenie Polowskiej parafrazy zwięzszymi ekspresją wykrzyknieniami:

Ofiara wdzięczna, Tobie wielki Boże!
Jest duch strapiony – i przed Twoim tronem
Nie wzgardzisz duchem rozlanym w pokorze,
I sercem w skrusze Tobie uniżonym

Uczyń, o Panie, dobrze Syonowi
W dobrej twej woli! By się dla Twej chwały,
Jerozolimskie mury zbudowały,
A wszelki język moc Twoją opowie! [ps. 50]

(por. Wuj, ps 50, 19–20: Ofiara Bogu duch strapiony: serca skruszonego i uniżonego Boże nie wzgardzisz. / Uczyń dobrze Panie Sionowi w dobrej woli twojej: aby się zbudowały mury Jeruzalem).

Z innych właściwych poezji biblijnej środków (anafory i epifory, aliteracja, powtórzenia zwrotów i zdań, pytania retoryczne, wykrzyknienia, aklamacje, asonacje, konsonacje, paronomazje, biblijne porównania, przenośnie, metafory i obrazy, strofy i refreny) statystycznie uwagę zwracają w *Psalmsach pokutnych* także powtórzenia:

Przed Tobą, Panie, jest chuć moja wszelka,
I me wzdychanie, i ma żalność wielka.
Nie są Ci skryte – Serce me strwożone,
I precz odbiegły mnie też moje siły,
I nie są przy mnie i jasności one,
Co w oczach moich Tve Niebo odbiły! [ps. 37]

(por. Wuj, ps 37, 10–11: Panie, przed tobą wszelka zadość moja: i wzdychanie moje przed tobą nie jest skryte / Serce moje strwożone jest, opuściła mię siła moja: a jasności oczu moich i tej niemasz przy mnie)

I ci, co zwykle złe za dobre dają,
Mnie uwłaczali – i ci mnie też łają,
Iżem Cię, Panie, w sercu mojem chował,
Iżem dobroci Twojej naśladował! –
Toć mnie nie odstęp, Panie, w mym frasunku,
Boże zbawienia! Bądź mi na ratunku! [ps. 37]

(por. Wuj, ps 37, 21–23: Którzy oddawają złe za dobre, uwłaczali mi, iżem naśladował dobroci. / Nie opuszczaj mię Panie Boże mój, nie odstępaj ode mnie: / Bądź gotów na ratunek mój, Panie Boże zbawienia mego)

Bowiem Twym sługom się upodobały
 Kamienie jego i ziemię w żalości,
 I będą Ciebie narody się bały,
 I ziemskie króle Twojej wielmożności!
Bowiem zbudował Bóg Syon wspaniale,
 I sam okaże się w nim w swojej chwale!
Bowiem Sam wejrzał na modlitwę onych
 I nie pogardził prośbą ponizonych [ps 101]

(por. Wuj, ps 101, 15–18: Abowiem upodobało się sługom twoim kamienie jego, a użalą się ziemię jego. / I będą się narody bały imienia twego Panie, i wszyscy królowie ziemscy chwały twojej. / Abowiem Pan pobudował Sion, i okaże się w chwale swojej. / Wejrzał na modlitwę ponizonych, i nie wzgardził ich prośbą)

Powtarzanie na początku wersu (członu wypowiedzi) tych samych spójników tłumaczy z jednej strony przyjęta przez Pola zasada składniowego toku paralelnego, z drugiej zaś troska o zachowanie metrum. Jak można zauważyć, łączenie współrzędnych członów składniowych jednokowym spójnikiem (polisyndeton) skutkuje w tekście anaforą.

Wierny tradycji Pol zachowuje w pokutnym psalmicznym cyklu utrwalone w polszczyźnie biblijne porównania, przenośnie, metafory i obrazy. Dla przykładu przywołajmy jedynie pochodzące z psalmu 50 zwroty: *pokropić ciało hyzopem, obmyć z grzechu, być / zostać wybielonym nad śnieg* (Pokropisz, Panie, hyzopem me ciało, / A wrychle będę wszystek oczyszczony, / Obmyjesz z grzechu a powstanę z chwałą / I będę wszystek nad śnieg wybielony!) czy pochodzący z psalmu 129 zwrot: *z głębokości wołać do Pana* (Wołałem k'Tobie z głębokości, Panie! / Wysłuchaj głos mój i żałośne łkanie –)

Przywołane wyżej środki genetycznie należą do stylu biblijnego i na ogół zawsze mają bezpośrednie potwierdzenia w psalmie – podstawie parafrazy.

WNIOSKI

Pol-translator Biblii nie był nowatorem. *Psalmi pokutne* jego autorstwa scharakteryzować można za pomocą określeń: hieratyczność składniowo-retoryczna, wierność podstawie źródłowej. Psalmi poety dobrze wpisują się w tradycję polskiego stylu psalterzowo-biblijnego – w wielu miejscach od paralelnych psalmów z Biblii Wujka różni je tylko zwią-

zanie rymem. W *Siedmiu psalmach pokutnych...* Pol realizuje systemowe – składniowe i leksykalno-frazeologiczne – cechy omawianego stylu.

W świetle przeprowadzonych analiz stwierdzić trzeba, iż Wincenty Pol-translator psalmów przedstawia się jako zwolennik podniosłego stylu modlitwy. O ile można w jakiejś mierze zgodzić się z krytykami Pola, iż w poezji cechował go „tradycjonalizm i całkowity brak prekursorstwa” (Łoboz 2004: 7), o tyle w przypadku *Psalmów pokutnych* uwaga ta zmienia wektor wartościowania – w świetle oczekiwań stawianych językowi religijnemu (biblijnemu) staje się pochwałą.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁO

Pol W., 1849, *Siedm psalmów pokutnych w duchu Dawidowym ułożonych do śpiewu przez Wincentego Pola*, Lwów.

BIBLIE

Wujek J., 1999, *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.* Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy ks. Janusz Frankowski, Warszawa.

ENCYKLOPEDIA I SŁOWNIKI

(Ebib) Dąbrowski E. (red.), 1959, *Podręczna encyklopedia biblijna*, Poznań.

(Swar) Karłowicz J., Kryński A. A., Niedźwiecki W. (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.

(Swil) Zdanowicz A., Bohusz Szyszko M., Filipowicz J., Tomaszewicz W., Czepiełliński F., Korotyński W., Trentowski B., (red.), 1856, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno.

LITERATURA

Burdziej B. 1999, *Super flumina Babylonis. Psalm 136(137) w literaturze polskiej XIX–XX w.*, Toruń.

Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź.

Cybulski M., 2008, *O języku najstarszych psalterzy polskich*, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 23–40.

Godyń J., 1995, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Kraków.

Greszczuk B., 2000, *Archetypy starotestamentowe w polskich przekładach psalmów. Problemy lingwistyki stosowanej*, Rzeszów.

- Greszczuk B., 2007a, *Modlitewny charakter Psalterza dawniej i dziś (na przykładzie polskich translacji)*, [w:] *Modlitwa w językach i tekstach artystycznych*, red. A. Różyło, Sandomierz, s. 137–155.
- Greszczuk B., 2007b, *Semantyczne determinanty stylu Renesansowego psalterza Karola Wojtyły*, [w:] *Dialog z rzeczywistością. Język. Literatura. Kultura*, red. Z. Trzaskowski, Kielce 2007, s. 227–240.
- Kossowska M., 1962, *Z dziejów polskiego stylu psalterzowego*, „*Język Polski*” XLII, z. 2, s. 135–148; z. 3, s. 194–212.
- Kowal J., 2012, „*Ostatni ze starożytnych, z nowożytnych pierwi*”. Wizerunki literatów stanisławowskich w lwowskich prelekcjach Wincentego Pola, [w:] *Świat Wincentego Pola. Retoryczna tradycja czy romantyczna swoboda*, Lublin, s. 61–78.
- Koziara S., 1998, *O szyku zaimkowej przydawki dzierżawczej w polskich przekładach Psalterza (na przykładzie psalmu Miserere)*, „*Język Polski*” LXXVIII, z. 1–2, s. 62–69.
- Koziara S., Przyczyna W. (red.), 2009, *Polszczyzna biblijna. Między tradycją a współczesnością*, t. 1–2, Tarnów.
- Książek-Bryłowa W., 2012, *Uwagi o języku Wincentego Pola*, [w:] *Świat Wincentego Pola. Retoryczna tradycja czy romantyczna swoboda*, Lublin, s. 53–60.
- Lubaś W., 1975, *Rym Jana Kochanowskiego. Próba lingwistycznej charakterystyki i oceny*, Katowice.
- Lach S. (oprac.), 1990, *Księga Psalmów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, Lublin [*Pismo Święte Starego Testamentu*, t. VII, cz. II].
- Łoboz M., 2004, *Śpiewak pieśni niedogranych. W kręgu twórczości Wincentego Pola*, Wrocław.
- Nowak M., 2009, *Język religijny*, [w:] *Słowo w kulturze współczesnej*, red. W. Kawecki CSsR, K. Flader, Warszawa, s. 141–159.
- Piela M., 2009, *Jakiego przekładu Starego Testamentu brakuje w Polsce*, [w:] *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością*, t. 1, red. S. Koziara, W. Przyczyna, Tarnów, s. 125–140.
- Popowski R., 1995, *Wprowadzenie*, [w:] *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi* (tłum. R. Popowski, M. Wojciechowski), Warszawa, s. XI–XLVI.
- Spasowicz W., 1881, *Wincenty Pol jako poeta*, Lwów.
- Timofiejew A., 2006, *Twórczość poetycka Wincentego Pola na tle literatury międzypowstaniowej 1831–1864*, [w:] *Wincenty Pol jako geograf i krajoznawca*, red. A. Jackowski, I. Sołjan, Kraków, s. 149–159.
- Wojciechowska K., 2003, *Pieśń nad Pieśniami – liryka czy dramat?*, „*Studia Humanistyczno-Teologiczne*” 1, s. 27–43.
- Wojtak M., 1992, *O początkach stylu religijnego w polszczyźnie*, „*Stylistyka*” I, s. 90–97.
- Wojtak M., 2004, *Styl religijny w perspektywie genologicznej*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, [t. I], red. S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski, Poznań, 104–113.

Woźniak E., 1999, *Od Psalterza puławskiego do Księgi psalmów Miłozza (refleksje o języku polskich przekładów biblijnych)*, [w:] *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*, red. ks. Z. Adamek, S. Koziara, Tarnów, s. 86–90.

Zdebski Z., 2009, *Teologiczne znaczenie formuł pokutnych w psalterzu*, Wrocław

WINCENTY POL'S PENITENTIAL PSALMS AGAINST THE POLISH PSALTER BIBLICAL STYLE

Summary

The article analyzes Wincenty Pol's penitential psalms. The paraphrases have been considered in the context of stylistic features of the Psalter biblical style. In result of the analysis it has been concluded that W. Pol, the Bible's translator, accurately renders systemic features of the Psalter style (syntactic and lexical-idiomatic). It is still characterized by "traditionalism and absolute lack of innovation" mentioned by the critics (Łoboz 2004: 7). Nevertheless, with regard to religious texts, this objection may be perceived as peculiar praise.

Key words: Wincenty Pol, the Bible, psalms, Psalter biblical style, a paraphrase

Bogusław NOWOWIEJSKI

Uniwersytet w Białymstoku

bnowowiejski@uwb.edu.pl

O SŁOWNICZKU WYRAZÓW LUDOWYCH ANTONIEGO WAGI¹

Jednym z wielu dziewiętnastowiecznych źródeł *Słownika gwar polskich* Jana Karłowicza jest – opublikowany w drugim tomie naukowego periodyku „Biblioteka Warszawska” za rok 1860 (na stronach 748–760)² – *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych* [Antoniego Wagi]³.

Autor słowniczka – Antoni Florian Stanisław Waga urodził się 8 maja 1799 roku we wsi Grabowo nieopodal Kolna, jako syn Bernarda i Agaty z Gutowskich. Bernard Waga, skarbnik wiski, stał się posiadaczem Grabowa w 1784 r. wskutek zawarcia związku małżeńskiego z Agatą Gutowską. W rękach rodziny Wagów majątek pozostawał w rękach przez niemal sto lat, przeżywając swój wielki rozkwit. Obecności Wagów zaświadczaają nie tylko grobowce na miejscowym cmentarzu, ale i zacho-

¹ Wprawdzie charakteryzuje to źródło Halina Karaś (2011: 61–62), ale czyni to w wielkim skrócie i ze zwróceniem uwagi jedynie na najważniejsze elementy warsztatu leksykograficznego autora, pomijając bardzo interesujący aspekt materiałowy. W niniejszym ujęciu staram się to nadrobić, nie tylko dając liczne przykłady słownictwa gwarowego, ale też uszczegóławiając opis warszawskiej badaczki, a także uwzględniając może mniej znaczące, ale też interesujące elementy opisu materiału językowego.

² Obecnie jest również dostępny w wersji elektronicznej w zbiorach cyfrowych Biblioteki Śląskiej pod adresem: <http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=81035&from=FBC>.

³ Dodatkowym argumentem za podjęciem się tego zadania jest też fakt, iż w „Bibliotece Warszawskiej” dziełko Antoniego Wagi zostało opublikowane anonimowo. Stąd niektórzy autorzy, nawet współczesnych opracowań, uznawali niesłusznie za autora dziełka Jakuba Ignacego Wagę, bardziej znanego brata Antoniego (Karaś 2011:61–62).

wany dwór, wzniesiony dla Antoniego Wagi w latach 1852–1865. Antoni rozpoczął edukację u warszawskich pijarów, by następnie, zdobywać wiedzę w Liceum Warszawskim. Przez ponad 30 lat (1818–1849) pracował w warszawskich szkołach średnich pijarskich jako nauczyciel języka polskiego, przyrody i historii naturalnej. W latach 1820–1822 studiował, najpierw nauki przyrodnicze, jako stypendysta zagraniczny w Berlinie, Lipsku i Królewcu, a następnie (1823–1826) na wydziale filozoficznym w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim. Przez niemal pół wieku (1841–1890) był członkiem redakcji i redaktorem działu nauk przyrodniczych w miesięczniku naukowym „Biblioteka Warszawska”. Napisał wiele naukowych rozpraw i dzieł przyrodniczych, ale też podręczników szkolnych i prac popularyzatorskich. Miał duże zasługi w organizacji życia naukowego w Polsce, zwłaszcza w Warszawie, uczestniczył w wyprawach naukowych do Afryki i Azji Mniejszej, zgromadził duże zbiory przyrodnicze, zakupione po jego śmierci przez Akademię Umiejętności. Zmarł w podeszłym wieku (91 lat), 23 listopada 1890 w Warszawie (WEP).

W przedmowie do swojego dziełka Antoni Waga, podkreśla wielką naukową i kulturową wartość gwary ludowej, w której nowatorsko upatruje poprzednika współczesnej polszczyzny i nośnika tradycyjnych wartości. Widzi w niej zarazem ważny składnik języka artystycznego w niewielkim zakresie uwzględniany w opracowaniach leksykograficznych. Zachęca zatem do powszechnego rejestrowania słownictwa gwarowego, zwłaszcza przez autochtonów, i wspiera ten postulat propozycjami metodologicznymi.

W przypisie dodaje, że słowniczek jest spisem wyrazów gwarowych, zasadniczo nieobecnych w słowniku Lindego. Waga uwzględnia bowiem w swoim dziełku kilkadziesiąt (ponad 40) haseł i podhaseł, które zanotował Linde, ale mają one tu inne znaczenie, albo postać.

Słowniczek Wagi należy do stosunkowo niewielkiej (tylko 4 prace), a przez to bardzo interesującej, grupy XIX-wiecznych opracowań słownictwa gwarowego z obszaru Polski północno-wschodniej. Pozostałe to: Zygmunta Glogera *Słownik gwary ludowej w okr(ęgu) Tykocińskim* (wydany drukiem w t. IV „Prac Filologicznych”, 1893, s. 795–904), Ludwika Czar-kowskiego *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej* (opublikowany częściowo – zob. Nowowiejski 2009) w „Roczniku Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, 1908, s. 110–128) oraz rękopiśmienne dziełko Aleksandra Osipowicza *Słowniczek gwary augustowskiej*, opracowane przez Iwonę

Wojtkiewicz i Bogusława Nowowiejskiego, a opublikowane w roku 2009 (Nowowiejski 2009).

Do rękopiśmiennych słowniczków Czarkowskiego i Osipowicza re-daktorzy SGP konsekwentnie odwołują się za pomocą stałych skrótów *Czark.* i *Osip.* Co więcej, w wykazie stosowanych skrótów mamy pełne brzmienie ich tytułów⁴, czyli *Słowniczek gwary od Drohiczyzna* i *Słowniczek gwary augustowskiej*, z ujętym w nawias dopowiedzeniem (rękopis). Przywołania słowniczka Glogera są z kolei oznaczane za pomocą abrewiatu-ry tytułu czasopisma, w którym zbiorek został opublikowany, miano-wicie *Pr. fil.* („Prace Filologiczne”). W wykazie skrótów, w ostatnim tomie słownika, abrewiatura ta jest rozwinięta do pełnego, choć niedokładnego, brzmienia tytułu. Mamy tu bowiem *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*.

Bardzo dziwnie zachowuje się Karłowicz i kontynuatorzy jego dzieła wobec słowniczka Wagi. Przede wszystkim korzystają z jego zawartości wyłącznie w pierwszym tomie (litery A-E), począwszy od hasła *ajw*, *ajwo* – tu (s. 7), kończąc na hasle *dziurkiem* – strumieniem (s. 444) z odesłaniem do *ciurkiem* (s. 243). To postępowanie jest tym bardziej zaskakujące, że już tylko na tym etapie w SGP zostało zarejestrowanych kilkanaście haseł zaświadczonych wyłącznie przez Wagę, a następnych ok. 70 nie znalazło się tu na skutek zarzucenia dalszej ekscerpcji słowniczka.

Równie niekonsekwentny jest opis materiału łomżyńskiego. Podobnie jak w wypadku Glogera odsyłają do niego skrócenia tytułu czasopisma „Biblioteka Warszawska”, najpierw dość regularnie za pomocą abrewia-tur *Bib. Warsz.* lub *Bib. War.*, później także *Bibl. Warsz.*, a nawet *Bibljo-t. Warszaw.* (hasło *chelchun* – chłus, kłamca). Inna rzecz, że w wykazie źródeł SGP (t. VI) mamy wyłącznie skrócenie *Bib. Warsz.*, które jest tu rozwinięte do postaci *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży*.

Z takim skróconym opisem, niekiedy wzbogaconym o numer tomu, a nawet strony, mamy do czynienia od pierwszego odwołania do Wagi: *ajw*, *ajwo* – *Bib. War. 1860, II, 748*, przez inne hasła, m.in. *apem* – otworem, *Bib. War. 1860, II, 748*, *aszka* – wołanie na świnie, *Bib. War. 1860, II, 748*, *bachnąć* – walnąć, uderzyć czym z wielkim zamachem, *Bib. War. 1860, t. II*, *baćto* – ale prawda, *Bib. Warsz. 1860, t. II*, *bałdyga* – niezgrabny, nierówny a wielki kij albo łodyga, *Bib. War. 1860, t. II, str. 749*, *bałować* –

⁴ Rękopiśmienne wersje obu słowniczków nie zachowały się (por. Nowowiejski 2009).

jeść wiele, pakować w siebie, *Bib. War. 1860, t. II, str. 748*, aż po **baślonic** – gadać baśnie, mówić niezgrabnie, pleść, *Bib. Warsz. 1860, t. II, 748*.

Ten względnie konsekwentny i dokładny opis źródła, przy nie zawsze wiernym jego cytowaniu, zaczyna szwankować już przy kolejnych hasłach na B. Przykładowo, w opisie haseł **bajtałachy** – opowiadania rozciągłe a nie użyteczne, mowa nic do rzeczy, oraz **bałaban** – człowiek nieruchawy (bałwan); jako źródło pojawia się co prawda *Bib. War. 1860*, ale tom IV, w którym słowniczka Wagi nie ma, brak zatem i interesujących nas wyrazów. Przy obu, zgodnie z obowiązującą do tej pory zasadą, powinien znaleźć się opis sytuujący je następująco *Bib. Warsz. 1860, t. II, 749*.

Od hasła **bebechy** – wnętrzości, w miarę regularnie zaczyna w roli kwalifikatora funkcjonować abrewiatura *Łomż.*, odnosząca się niewątpliwie do słowniczka Wagi, mimo że w wykazie skrótów, i to od pierwszego tomu SGP, chyba omyłkowo, oznacza się nią inny zbiorek, mianowicie *Abecadłowy spis wyrazów języka ludowego na Kujawach i Galicji Zachodniej* autorstwa Józefa Blizińskiego i Marcina Albińskiego (Karaś 2011: 62).

Tę abrewiaturę spotkamy przy opisie takich haseł, jak: **bekowisko** – „Zbiegają się jak na bekowisko”. Gdzie jest bydłę zarznięte, tam zbiegają się inne bydłeta i ryczą; to nazywają bekowiskiem. *Łomż.*, **bestystwo** – brzydactwo, paskustwo *Łomż.*, **bezdusznik** – człowiek bez litości i lubiący innym dokuczać, *Łomż.*, **bolączka** – choroba, a szczególnie dysenterya i gorączka, *Łomż.*, **chłus** – kłamca, *Łomż.*, **chorobnik** – duch choroby. Bodaj cię chorobnik porwał! Idź do chorobnika! (złe życzenia, jak idź do czarta itp.) *Łomż.*, **doczynek** – robota, zajęcie, *Łomż.*, **draka** – owca, *Łomż.*

Identyfikację źródła, z którego zostało zaczerpnięte słownictwo łomżyńskie, utrudniają dodatkowo kolejne zapisy jego lokalizacji. I tak, hasło **cmucić** – szalałamańić, zwodzić, jest sygnowane – nie ujętą w wykazie skrótów SGP – formułą *Ust. z Łomżyńskiego*. Pojawia się ona jeszcze przy odesłaniu od hasła **peckać** do **bedźgać** (t. IV, s. 67). Z kolei przy hasłach **chachmęcić** – plątać, kręcić dla ukrycia winy w kłamstwie, **chachmęt** – ten co zwykł zachachmęcać, poplątać zeznania lub fakta dla ukrycia złej sprawy, oznaczenia źródła są podwójne, mają zatem postać: *Bibl. Warsz. 1860 (Łomż.)*.

Jeszcze bardziej gmatwa cała sprawę opis haseł **(h)ajno** i **c(z)upień**. Pierwsze ma zaświadczenie we wspomnianym już źródle, czyli *Ust. z Łomżyńskiego*, oraz w – także nieobecny w wykazie skrótów SGP źródle, czyli *Bibl. Warsz. LXXX, 623*.

Podobnie przedstawia się sprawa drugiego hasła. W pierwszej notacji ma ona postać alternacji **czupień//c)upień** i nieco przekomponowaną definicję znaczeniową: „ścięty czegoś wierzchołek, np. drzewa”, (u Wagi: „wierzchołek cienki czego, np. drzewa”), za to z oryginalnym gwarowym kontekstem, zaczerpniętym niewątpliwie ze słowniczka łomżyńskiego: „W samym czupniu”. W roli źródła występuje tu znowu bliżej nieznan fragment sygnowany *Bibl. Warsz. LXXX, 621*. Z kolei znana też Wadze postać **cupień**, którą przypisuje on wymowie Mazurów, ma tu objaśnienie „wierzchołek drzewa” i źródło *Ust. z Łomżyńskiego*.

Podsumowując, do słowniczka Wagi odsyłają poprawnie i zgodnie z wykazem skrótów (choć niezbyt konsekwentnie) abrewiatury wskazujące jako źródło tom II periodyku „Biblioteka Warszawska” z 1860 roku. Trudno się wypowiedzieć na temat nie notowanego w wykazie skrótów źródła zaznaczonego *Ust. z Łomżyńskiego*. Wbrew ustaleń redakcji SGP do Wagi odsyła również abrewiatura *Łomż.*

Nie mogą być brane pod uwagę błędne lokalizacje sytuujące słowniczek Wagi w IV tomie z 1860 r., gdzie został opublikowany *Abecadłowy spis wyrazów języka ludowego na Kujawach i Galicji Zachodniej*. Nie jest również właściwym adresem LXXX tom „Biblioteki Warszawskiej” rejestrujący przede wszystkim słownictwo z Kujaw i Galicji.

Wydawać się może, że pewnym wyrazem bezradności i zagubienia autora SGP w niewątpliwie obszernym materiale źródłowym jest zapis dotyczący hasła **dziakło**, objaśnionego zgodnie z zapisem Wagi – „w okolicy Rajgroda daremszczyzna” – z dopiskiem Karłowicza: „nie wiem, skąd mam tę notatkę K.”)

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że słowniczek Wagi jest jednym z mniejszych zbiorów słownictwa ludowego, wykorzystanych przez redaktorów SGP (Woźniak 2000: 32–33), porównywalny wprawdzie z innymi dziewiętnastowiecznymi opracowaniami, ale wyraźnie najmniejszy z przywołanych tu rejestrów gwarowego słownictwa z północno-wschodniej Polski, liczy bowiem zaledwie ok. 250 haseł, podczas gdy u Czarkowskiego mamy ich ok. 1125, u Osipowicza ok. 1300, a u Glogera nawet ok. 2000.

Trzeba jednak dodać, że słowniczek Wagi jest znacznie bogatszy niż wynikałoby to tylko z prostego obliczenia liczby haseł. Po pierwsze dlatego, że w obrębie pewnej liczby artykułów hasłowych występują podhasła, najczęściej derywaty od haseł podstawowych, często reprezentujące inną część mowy np. **bełk** – brzuch, *bełkowaty* – brzuchaty, **chachmęć**

– plątać, kręcić dla ukrycia winy w kłamstwie, *zachachmęcić*, zakręcić, **cmucić** – szalamaniec, zwodzić, *cmuciciel* – szarlatan, **mamrać** – grzebaniem nieład sprawiać. *Rozmamrany* – cały w nieładzie, nieporządnie poukładany; człowiek rozmamrany, na którym odzież pognieciona i nic pozapinana, **miętosić** – gnieść; wygniatać, miąć, *zmiętoszony* – bardzo pognieciony, pomięty, **uwal** – człowiek ciężki, który częściej wypoczywa, położywszy się, niż robi, *uwalowaty* – prawie uwal, **zamarsnąć** – konwulsjom uległ. „Zamarśnię mnie” – konwulsje mnie porwą, *zamarśnienie* – konwulsje, **zawileć** – pokręcić się, *zawiły* – pokręcony (np. drzewo zawile), **żywina**, diminut. *żywinka* – bydło, bydełko, trzoda, trzódka, albo inne niż elementarne – zwykle przenośne – znaczenia hasła, np. **bałaban** – człowiek nieruchawy (bałwan); *wielki kartofel* – może dlatego, że do bałowania zdalny, **bałdyga** – niezgrabny, nierówny, a wielki kij albo łodyga. *To nazwisko* daje się i człowiekowi podobnych przymiotów, **chuchać** – ogrzewać parą z ust wypuszczaną. Ztąd przenośnie *chuchać* znaczy pielęgnować bardzo troskliwie, **ciapać** – niezręcznie a bardziej niedość silnie ciąć, ciupać, dziobać. *Item* – jeść nieobyczajnie, ciapać gębą, dźwięgać, **drapacz**, **drapaka** – stara zużyta miotła; *item* – koń lichy, wywłoka, **kukrzysko** – miejsce, na którym ślad tylko czegoś pozostał. „Wilki zjadły wołu po którym tylko kukrzysko zostało”, *item* – miejsce urodzenia „Tu moje kukrzysko”, **łabaj** – chodak rozdeptany, luźny na nogę, uciążający chodzenie. *Przenośnie*: człowiek niezgrabnie stąpający, **pałyga** – rzecz kształtu pałki (*ironicznie*: głowa nierozumna).

Nierzadko, gdy w roli podstawowego hasła występuje przymiotnik, podhasłem jest przysłówek: **galanty** – wyborny, dogodny, zgrabny, trafny, *galanto* – „Galanty chłopak, galanty nóż, galanto się sprawił”, **schludny**, **schludnie** – Te wyrazy słyszałem zawsze w znaczeniu zręczny, giętki, zręcznie, nie zaś w znaczeniu czysty, **sileczny** – silny, mocny; *silecznie* – zamiast silnie, choć zdarza się, że obie te części mowy są w słowniczku odrębnymi hasłami, jak w wypadku: **straszeczny** – straszny, straszliwy, *straszecznie* – strasznie.

Zdarza się ponadto, że ten sam wyraz raz występuje nie tylko w roli samodzielnego hasła, ale też i jako podhasło, np. **skal** – *skalik* dimin. kawałek drzażdżki, kawałek odszczepany drewna (zadra), jaki często w ciało załazi, ale **skalik** – ostry patyczek.

Poza podhasłami za warte uwzględnienia w obliczeniach należy też uznać inne interesujące wyrazy, dialektyzmy lub regionalizmy, ujawniające się m.in. w objaśnieniach znaczeń, np.: **dziakło** – w Rajgradzkim

daremszczyzna, **kiepsać się** – zaczepiać się, *zagabać się*, figłować, swawolić, **odmianek** – nie taki jak inni, *odrodek* (wyraz wzgardy) o człowieku który się sprzeciwia, który działa naprzekór, **przycupnąć** – na krótki czas położywszy się *zadrzymać*, lub w materiale stanowiącym dokumentację albo ilustrację użycia (**mydlować** – dążyć do zatarcia złego postępkę dla ujęcia kary. *Zmydlował*, uszedł kary), w przywoływanych przez słownikarza gwarowych kontekstach (**pardusić** – nędznie, nieumiejętnie gotować. „Ledwie mi *upardusił* ów obiad.), ewentualnie w dość licznych komentarzach i dopowiedzeniach metajęzykowych, np. **mechrać**, **pomechrać** – pomszyć, poplątać, pomiać. *Pomechrany*, poplątany, pognieciony. Mówi się także *rozmechrany*, **prowiąsto** – (gdzieindziej mówią *powrosto*) sznur ukrecony ze słomy, czyli pas, do związania *kula* targanej słomy, **szczezor** – tak w Rajgrodzkiem nazywają drąg utkwiony pionowo, wokoło którego siano się *stoży*. Podkład z desek lub gałęzi pod stóg, zowie się tamże *łóżykiem*, **urzecha** – grzędą, skład, *oziemek* w ogrodzie warzywnym.

Szczególnie interesująca w tym względzie jest definicja czasownika **zchajać** – skraść, którą Waga uzupełnia serią mniej lub bardziej znanych synonimów: *zemknąć*, *zcapić*, *zchopić*, *zwędzić*, *zciągnąć*, *sprzątnąć*, *zchuchnąć* itd.

Słowniczek Wagi, zgodnie z nazwą, ale wbrew kwalifikacji Karaś (2011: 61), ma układ alfabetyczny. Mamy w nim także elementy gniazdowania (zob. np. hasła: *bełk*, *chachmęcić*, *cmucić*, *mamrać*, *mechrać*, *paćkać*, *uwał*, *zamarsnąć*, *zawileć*).

Hasłem w słowniczku Wagi jest najczęściej wyraz. Najliczniejsze są tu rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, przysłówki. Zwraca uwagę brak liczebników.

Rzeczowniki występują na ogół w mianowniku liczby pojedynczej i dość regularnie – choć niekonsekwentnie – są przez słownikarza opatrywane łacińskim kwalifikatorem *subst.* określającym część mowy, któremu towarzyszy abrewiatura oznaczająca rodzaj: **bełk** – *subst. m.* brzuch, **drapacz** – *subst. f.* drapaka, stara zużyta miotła, **guła** – *subst. f.* indyka, **kaliwo** – *subst. n.* żdźbło, **kargol** – *subst. m.* malec, krępy, **bestystwo** – *subst. n.* brzydactwo, paskustwo, **ordaka** – *subst. f.* nieczysta chusta, szmata, gałgan, łachman, rzecz małej wartości, **piska** – *subst. f.* pisanka, **zbuk** – *subst. m.* jajko zaśmiardłe.

Niekonsekwencji dowodzi fakt, że liczne hasła takiego kwalifikatora są pozbawione, np.: **bezdusznik** – człowiek bez litości i lubiący innym dokuczać, **chłus** – kłamca, **doczynek** – doczynienie. „Mało ma doczynku”

mało ma roboty, zajęcia, **draka** – owca, **gamajda** – człowiek opuszczony, zaniedbujący się; nieporządny, **koćmych** – nieczysty chłopiec, **kuszpiel** – nóż zdarty lub przyłamany, **pałęka** – błoto, kałuża.

Zdarzają się hasła rzeczownikowe mające postać mianownika liczby mnogiej (z kwalifikatorem *plur.*), zwłaszcza w wypadku form typu plurale tantum lub częściej używanych w liczbie mnogiej, jak: **bajtałachy** – *plur.* opowiadania rozciągłe a nie użyteczne, mowa nic do rzeczy, **bebechy** – *plur.* wnetrzności, **holopy** – *plur.* nogi, **ludeńkowie** – *plur.* ludzie, w zadziwieniu albo żądając ratunku, **obszejty** – *subst. plur.* oporzędy, wiele do czynienia, **retenta** – *plur.* „Chodzi po retentach” próżnuje, bąki strzela.

Sporadycznie charakterystyka gramatyczna przy hasłach rzeczownikowych ma bardziej szczegółowy charakter, na przykład informuje o postaci dopełniacza pojedynczego: **czupień** – *subst. m. genit. czupnia*, wierzchołek cienki czego, **komel** – *subst. m. genit. komla, plur. kłomle*; łodyga sucha łamiąca się; badył, lub formie liczby mnogiej: **dykterya** – *plur. dykterye*, powieść, powieści.

Duża dowolność panuje w zakresie, niemal równie licznych jak rzeczowniki, hasel czasownikowych, wyrażanych za to konsekwentnie bezokolicznikami. Waga od czasu do czasu opatruje je informacją gramatyczną w postaci łacińskich lub polskich abrewiatur, jak w przykładach: **bachnać** – *verb. act.* wałnąć, uderzyć czym z wielkim zamachem, **ciachać** – *częstotl. i ciachnąć jednotl.* smagać i smagnąć, **korsać** – *częst. korsnąć jednotl.* potrącać, trącić, **mezgotać się** – *verb. n.* wydawać blask migający, błyszczyć się migocącym światłem, **nagrywać** – *śl. częstotl.* „Choroba go nagrywa” – zaczyna działać, **wklepać w kogo co** – wmówić w niego, a *częstotl. wklepiać*, **zawileć** – *verb. n.* pokręcić się, **zapiać** – *verb, neutr.* odurzeć, **zpszować** – *verb. n.* stracić fantazją, humor, niekorzystnie się zmienić, ale równie często tę informację, nawet najbardziej podstawową, pomija, np.: **bałować** – jeść wiele, pakować w siebie, **bałonić** – gadać baśnie, (...) wiele pleść, **ćpać** – ustawicznie jeść, **gamgać się** – bujać się, **hardować** – być hardym, **kiepsać się** – zaczepiać się, (...), figlować, swawolić, **łotoszyć** – trzepać, **przycupnać** – na krótki czas położywszy się zadrzynać, **pyskować** – wygadywać niewdzięcznymi słowy, ganić dobrodziejstwa życzliwych sobie, **zamarsnąć** – konwulsjom ulegać.

Przy mniej licznych hasłach przymiotnikowych, notowanych bez wyjątku w formie mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego, informacja gramatyczna jest bardziej regularna, ale ograniczona do łacińskiego

kwalifikatora określającego część mowy, jak w przykładach: **bełkowaty** – *adj.* brzuchaty, **natorny** – *adj.* gniewliwy, łatwo obrażający się, **obycharzony** – *adj.* oswojony z czym, obznajomiony, **okanny** – *adj.* trudny, z trudem nabywający się, **siemieniaty** – *adj.* jarzębaty, **siłeczny** – *adj.* silny.

W funkcji haseł występują też zróżnicowane formalnie przysłówki, dość regularnie opisane za pomocą łacińskiego kwalifikatora: **apem** – *adv.* otworem, **dziurgiem** – *adv.* strumieniem, **gorzno** – *adv.* gorzko, przykro, **narocznie** – *adv.* umyślnie, **natot** – *adv.* naumyślnie, **straszecznie** – *adv.* strasznie oraz inne części mowy użyte w funkcji przysłówka, jak **zamanąwszy** – *adverbial.*, co chwila, coraz.

W słowniczku mamy ponadto zaimki (w tym przysłówkowe), wykrzykniki i partykuły oraz imiesłowy opatrywane dość dowolnie kwalifikatorem gramatycznym łacińskiego pochodzenia, jak w przykładach: **ajno** – *adv.* tam, **ajwo** – tu, **ajwela!** *excl.*, **aksula!** *excl.*, **jeżeli** – jakoby, **ki** – jaki, **nota!** **notaieno!** – *excl.* głos na biorących się do jakiej wspólnej czynności, **zkiela** – skąd, **ztela** – stąd, **onen** – *pronom.* – ów, **owten** – *pronom.* on, ów, **rwan** (od *rwać* *particip.*), **sioje** – *pronom.* „Ni toje ni sioje” (ni to ni owo), **wej!** – *excl.* widź! patrz!.

Osobną kategorię haseł stanowią zawołania na zwierzęta, np.: **cip cip** (na kurczęta), **czygo, czygo** (na gęsi), **gulu, gulu** (na indyki), **taś, taś** (na kaczkę) oraz **aszka** (na świnie).

Podawane przez Wagę informacje gramatyczne, poza względnie regularnymi wskazaniem na część mowy, rodzaj itp., w pojedynczych wypadkach dotyczą jeszcze innych kategorii, jak w przykładach: **niechać** – *imperativ.* niechaj! niechajcie, **żeno** – zakończenie *tryb. rozk.* nalegające. „Idźcie żeno. Róbcie żeno”, idźcieżno, róbcieżno.

Informacją gramatyczną opatruje też niekiedy autor słowniczka podhasła, np. **bełkowaty** – *adj.* brzuchaty, **galanto** – *adv.*, **kuczno** *adv.* tęsknie, **uwalowaty** – *adj.* prawie uwal, **wenowejta!** – (wy jeno widz ta *dual.*): patrzcie no tam, spojrzycie no! **zamarśnienie** – *subst. n.* konwulsje.

Łacińskie kwalifikatory pozwalają słownikarzowi opisać inne fakty językowe, jak chociażby rezultaty skracania wyrazów, np.: **eć** – *contract.* od się, od siebie, **ki? kiż?** – *genit.* kiego? *abbr.* jaki? jakiego? „Kiż tam djabeł?” „Po kiegoż licha.”, **kse** – *contract.* ku sobie, **nakci, nakże** – *abbr.* jednakci, jednakże, wszakże, **przećko** – *adv. abbr.* przeciwko, czy niektóre zjawiska znaczeniowe, na przykład antonimie: **łoński** – przeszłoroczny od *łoni*, przeszłego roku. Są to *opposita* tego *łatoś, łatosi* (tego roku, to roczny), *schludny adj. schludnie adv.* Te wyrazy słyszałem zawsze w znacze-

niu zręczny, giętki, zręcznie, nie zaś w znaczeniu czysty, jakby *oppos. niechluj, niechlujny, niechlujstwo*. Tych ostatnich *oppos.* są *ochlujny, ochlujność*.

Jedną z charakterystycznych właściwości słowniczków gwarowych z 2 poł. XIX w. są hasła szeregowe (Nowowiejski 2009:32). Uwaga ta dotyczy także zbioru Wagi, w którym w roli haseł szeregowych występują różne części mowy, pozostające w różnorodnych relacjach formalno-semantycznych. Najczęściej mają one charakter relacji słowotwórczej, np. **judasznik, judasznica** – straszny, dziwaczny kształtu, ubioru, dziwnych zwyczajów człowiek: mężczyzna lub kobieta, **kiziak, kizica** – żrebak, żrebica, **kobielaty, kobielasty** – w środku biały a z dwóch końców ciemnego koloru, **łotoszyć, wylotoszyć** – trzepać (czynność kijem wykonywana). „Wylotoszył mu skórę”, wybił go, **mechrać, pomechrać** – pomszyć, poplątać, pomiać, **niczego, niczegowaty** – ten który ujdzie, dosyć piękny, dosyć zdatny, **otoknąć, wytoknąć** – opłókać, wypłókać, **pokraka, pokracz** – pohańbienie, podeptanie tak, że się litość obudzą, **umarlak, zmarlak** – człowiek umarły, **wykantopić, zakantopić** – wyniszczyć ze śladem, wytracić, zatracić, zagubić. Pojedyncze przykłady wskazują na relacje fonetyczne (**komelanem** v(ersus). **kolemanem** – prędko, z pośpiechem, kawałem się ciskając), ortograficzne (**orendować, orędować** – nakazać, dać znać, uwiadomić), morfologiczne (**mytlić, mytłać** – gmatwać, powikłać, kręcić. „Nie mówi prawdy, ale mytli.”).

Hasła szeregowe są złożone najczęściej z dwu elementów, tylko wyjątkowo szereg jest dłuższy, jak w wypadkach: **muc, mucyk, mucek** – trywialnie każdy pies, **znarocza, znaroka, narocznie** – umyślnie, na urząd. „Kamień znarocza położony”, umyślnie położony. Niekiedy w szeregu mieszają się zjawiska fonetyczne i leksykalne: **gromejza, gromla, dromla** i **drumla** – znane żelazko, które za przyłożeniem do ust tchnących i trąceniem sprężyny, wydaje tony na kształt harmoniki.

W słowniczku Wagi spotykamy także kilka synonimicznych haseł szeregowych takich, jak: **paciać** – **paćkać** i **bedźgać**, nieostroźnie albo niezgrabnie przerabiać, czyli mieszać co mokrego, **patrzeliśko** albo **stosina** – batóg, biczysko, kozica, kij od bicza, **pedy** albo **śędła** – znajomy przyrząd do noszenia wiader albo kubłów, złożony z drążka kładącego się poziomo na kark, a u końców mającego prostopadle zwieszony haki do zachwywania wiader, rękami ujmowane.

Podobnie jak w większości dziewiętnastowiecznych zbiorów ludowego słownictwa także u Wagi przeważają definicje realnoznaczeniowe typu: **bałować** – jeść wiele, pakować w siebie, **ciupa** – indyka stara, **pie-**

chowisko – trzon od wideł, **pościan** – cień od przedmiotu przy świetle rzucony (dlatego że najwyraźniejszy cień osób okazuje się na ścianach), **sadzonka** – drzewko przeznaczone do posadzenia, **szczwoł** – wszelka baldaszkowa roślina dzika, **mydłować** – dążyć do zatarcia złego postępku dla ujęcia kary, **obcatapić** – całymi ramionami objąć, obłapić, zewsząd objąć, **pyskować** – wygadywać niewdzięcznymi słowy, ganić dobrodziejstwa życzliwych sobie, **wydebić** – z trudem wydostać. Niekiedy, zwłaszcza w wypadku haseł rzeczownikowych dotyczących najbliższego otoczenia naturalnego i świata ludowej kultury, są one rozbudowane i dość szczegółowe, np. **chlądy** – młode sosny wyniosłe a cienkie, cieńsze od galaków (...), do grodzenia płota zdatne, **chlust** – kilkoletnia brzoza ścięta, i wraz z gałęzmi i liśćmi do wycierania sadzy w kominach, **chojniaki** – chróśniaki sosnowe, to jest maleńkie sosny, pewną rozległość miejsca zarastające, **galak** – sosna w tym wzroście, że zdatna już jest na krokiew, **karelak** – drzewo tak pokrzywione, niskie i sękowate, że jedynie na opał zdać się może, **dęga** – sztaba u wierzei, od jednej ich połowy na drugą zachodząca, dla uchwycenia jej końca skoblem i zamknięcia tym sposobem wierzei, **judasznik** – straszny, dziwacznej kształtu, ubioru, dziwnych zwyczajów człowiek: mężczyzna lub kobieta. W szkolnych dialogach XVI wieku i dawniejszych, silono się na wystawienie straszliwym Judasza, ubierając go w najdziwaczniejsze stroje, **rękal** – drogoskaz, słup na rozstajnej drodze, wskazujący kierunki dróg ręką, na której te kierunki są wypisane, **sepet** – zawinięcie, paka powstająca z wiązania rzeczy w chustkę, albo w płachtę.

Niemal równie częste są definicje synonimiczne: **bestystwo** – brzydactwo, paskustwo, **chelchun** – chłus, kłamca, **draka** – owca, **cmucić** – szafamanić, zwodzić, **galanty** – wyborny, dogodny, zgrabny, trafny, **mechrać**, **pomechrać** – pomszyć, poplatać, pomiać, **obycharzyć się** – oswoić się, otrzaskać się (z czem), **rozrach** – roztrzepaniec, nieuważny, dziki, **si-leczny** – silny, mocny, **straszeczny** – straszny, straszliwy, **tarach** – to samo co rozruch, **zatarchlować** – zaplatać, zakręcić, zatrzeć (w czynie).

Już nie tak częste są w słowniczku definicje mieszane, zwykle łączące w sobie elementy synonimiczne i strukturalno-znaczeniowe, np. **mięto-sić** – (jakby miękzyć przez wygniecie), gnieść, wygniatać, miąć, **paciać** – paćkać i bedźgać, nieostroźnie albo niezgrabnie przerabiać, czyli mieszać co mokrego, **patrzelisko** – stosina, batóg, biczysko, kozica, kij od bicza. Za wyjątkowe należy uznać definicje strukturalne: **pyskal** – który pyskuje.

Do bardzo interesujących elementów leksykograficznego warsztatu Wagi, poza rozbudowaną, choć niekonsekwentną, informacją gramatyczną, należą: gwarowe konteksty użycia objaśnianych haseł, próby określenia geografii wybranych wyrazów i ich etymologii, wreszcie odwołania do źródeł.

Mimo że niekonsekwentnie i wybiórczo, to jednak autor słowniczka stara się określić zasięgi terytorialne niektórych wyrazów, np. **dziakło** – w Rajgrodzkiem daremszczyzna, **szczezor** – tak w Rajgrodzkiem nazywają drąg utkwiony pionowo, wokoło którego siano się stoży, **urzecha** – (w Rajgrodzkiem) grzęda, skład. W niektórych wypadkach słownikarz nie tylko podaje lokalnie funkcjonujący wyraz, ale i jego innogwarowy synonim albo bez dokładnej lokalizacji, np. **furman** – Mówi się: *na furmanach* zżęte zboże leży na polu, nim zostanie w snopy powiązane. Gdzieindziej mówią *na garściach*, **prowiąsło** – (gdzieindziej mówią *powrosło*), sznur ukrecony ze słomy, **rosować** – (gdzieindziej mówią *plonować*), tylko o kwitnieniu zbóż trawiastych. „Żyto rosuje”, żyto plonuje; **wychopień** – (gdzieindziej *podpłomyk*), placek z ciasta na chleb razowy, cienki i płaski dlatego, żeby obok chleba położony na brzegu, prędzej się upiekl.

Wśród wcale licznych komentarzy Wagi na temat postaci zarejestrowanych wyrazów zwracają te, które są poświęcone ich głosowej stronie, zwłaszcza w wersji mazurskiej, np. **czupień** – (Mazurzy wymawiają *cupień*), wierzchołek cienki czego, np. drzewa. „W samym czupnia”, w samym wierzchołku, **łomić** – (Mazury wymawiają *łonić*) przeorywać, przyczem się przełamują skiby powydzierane pierwszym oraniem, radlic; **mamrać** – (Mazury wymawiają *memrać*), grzebaniem nieład sprawiać; **niewiada** – (Mazury wymawiają *nie wieda*), niewiadomo. „Bajał niewiada co” – niewiedzieć co, **terlica** – (Mazurzy tak wymawiają wyraz *tarlica*), **umarlak, zmarlak** – (Mazur wymawia *umerlak, zmerlak*), **zapyziały, zapezieć** – (Mazury mówią *zapeziały, zapeziać*).

W odróżnieniu od innych XIX-wiecznych słowniczków gwarowych z Polski pñn.-wsch. w zbiorze Wagi spotykamy interesujące próby etymologiczne. Co ciekawe, dotyczą one nie tylko wyrazów obcego pochodzenia, ale też słownictwa rodzimego.

Spośród zapożyczeń, poza jednym wyjątkiem (**petecya** – z łac. *petitio*, prośba, żebranina), Waga za pomocą różnych abrewiatur kwalifikuje wyłącznie germanizmy. Najczęściej podaje ich niemiecką podstawę, jak w wypadkach: **ordzić** – (po niemiec. *rutschen*). Ordzi, gdy coś, co powinno łagodnie się posuwać, drze i rysuje przedmiot, po którym się po-

suwa **rant** – (z niemieck. *Rand*) brzeg, **szpel** – (z niemieck. *Speil*), to samo co skal, skalik; **rychtyk** – (z niem. *richtig*), akurat, **wankować** – (z niem. *wanken*): zamiast brać się do roboty, przechadzać się beczynnienie, a tu i owdzie zaglądać, **zaknypać** – (z niem. *verknippen*), zawiązać węzłem do rozwiązania trudnym.

W problematycznych sytuacjach Waga posługuje się operatorem niepewności sądu, jak w wypadku: **obszejty** – (zapewne z niemieckiego), oporzędy, wiele do czynienia.

W świetle przywołanych trafnych rozstrzygnięć etymologicznych może zaskakiwać brak wskazania na niemiecki rodowód takich wyrazów, jak: **furman** – Mówi się: na furmanach zżęte zboże leży na polu, nim zostanie w snopy powiązane, **rajtar** – „biegnie jak rajtar”, biegnie nagle i bez uwagi, że wpaść może na co lub na kogo, czy **wańtuch** – przenośnie: człowiek niezgrabny i nieczysto ubrany.

Dziwi także brak informacji, że nazwa rzeki **Memel** przywołana w etymologii wyrażenia „zamieszanie jak w memlu” jest niemieckim odpowiednikiem dobrze nam znanej nazwy Niemen. Oto cały passus w Wagi: **Memel** – „zamieszanie jak w memlu”. Podobieństwo wzięte od rzeki Memla, której wody mają być w częstym zakłóceniu.

Znacznie częściej niż w wypadku zapożyczeń, mamy u Wagi do czynienia z wywodem etymologicznym, niekiedy naiwnym, dotyczącym wyrazów rodzimych, jak w przykładach: **czupień** – (zapewne od *czub*), wierzchołek cienki czego, **chojniak** – (od *choina* czyli sosina), mała młoda sosna, **gibotać**, *gibotać się*, od *gibać*; gibocze się, giba się, chwije się lub gnie się rzecz taka, która niewzruszona stać powinna, **lotr**, **lotun** – (od *latać*), skłonny do częstego wybiegania, **mechrać**, **pomechrać** – (zapewne postać *mchu nadać*), pomszyć, poplątać, pomiać, **nacudować się** – od *cudować*; **pardusić** – (może *parą dusić*), nędznie, nieumiejętnie gotować, **piska** – (od *pisać*), jajko malowane na Wielkanoc, **pokraka**, *pokracz* – (zapewne od *kroczyć*), pohańbienie, podeptanie, **rozkurczenie** – od *rozkurczyć*, rozpostarcie się. „Tu nie ma rozkurczenia”, tu ciasno, **rwan** – (od *rwać*); **skweres** – (może to samo co *kweres*), ambaras, kłopot połączony z zamieszaniem; **wbarcić się** – (od *barć*) wedrzeć się z trudnością na co wysokiego (jak niedźwiedź na barć), **zchopić** – (od *chapnąć*): ukraść, **uwal** – (od *uwalic się*, położyć się).

Słowniczek Wagi jest swoistym ewenementem wśród innych ówczesnych zbiorów gwarowego słownictwa z tego przede wszystkim powodu, że jego autor czyni – całkiem liczne, jak na skromne rozmiary zbioru

– odwołania do różnych dzieł⁵, m.in. literackich, w tym „Pamiętników” Paska: **nacudować się** – sł. dok. od cudować, wydziwiać, dziwne rzeczy wyrabiać. „Tak ci Falibowski nacudował się nad nim i namęczył.” Pamiętn. Paska. Napastwił się; specjalistycznych, np. słownika Wiktora Kozłowskiego „Pierwsze początki terminologii łowieckiej” (1822): **Wy-zia! wyzia go!** – (weź go): głos którym szczuje się psami. Na charta woła się: *A wyzia go!* (a weź go), z czego myśliwi utworzyli wyraz *Awyzia*. P. Terminol. Łow. Kozłowskiego, czy „Kroniki polskiej” Marcina Kromera w przekładzie Marcina z Błażowa Błażowskiego (1611): **natoż** – naumyślenie; na przekor, na złość. „A właśnie jak natoż drobny deszczyk przetrzepując” itd. Błażowski, Kronika Kromera. Bitwa pod Grunwald.), ponadto tekstów biblijnych: **niechać** – imperativ. niechaj! niechajcie (finite. Evang. Marc. XV, 36): przestać, dać pokój.

Przed wszystkim jednak Waga odwołuje się – o czym już wspominałem na wstępie – do najważniejszego opracowania leksykograficznego epoki, czyli słownika Lindego. Najczęściej za pomocą tradycyjnego kwalifikatora graficznego, czyli gwiazdki, którą oznacza wyrazy wprawdzie przez Lindego uwzględniane, ale w innych znaczeniach, np. ***bałaban** – człowiek nieruchawy (bałwan), ***buchnąć** – wyróciwszy się upaść i uderzyć o ziemię, ***ciupa** – stara indyka, ***gąstać** – gderać, ***kuczyć się** – nudzić się, ***orędować** – nakazać, ***otrok** – mąż, ***sepet** – zawinięcie, paka powstająca z wiązania rzeczy w chustkę, albo w płachtę, ***wańtuch** – człowiek niezgrabny i nieczysto ubrany, albo w innej postaci, np. ***dykteryja** – powieść (u Lindego tylko *dykteryjka*), **gomola** – to samo co **gomoły*, bez rogów, **pomechrany** – poplątany, pognieciony (u Lindego **pomiechrany*), **przywäkroić się** – (u Lindego **przywäkronić*), niepotrzebnie lub dla interesu przywiązać się. „Przywäkroił się” mówi się o takim który się przywiązał a nie był pożądany, **umarlak, zmarlak** (Mazur wymawia **umerlak, zmerlak* i w tym kształcie dostały się te wyrazy do słown. Lindego, lecz nie z całkowitem znaczeniem): człowiek umarły, a przez podobieństwo i żyjący, lecz do umarłego podobny, **wałkuń, wałkunić się** – u Lindego **wałkoń, *wałkonić się*, **zbiegielec** – (u Lindego **zbieglec*) człowiek zkądsi zbiegły. „Zbiegieleców niebezpieczna przyjmować do służby”.

Zdarza się jednak, że te oznaczenia są nieuzasadnione, a więc w wypadku hasel, których Linde nie notuje, np. ***chachmęt** – ten, co zwykł zachachmęcać, poplątać zeznania lub fakta dla ukrycia złej sprawy, ***za-**

⁵ Co innego, że przywoływanych niezbyt dokładnie.

słapać – przestąpić, lub takich, które u Lindego występują i to w tym samym znaczeniu, co u Wagi, i mają tę samą postać, np. ***obertas** – znajomy taniec (walec w przeciwną stronę), w którym kręcić się potrzeba; ztąd obertasy, zamiast obroty, kłopoty itp., czy hasła ***rwetes** (notowane przez Lindego i to w kilku wariantach fonetycznych: *rwetes, rwentes, rwantes*).

Czasem Waga podpira się autorytetem Lindego, zwłaszcza kiedy ma wątpliwości natury stylistycznej, np. ***jedorny** – jedyny (Linde uważa ten wyraz za przestarzały), czy etymologiczne, np. **derdem** – od *dirdać* to jest, jak mówi Linde (pod *dyrdać*), drobnem i krokami spiesznie biec, „pobiegł derdem”, pobiegł spiesznym truchtem. Z drugiej strony nie rezygnuje z uwag krytycznych czy polemicznych, np. ***obar** – drzazga, czyli łuczywo żywicą oblane. Linde nie wytłumaczył tego wyrazu, **dzia-kło** – u Lindego mylnie **dziakiel* subst. m.⁶, **dzień** – subst. f. (nie mówi się in nominal *dzienia*, jak u Lindego), barć, **nyszkować** – jest to źle wymawiane **myszkować*. Linde znaczenie tego słowa mylnie tłumaczy, mówiąc: „czatować na co jak kot na myszy, łapać, smykać” i przykłady które zamieszcza, nie zgadzają się z tem określeniem. *Myszkować* znaczy prawie to co *bobrować*, to jest szukając czego (jak mysz gdy pożywienia szuka), wszędzie zajrzeć, wszystko poruszyć, przewrócić.

Interesującym elementem słownikarskiego warsztatu Wagi są kwalifikatory, a właściwie różne słówka pełniące tę funkcję. Poza parakwalifikatorami, wnoszącymi informację gramatyczną i etymologiczną, spotykamy także tego typu kwalifikacje służące charakteryzowaniu nacechowania emocjonalnego wyrazów, głównie wyrazów o ładunku pejoratywnym, w tym pogardliwych: **bebechy** – wewnątrzności (*pogardliwie*), **chełchun** – chłus, kłamca (*wyraz pogardy*), **holopy** – nogi (z *pogardą*), **kurdupel** – to samo co malec, ale z *większą pogardą*, **nieudziaj** – *wzgardliwie* o człowieku nieumiejącym sobie dać rady, że nawet okryć się (odziać) zaniedbuje, **oberwaniec** – (wyraz pogardy) obdartus, obszarpaniec, **odrodek** – (*wyraz wzgardy*) o człowieku który się sprzeciwia, który działa na przekór, **skulepa** – *pogardliwe* nazwisko kobiety w latach podeszłej, a także bliskich im znaczeniowo słów o zabarwieniu szyderskim czy ironicznym, jak w przykładach: **rebej** – *szyderskie przezwisko żyda*, **korknąć** – *ironicznie umrzeć*, **napałęczyć się** – *nadarzyć się, ironicznie od pałęka*, błoto którego szukać nie trzeba, **pałyga** – rzecz kształtu pałki (*ironicznie głowa nierozumna*).

⁶ Zarzut niesłuszny, Linde podaje jako oboczne formy: *dziakiel, dziakło, diakło*.

Także te próby kwalifikowania słownictwa nie mają konsekwentnego charakteru, czego dowodzą inne pejoratywne emocjonalizmy takie, jak: **gamajda** – człowiek opuszczony, zanedbujący się; nieporządny, **gram-dyga** – postać wysoka a niezgrabna, **niedojda** – człowiek rozlazły, niezdolny działać, jako by nie doszedł, nie dokończył się, **zawalidroga** – człowiek gnuśny, który sam nic dobrego nie robiąc, drugim na przeszkodzie stawia.

Na drugim biegunie jest – skromnie w słowniczku reprezentowane, ale także opatrywane parakwalifikatorami – słownictwo o dodatnim znaku emocjonalnym, zdrobnienia i spieszczenia, jak: **cudeńka** – *dimin.* od cud, cudo, **dzień** – barć, *dimin.* dzianka, **ludeńkowie** – *diminut.* od ludzie, **siuchna** – (z *pieszczotami*), owca, **skalik** – *dimin.* kawałek drzażdżki, kawałek odszczepany drewna (zadra), jaki często w ciało załazi, **żywina** – *diminut.* *żywinka*: bydło, bydełko, trzoda, trzódka.

Halina Karaś (2011:61) zwraca uwagę na to, że w słowniczku pojawiają się jeszcze inne odautorskie uwagi, m.in. poprawnościowe, dotyczące głównie wymowy: **dziurgiem** – niektórzy mówią zamiast *ciurkiem*, to jest strumieniem. „Przy dystylacji ciecz powinna odchodzić kroplami, nie ciurkiem, czyli dziurgiem, **nyszkować** – jest to źle wymawiane *myszko-wać*, **okomon** – przekreślony wyraz *ekonom*, **rębas** – (wymawiają *rembas*), grubian, który bez względu na grzeczność prawdę objawia, **wąkllica** – (właściwie *wągllica*) stary garnek, mogący już tylko służyć na przechowywanie węgla lub popiołu, rzadziej pisowni: **dórzeć**, **odórzeć** – (właściwie *durzeć*) działać jak ogłupiały. **Dorzeje**, **odórzał** – ten kto zbyt granice wesołości przekracza, ale i zagadnień słownikowych: **rychtyk** – ten zły wyraz często się powtarza w mowie Mazurów tam, gdzie inni mówią *akurat*.

Inne komentarze Wagi odnoszą się m.in. do różnorodnie rozumianych, semantycznych, gramatycznych, a nawet społecznych kontekstów użycia, np. **schludny** *adj.* **schludnie** *adv.* – Te wyrazy słyszałem zawsze w znaczeniu zręczny, giętki, zręcznie, nie zaś w znaczeniu czysty, **stwora** – stworzenie, utwór. Mówi się: „jedyna stwora”, okazując zadziwienie nad podobieństwem jednej istoty do drugiej: syna do ojca, portretu do oryginału itp., **nota!** **notaieno!** – głos na biorących się do jakiej wspólnej czynności, Bierzcie się! weźcie się!, **słych** – zasłyszenie. Tylko w tem: „Ani widu, ani słyhu”. „Ani słyhu o nim”, **wid** – ujrzenie, używa się tylko w tym przysłowiu: „Ani widu, ani słyhu”, **krętu wētu** – przysłowie, gdy kto wpadnie w kłopot z którego nagle wyjść usiłuje, **ludeńkowie** – w za-

dziwieniu albo żądając ratunku. „Ludeńkowie! ratujcie!, **retu** – ratunek. Używa się mianowicie w wykrzykniku: „Rety”! ratujcie! **rwan** – Używa się tylko w wykrzykniku: „A rwan djabłu”! porwan. (Niech będzie porwany od djabła).

Ważną właściwością słowniczków gwarowych z Polski pñ.-wsch., w tym dziełka Antoniego Wagi, jest dokumentowanie użycia poszczególnych wyrazów. W roli ilustracji semantycznych i składniowych uwarunkowań występują u Wagi głównie oryginalne teksty gwarowe, uzupełniane przykładowymi kolokacjami, np. **apem** – „Drzwi zostawił apem” (zostawił otwarte), **chorobnik** – duch choroby. Bodaj cię chorobnik porwał! Idź do chorobnika! (złe życzenia, jak idź do czarta), **ciachnąć** – „Ciachnął różgą” (smagnął tak, że świst wydała), **czupień** – wierzchołek cienki czego, „W samym czupniu” w samym wierzchołku, **dzwięga** – pokarm który bydlę powtórnie żuje. „Bydlę żuje dźwięgę”, **dzwięgać** – ustami podczas jedzenia głośno poruszać. „Dźwięganie przy jedzeniu, jest nieprzyzwoity obyczaj”, **jeżeli** – „Chłop wysoki jeżeli dąb, **kaliwo** – „Ani kaliwa” ani źdźbła, **kargol** – malec, krępy. „Zziąbł jak kargol” skurczył się od zimna, **kupa** – brać się w kupy, wziąć się w kupę, seryo co przedsiębrać, nie na żarty poczynać, **mamrać** – grzebaniem nieład sprawiać. „Nie ogarnął zboża w spichlerzu, tylko je rozmamrał”. „Mamrze w potrawach”, **niczego, niczegowaty** – ten który ujdzie, dosyć piękny, dosyć zdatny. „Mężczyzna niczegowaty”. „Ten kawaler wcale niczego” (wcale do rzeczy), **pokraka, pokracz** – pohańbienie, „Wielka pokracz stała się z nim”. „Cóż to za pokraka!”, **rant** – brzeg. „Na rancie talara jest napis”. Rant ostry, rant tępy, **wklepiać** – Nie wklepaj we mnie tego, czego nie mówiłem”, **wydebić** – „Nie mogę z moich dłużników grosza wydebić”. „U tego pana ledwie wydebisz należytość **zapiać** – „Bodajes zapiał”, bodajes ogłupiał, rozum stracił.

W niektórych wypadkach przywołany kontekst pełni funkcję istotnego komponentu definicji, jak w przykładach: **ból** – „Idź do bóla, idź do bólów ciężkich!” (ból uosobiony), **gogać** – „aż goga go, ażeby sio skłócił” aż go coś porusza wewnątrz, aż go coś pali, **gruszyć** – „febra go gruszy” febra go łamie, napastuje. **nagrywać** – „Choroba go nagrywa” zaczyna działać. „Ból nagrywa” zaczynać boleć, **zasłapać** – „koń zasłapał”, nogę za powróż przełożył, przestąpił.

„Abecadłowy” słowniczek Antoniego Wagi, jeden z nielicznych XIX-wiecznych zbiorów słownictwa gwarowego z obszaru Polski północno-wschodniej, rejestruje niemal 300 wyrazów, głównie z okolic Łomży,

w części zapomnianych i słabo zaświadczonych. To jednocześnie interesujące świadectwo ważnego etapu w rozwoju dialektologicznego warsztatu leksykograficznego.

BIBLIOGRAFIA

- Karłowicz J. , 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, Kraków (SGP).
Karaś H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
Nowowiejski B., 2009 (red.), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, Białystok.
Wielka encyklopedia powszechna PWN 1962–1969, Warszawa (WEP).
Woźniak K., 2000, *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku*, w: *Słowiańskie słowniki gwarowe*, red. H. Popowska-Taborska, Warszawa, s. 17–51.

ON THE GLOSSARY OF ANTONI WAGA'S FOLK WORDS

Summary

The article contains the characteristics of one the nineteenth century sources of *Słownik gwar polskich* [*Dictionary of Polish Dialects*] by Jan Karłowicz, i.e., the dictionary written by Antoni Waga titled *Abecadłowy spis wyrazów ludowego języka w okolicach Łomży, Wizny i przyległych* [*Alphabetic List of Words of Folk Language from Łomża, Wizna and the neighborhood*] published in the second volume of a scientific journal "Warsaw Library" for 1860.

Key words: folk dialects, North-Eastern Poland, dictionaries

Beata PIECYCHNA

Uniwersytet w Białymstoku

beatapieychna@tlen.pl

WPLYW DYDAKTYCZNEGO MODELU HERMENEUTYCZNEGO RADEGUNDIS STOLZE NA AKWIZYCJĘ KOMPETENCJI TŁUMACZENIOWEJ – WSTĘPNE WYNIKI EKSPERYMENTU

WPROWADZENIE

AKWIZYCJA KOMPETENCJI TŁUMACZENIOWEJ – STAN BADAŃ

Prac na temat kompetencji tłumaczeniowej jest bardzo dużo, jednak ze zwiększonym nią zainteresowaniem mamy do czynienia właściwie dopiero od lat 90. XX wieku, choć trzeba przyznać, że różne ujęcia omawianego tu zagadnienia, na przykład koncepcja tak zwanego naturalnego tłumaczenia, pojawiały się już w latach 70. i 80. ubiegłego stulecia (patrz Harris 1977; Toury 1986).

Kompetencja tłumaczeniowa pozostaje aspektem niezwykle trudnym do zdefiniowania. Sprawę komplikują przede wszystkim wielorakość perspektyw, z jakich analizowane jest to zagadnienie, a także jego zróżnicowana konceptualizacja. Według Orozco i Hurtado Albira (2002: 376), w literaturze przedmiotu istnieją jedynie cztery definicje kompetencji tłumaczeniowej (zob. Bell 1991: 43; Hurtado Albir 1996: 48; Wilss 1982: 58; PACTE 2000).

Trudności wiążą się także z samym nazewnictwem. Z analizy prac autorów zagranicznych wynika, że niektórzy badacze posługują się terminem *translation competence*, inni – *translational competence*, jeszcze inni zaś – *translator competence*. W pracach przekładoznawczych natknąć się można również na takie określenia, jak: *translation performance*, *translation skill*, *translation ability* czy *translation expertise*. Z podobną sytuacją mamy

do czynienia w przypadku denominacji występującej w polskiej literaturze. W szkole warszawskiej, przykładowo, występują terminy: *kompetencja translatoryczna*, *kompetencja translacyjna*, a nawet *właściwości translatoryczne* (patrz Dybiec-Gajec 2013: 72). Mimo że samego terminu kompetencja tłumaczeniowa używa się w literaturze bardzo często (patrz Nord 1991: 150, 152, 155; Riedemann 1996: 117; Hansen 1997: 205; Lowe 1987), a samo zjawisko to centralny element analiz teoretyków i dydaktyków przekładu – wszak, do pewnego stopnia, bazuje na nim cała nauka o przekładzie – to jednak nie ma jasności co do sposobu, w jaki należałoby je definiować, a co za tym idzie – badać. Status terminologiczny kompetencji tłumaczeniowej jest – bez wątpienia – nieukonstytuowany.

Jak słusznie wskazuje Dybiec-Gajec (2013: 75), większość opisów kompetencji tłumaczeniowej to realizacja podejścia komponentowego, polegającego na tym, że kompetencję opisuje się w kategoriach zbioru jej wielu elementów, czy też subkompetencji. Wspomnieć należy w tym miejscu o modelach kompetencji tłumaczeniowej autorstwa Bella (1991: 41–43), Kiraly’ego (1995), Beeby (1996: 92), Hurtado Albira (1996: 34), Hansen (1997: 205–207), Campbella (1998), Risku (1998), Neuberta (2000), Kelly (2005), Gouadeca (2007), Cao (2007) czy Kohlmayera (2008: 1–5). Wśród polskich autorów wymienić wypada Dzierżanowską (1988: 15–42), Kielar (1988: 21–22), Gruczę (2005: 407–417), Dąbmską-Prokop (1997: 24–26), Pieńkosa (2003: 385–389), a także Hejrowskiego (2004: 151–160).

Warto także wspomnieć o dwóch głównych empirycznych modelach kompetencji tłumaczeniowej: PACTE (2000, 2002, 2007, 2008, 2009, 2010) i TransComp (Göpferich 2009). Są to jedne z najciekawszych współczesnych propozycji podejścia do omawianego tu zagadnienia. Po pierwsze, badanie kompetencji tłumaczeniowej ma w wymienionych projektach charakter empiryczno-eksperymentalny; po drugie, zostaje ona ukazana z perspektywy hierarchizacji i współzależności między poszczególnymi subkompetencjami; po trzecie wreszcie, modele te mają na celu, oprócz zbadania kompetencji tłumaczeniowej jako takiej, wykorzystanie uzyskanych wyników we współczesnej dydaktyce przekładu.

O ile – co podkreślają Orozco i Hurtado Albir (2002: 376) – mamy do czynienia z dużymi trudnościami w zdefiniowaniu kompetencji tłumaczeniowej – o tyle znacznie bardziej skomplikowana sytuacja ma miejsce w przypadku akwizycji kompetencji tłumaczeniowej, definicji tego terminu próżno bowiem szukać w literaturze przedmiotu, mimo że – co

warto podkreślić – część autorów podejmowała w swoich rozważaniach temat sposobu i specyfiki nabywania umiejętności tłumaczeniowych.

Kwestię tę akcentowali już w latach 70. ubiegłego stulecia Harris i Sherwood (1978: 155–170). Podkreślali oni istnienie tak zwanej naturalnej, czy też wrodzonej, zdolności do tłumaczenia, posiadanej przez wszystkie osoby bilingwalne. Ich zdaniem zdolność owa stanowi jeden ze swoistych fundamentów kompetencji tłumaczeniowej.

Warto też odwołać się do Chestermana (1997: 147–150). Autor ten, bazując na modelu autorstwa H. L. Dreyfusa i S. E. Dreyfusa (1986: 21–40), wyróżnił pięć stadiów rozwoju kompetencji tłumaczeniowej: etap początkowy, etap średniozaawansowany, etap kompetencji, etap biegłości oraz etap znawstwa. Interesująca wydaje się również koncepcja G. M. Shreve'ego (1997: 120–136), który zasugerował, że wraz z praktyką tłumaczeniową następuje przekształcanie się wiedzy deklaratywnej w produktywną, a co za tym idzie, dochodzi do proceduralizacji i automatyzacji w podejmowaniu decyzji tłumaczeniowych.

Ciekawy model akwizycji omawianego tu zagadnienia zaproponowali również Alves i Gonçalves (2007: 41–55). Badając temat z perspektywy kompetencji tłumacza (ang. *translator's competence*), oparli swój model na propozycji PACTE. Koncentrując się na ukazaniu dedukcyjnych aspektów behawioralnych tłumacza, zaprezentowali w swojej pracy różne stadia akwizycji kompetencji tłumaczeniowej i stwierdzili, że uznać ją należy za konfigurację kognitywną, umożliwiającą tłumaczowi ustanowienie swoistej równowagi pomiędzy peryferyjnymi a centralnymi poziomami systemów kognitywnych (53).

Rzecz jasna nie sposób tu także pominąć modelu PACTE (2000). Jego autorzy są zdania, że akwizycja kompetencji tłumaczeniowej to proces rekonstruowania i rozwijania poszczególnych subkompetencji oraz komponentów o charakterze psychofizjologicznym.

Oprócz wyżej wymienionych brakuje w literaturze przedmiotu prac, zarówno teoretycznych, jak i empirycznych, dotyczących sposobu, w jaki dochodzi do nabywania przez tłumaczy kompetencji tłumaczeniowej. Zgodnie z najlepszą wiedzą autorki niniejszego artykułu, nie prowadzi się także szerzej zakrojonych badań mających na celu zweryfikowanie wpływu konkretnej metody dydaktycznej na postępy w przyroście wiedzy i umiejętności tłumaczeniowych.

Mając na uwadze powyższe argumenty, przeprowadzono eksperyment, którego wyniki wstępne – przeanalizowane zarówno pod kątem

jakościowym, jak i ilościowym – zaprezentowano niżej. Przeprowadzając opisane badanie, kierowano się w głównej mierze propozycjami autorów z grup PACTE i TransComp i przyjęto w związku z tym, że kompetencja tłumaczeniowa, którą zdefiniować można jako system wiedzy i umiejętności niezbędnych dla wykonywania czynności tłumaczeniowych, składa się z następujących elementów: subkompetencji komunikacyjnej (odpowiadającej znajomości dwóch języków), strategicznej, narzędziowo-badawczej, kreatywnej oraz ogólnej wiedzy translatorskiej. Na podstawie tych kryteriów przeprowadzono całą procedurę metodologiczną.

PODEJŚCIE HERMENEUTYCZNE RADEGUNDIS STOLZE

Hermeneutyka przekładu określana jest mianem jednej z najbardziej innowacyjnych subdyscyplin przekładoznawstwa. Jej czołowymi przedstawicielami są niemieccy translatolodzy, między innymi Radegundis Stolze (Technische Universität Darmstadt) i Larisa Cercel (Albert-Ludwig-Universität Freiburg). Autorzy ci łączą w swojej pracy dorobek filozofii hermeneutycznej, literaturoznawstwa i teorii przekładu z najnowszymi wynikami badań lingwistycznych, w tym lingwistyki kognitywnej.

Zaproponowane przez Stolze podejście hermeneutyczne opisane zostało szczegółowo w publikacji zatytułowanej *The Translator's Approach – Introduction to Translational Hermeneutics* (Stolze 2011). Bazuje ono na założeniu, że akt tłumaczeniowy stanowi zadanie o charakterze dynamicznym, wymagające dogłębnego zrozumienia tekstu źródłowego i zastosowania adekwatnych strategii tłumaczeniowych pozwalających na autentyczne przeformułowanie danego tekstu w języku docelowym.

Podejście hermeneutyczne Stolze określić można mianem zarówno zorientowanego na tekst, jak i na osobę tłumacza, która stanowi tutaj element centralny w holistycznie pojmowanym akcie tłumaczeniowym. Zdaniem niemieckiej badaczki, w praktyce dydaktycznej należy się skupić na rozwijaniu u studentów umiejętności tak zwanego holistycznego czytania, zwanego też czytaniem translacyjnym (ang. *translational reading*), obejmującego bardzo dokładną analizę tekstu wyjściowego i jego gruntowne zrozumienie. Czynności te stanowią fundament właściwego procesu tłumaczeniowego i prowadzą do trafnego umiejscowienia tekstu wyjściowego w kontekście tak zwanego tła sytuacyjnego (ang. *situational background*).

Analiza tekstu wyjściowego to tylko jeden element w podejściu hermeneutycznym. Drugim – i, co istotne, znacznie ważniejszym od pierw-

szego – jest pisanie translacyjne (ang. *translational writing*). Według Stolze, celem dydaktyka przekładu jest rozwijanie u studentów wiedzy i umiejętności dotyczących nie tylko poprawnego i kreatywnego pisania w języku docelowym, ale także właściwego doboru środków retorycznych służących odpowiedniemu oddaniu tekstu źródłowego. Jest to istotne *novum* w dotychczasowych pracach poświęconych nauczaniu przekładu, bowiem do tej pory, o ile znakomita część badaczy rzecz jasna podkreślała wagę umiejętnego tworzenia tekstów w języku ojczystym, żaden z nich nie podszedł do tej kwestii w sposób tak szczegółowy, jak uczyniła to Stolze (2011: 128–176). Jednocześnie w całym procesie tłumaczeniowym bardzo ważne są takie czynniki, jak odbiorca docelowy, funkcja tekstu docelowego, a także cała płaszczyzna tłumaczenia, znajdująca odzwierciedlenie w zastosowanych strukturach gramatycznych i użytym słownictwie.

Podejście hermeneutyczne autorstwa Radegundis Stolze ma charakter nowatorski. Zgodnie z najlepszą wiedzą autorki, nikt jak dotąd nie podjął się zweryfikowania jego wpływu na postępy studentów przygotowujących się do wykonywania zawodu tłumacza pisemnego. W związku z powyższym zdecydowano się na przeprowadzenie eksperymentu mającego na celu zbadanie, czy – i w jakim stopniu – opisana metoda dydaktyczna wpływa na proces akwizycji kompetencji tłumaczeniowej.

Celem pracy jest przedstawienie wstępnych wyników analizy danych jakościowych i ilościowych uzyskanych w ramach przeprowadzonego badania.

METODOLOGIA

RODZAJ ZASTOSOWANEGO EKSPERYMENTU I PROCEDURA BADAWCZA

W badaniu opisanym w niniejszym artykule zastosowano tak zwany eksperyment w jednej grupie, czy też preeksperyment. Ze względu na brak możliwości przeprowadzenia badania bazującego na schemacie klasycznym – co było spowodowane brakiem grupy kontrolnej – zdecydowano się na użycie schematu z dwukrotnym pomiarem w jednej grupie: E P1 X P2 (patrz Sułek 1979: 94; Karpiński 2006: 281; Brzeziński 2008: 78–79).

Technikę jednej grupy określa się mianem najprostszej techniki eksperymentalnej. Polega ona na tym, że do danej sytuacji wprowadza się

określony czynnik eksperymentalny, a następnie dokonuje się pomiaru zmian zachodzących w jego wyniku. Należy zaznaczyć, że przeprowadza się to w taki sposób, aby możliwe stało się porównanie stanu początkowego sytuacji z jej stanem finalnym (patrz Zaczyński 1995: 93–95).

Opisywany schemat jednogrupowy można przedstawić następująco (*ibid*):

$$S - (Bp - C - Bk = W1) \dots (Bp - Cx - Bk = W2)$$

S – sytuacja zastana;

Bp – badanie początkowe;

Bk – badanie końcowe;

C – układ czynników zastanych;

Cx – czynnik eksperymentalny, zmienna niezależna;

W – wynik jako różnica ustalona w badaniach początkowym i końcowym ($Bk - Bp = W$)

Jeśli *W2* będzie większe od *W1*, oznacza to, że otrzymany wynik to skutek działania zmiennej eksperymentalnej *Cx*. Z uwagi na liczne ograniczenia związane z eksperymentem w jednej grupie zastosowano triangulację, a oprócz danych ilościowych przeanalizowano także dane jakościowe zebrane za pomocą techniki IPDR oraz kwestionariusza badawczego.

Jak wspomniano wyżej, zastosowano schemat dwukrotnego pomiaru: pretest i posttest. Pierwsza faza eksperymentu badawczego (pretest) polegała na tłumaczeniu przez studentów fragmentu tekstu z zakresu literatury pięknej, z języka angielskiego na język polski. Osoby badane dokonały tłumaczenia w domu – miały na to dwa dni¹. Wcześniej otrzymały dokładne instrukcje dotyczące prawidłowego wykonania zadania. Oprócz przetłumaczenia tekstu miały dodatkowo dostarczyć komentarzy (dwóch rodzajów: symultanicznych i retrospektywnych). W ten sposób otrzymano 15 próbek tłumaczeniowych. Tłumaczeń tych nie poddano następnie analizie ani dyskusji – z uwagi na to, że ten sam tekst stanowił bazę materiałową w trzeciej fazie eksperymentu (w fazie posttest).

¹ Zdecydowano się na taką formę realizacji zadania, ponieważ stwierdzono, że istotne jest, by stworzyć osobom badanym jak najbardziej naturalne warunki do wykonania tłumaczenia, sprzyjające wyższej jakości pracy i przypominające charakterem te, które zwykle mają zawodowi tłumacze przekładający literaturę piękną.

Cześć druga eksperymentu (ang. *treatment phase*) trwała około sześciu miesięcy i objęła łącznie 60 jednostek lekcyjnych po 45 minut. Polegała na tym, że autorka badania wdrażała na zajęciach z translatoryki hermeneutyczną metodę dydaktyczną w nauczaniu przekładu (metodę autorstwa R. Stolze).

Trzecia faza eksperymentu (faza *posttest*) stanowiła w pewnym sensie powtórzenie procedury zastosowanej w fazie pierwszej. Osoby badane otrzymały do tłumaczenia ten sam tekst, który przekładały w fazie pierwszej badania, miały tyle samo czasu na jego ukończenie i musiały się zastosować do instrukcji identycznych z tymi, które otrzymały na etapie *pretest*.

PYTANIA I HIPOTEZY BADAWCZE

Sformułowano łącznie osiem pytań badawczych (jedno główne i siedem szczegółowych) oraz sześć hipotez badawczych (jedną główną i pięć szczegółowych)². Przedstawiają się one następująco:

PYTANIE GŁÓWNE

Czy podejście hermeneutyczne R. Stolze, zastosowane na praktycznych zajęciach z przekładu pisemnego, wpływa na rozwój kompetencji tłumaczeniowej u osób badanych?

PYTANIA SZCZEGÓŁOWE

- Czy podejście hermeneutyczne jest efektywne i nadaje się do zastosowania w dydaktyce przekładu pisemnego?
- W jakim stopniu podejście hermeneutyczne zastosowane w dydaktyce przekładu pisemnego usprawnia proces tłumaczeniowy u początkujących tłumaczy?

² Warto podkreślić, że zarówno pytania, jak i hipotezy badawcze autorka rozprawy wielokrotnie skonsultowała z R. Stolze. Konsultacje odbyły się zarówno podczas sympozjum zatytułowanego *The Second Hermeneutics and Translation Studies*, które miało miejsce 11–12 lipca 2013 r. (Kolonia, Niemcy, Cologne University of Applied Sciences), jak i drogą mailową (2012–2014 r.). Autorka pracy utrzymuje stały kontakt z R. Stolze, konsultując wszelkie kwestie merytoryczne związane zarówno z aspektami teoretycznymi, jak i praktycznymi wykorzystania podejścia hermeneutycznego w dydaktyce przekładu pisemnego.

- W jakim stopniu zastosowanie podejścia hermeneutycznego w dydaktyce przekładu pisemnego wpływa na rodzaj i stopień błędów językowych i tłumaczeniowych u osób badanych?
- W jakim stopniu zastosowanie podejścia hermeneutycznego w dydaktyce przekładu pisemnego wpływa na percepcję i sposób rozwiązywania problemów tłumaczeniowych przez osoby badane?
- W jakim stopniu zastosowanie podejścia hermeneutycznego w dydaktyce przekładu pisemnego wpływa na umiejętność stosowania narzędzi translatorskich przez osoby badane?
- W jakim stopniu zastosowanie podejścia hermeneutycznego w dydaktyce przekładu pisemnego wpływa na umiejętność stosowania rozwiązań kreatywnych przez osoby badane?
- W jakim stopniu zastosowanie podejścia hermeneutycznego w dydaktyce przekładu pisemnego wpływa na rozwój ogólnej wiedzy z zakresu translatoryki u osób badanych?

HIPOTEZA GŁÓWNA

Jeśli osoby badane podda się na zajęciach z translatoryki wpływowi podejścia hermeneutycznego autorstwa R. Stolze, to po upływie postępowania eksperymentalnego stwierdzi się u nich rozwój kompetencji tłumaczeniowej.

HIPOTEZY SZCZEGÓŁOWE

- Jeśli na zajęciach z przekładu pisemnego zastosuje się podejście hermeneutyczne autorstwa R. Stolze, osoby badane będą popełniały mniej błędów językowych i tłumaczeniowych niż przed wprowadzeniem podejścia hermeneutycznego.
- Jeśli na zajęciach z przekładu pisemnego zastosuje się podejście hermeneutyczne autorstwa R. Stolze, osoby badane będą w większym stopniu identyfikować i rozwiązywać napotykanne problemy tłumaczeniowe.
- Jeśli na zajęciach z przekładu pisemnego zastosuje się podejście hermeneutyczne autorstwa R. Stolze, osoby badane rozwiną umiejętność korzystania z większej liczby narzędzi translatorskich.
- Jeśli na zajęciach z przekładu pisemnego zastosuje się podejście hermeneutyczne autorstwa R. Stolze, osoby badane w większym stop-

niu rozwiną umiejętność stosowania rozwiązań kreatywnych podczas procesu tłumaczeniowego.

- Jeśli na zajęciach z przekładu pisemnego zastosuje się podejście hermeneutyczne autorstwa R. Stolze, osoby badane pogłębią swoją wiedzę translatorską.

UCZESTNICZY BADANIA

Badanie przeprowadzono w latach 2012–2013 (od października 2012 r. do czerwca 2013 r.) w grupie 15 studentów Wyższej Szkoły Administracji Publicznej (WSAP) w Białymstoku, studiujących na kierunku lingwistyka stosowana. W wyżej wspomnianym okresie studenci ci uczestniczyli w obowiązkowym kursie z przedmiotu translatoryka. Grupa składała się z 14 studentek i 1 studenta. Przed rozpoczęciem eksperymentu osoby badane zostały poinformowane o celu i założeniach badania. Każda z nich podpisała także świadomą zgodę na udział w procedurze badawczej. Dobór próby badawczej był celowy.

Przed rozpoczęciem badania (2011/2012 r.) studenci uczęszczali na roczny kurs z tłumaczeń pisemnych, poznając specyfikę tłumaczeń tekstów użytkowych, specjalistycznych, literackich, audiowizualnych oraz – choć w znacznie mniejszym stopniu od wymienionych – ustnych konsekwentnych. W tym czasie stosowano różne formy pracy dydaktycznej: podejście zadaniowe przeplatano podejściem autorstwa D. Gile (1995) oraz D. Kiraly’ego (1995, 2000). Pod koniec kursu przeprowadzono ze studentami wywiady retrospektywne, mające na celu uzyskanie informacji na temat opinii dotyczących zajęć i efektywności zastosowanych metod. Wyniki wykazały, że studenci, mimo ogólnej satysfakcji z uczestnictwa w kursie z przekładu pisemnego, mieli jednocześnie ogromne poczucie braku kompetencji tłumaczeniowej. Stąd też, w 2012 roku, zdecydowano się na wdrożenie dotąd nieweryfikowanego i, zgodnie z najlepszą wiedzą autorki, niestosowanego modelu hermeneutycznego R. Stolze.

NARZĘDZIA I TECHNIKI BADAWCZE

W celu zrealizowania eksperymentu zastosowano kilka narzędzi badawczych. Głównym było zintegrowane raportowanie problemów i decyzji tłumaczeniowych (ang. *Integrated Problem and Decision Reporting, IPDR*), opracowane przez Gile (2004). Jest to technika zbierania danych doty-

czących procesu tłumaczeniowego. Polega ona na tym, że osoby badane raportują wszystkie napotkane problemy tłumaczeniowe, a także komentują podjęte przez siebie decyzje, zastosowane strategie i techniki czy narzędzia.

Studenci, którzy wzięli udział w eksperymencie, dostarczali za pomocą tej techniki komentarzy o charakterze symultanicznym i retrospektywnym. Zapisywali je na specjalnie do tego przeznaczonym arkuszu pracy, obok tłumaczonego tekstu. Zadaniem osób badanych było wypisanie wszystkich kwestii, które były według nich istotne w procesie tłumaczeniowym i które w jakikolwiek sposób mogły zaważyć na podejmowane przez nie decyzje.

W przeprowadzonym eksperymencie zastosowano, oprócz techniki IPDR, dwa kwestionariusze badawcze. Pierwszy z nich opracowano na podstawie narzędzia badawczego autorstwa M. Orozco (2000), składającego się z 12 pytań i pozwalającego na zweryfikowanie opinii uczestników badania na temat aktu tłumaczenia oraz czynności, które zwyczajowo są podejmowane przez tłumaczy w procesie tłumaczeniowym.

Drugi kwestionariusz badawczy składał się z sześciu pytań otwartych i miał na celu zebranie opinii osób badanych na temat efektywności wdrożonego modelu hermeneutycznego³.

MATERIAŁ BADAWCZY

Tekst, który wykorzystano w przeprowadzonym badaniu, to fragment powieści dla dzieci *Charlotte's Web* autorstwa E. B. White'a. Przy wyborze materiału do tłumaczenia kierowano się następującymi kryteriami: obecność elementów kulturowych, bogactwo semantyczne i stylistyczne, czas powstania utworu, a także liczba potencjalnych problemów wiążących się z przekładem fragmentu.

Poniżej zaprezentowano fragment tłumaczonego utworu:

BEFORE BREAKFAST

„Where's Papa going with that ax?” said Fern to her mother as they were setting the table for breakfast.

³ W niniejszej pracy, z uwagi na ograniczenia objętościowe tekstu, zawarto jedynie analizę danych zebranych za pomocą techniki IPDR oraz pierwszego kwestionariusza badawczego.

„Out to the hoghouse,” replied Mrs. Arable. „Some pigs were born last night.”

„I don’t see why he needs an ax,” continued Fern, who was only eight.

„Well,” said her mother, „one of the pigs is a runt. It’s very small and weak, and it will never amount to anything. So your father has decided to do away with it.”

„Do *away* with it?” shrieked Fern. „You mean *kill* it? Just because it’s smaller than the others?”

Mrs. Arable put a pitcher of cream on the table.

„Don’t yell Fern!” she said. „Your father is right. The pig would probably die anyway.”

Fern pushed a chair out of the way and ran outdoors. The grass was wet and the earth smelled of springtime. Fern’s sneakers were sopping by the time she caught up with her father.

(E. B. White 1980: 1)

SPOSÓB ANALIZY DANYCH JAKOŚCIOWYCH

Analizie jakościowej poddano komentarze osób badanych pochodzące z dwóch faz eksperymentu, dostarczone za pomocą techniki IPDR. Materiał badawczy przeanalizowano według poniższej procedury:

- Wstępna ocena poszczególnych komentarzy osób badanych celem dokonania selekcji danych, które zostaną poddane dalszej analizie.
- Kodowanie zebranego materiału empirycznego.
- Poszukiwanie kategorii opisujących poszczególne zjawiska.
- Ustalenie współzależności występujących pomiędzy poszczególnymi kategoriami.
- Opis wyników.

SPOSÓB ANALIZY DANYCH ILOŚCIOWYCH

W ujęciu ilościowym dane przeanalizowano na podstawie ustalonych kryteriów stanowiących poszczególne elementy kompetencji tłumaczeniowej: błędów językowych i tłumaczeniowych, problemów tłumaczeniowych, narzędzi translatorskich, rozwiązań kreatywnych oraz ogólnej wiedzy translatorskiej, analizie zaś poddano zarówno komentarze studentów, jak i ich tłumaczenia. Każdej osobie badanej przyznawano punkty odpowiadające poziomowi danej subkompetencji tłumaczeniowej.

W celu analizy błędów językowych i tłumaczeniowych zaangażowano odpowiednio trzech niezależnych korektorów i trzech niezależnych weryfikatorów przekładu. Przyjęto następującą klasyfikację błędów:

SCHEMAT KLASYFIKACJI BŁĘDÓW IDENTYFIKOWANYCH PRZEZ KOREKTORÓW
<ul style="list-style-type: none"> • błędy interpunkcyjne • błędy ortograficzne • błędy leksykalne • błędy gramatyczne • błędy stylistyczne

Ryc. 1. Klasyfikacja błędów identyfikowanych przez korektorów

SCHEMAT KLASYFIKACJI FRAGMENTÓW ZAWIERAJĄCYCH BŁĘDY TŁUMACZENIOWE, IDENTYFIKOWANE PRZEZ WERYFIKATORÓW TŁUMACZEŃ
<ul style="list-style-type: none"> • błędy syntagmatyczne • błędy mylnej interpretacji • błędy realizacji • błędy metatranslacyjne

Ryc. 2. Klasyfikacja błędów tłumaczeniowych identyfikowanych przez weryfikatorów tłumaczeń

Przy klasyfikacji błędów tłumaczeniowych kierowano się propozycją Hejwowskiego (2004: 124–149). Poszczególne błędy sumowano, a indywidualne wyniki przeliczano na punkty. W tym celu posłużono się systemem ewaluacyjnym A. Hurtado Albira (1995: 9–74), polegającym na tym, że każdej osobie badanej przyznaje się na początku eksperymentu 20 punktów. Od tej liczby odejmuje się tyle punktów, ile błędów językowych bądź tłumaczeniowych popełnił dany uczestnik.

Jeśli chodzi o problemy tłumaczeniowe, przeanalizowano pod ich kątem komentarze osób badanych, adaptując na potrzeby analizy klasyfikację H. P. Kringsa (1986: 121). Przyjęto za wspomnianym autorem oraz za Göpferich (2010: 8–11), że aby móc stwierdzić istnienie problemu tłumaczeniowego, w wypowiedzi studenta muszą się znaleźć odpowiednie indykatory, np. stwierdzenia, w których osoby badane wyraźnie piszą, że mają z czymś problem, lub raportują na temat konsultowania określonych źródeł. Kolejnym etapem była analiza ilościowa problemów tłumaczeniowych. Zastosowano w tym celu taksonomię autorstwa Göpferich (*ibid*).

Wyodrębniono zatem problemy tłumaczeniowe związane z rozumieniem tekstu źródłowego; problemy tłumaczeniowe związane z tworzeniem tekstu docelowego oraz inne, niepasujące do żadnej z wymienionych kategorii. Następnie sumowano częstość występowania problemów tłumaczeniowych. W celu przeliczenia tego aspektu kompetencji tłumaczeniowej na punkty, wykorzystano system autorstwa M. Orozco i A. Hurtado Albira (2002: 381), polegający na sprawdzeniu, w jaki sposób osoby badane poradziły sobie z wcześniej wyodrębnionymi przez autorkę badania problemami związanymi z tłumaczonym tekstem. Łącznie każda osoba badana mogła zdobyć 22 punkty.

W przypadku narzędzi tłumaczeniowych analizie poddano komentarze uczestników eksperymentu. Zbadano na tej podstawie częstość sięgania po różne źródła informacyjne. Za każde wykorzystane narzędzie translatorskie przyznawano po jednym punkcie, przy czym jeśli osoba badana kilkakrotnie użyła tego samego narzędzia, otrzymywała tylko jeden punkt⁴.

Jeśli mowa o rozwiązaniach kreatywnych, oparto się w głównej mierze na propozycji Bayer-Hohenwarter (2010: 83–111). Pod uwagę wzięto następujące identyfikatory kreatywności tłumaczeniowej: elastyczność i unikalność produktu tłumaczeniowego. Wynik elastyczności stanowił liczbę punktów przyznanych za każde przesunięcia kognitywne (ang. *cognitive shifts*), przesunięcia kognitywne wtórne oraz opcjonalne. Typologię poszczególnych przesunięć również przyjęto za Bayer-Hohenwarter (*ibid*). Wynik unikalności stanowił dodatkowe punkty przyznawane za każdą wersję wyróżniającą się na tle grupy. Całkowity wynik kreatywności tłumaczeniowej uzyskano poprzez zsumowanie punktów przyznanych za elastyczność oraz, ewentualnie, za unikalność przetłumaczonego tekstu. Poziom wiedzy translatorskiej zmierzono za pomocą kwestionariusza badawczego M. Orozco (2000: 206–207). Przyjęto też sugerowany przez tę autorkę sposób pomiaru udzielanych przez osoby badane odpowiedzi.

Procedura analityczna przebiegała tak samo zarówno w przypadku danych ilościowych pozyskanych na etapie pretest, jak i danych z fazy eksperymentalnej posttest.

⁴ Należy zaznaczyć, że w przypadku wystąpienia wątpliwości w kwestii użycia konkretnych narzędzi translatorskich osoby badane były pytane o sprecyzowanie wykorzystanych źródeł. Na podstawie uzyskanych w ten sposób informacji autorka przyznawała odpowiednią liczbę punktów.

PROBLEMY I OGRANICZENIA BADANIA

Główne problemy i ograniczenia przeprowadzonego badania wynikają ze specyfiki zastosowanego eksperymentu, czyli planu jednogrupowego z pretestem i posttestem. Podstawowym mankamentem jest brak grupy kontrolnej oraz randomizacji. Jak stwierdził J. Brzeziński (2008: 78–80): „Porównania tylko wewnątrzgrupowe nie uwalniają badacza od zarzutu, że to pretest wchodził w interakcję z postępowaniem eksperymentalnym, że uwrażliwiał osoby badane, przez co nie mogły się one zachowywać spontanicznie w trakcie oddziaływania na nie postępowania eksperymentalnego”. Autor ten jest zdania, że tego typu eksperyment nie daje właściwie żadnych metodologicznie uzasadnionych stwierdzeń wyłączności zaobserwowanej zmiany (*ibid*). Podobnego zdania jest M. Łobocki (1984: 161), podkreślający, że wada eksperymentu w jednej grupie to przede wszystkim występowanie ścisłego związku końcowego wyniku z czynnikiem czasu, a także Zaczyński (1995: 94), który wyraził o planie jednogrupowym następującą opinię: „Technika jednej grupy, jako zbyt niedoskonała, nie bywa stosowana w badaniach eksperymentalnych w pełnym tego słowa znaczeniu. Sytuacja grupy jest w tych badaniach silnie modyfikowana przez czynnik czasu, którego zakres działania jest niezwykle trudny do uchwycenia. Nie można twierdzić, że sytuacja w okresie drugim badania jest taka sama, jak w pierwszym”.

Plan jednogrupowy – mimo wielu mankamentów – zaleca się jednak do przeprowadzania badań wstępnych, czy też pilotażowych. Warto przywołać słowa Zaczyńskiego (1995: 95): „Technikę jednej grupy można polecić do badań wstępnych, w których chodzi między innymi o sprawdzenie, czy zamysł zawarty w hipotezie roboczej nie przyniesie obniżenia wyników (...)”. Wprawdzie podczas takiego badania niewiele można zyskać, ale z pewnością umożliwia ono modyfikację postawionych hipotez roboczych.

Autorka badania zdecydowała ostatecznie, że mimo poważnego mankamentu, jakim jest brak grupy kontrolnej oraz brak możliwości zastosowania randomizacji, wartości poznawcze procedury, a zwłaszcza nowatorstwo wykorzystanej metody dydaktycznej znacznie przewyższają strony ujemne planu eksperymentalnego. Należy także podkreślić, że w celu zmniejszenia ryzyka braku wiarygodności i rzetelności badania autorka wprowadziła środki zaradcze w postaci triangulacji.

WYNIKI ANALIZY JAKOŚCIOWEJ

Dane jakościowe pozyskane za pomocą techniki IPDR zakodowano, a następnie podzielono na następujące kategorie: problemy tłumaczeniowe, strategie i techniki tłumaczeniowe, poprawna polszczyzna i brzmienie tekstu docelowego, odbiorca tekstu docelowego, narzędzia tłumaczeniowe, elementy kulturowe i historyczne, nazwy własne, makrostruktura tekstu, stosunek osób badanych do tekstów: źródłowego oraz docelowego, a także rola i zadania tłumacza w procesie tłumaczeniowym.

PROBLEMY TŁUMACZENIOWE

Na etapie pretest większość raportowanych trudności tłumaczeniowych to problemy leksykalne, dotyczące przekładu konkretnych słów bądź wyrażeń. Według uczestników eksperymentu, najwięcej trudności sprawiły im takie jednostki leksykalne, jak: „sneakers”, „ax”, „hoghhouse”, „runt”, „pitcher of cream”, „amount to anything”, „to do away with”. Znacznie mniej problemów wystąpiło w przypadku translacji poszczególnych zdań. Stwierdzono ponadto, choć u znacznie mniejszej liczby osób badanych, pojawienie się problemu z określeniem płci protagonisty, adaptacji słownictwa do potencjalnego odbiorcy docelowego czy użycia wielkiej lub małej litery.

Na etapie posttest sytuacja przedstawia się już zupełnie inaczej. Studenci rzadko komentowali trudności związane z przekładem pojedynczych jednostek leksykalnych. Problemy tłumaczeniowe przebrały tu charakter dość zróżnicowany. Dotyczyły one sposobu tłumaczenia nazw własnych, oddania atmosfery sytuacji opisanej w tekście źródłowym czy sposobu zapisu tekstu w języku docelowym.

STRATEGIE I TECHNIKI TŁUMACZENIOWE

Analiza komentarzy wykazała, że na pierwszym etapie eksperymentu studenci, przed zabraniem się do procesu tłumaczeniowego, nie opracowywali ogólnej strategii tłumaczeniowej. Rzadko też komentowali stosowane techniki tłumaczeniowe. Wyjątkiem jest tutaj technika omijania niektórych wyrażeń, której osoby badane używały w celach stylistyczno-brzmieniowych.

Przebieg procesu tłumaczeniowego na etapie posttest był bardzo złożony. Dane ilustrują wielość i zróżnicowanie działań podejmowanych przez wszystkie osoby badane. Dostarczyły one tym razem wielu ciekawych merytorycznie komentarzy, obrazujących wysoki stopień szczególności przy podejmowaniu decyzji tłumaczeniowych czy stosowaniu konkretnych strategii lub technik translatorskich. Tych ostatnich uczestnicy eksperymentu wykorzystali całe spektrum, między innymi technikę łączenia, dzielenia, uogólniania, usuwania, uzupełniania, zmianę kolejności czy modyfikacje w formie gramatycznej i częściach mowy.

POPRAWNA POLSZCZYŻNA I BRZMIENIE TEKSTU DOCELOWEGO

Zgodnie z analizą komentarzy uzyskanych na etapie pretest, uczestnicy eksperymentu bardzo często wypowiadali się na temat poprawności językowej swoich tłumaczeń, jednak – co należy podkreślić – uwagi te miały charakter bardzo ogólny. Osoby badane często nie uściślały, co dokładnie mają na myśli i o jaki efekt im chodzi, wskazując na dany problem natury brzmieniowej lub poprawnościowej. Najczęściej stwierdzały, że dążą do tego, aby tekst „lepiej się czytało po polsku” albo żeby uniknąć jakichś (choć niestety niesprecyzowanych) niezgrabności stylistycznych.

Podobna sytuacja miała miejsce także na etapie posttest. Analiza wypowiedzi ujawniła obecność stwierdzeń wskazujących na dużą dbałość o warstwę stylistyczną i gramatyczną tekstu docelowego. Najczęściej dotyczyły one określonych jednostek leksykalnych. W tej fazie badania jego uczestnicy zatem, w porównaniu do fazy pretest, wykazali większą świadomość konieczności dostosowania się do zasad poprawnej polszczyżny, przy czym jednak, podobnie jak na etapie poprzednim, nie precyzowali swoich refleksji i nie określali, jakich dokładnie błędów chcieliby uniknąć. Reasumując, ponownie dążyli oni do „dobrego brzmienia” własnego tłumaczenia.

ODBIORCA TEKSTU DOCELOWEGO

Na etapie pretest wykazano występowanie licznych odwołań studentów do kwestii czytelności docelowego. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że komentarze te dominowały nad pozostałymi. Osoby badane niezwykle często wyrażały dbałość o recepcję swojego tłumaczenia, do-

stosowując zarówno słownictwo, jak i używane struktury gramatyczne do wieku odbiorcy. W ten sposób dążyły do zachowania funkcjonalności przekładu. Uczestnicy badania niejednokrotnie też dawali wyraz swym obawom i wątpliwościom co do efektu, jaki przetłumaczony tekst mógłby wyrzucić na czytelnika.

Również na etapie posttest uczestnicy eksperymentu wykazali ogromne zainteresowanie wpływem tekstu docelowego na jego potencjalny odbiór przez czytelników. Odbiorca stał się tu niejako elementem kluczowym całego procesu translacyjnego, co wpłynęło na charakter decyzji podejmowanych przez studentów, a co za tym idzie, na ostateczny kształt tłumaczenia.

NARZĘDZIA TŁUMACZENIOWE

Na początkowym etapie badania stwierdzono niewielką liczbę komentarzy odnoszących się do użytych narzędzi tłumaczeniowych. Stwierdzono, że w procesie tłumaczeniowym najczęściej stosowaną pomocą był Internet, w tym przede wszystkim słowniki internetowe angielsko-polskie. Nieliczni studenci (łącznie 5) raportowali na temat użycia słowników tradycyjnych, w tym także monolingwalnych.

Sytuacja uległa znaczącej poprawie w fazie posttest, odnotowano bowiem, że osoby badane korzystały z szerokiego wachlarza narzędzi tłumaczeniowych. Nadal przeważały słowniki, i to dwujęzyczne, oraz Internet, jednak oprócz nich uczestnicy eksperymentu używali wielu innych pomocy, między innymi słowników monolingwalnych (zarówno internetowych, jak i tradycyjnych), książek z zakresu literatury dziecięcej (w tym także literatury przedmiotu) czy pomocy multimedialnych. Co ciekawe, odnotowano jedną konsultację z native speakerem.

ELEMENTY KULTUROWE I HISTORYCZNE ORAZ NAZWY WŁASNE

Odniesienia do elementów kulturowych i historycznych wystąpiły na etapie pretest bardzo rzadko. Kontekst kulturowo-historyczny brany był pod uwagę sporadycznie. Jeśli nawet pojawiały się owe nieliczne komentarze, to traktowały one o kulturze amerykańskiej (w której osadzony jest tekst źródłowy) stosunkowo pobieżnie. W zasadzie dotyczyły one jedynie dwóch jednostek leksykalnych: „sneakers” i „cream”. Równie rzadko występowały komentarze związane z translacją nazw własnych. Napo-

mknęła o nich właściwie tylko jedna osoba, pozostali uczestnicy badania natomiast, bez większej refleksji, pozostawili nazwy własne w brzmieniu oryginalnym.

Podobnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do etapu posttest. Wypowiedzi dotyczących elementów kulturowych i historycznych również było niewiele, choć na pewno pojawiały się one znacznie częściej niż w poprzedniej fazie. Uwagi studentów związane z kontekstem kulturowym tyczyły się najczęściej czynności poszukiwania ekwiwalentów takich jednostek leksykalnych, jak: „sneakers”, „hoghause” czy „ax”. Niektóre osoby komentowały również kwestie społeczno-kulturowe życia rodziny protagonisty. Należy podkreślić, że podobnie jak to miało miejsce na etapie pretest, wszystkie uwagi łączące się w jakikolwiek sposób z kontekstem kulturowym były bardzo lakoniczne. Jeśli zaś chodzi o nazwy własne, to komentarze na ich temat można podzielić na te, w których osoby badane pisały o pozostawieniu ich w formie oryginalnej, oraz na te, w których znajdowała się informacja dotycząca translacji nazw własnych na język docelowy i szukaniu ekwiwalentów. Wypowiedzi te miały charakter dosyć szczegółowy, bowiem zawierały one najczęściej uzasadnienie podjętej przez danego studenta decyzji.

MAKROSTRUKTURA TEKSTU

Analiza komentarzy ujawniła, że na inicjalnym etapie eksperymentu uczestnicy brali pod uwagę kwestie makrostrukturalne tłumaczonego utworu. Rzecz jasna wyjątkiem są tu odniesienia do czytelnika docelowego, te jednak, z uwagi na ogromną popularność tego elementu, omówiono wyżej. Brak także wypowiedzi, w których osoby badane komentowałyby kontekst sytuacyjny tekstu wyjściowego czy jego aspekty semantyczne i retoryczne.

Stwierdzono, że w fazie posttest niemal wszyscy uczestnicy badania brali pod uwagę makrostrukturę tekstu. Co istotne, refleksja nad tym aspektem stanowiła często pierwszy etap procesu tłumaczeniowego. Wypowiedzi ujawniły, że osoby badane, przed zabraniem się do właściwej czynności tłumaczenia, celowo analizowały elementy makrostrukturalne tekstu: informacje dotyczące oryginału, autora, sytuacji kulturowo-historycznej, w jakiej osadzony jest tekst, aspekty semantyczne i retoryczne. Interpretowały także tłumaczony fragment z perspektywy holistycznej.

STOSUNEK OSÓB BADANYCH DO TEKSTÓW: ŹRÓDŁOWEGO I DOCELOWEGO

Na etapie pretest prawie wszyscy uczestnicy eksperymentu uznali, że tekst źródłowy bardzo im się podobał, i to mimo licznych problemów tłumaczeniowych, jakie wystąpiły w związku z translacją niektórych jednostek leksykalnych. Nieco inaczej sytuacja przedstawia się jednak w przypadku tworzenia tekstu docelowego. Otóż proces tłumaczeniowy ujawnił, że poziom trudności tłumaczonego fragmentu – mimo że sam pozornie nie sprawiał wrażenia skomplikowanego – spowodował wiele problemów i był źródłem licznych „pułapek”, z którymi osoby badane nie zawsze wiedziały, jak mają sobie poradzić.

Należy zaznaczyć, że na etapie posttest wypowiedzi dotyczące nastawienia studentów względem tekstów: źródłowego i docelowego dotyczyły kwestii stopnia trudności tłumaczonego fragmentu. Część osób stwierdziła, że był prosty, inne zaś – że dosyć trudny. Niektóre komentarze miały związek z podejściem uczestników badania do własnego tłumaczenia oraz do samego aktu tłumaczeniowego. Wątpliwości co do jakości swojej pracy wyraziła niemal połowa badanych. Pozostali jednak byli usatysfakcjonowani stworzonym przez siebie przekładem. Reasumując, analiza komentarzy na tym etapie ujawniła stosunkowo dużą niehomogeniczność wypowiedzi odnoszących się zarówno do tekstu źródłowego, jak i docelowego.

ROLA I ZADANIA TŁUMACZA W PROCESIE TŁUMACZENIOWYM

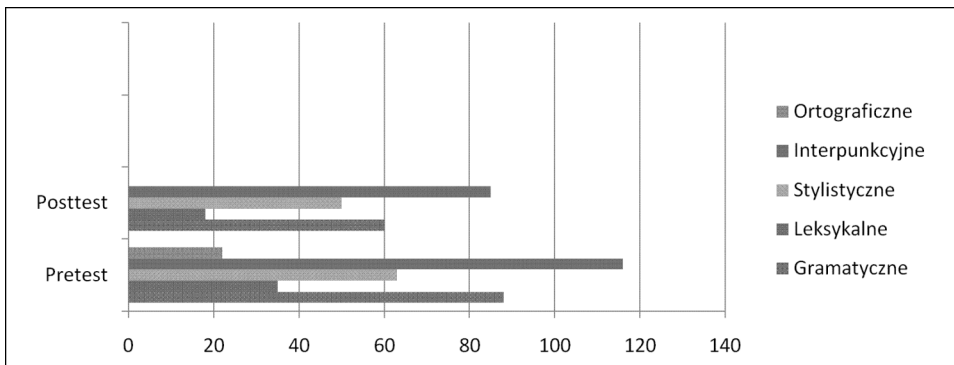
Poza bardzo nielicznymi wyjątkami w fazie pretest prawie nie występują komentarze, które traktowałyby o roli czy zadaniach tłumacza w procesie tłumaczeniowym. Odniosły się do tego elementu jedynie cztery osoby, przy czym ich uwagi dotyczyły głównie takich aspektów przekładu, jak wiedza o kulturze danego kraju, stosowanie konkretnych strategii lub technik tłumaczeniowych czy tworzenie tekstu zgodnie z normami poprawnościowymi właściwymi językowi docelowemu. Bardziej zatem wiązały się one z kompetencjami, jakie powinien posiadać dobry tłumacz.

Analiza wypowiedzi zebranych na etapie posttest wykazała, że wprawdzie uczestnicy badania odnieśli się do roli i zadań tłumacza, jednak w głównej mierze były to uwagi marginalne. Nie wskazywały

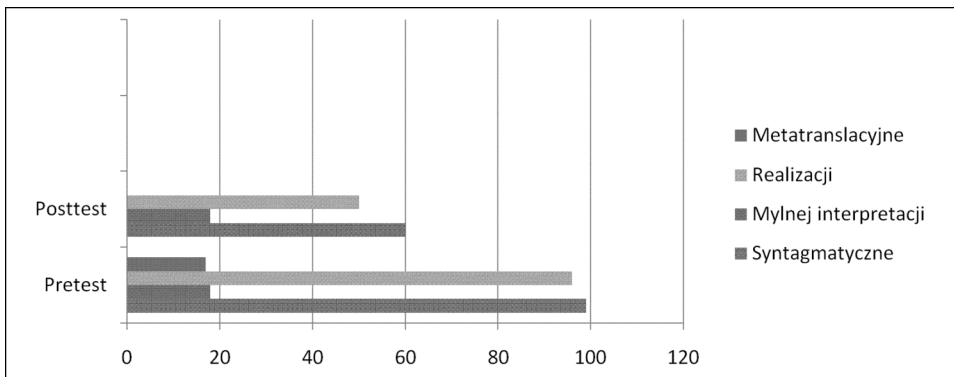
bezpośrednio na rolę tłumacza w akcie tłumaczeniowym – powstawały natomiast w rezultacie refleksji towarzyszących translacji bądź stanowiły uzasadnienie podejmowanych działań.

WYNIKI ANALIZY ILOŚCIOWEJ

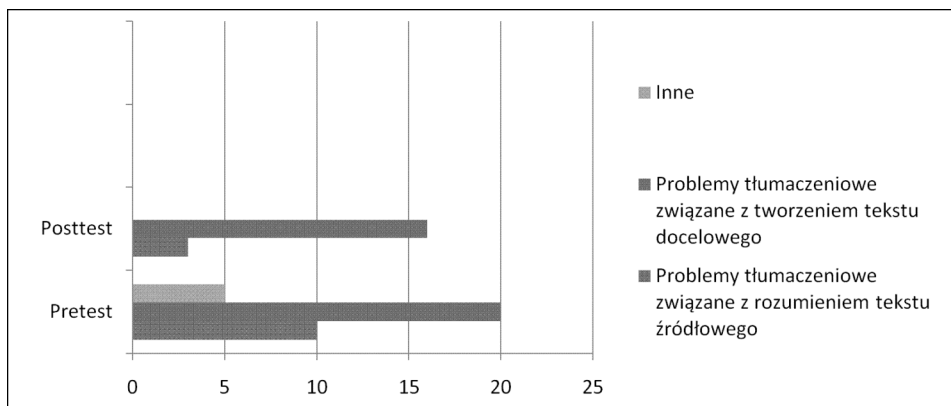
Dane ilościowe, jak wspomniano, analizowano na podstawie ustalonych kryteriów, to jest błędów językowych i tłumaczeniowych, problemów tłumaczeniowych, narzędzi translatorskich, rozwiązań kreatywnych oraz ogólnej wiedzy translatorskiej. Poniżej przedstawiono wykresy, które w ujęciu komparatystycznym ukazują dane uzyskane na etapach: pretest i posttest.

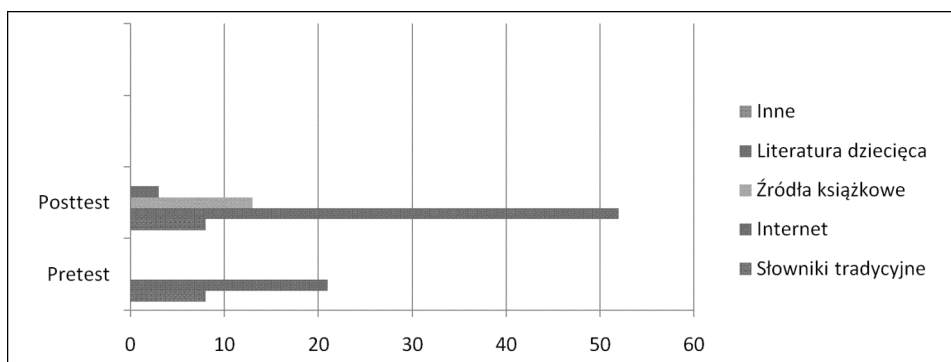
Ryc. 1. Błędy językowe w ujęciu komparatystycznym

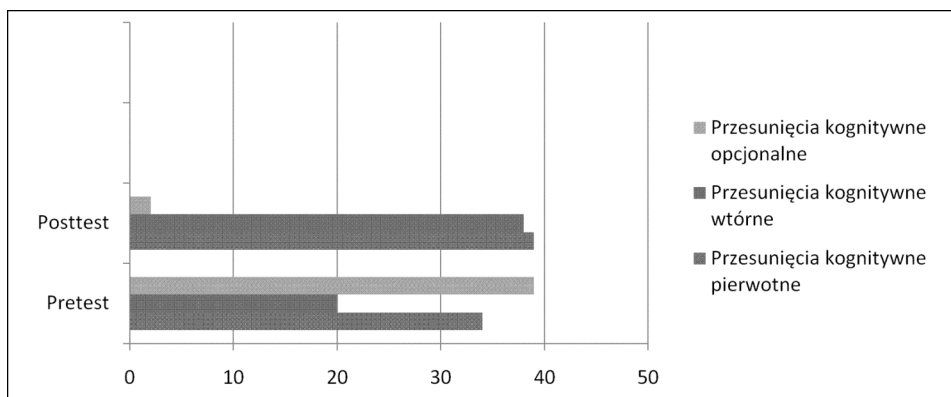
Ryc. 2. Błędy tłumaczeniowe w ujęciu komparatystycznym

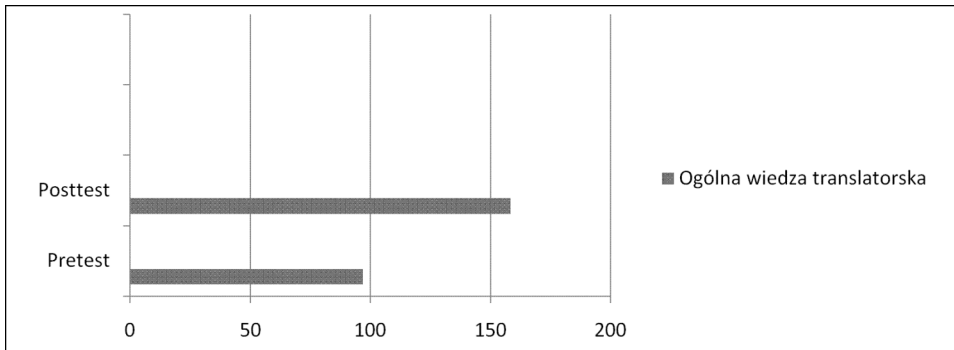
Ryc. 3. Problemy tłumaczeniowe w ujęciu komparatystycznym

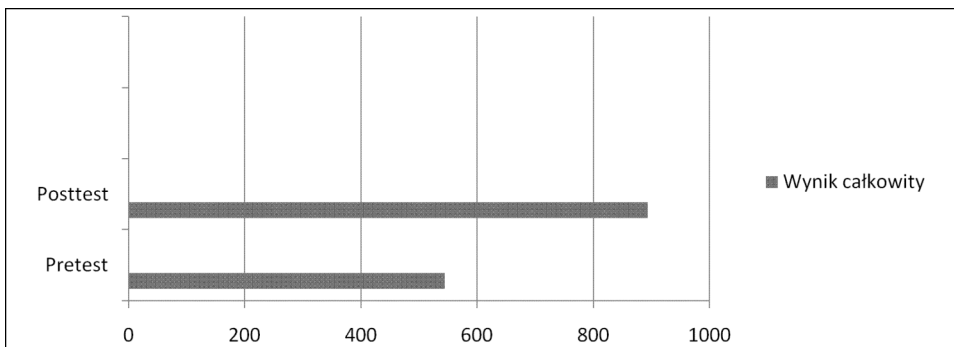
Ryc. 4. Narzędzia translatorskie w ujęciu komparatystycznym

Ryc. 5. Rozwiązania kreatywne w ujęciu komparatystycznym

Ryc. 6. Ogólna wiedza translatorska w ujęciu komparatystycznym

Ryc. 7. Wynik całkowity w ujęciu komparatystycznym

WYNIKI ILOŚCIOWE W ŚWIETLE NARZĘDZI STATYSTYKI OPISOWEJ

Wyniki pretestu przedstawiają się następująco: średnia statystyczna równa się 36,3, moda – 46, mediana natomiast – 38,4. Rozrzut wyników (zakres = 40,5; odchylenie standardowe = 10,85) wskazuje na znaczną heterogeniczność grupy osób badanych. Średni wynik pretestu wyniósł mniej niż połowa punktów możliwych do zdobycia, współczynnik skośności zaś – $A = -0,580$. Jest to zatem tak zwana asymetria lewostronna – większość wyników zdobytych na tym etapie znajduje się powyżej średniej.

Opierając się na wskaźnikach statystyki opisowej dotyczących wyników uzyskanych na etapie posttest, można powiedzieć, że grupa, jako całość, poradziła sobie znacznie lepiej niż w fazie początkowej eksperymentu. Średnia statystyczna wyniosła 59,6, mediana zaś – 61,5. Odno-

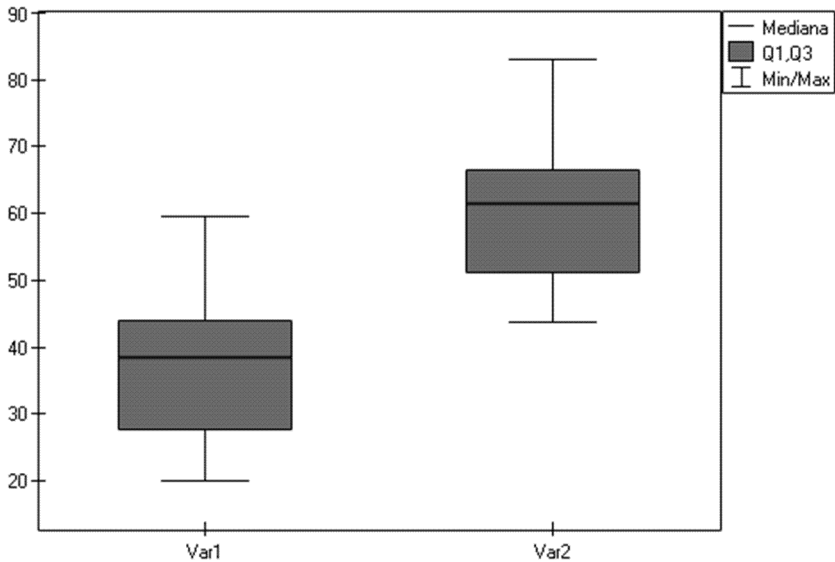
towano brak mody. Rozrzut wyników, podobnie jak w przypadku etapu pretest, wskazuje na niehomogeniczność grupy (zakres = 40,4; odchylenie standardowe = 10,99). Średni wynik posttestu – mimo że nadal stanowi mniej niż połowę liczby punktów do zdobycia – jest już znacznie lepszy w porównaniu do pretestu. Współczynnik skośności wyniósł $A = -0,519$. Ponownie mamy tu do czynienia z asymetrią lewostronną, a zatem większość wyników osób badanych uplasowało się powyżej średniej, choć – należy raz jeszcze podkreślić – są to wyniki znacznie lepsze niż w fazie pretest.

TEST WILCOXONA DLA GRUP ZALEŻNYCH

Z uwagi na to, że w przypadku obu etapów eksperymentu rozrzut wyników odbiegał od normalnego, uznano, że aby obliczyć istotność różnicy, należy wykorzystać test Wilcoxona dla grup zależnych. Sformułowano dwie hipotezy: zerową i alternatywną, a także przyjęto, że poziom prawdopodobieństwa błędu wynosi 0,01. Do obliczeń statystycznych posłużono się programem PQStat.

Tab. 1. Raport – test Wilcoxona kolejności par (wygenerowany przez program PQStat)

Test Wilcoxona dla grup zależnych		Dane		
			Pretest	Posttest
Czas analizy	0,16 sek.	1	48	70,5
Analizowane zmienne	Pretest;Posttest	2	46	63
Poziom istotności	0,01	3	23,5	46,5
Korekcja na ciągłość	Tak	4	32,4	44,7
Nazwa grupy	Pretest	5	38,4	51
Liczność grupy	15	6	22,7	68
Mediana grupy	38,4	7	40,5	56,3
Nazwa grupy	Posttest	8	41,8	73,5
Liczność grupy	15	9	20	43,6
Mediana grupy	61,5	10	27,9	51,5
Liczność ilość par	15	11	29,5	54
Liczność – pominięte pary (wartości równe)	0	12	41	61,8
Mediana różnic –	22,5	13	46	61,5
Suma rang dodatnich	120	14	59,5	65
Suma rang ujemnych	0	15	27,3	83
Statystyka T	0			
Wartość p (dokładne)	0,0001			
Statystyka Z	3,379373			
Wartość p (asymptotyczne)	0,000727			

Ryc. 8. Raport – test Wilcoxona kolejności par (wygenerowany przez program PQStat)

Z powyższych danych wynika, że wszystkie osoby badane uzyskały na etapie posttest wynik wyższy niż w fazie pretest eksperymentu (wskazuje na to brak rang ujemnych). U wszystkich uczestników badania zaobserwowano wystąpienie istotnej zmiany – wyraźne postępy stwierdzono zarówno w przypadku procesu, jak i produktu tłumaczeniowego.

Analiza statystyki testu, a także porównanie wartości uzyskanej w teście Wilcoxona, przy założonym poziomie istotności $\alpha < 0,01$, pozwala na odrzucenie hipotezy zerowej i skonkludowanie, że w grupie osób badanych doszło do istotnego statystycznie postępu i przyrostu wiedzy translologicznej. Uczestnicy eksperymentu w wyraźny sposób rozwinęły umiejętność tworzenia poprawnych tłumaczeń, również pod kątem językowym, a także nauczyli się w większym stopniu identyfikować i rozwiązywać problemy tłumaczeniowe. Co więcej, wyniki pokazały, że na etapie posttest studenci korzystali ze znacznie większej liczby narzędzi translatorskich oraz rozwiązań kreatywnych. Wyniki wskazują zatem wyraźnie na to, że w okresie prowadzenia badania doszło u studentów do rozwoju kompetencji tłumaczeniowej.

PODSUMOWANIE

Przedstawione wyniki badań, mimo że są dość obiecujące, należy traktować jako wstępne z wielu względów. Po pierwsze, zastosowano eksperyment w jednej grupie. Zabrakło zarówno grupy kontrolnej, jak i randomizacji. Ponadto, mimo że wykorzystano nieparametryczny test analizy statystycznej w postaci testu Wilcozona dla par zależnych (zastosowanego z uwagi na brak normalnego rozkładu wyników zarówno pretestu, jak i posttestu) i wprowadzono triangulację, grupa osób badanych wydaje się zbyt mała (15 uczestników), by mogła zapewnić reprezentatywność ani by można było uzyskać rezultat uogólnić na populację. Wykazana istotność statystyczna ogranicza się wyłącznie do badanych objętych eksperymentem.

Należy zatem postulować prowadzenie dalszych badań nad wpływem hermeneutycznej metody Radegundis Stolze na akwizycję kompetencji tłumaczeniowej. Wskazane jest, by stosować w tym celu inne rodzaje eksperymentów, na przykład klasyczny, z grupą kontrolną, a także z prostym doborem losowym.

BIBLIOGRAFIA

- Alves F., Gonçalves J. L., 2007, *Modelling Translator's Competence. Relevance and Expertise under Scrutiny*, w: *Doubts and Directions in Translation Studies: Selected Contributions from the EST Congress, Lisbon 2004*, red. R. Stolze, M. Shlesinger, Y. Gambier, Amsterdam–Philadelphia, s. 41–55.
- Bayer-Hohenwarter G., 2010, *Comparing translational creativity scores of students and professionals: flexible problem-solving and/or fluent routine behavior?*, w: *New Approaches in Translation Process Research*, red. S. Göpferich, F. Alves & I. M. Mees, Copenhagen, s. 83–111.
- Beeby A., 1996, *Teaching Translation from Spanish to English*, Ottawa.
- Bell R., 1991, *Translation and Translation Theory*, London.
- Brzeziński J., 2008, *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*, Warszawa.
- Campbell S., 1998, *Translation into the Second Language*, London.
- Cao D., 2007, *Translating Law*, Clevedon–Buffalo–Toronto.
- Chesterman A., 1997, *The Development of Translational Competence*, w: tegoż, *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*, Amsterdam–Philadelphia.
- Dąmbska-Prokop U., 1997, *Śladami tłumacza. Szkice*, Częstochowa.

- Dreyfus H. L., Dreyfus S. E., 1986, *Mind over Machine: The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*, Oxford.
- Dybiec-Gajer J., 2013, *Zmierzyć przekład? Z metodologii oceniania w dydaktyce przekładu pisemnego*, Kraków.
- Dzierżanowska H., 1988, *Przekład tekstów nieliterackich na przykładzie języka angielskiego*, Warszawa.
- Gile, D., 2004, *Integrated Problem and Decision Reporting as a Translator Training Tool*, „The Journal of Specialised Translation” [online], 2, 2004 [dostęp: 18 maja 2014]. Dostępny w internecie: <http://www.jostrans.org>.
- Göpferich S., 2009, *Towards a Model of Translation Competence and Its Acquisition. The Longitudinal Study ‘TransComp’*, w: *Behind the Mind: Methods, Models and Results in Translation Process Research*, red. S. Göpferich, A. L. Jakobsen & I. M. Mees, Copenhagen, s. 12–38.
- Gouadec D., 2007, *Translation As a Profession*, Amsterdam–Philadelphia.
- Grucza S., *Adaptacja tekstów specjalistycznych w dydaktyce przekładu*, w: *Język trzeciego tysiąclecia III. Tom II. Konteksty przekładowe*, red. M. Piotrowska, Kraków.
- Hansen G., 1997, *Success in Translation*, „Perspectives: Studies in Translatology” 5(2), s. 201–210.
- Harris B., 1977, *The Importance of Natural Translation*, „Working Papers on Bilingualism” 12, s. 96–114.
- Harris B., Sherwood B., 1978, *Translating as an Innate Skill*, w: *Language, Interpretation and Communication*, red. D. Gerver, W. Sinaiko, Oxford, s. 155–170.
- Hejwowski K., 2004, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa.
- Hurtado Albir A., 1995, *La didáctica de la traducción. Evolución y estado actual*, w: *Perspectivas de la traducción*, red. P. Fernández, J. M. Bravo, Valladolid, s. 49–74.
- Karpiński J., 2006, *Wprowadzenie do metodologii nauk społecznych*, Warszawa.
- Kelly D., 2005, *A Handbook for Translator Trainers*, Manchester.
- Kielar B., 1988, *Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Kiraly D., 1995, *Pathways to Translation. Pedagogy and Process*, Kent–London.
- Kohlmayer R., 2008, „*Translatorische Kompetenz?*” *Die Schnake*, Gernersheim.
- Krings H. P., 1986, *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses bei fortgeschrittenen Französischlernern*, Tübingen.
- Lobocki M., 1984, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa.
- Lowe P., 1987, *Revising the ACTFL/ETL Scales for a New Purpose: Rating Skill in Translating*, w: *Translation Excellence: Assessment, Achievement, Maintenance*. American Translators Association Series, t. 1, red. M. G. Rose, New York.
- Neubert A., 2000, *Competence in Language, in Languages and in Translation*, w: *Developing Translation Competence*, red. B. Adab, C. Schaeffner, Amsterdam–Philadelphia.

- Nord C., 1991, *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*, Amsterdam–Atlanta.
- Orozco M., Hurtado Albir A. 2002, *Measuring Translation Competence Acquisition*, „Meta” 47(3), s. 375–402.
- PACTE, 2000, *Acquiring Translation Competence: Hypotheses and Methodological Problems of a Research Project*, w: *Investigating Translation: Selected Papers from the 4th International Congress on Translation, Barcelona 1998*, red. M. Presas, D. Ensinger, B. Allison, Amsterdam–Philadelphia, s. 99–106.
- PACTE, 2002, *Exploratory Tests in a Study of Translation Competence*, „Conference Interpretation and Translation” 4(2), s. 41–69.
- PACTE, 2007, *Zum Wesen der Übersetzungskompetenz. Grundlagen für die experimentelle Validierung eines Ük-Modells*, w: *Quo Vadis Translatologie? Ein halbes Jahrhundert universitärer Ausbildung von Dolmetschern und Übersetzern in Leipzig. Rückschau, Zwischenbilanz und Perspektiven aus der Außensicht*, red. G. Wotjak, Berlin, s. 327–432.
- PACTE, 2008, *First Results of a Translation Competence Experiment: Knowledge of Translation and Efficacy of the Translation Process*, w: *Translator and Interpreter Training. Issues, Methods and Debates*, red. J. Kearns, London, s. 104–126.
- PACTE, 2009, *Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Acceptability and Decision-Making*, „Across Language and Cultures” 10(2), s. 207–230.
- PACTE, 2010, *Results of the Validation of the PACTE Translation Competence Model: Translation Project and Dynamic Translation Index*, w: *IATIS Yearbook 2010*, red. S. O’Brien, London, s. 30–53.
- Pieńkos J., 2003, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Zakamycze.
- Piotrowska M., 2007, *Proces decyzyjny tłumacza. Podstawy metodologii nauczania przekładu pisemnego*, Kraków.
- Riedemann K., 1996, *Cognition and Translation Didactics*, „Meta” 41(1), s. 114–117.
- Risku H., 1998, *Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit*, Tübingen.
- Shreve G. M., 1997, *Cognition and the Evolution of Translation Competence*, w: *Cognitive Processes in Translation and Interpreting*, red. J. H. Danks et. al., Thousand Oaks, s. 120–136.
- Stolze R., 2011, *The Translator’s Approach – Introduction to Translational Hermeneutics*, Berlin.
- Sulek A., 1979, *Eksperyment w badaniach społecznych*, Warszawa.
- Toury G., 1986, *Natural Translation and The Making of a Native Translator*, „TEXT-conTEXT” 1, s. 11.29.
- White E. B., 1980, *Charlotte’s Web*, New York.
- Wilss W., 1982, *The Science of Translation*, Tübingen.
- Zaczyński W., 1995, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa.

**THE IMPACT OF RADEGUNDIS STOLZE'S HERMENEUTICAL MODEL
ON THE ACQUISITION OF TRANSLATION COMPETENCE –
THE INITIAL RESULTS OF AN EXPERIMENT**

Summary

The aim of the article is to present initial results of an experiment studying the impact of Radegundis Stolze's didactic hermeneutical model on the acquisition of subjects' translation competence. In the first part of the paper the state of the art of the process of translation competence acquisition as well as Radegundis Stolze's hermeneutical model are presented. The following parts of the article are concerned with research methodology and experimental procedure. The final part contains conclusions stemming from the research, as well as some suggestions as to how the study of translation competence acquisition can be continued and what its implications are.

Key words: translation competence, translation competence acquisition, translation, translation teaching, translational hermeneutics, Radegundis Stolze

Ewa ROGOWSKA-CYBULSKA

Uniwersytet Gdański

rogoewa@wp.pl

ETYMOLOGIE LUDOWE NAZW WSI W GMINIE RADZIŁÓW (POWIAT GRAJEWSKI)

Nazwy miejscowe stanowią kategorię nazw własnych szczególnie często poddawanych etymologii ludowej, zwanej też asocjacyjną, naiwną, nienaukową, potoczną i synchroniczną, a także reinterpretacją etymologiczną lub pseudoetymologią (Cienkowski 1972: 61, Michow 2008: 13), definiowanej jako „błędne, sprzeczne z dokumentacją językoznawczą¹ wyjaśnienie pochodzenia określonego wyrazu [...]” (Kostkiewiczowa 1988: 132). Etymologie ludowe nazw polskich stolic i niektórych dużych miast, znane wszystkim członkom polskiej wspólnoty komunikatywnej, wchodzą w skład tradycji narodowej i ubarwiają dzieje ojczyste (Zierhoffer Z., Zierhoffer K. 2012: 22, 2013: 50). Znajomość

¹ Od etymologii naukowej, nazywanej też historyczną, etymologia ludowa różni się przede wszystkim procedurą ustalania wyrazu podstawowego: etymologia naukowa korzysta z metod językoznawstwa (głównie historycznego), natomiast etymologia ludowa opiera się na skojarzeniach. W wypadku toponimów różnice między konkluzjami etymologii ludowej i naukowej mają różny stopień i charakter: 1) największe są wówczas, gdy etymologizowany toponim pochodzi według językoznawców od słowa należącego do innej rodziny słowotwórczej niż rodzina, do której ją zaliczają etymologowie ludowi; 2) mniejsze są wtedy, gdy rolę wtórnej podstawy nominacyjnej pełni wyraz nietożsamy wprawdzie z jego rzeczywistą podstawą nominacyjną, ale należący do tej samej co ona rodziny słowotwórczej; 3) jeszcze bliższe etymologiom naukowym są etymologie ludowe wywodzące dany toponim od słowa pozostającego w relacji polisemii z jego wyrazem podstawowym w świetle etymologii naukowej; 4) najbliższe etymologiom naukowym są etymologie ludowe wyprowadzające dany toponim od tego samego wyrazu podstawowego co etymologia naukowa, ale inaczej uzasadniające jego wybór (zazwyczaj etymologia naukowa jest pod tym względem bardzo ostrożna, natomiast etymologia ludowa przybiera zazwyczaj postać podania etymologicznego, często zawierającego elementy fantastyczne). Por. Rogowska-Cybulska 2013.

etymologii ludowych nazw małych miejscowości wśród członków danej społeczności komunikatywnej łączy się natomiast – jak pisze Elżbieta Michow w książce o etymologiach ludowych toponimu *Kielce* – „z pojęciem małej ojczyzny, z uczestnictwem w świecie tradycji i zwyczajów lokalnej wspólnoty” (Michow 2008: 10), z kolei ujawniające się podczas analizy tych nazw mechanizmy naiwnego etymologizowania stanowią interesujący „zapis potocznej świadomości językowej, świadomości rządzącej się innymi celami i zasadami niż myślenie naukowe” (Brzozowska 2009: 120). W niniejszym artykule chciałabym ukazać z tych dwu perspektyw: regionalnej (dokumentacja przekazów ludowych) i językowej (opis mechanizmów reinterpretacji etymologicznej) etymologie ludowe dziesięciu nazw miejscowości leżących w gminie Radziłów w powiecie grajewskim².

Gmina Radziłów leży w południowej części powiatu grajewskiego, na północno-wschodnim skraju Mazowsza. W okresie I Rzeczypospolitej obszar dzisiejszej gminy Radziłów był stolicą powiatu radziłowskiego ziemi wiskiej województwa mazowieckiego. Sam Radziłów leży nad rzeczkami Słuczem i Kubrą, w pobliżu ich wspólnego ujścia do Wissy. Najstarsza wzmianka dotycząca miejsca, gdzie łączą się ze sobą rzeczki Słucz i Kubra, zwanego *Radziłowo Koło* (od *koło* ‘zakole’?), pochodzi z 1424 r. (Wiśniewski 1975: 52–53). Miejscowość powstała w 1454 r., kiedy książę Władysław I dokonał lokacji miasta książęcego na wcześniejszych nadaniach Janusza I (Brodzicki 1994: 222). Prawa miejskie otrzymała w 1466 r. (Wiśniewski 1975: 180). W 1495 r., po włączeniu ziemi wiskiej do Korony, Radziłów stał się miastem królewskim. Nigdy jednak nie rozwinął się w żywszy ośrodek handlu i rzemiosła (Wiśniewski 1975: 180). Prawa miejskie utracił po powstaniu styczniowym, w 1869 r.

Pośród nazw miejscowości gminy radziłowskiej omówię etymologie ludowe toponimu *Radziłów* oraz dziewięciu innych toponimów: *Brychy*, *Glinki*, *Janowo*, *Konopki(-Błonie)*, *Kramarzewo*, *Łoje(-Awissa)*, *Rydzewo-Pieniążek* i *Wiązownica*. Etymologie te wyekscepowalam z opublikowanych

² W gminie Radziłów leżą następujące miejscowości: Barwiki, Borawskie-Awissa, Borawskie-Awissa-Kolonia, Brodowo, Brychy, Czachy, Czaple, Czerwonki, Dębówka, Dusze, Glinki, Grąd, Janowo, Karwowo, Kieljany, Klimaszewnica, Kolonie Słucz, Konopki, Konopki-Awissa, Kownatki, Kramarzewo, Łoje-Awissa, Łoje-Gręzko, Mikuty, Mścichy, Okrasin, Ostrowin, Racibory, Radziłów-Kolonia, Rydzewo-Pieniążek, Rydzewo Szlacheckie, Słucz, Sośnia, Szlasy, Szyjki, Świącienin, Świącienin-Kolonia, Wiązownica, Wypychy, Zarkzewo i Zawisie.

w Internecie wyników ankiet opracowanych w ramach projektu edukacyjnego pn. „Każde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego” (Liniewicz 2005), z ankiety przeprowadzonej w 2013 r. wśród uczniów II Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej w Łomży³ na temat pochodzenia nazw ich rodzinnych miejscowości, a także z *Legend biebrzańskich* Mikołaja Samojlika (Zalewska 2003).

RADZIŁÓW

Onomaści interpretują *Radziłów* jako nazwę odantroponimiczną, przy czym S. Rospond uważa, że „była to własność *Radziła* lub *Radziły*” (1984: 323), podobnie sądzi K. Zierhoffer (1957: 314), natomiast I. Halicka jako podstawę nominacyjną nazwy *Radziłów* wskazuje tylko formę **Radził* (1976: 145).

Powstania toponimu *Radziłów* dotyczą też trzy etymologie ludowe. Najczęściej bywa on reinterpretowany jako ‘miejscowość, której mieszkańcy byli radzi łowom lub „radzi z łów”’, por.:

„Radzi łowom” czyli zadowoleni z polowania byli mieszkańcy / myśliwi
(Liniewicz 2005, odpowiedzi 21 osób)

Istnieje podanie, gdy w czasach średniowiecza drużyna książęca przybywała na okoliczne tereny leśne w celu łowów, miejscowa ludność mogła nieco zarobić na handlu z nimi. Byli oni więc „radzi z łów”.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Podczas gdy etymologia naukowa opisuje *Radziłów* jako nazwę dzierżawczą, wykładnia semantyczna ‘miejscowość, której mieszkańcy byli radzi łowom / z łów’ każe traktować *Radziłów* jako nazwę kulturową. W drugiej z podanych wyżej wykładni semantycznej tej nazwy zwraca uwagę chęć ścisłego formalnego dopasowania wyrażenia traktowanego jako podstawa nominacyjna reetymologizowanego toponimu, czego rezultatem jest niepoprawna i nieużywana współcześnie forma dopełniacza liczby mnogiej *łów*.

³ Za pomoc w przeprowadzeniu ankiety bardzo dziękuję nauczycielce języka polskiego w tej szkole, mgr Marii Kryszajtys.

Ze względu na stosunek podstawy motywacyjnej nazwy *Radziłów* w świetle jej etymologii ludowej (wyrażenie *radzi łowom, radzi z łów*) do jej podstawy motywacyjnej w świetle etymologii naukowej (antroponim *Radził* lub *Radziła*) pseudoetymologia ta reprezentuje typ reinterpretacji etymologicznych wywodzących etymologizowany toponim od wyrazu należącego do tej samej rodziny słowotwórczej, do której należy jego rzeczywista podstawa motywacyjna (antroponim *Radził(a)* też zawiera rdzeń *rad-* ‘radować się’).

Druga z etymologii ludowych *Radziłowa* ma wykładnię semantyczną ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’, por.:

radzenie przed łowami

(Liniewicz 2005, odpowiedź 1 osoby)

W klasyfikacji semantycznej w myśl interpretacji ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ *Radziłów* byłby nazwą kulturową, podczas gdy na podstawie rzeczywistej wykładni ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ jest on nazwą dzierżawczą.

Natomiast ze względu na stosunek rzekomej podstawy motywacyjnej reetymologizowanego toponimu (*radzić przed łowami*) do jego rzeczywistej podstawy motywacyjnej (*Radził* lub *Radziła*) etymologia potoczna tłumacząca powstanie toponimu *Radziłów* radzeniem przed łowami należy do pseudoetymologii, które rolę podstawy motywacyjnej danego toponimu przypisują wyrazowi niepowiązanemu etymologicznie z jego rzeczywistą podstawą motywacyjną.

Wykładnie semantyczne ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ i ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ wprowadzają do etymologii ludowej *Radziłowa* motyw łowów, stosunkowo częsty również w pseudoetymologiach nazw innych polskich miejscowości (por. Rogowska-Cybulska 2014), co potwierdza tezę „o dużym znaczeniu łowiectwa w całokształcie dorobku kulturowego społeczeństw na wszystkich etapach ich rozwoju” (Fruziński 2000: 272) oraz o „żywołności prehistorycznego (paleolityczno-neolitycznego) dziedzictwa łowieckiego w nowożytych kulturach narodowych” (Dynak 2000: 263).

Trzecia pseudoetymologia *Radziłowa* pochodzi z legendy *O królu Brzostwie, jego trzech córkach i czarowniku Batalionie* pióra Elżbiety Zalewskiej, która objaśnia również powstanie toponimów *Brzostowo* i *Burzyn* (gm. Jedwabne), *Rutkowskie* (gm. Wizna) oraz *Grajewo*. Według tej autorskiej le-

gendy nazwa *Radziłów* ma związek z tytułowym czarownikiem Batalionem (ptak batalion stanowi symbol Biebrzańskiego Parku Narodowego), wywodzącym się z królestwa Radziów, do których zjeżdżano się po dobre rady, por.:

Mieszkał on [czarownik Batalion] w sąsiednim królestwie Radziów – królestwie słynącym z mądrych ludzi, do których wszyscy się zjeżdżali po dobre rady.

(Zalewska 2003: 51)

Natomiast królestwo mądrych Radziów dało początek nazwie miejscowości Radziłów.

(Zalewska 2003: 56)

Na podstawie wykładni semantycznej 'miejscowość na terenie królestwa Radziów' należałoby chyba zaliczyć toponim *Radziłów* nie – jak czyni to etymologia naukowa – do nazw dzierżawczych, lecz do (nietypowych) nazw etnicznych.

Natomiast porównawszy wyraz podstawowy przyjęty dla tego toponimu przez etymologię ludową (*Radziowie* < *radzić*) z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym (*Radził* lub *Radziła*), włączymy tę etymologię ludową do grupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowane nazwy od wyrazów reprezentujących inne gniazdo słowotwórcze niż ich rzeczywiste podstawy motywacyjne.

BRYCHY

Toponim *Brychy* został utworzony od nazwy osobowej *Brych* (Zierhoffer 1957: 123, Halicka 1976: 27), natomiast antroponim *Brych* jest – zdaniem K. Zierhoffera – „najprawdopodobniej formą skróconą jakiejś nazwy osobowej zaczynającej się od *bry-*” (Zierhoffer 1957: 123–124), zdaniem I. Halickiej – „zapewne formą skróconą imienia, utworzoną za pomocą przyr. *-ch*, dodanego do pierwszego członu imienia złożonego” (Halicka 1976: 27), H. Sędziak podaje, że *Brych* jest formą imienia *Brychcy* (Sędziak 2009: 92), a z badań historyków wynika, nazwa *Brychy* pochodzi od Mikołaja Karwowskiego, zwanego Brykcy, który był właścicielem wsi w końcu XV w. (<http://radzilow.pl/pages/nasza-gmina/historia/brychy.php>). Pierwotnie wieś nazywała się *Guty*, potem *Karwowo-Guty*, a jeszcze później *Guty-Brychy* i *Karwowo-Brychy*.

Według etymologii ludowej o powstaniu nazwy wsi zdecydowało natomiast

brychanie koni

(Liniewicz 2005, odpowiedź 1 osoby)

Wykładnia semantyczna 'miejscość, w której brychały (czyli prychały) konie' każe zaliczyć ten toponim do nazw topograficznych, a nie – jak wynika z badań onomastycznych – rodowych, natomiast porównanie wyrazu podstawowego dla tej nazwy w świetle jej etymologii potocznej (*brychać*) z wyrazem podstawowym według etymologii naukowej (*Brych*) pozwala widzieć w niej reprezentanta tej podgrupy pseudoetymologii, które wyprowadzają etymologizowany toponim od wyrazu należącego do innego gniazda słowotwórczego, niż czynią to onomaści.

GLINKI

Zdaniem K. Zierhoffer'a i I. Halickiej nazwa *Glinki* jest nazwą rodową od nazwy osobowej *Glinka* (Zierhoffer 1957: 175, Halicka 1976: 57). Inaczej rzecz się przedstawia w świetle badań historyków Jerzego Wiśniewskiego i Czesława Brodzickiego. Według dokumentów wieś, która nosiła pierwotnie nazwę *Siemiątkowo*, założyli ok. 1417 r. Wisław, Jan i Piotr z Mamina, a część Jana przeszła na Daćboga z Wilamowa, który sprzedał ją Maciejowi herbu Trzaska z Glinek. Ten nabył również pozostałe części wsi, co dało początek wsi Glinki. Nazwa wsi *Glinki* w gminie Radziłów jest zatem nazwą przeniesioną z nazwy wsi *Glinki* w ziemi różańskiej (Wiśniewski 1975: 61, Brodzicki 1994: 177).

Toponim *Glinki* ma dwie etymologie ludowe. Pierwsza z nich objaśnia powstanie nazwy *Glinki* tym, że

W okolicy było kiedyś dużo gliny.

(Liniewicz 2005, etymologia podana przez 2 osoby)

W świetle wykładni semantycznej 'miejscość, w której było dużo gliny' toponim *Glinki* byłby nie – jak wynika z badań historyków osadnictwa – nazwą przeniesioną, lecz topograficzną. Z kolei ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywacyjnej tego toponimu (*glina*) do jego pierwotnej podstawy nominacyjną (*Glinki*) etymologia ta należy do tej

podgrupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowane toponimy od wyrazów powiązanych etymologicznie z ich rzeczywistą podstawą motywacyjną, w której wtórna podstawa nominacyjna jest wyrazem pospolitym, natomiast pierwotna – nazwą własną.

Druą etymologia ludowa toponimu *Glinki* wyprowadza go od nazwy osobowej, por.:

Glinka – nazwisko byłego właściciela.

(Liniewicz 2005, etymologia zaproponowana przez 1 osobę)

Uwzględniając wtórną wykładnię semantyczną ‘miejscowość należąca do Glinki’ oraz pluralną formę toponimu *Glinki* należałoby go zaliczyć do nazw rodowych. Z kolei porównując oba wyrazy podstawowe: wtórny (antroponim *Glinka*) i pierwotny (toponim *Glinki*), dojdziemy do wniosku, że przykład ten reprezentuje w obrębie grupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowany toponim od słowa z tego samego gniazda słowotwórczego co rzeczywista podstawa nominacyjna taką jej podgrupę, w której oba wyrazy podstawowe są nazwami własnymi, należą jednak do różnych typów tych nazw.

JANOWO

Według analiz onomastów *Janowo* to nazwa dzierżawcza, utworzona przyrostkiem *-owo* od imienia *Jan* (Halicka 1976: 71, Sędziak 2009: 119).

Podobną, choć nietożsamą hipotezę na temat pochodzenia tego toponimu stawia jego etymologia potoczna, por.:

Zamieszkiwało tu wielu mężczyzn o imieniu Jan, jest to młoda wieś więc końcówka nazwy to *-owo*.

(Liniewicz 2005, odpowiedź udzielona przez 1 osobę)

Etymologia asocjacyjna tego toponimu należy zatem do pseudoetymologii wywodzących etymologizowany toponim od tego samego wyrazu podstawowego co jego etymologia historyczna, przypisujących mu jednak nieco inną wykładnię semantyczną. Różnica pomiędzy wykładnią naukową ‘miejscowość należąca do Jana’ a wykładnią pseudoetymologiczną ‘miejscowość, w której mieszkało wielu Janów’ jest jednak na tyle nieduża, że również w świetle drugiej z tych wykładni toponim ten można zaliczyć do nazw dzierżawczych.

KONOPKI(-BŁONIE)

Toponim *Konopki* jest nazwą rodową utworzoną od nazwy osobowej *Konopka*, będącej też nazwą herbu (Zierhoffer 1957: 218, Halicka 1976: 86, Sędziak 2009: 129). Potwierdzają to badania historyka Cz. Brodzickiego, według których wieś pierwotnie nazywała się *Kubra* (od nazwy rzeki, nad którą leżała), a nową nazwę zawdzięcza nadaniu tu przez księcia Janusza I ziemi Maciejowi Konopce (Brodzicki 1994: 194).

Zdaniem mieszkańców tej wsi pochodzenie jej nazwy jest następujące:

Dawniej Konopki Błonie; Konopki od nazwy rośliny – konopie, błonie – duży obszar.

(Liniewicz 2005, odpowiedź udzielona przez 1 osobę)

Na podstawie wykładni semantycznej ‘miejsowość, w której rosły konopie’ toponim ten należałby zatem nie do nazw rodowych, lecz topograficznych. Nie byłaby to również nazwa prymarna, lecz sekundarna, utworzona przyrostkiem *-ki*. Natomiast ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywującej (*konopie*) do pierwotnej podstawy motywacyjnej (antroponim *Konopka*) etymologia ludowa toponimu *Konopki* reprezentuje tę podgrupę pseudoetymologii wywodzących analizowany toponim od wyrazu spokrewnionego z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym, w której jeden z tych wyrazów – mianowicie rzeczywisty wyraz podstawowy – jest nazwą własną, podczas gdy drugi z tych wyrazów, mianowicie wtórny wyraz podstawowy, to apelatyw.

KRAMARZEWO

Kramarzewo to nazwa dzierżawcza, utworzona od antroponimu *Kramarz* przyrostkiem *-ewo* (Sędziak 2009: 134). Z badań Cz. Brodzickiego wynika, że pierwotnie wieś ta nazywała się *Nagórczyn* (od lasu), a nowa nazwa powstała po sprzedaniu wsi w 1451 r. przez Jaśka z Roman, podśędka wiskiego, Maciejowi Kramarzowi, mieszczaninowi z Wąsosza (Brodzicki 1994: 197).

Według znanej wśród mieszkańców etymologii ludowej

Nazwa pochodzi od nazwiska dziedzica – Kramarz.

(Liniewicz, wypowiedź 1 osoby)

Etymologia ludowa nazwy *Kramarzewo* należy zatem do takich pseudoetymologii, w świetle których etymologizowany toponim pochodzi od tego samego wyrazu podstawowego, od którego wywodzi go etymologia historyczna, inna jest jednak jego wykładnia semantyczna, przy czym również różnica między wtórną wykładnią semantyczną ('miejsowość, w której dziedzicem był Kramarz') a pierwotną wykładnią semantyczną ('miejsowość należąca do Kramarza') jest nieznaczną: użycie słowa *dziedzic* zakłada zapewne istnienie we wsi folwarku, tymczasem *Kramarzewo* było zawsze wsią drobnej szlachty. Obie etymologie: ludowa i naukowa objaśniają toponim *Kramarzewo* jako nazwę dzierżawczą.

ŁOJE(-AWISSA)

Toponim Łoje został utworzony od nazwy osobowej *Łój* (Zierhoffer 1957: 247, Halicka 1976: 108, Sędziak 2009: 141). Według badań Cz. Brodzickiego założycielem wsi był Krystyn zwany Łoj z Głazewa, któremu ziemię nadał tu w 1439 r. książę Władysław I (Brodzicki 1994: 203).

We wsi znane są dwie etymologie ludowe tego toponimu. W świetle pierwszej z nich

Nazwa pochodzi od nazwiska księcia francuskiego Loy, który otrzymał te ziemie za waleczność.

(Liniewicz 2005, wypowiedź 1 osoby)

Ze względu na stosunek wtórnej podstawy nominacyjnej (antroponim *Loy*) do pierwotnej podstawy nominacyjnej (antroponim *Łoj*) etymologia ludowa tej nazwy należy do tych pseudoetymologii, które na podstawie motywacyjną danego toponimu obierają wyraz niespokrewniony z jego rzeczywistym wyrazem podstawowym, ponadto podstawy te: pierwotna i wtórna wywodzą się z innych języków (tu: polskiego i francuskiego). Gdyby uwzględnić wtórną wykładnię semantyczną 'miejsowość, którą otrzymał w nagrodę książę Loy' oraz formę pluralną nazwy, toponim ten trzeba by zaliczyć to nazw rodowych, podobnie jak w wypadku naukowej klasyfikacji onomastycznej.

Również druga potoczna etymologia toponimu *Łoje* wyprowadza go od antroponimu, por.:

Łoje od nazwiska mieszkańców – Łojewscy

(Liniewicz 2005, odpowiedź 2 osób)

Mieszkańcy Łoi sądzą zatem, że nazwa wsi jest motywowana przez nazwisko znane w tej okolicy, podczas gdy historycznie to owo nazwisko powstało od nazwy wsi. Etymologie ludowe tego typu, stosunkowo częste w powiatach grajewskim i łomżyńskim, tworzą w obrębie etymologii ludowych wywodzących reetymologizowany toponim od słowa należącego do tej samej rodziny słowotwórczej, do której należy też wyraz podstawowy dla tego toponimu w świetle jego etymologii naukowej, podgrupę pseudoetymologii ustalających odwrotny kierunek motywacji niż badania onomastów. Na podstawie wtórnej wykładni semantycznej 'miejsce zamieszkałe przez Łojewskich' i pluralnej postaci nazwy *Łoje* również w świetle etymologii potocznej toponim ten trzeba by zaliczyć do nazw rodowych, ale rolę współformantu – inaczej niż w wypadku etymologii naukowej tej nazwy – pełniłoby tu ucięcie segmentu *-ewski*, występującego w nazwisku *Łojewski*.

RYDZEWO(-PIENIAŻEK)

Toponim *Rydzewo* jest nazwą dzierżawczą utworzoną przyrostkiem *-ewo* od nazwy osobowej *Rydz* (Zierfoffer 1957: 326, Halicka 1976: 151, Sędziak 2009: 165). Według badań Cz. Brodzickiego wieś powstała na 10 włókach zwanych Rydzewo, które książę Janusz I nadał Marcinowi z Kurzątek, mającemu tu w latach 1422–1425 bindugę (Brodzicki 1994: 230).

Inaczej pochodzenie nazwy *Rydzewo* objaśnia legenda etymologiczna, por.:

Mieszkam w miejscowości Rydzewo-Pieniążek. Według legendy nazwa ta powstała bardzo dawno temu. W mojej okolicy jest mnóstwo lasów. Kiedyś chłopiec z dziewczynką o imieniu Ewa wybrali się na grzyby. W pewnym momencie chłopiec znalazł grzyba i krzyknął „rydz Ewo!” i tak powstała nazwa „Rydzewo”.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Podanie etymologiczne będące nośnikiem etymologii ludowej toponimu *Rydzewo* należy do podgrupy takich podań, wiążących z opowiadającym zdarzeniem „dość przypadkowe powiedzenia, które padły w danym miejscu (miejscowości), a które w strukturze całej sekwencji fabularnej zajmują pozycję dominującą” (Brzozowska, 2009: 136).

Na podstawie wykładni semantycznej 'miejsowość powstała w miejscu, w którym pewien chłopiec wypowiedział słowa „Rydz, Ewo”' trzeba by ten toponim zaliczyć do nazw pamiątkowych, a ze względu na kształt podstawy słowotwórczej byłyby to nazwa komponowana, utworzona w sposób niespotykany w naukowych analizach onomastycznych. Jednak porównanie wtórnej podstawy motywacyjnej tego toponimu (*rydz, Ewo*) do jego pierwotnej podstawy nominacyjnej (*Rydz*) pozwala zaliczyć tę etymologię do pseudoetymologii, które w funkcji podstawy nominacyjnej (tu: jednej z podstaw nominacyjnych) obsadzają wyraz powiązany pochodzeniem z rzeczywistym wyrazem podstawowym (antroponim *Rydz* jest spokrewniony z apelatywem *rydz*).

(RYDZEWO)-PIENIĄŻEK

Drugi człon toponimu Rydzewo-Pieniążek to nazwa dzierżawcza utworzona od antroponimu *Pieniążek* (Sędziak 2009: 165). Zdaniem I. Halickiej „forma n.m. *Pieniążek* jest bądź to dawnym dopełniaczem l.mn. – Rydzewo-*Pieniążek* 'Rydzewo Pieniążków', bądź też imieniem pierwotnego właściciela tej wsi w funkcji n.m.” (Halicka 1976: 135). Człon ten pojawił się po r. 1485, kiedy Jakub z Rydzewa, jego żona Anna i ich synowie utracili swe 10 włók na rzecz Stanisława Pieniążka z Pieniążków-Zalesia (Wiśniewski 1975: 171, Brodzicki 1994: 230).

Etymologia potoczna nazwy *Pieniążek* jest w szczegółach odmienna, por.

Drugi człon powstał, gdyż w mojej miejscowości mieszkało dużo rodzin o nazwisku Pieniążek.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Ze względu na stosunek obu podstaw motywacyjnych: wtórnej i rzeczywistej etymologia ludowa toponimu *Pieniążek* należy do grupy pseudoetymologii wywodzących etymologizowany toponim od tego samego wyrazu, różniących się jedynie wykładnią semantyczną. Wtórna wykładnia semantyczna 'miejsowość, w której mieszkało wiele rodzin o nazwisku Pieniążek' różni się od pierwotnej wykładni semantycznej 'miejsowość, której właścicielem był Pieniążek' nieznacznie, ale na jej podstawie toponim *Pieniążek* należałoby zaliczyć raczej do nazw rodowych niż dzierżawczych.

WIĄZOWNICA

Toponim *Wiązownica* to nazwa topograficzna, zdaniem K. Zierhoffer'a utworzona od rzeczownika *wiąz* 'rodzaj drzew liściastych z rodzaju wiązowatych (ulmus)' (Zierhoffer 1957: 376), zdaniem I. Halickiej i H. Sędziak – od nazwy rzeczki Wiązownica, prawego dopływu Wisły (Halicka 1978: 76, Sędziak 2009: 182). Cz. Brodzicki potwierdza, że Wiązownica została założona „u wierzchu Wiązownicy, między Słuczem, Glinkami i Czaplicami” (Brodzicki 1994: 247), zatem bezpośrednią podstawą nominacyjną toponimu jest nazwa rzeczna.

Potoczna etymologia nazwy wsi wywodzi ją jednak od nazwy drzew, por.:

od wiązów (drzew) kiedyś tam rosnących

(odpowieź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Na podstawie wykładni semantycznej etymologii ludowej, tj. 'miejsce, gdzie rosły kiedyś wiązy', toponim ten – podobnie jak w wypadku etymologii naukowej – należy do nazw topograficznych. Pod względem strukturalnym nie jest jednak nazwą prymarną ponowioną, lecz sekundarną, utworzoną od rzeczownika *wiąz* sufiksem *-ownica*.

Uwzględniając stosunek wtórnej podstawy nominacyjnej tego toponimu (apelatyw *wiąz*) do jego pierwotnej podstawy nominacyjnej (hydronim *Wiązownica*), trzeba zaliczyć tę etymologię potoczną do tych pseudoetymologii, które podstawy motywacyjnej etymologizowanego toponimu upatrują w wyrazie spokrewnionym z jego rzeczywistą podstawą motywacyjną, przy czym według etymologii naukowej jest on rzeczywistą pośrednią podstawą nominacyjną danej nazwy (apelatyw *wiąz* > hydronim *Wiązownica* > toponim *Wiązownica*).

*
* *

Artykuł o etymologiach ludowych nazw miejscowości w gminie Radziłów przytacza i poddaje analizie – m.in. poprzez porównanie z etymologiami naukowymi – czternaście etymologii ludowych dziesięciu nazw miejscowości tej gminy: trzy pseudoetymologie nazwy *Radziłów*, po dwie pseudoetymologie nazw *Glinki* i *Łoje* oraz po jednej pseudoetymologii nazw *Brychy*, *Janowo*, *Konopki*, *Kramarzewo*, *Rydzewo*, *Pieniążek* i *Wiązownica*.

Ze względu na ograniczenie terytorialne badanego materiału językowego ma on przede wszystkim wartość dokumentarną i nie uprawnia do większych uogólnień czy ustalania prawidłowości o charakterze statystycznym. Należy jednak podkreślić znaczną różnorodność typologiczną etymologii ludowych funkcjonujących wśród mieszkańców gminy Radziłów, zarówno ze względu na postać wtórnej wykładni semantycznej reetymologizowanych nazw miejscowych oraz ich strukturę w świetle owej wtórnej wykładni, jak i ze względu na stosunek wtórnej podstawy motywacyjnej reetymologizowanych toponimów do ich rzeczywistej podstawy motywacyjnej.

Zmiana wykładni semantycznej etymologii ludowej w stosunku do wykładni semantycznej etymologii naukowej powoduje przejście reetymologizowanego toponimu do innego typu semantycznego lub dokonuje się w obrębie tego samego typu semantycznego.

W pierwszej podgrupie można wśród analizowanych etymologii ludowych nazw miejscowości leżących w gminie *Radziłów* wyróżnić następujące zmiany typów semantycznych:

– przejście nazwy rodowej w topograficzną, jak w wypadku toponimów: *Brychy*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, w której brychały konie’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość zamieszkała przez potomków Brycha, czyli Brychcego’; *Konopki*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, w której rosły konopie’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość zamieszkała przez potomków Konopki’;

– przejście nazwy dzierżawczej w kulturową, jak w wypadku toponimu *Radziłów*, o wtórnych wykładniach semantycznych ‘miejscowość, której mieszkańcy byli radzi łowom / z łów’ oraz ‘miejsce, w którym radzono przed łowami’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, należąca do Radziła/Radziły’;

– przejście nazwy dzierżawczej w etniczną, jak w wypadku toponimu *Radziłów*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość na terenie królestwa Radziów’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość, należąca do Radziła/Radziły’;

– przejście nazwy dzierżawczej w pamiątkową, jak w wypadku toponimu *Rydzewo*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscowość powstała w miejscu, w którym pewien chłopiec wypowiedział słowa „Rydz, Ewo”’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscowość należąca do Rydza’;

– przejście nazwy przeniesionej w rodową, jak w wypadku toponimu *Glinki*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość należąca do Glinki’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość w ziemi wiskiej, której właściciel pochodził z Glinek w ziemi różańskiej’;

– przejście nazwy przeniesionej w topograficzną, jak w wypadku toponimu *Glinki*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której było dużo gliny’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość w ziemi wiskiej, której właściciel pochodził z Glinek w ziemi różańskiej’.

W drugiej podgrupie, obejmującej etymologie ludowe, które nie powodują zmiany typu semantycznego reetymologizowanego toponimu, znajdują się pseudoetymologie, których wykładnie semantyczne mieszczą się w obrębie:

– nazw dzierzawczych, jak etymologie ludowe toponimów: *Janowo*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której mieszkało wielu Janów’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość należąca do Jana’; *Kramarzewo*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której dziedzicem był Kramarz’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość należąca do Kramarza’;

– nazw rodowych, jak etymologia ludowa toponimu *Łoje*, o wtórnych wykładniach semantycznych ‘miejscość, którą otrzymał w nagrodę książę Loy’ i ‘miejscość zamieszkała przez Łojewskich’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość, w której mieszkali potomkowie Łoja’;

– nazw topograficznych, jak etymologia ludowa toponimu *Wiązownica*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejsce, gdzie rosły kiedyś wiązy’ wobec pierwotnej wykładni semantycznej ‘miejscość nad Wiązownicą’.

Na podstawie stosunku wtórnej podstawy motywacyjnej do pierwotnej podstawy motywacyjnej można wśród analizowanych etymologii ludowych toponimów gminy Radziłów wyróżnić następujące podgrupy:

– o całkowicie odmiennej motywacji formalnej (tj. motywacji wyrazem należącym do innego gniazda słowotwórczego niż pierwotny wyraz podstawowy) i w związku z tym semantycznej, jak *Radziłów*, według etymologii ludowej ‘miejscość, w której radzono przed łowami’ lub ‘miejscość na terenie królestwa Radziów’, a według etymologii naukowej ‘miejscość należąca do Radziła/Radziły’; *Brychy*, według etymologii ludowej ‘miejscość, w której brychały konie’, a według etymologii naukowej ‘miejscość zamieszkała przez potomków Brycha, czyli Brychcego’; *Łoje*, według etymologii ludowej ‘miejscość, którą otrzy-

mał w nagrodę księżę Loy', a według etymologii naukowej 'miejscość, w której mieszkali potomkowie Łoja';

– o motywacji formalnej innym wyrazem należącym do tego samego gniazda słowotwórczego co pierwotna podstawa nominacyjna i w związku z tym o odmiennej wykładni semantycznej, jak *Radziłów*, według etymologii ludowej 'miejscość, której mieszkańcy byli radzi łowom / z łów', a według etymologii naukowej 'miejscość, należąca do Radziła/Radziły'; *Glinki*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której było dużo gliny' lub 'miejscość zamieszkała przez potomków Glinki', a według etymologii naukowej 'miejscość w ziemi wiskiej, której właściciel pochodził z Glinek w ziemi różańskiej'; *Konopki*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której rosły konopie', a według etymologii naukowej 'miejscość zamieszkała przez potomków Konopki'; *Łoje*, według etymologii ludowej 'miejscość zamieszkała przez Łojewskich', a według etymologii naukowej 'miejscość, w której mieszkali potomkowie Łoja'; *Rydzewo* 'miejscość powstała w miejscu, w którym pewien chłopiec wypowiedział słowa „Rydz, Ewo”', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Rydza'; *Wiązownica* 'miejsce, gdzie rosły kiedyś wiązy', a według etymologii naukowej 'miejscość nad Wiązownicą';

– o tej samej motywacji formalnej, lecz odmiennej motywacji semantycznej, jak *Janowo*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której mieszkało wielu Janów', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Jana'; *Kramarzewo*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której dziedzicem był Kramarz', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Kramarza'; *Pieniążek*, według etymologii ludowej 'miejscość, w której mieszkało wiele rodzin o nazwisku Pieniążek', a według etymologii naukowej 'miejscość należąca do Pieniążka'.

Uwagę zwraca stosunkowo duża liczba etymologii potocznych o wykładniach semantycznych bliskich lub nawet bardzo bliskich wykładniom semantycznym etymologii naukowych. Może to być konsekwencją przejrzystości strukturalno-semantycznej danej nazwy, jak w wypadku topo-nimu *Wiązownica*, którą nawet starsze etymologie naukowe wywodzą od apelatywu *wiąz*, a nie od hydronimu *Wiązownica*, jak czynią już nowsze etymologie naukowe, uwzględniające położenie wsi nad rzeczką *Wiązownica*. Wydaje się jednak, że częściej owa bliskość etymologii potocznej w stosunku do naukowej jest wynikiem poznania przez respondentów odpowiedniej etymologii naukowej i jej nieznacznego przekształcenia

zgodnie z regułami potocznej wiedzy o świecie. Dobra znajomość historii miejscowości leżących w gminie Radziłów, w tym ich genezy, jest z kolei efektem zamieszczenia tych informacji na stronie internetowej gminy (<http://radzilow.pl/pages/nasza-gmina/historia.php>)⁴.

Stosunkowo często ankietowani mieszkańcy gminy Radziłów objaśniali również pochodzenie nazw swych rodzinnych miejscowości w sposób całkowicie zgodny z ich etymologią naukową, świadczący przy tym o znajomości literatury historycznej.

Dotyczy to m.in. nazwy samego Radziłowa. Oprócz etymologii ludowej wielu mieszkańcom tej miejscowości znana jest także pierwotna postać tej nazwy, por.:

miejsce spotkań okolicznej szlachty Radziłowo Koło

(Liniewicz 2005, 8 osób)

od Radziłowa Koła gdzie spotykała się szlachta

(Liniewicz 2005, 1 osoba)

Nazwę tę nadał Mikołaj ze Słubic. Pierwsza nazwa brzmiała Radziłowo-koło. Zaś później zmieniono to na nazwę Radziłów. Nazwa nie wiąże się z żadną legendą⁵.

(ankieta przeprowadzona w II LO w Łomży)

Również w wypadku nazwy *Czerwonki*⁶ sposób udzielenia odpowiedzi świadczy o orientacji w historii wsi, por.:

Dokładnie nie wiem skąd wzięła się nazwa. Pamiętam, że od nazwiska Czerwonka. Jakiś tam książę podarował 10 wałów⁷ ziemi Czerwonce, osiadł tam i z biegiem lat powstała wieś. Czerwonki położone są nad rzeką Wisłą.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

⁴ Na stronie tej opisana została historia następujących miejscowości: Brodowo, Brychy, Czachy, Czerwonki, Dębówka, Dusze, Glinki, Karwowo, Kieljany, Klimaszewnica, Konopki, Kownatki, Kramarzewo, Łoje Awissa, Mikuty, Ostrowik, Okrasin, Racibory, Rydzewo Szlacheckie, Rydzewo Pieniążek, Słucz, Sośnia, Szlasy, Szyjki, Święcienin, Wiązownica, Wypychy i Zakrzewo.

⁵ W wypowiedzi tej błędem jest tylko to, że starosta wiski Mikołaj ze Słubic był zasadźcą miasta, nie zaś inicjatorem nadania mu nazwy, ta bowiem istniała już przed powstaniem miejscowości (odnosiła się do obszaru, na którym później założono miasto).

⁶ Według etymologii naukowej *Czerwonki*, pierwotnie *Czyrwonki*, to nazwa rodowa od nazwy osobowej *Czyrwonka* (Zierhoffer 1957: 148, Halicka 1976: 42), Czerwonkowie herbu Żebro wywodzili się od Racibora z Żebrów (Brodzicki 1994: 173, Wiśniewski 1975: 55).

⁷ Chodzi oczywiście o 10 włók ziemi.

Z kolei pisząc o toponimie *Słucz*⁸, uczennica pochodząca z tej wsi wykazała się wiedzą, że dawniej rzeka *Matlak*, przepływająca przez tę miejscowość, nazywała się *Słucz*, por.:

Wieś położona w woj. podlaskim, powiecie grajewskim i gminie Radziłów. Co do nazwy tej miejscowości to dokładnie nie pamiętam skąd się wzięła, ale jest ona związana raczej z nazwą rzeki, która dawniej przepływała przez *Słucz* i dalej płynie ale to *Matlak*. Wieś nosiła kiedyś miano *Słuce*. Uległa jednak zmianie po jakimś czasie. Być może jest to związane z rodziną Chojnowskich, która dawniej zamieszkiwała dworek w *Słuczu*.

(odpowiedź na ankietę przeprowadzoną w II LO w Łomży)

Przykłady tego typu przypominają, że problem różnicy między świadomością etymologiczną (potoczną świadomością etymologiczną), rozumianą jako jeden z fragmentów świadomości językowej, a etymologią ludową, jak w ogóle problem granic obu tych zjawisk nie został dotąd należycie opisany, zwłaszcza w odniesieniu do toponimów.

BIBLIOGRAFIA

- Brodzicki Cz., 1994, *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku)*, Warszawa.
- Brzozowska M., 2009, *Etymologia ludowa w „podaniach etymologicznych” a konotacja nazw własnych*, [w:] tejsze, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin, s. 128–144.
- Cienkowski W., 1972, *Teoria etymologii ludowej*, Warszawa.
- Dynak W., 2000, *Łowiectwo w kulturze polskiej. Obszary i formy obecności*, [w:] *Las w kulturze polskiej*, t. I, Poznań, s. 261–269.
- Fruziński B., 2000, *Kulturotwórcza rola łowiectwa*, [w:] *Las w kulturze polskiej*, t. I, Poznań, s. 271–281.
- Halicka I., 1976, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostoczczyzny dzierzawcze, patronimiczne i rodzinne*, Warszawa.
- Halicka I., 1978, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostoczczyzny topograficzne i kulturowe*, Warszawa.
- Kostkiewiczowa T. [tk], 1988, *Etymologia ludowa*, [w:] *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, wyd. 2. poszerz. i popr., Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 132.

⁸ W świetle etymologii naukowej toponim *Słucz* pochodzi od hydronimu *Słucz*, por.: „Nazwa tej wsi pochodzi od rzeczki tejsze nazwy. Rzeczka *Słucz* jest prawym dopływem *Wissy*” (Zierhoffer 1957: 338).

- Liniewicz T., 2005, *Raport z badań projektu edukacyjnego pn. „Każde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego”*, Białystok, grajewo2.website.pl/pdf/Badania2008.pdf.
- Michow E., 2008, *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*, Kielce.
- Rogowska-Cybulska E., 2013, *O etymologii ludowej nazw miejscowych jako zjawisku skalarnym*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, pod red. J. Migdał i A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań, t. III, s. 77–85.
- Rogowska-Cybulska E., 2014, *Motywy łowieckie w etymologiach ludowych polskich toponimów*, [w:] *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, pod red. I. Kępki, L. Wardy-Radys, Pelplin, s. 113–131.
- Rospond S., 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Sędziak H., 2009, *Nazwy wsi drobnoszlacheckich w Łomżyńskim*, Łomża.
- Wiśniewski J., 1975, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, pod red. M. Gnatowskiego i H. Majeckiego, Warszawa, s. 9–252.
- Zalewska E., 2003, *O królu Brzoście, jego trzech córkach i czarowniku Batalionie*, [w:] M. Samojlik, *Legends biebzańskie*, Białystok, s. 51–56.
- Zierhoffer K., 1957, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław.
- Zierhoffer Z., Zierhoffer K., 2012, *Etymologie ludowe, ich funkcje i struktura*, „Onomastica”, s. 15–23.
- Zierhoffer Z., Zierhoffer K., 2013, *Etymologie ludowe toponimów – historycznie i współcześnie*, [w:] *Trwanie w języku... Pamięci profesor Moniki Gruchmanowej w 10. rocznicę Jej śmierci*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, Poznań, s. 49–56.

THE FOLK ETYMOLOGIES OF PLACE NAMES IN A PARISH RADZIŁÓW (DISTRICT OF KOLNO)

Summary

The article presents the fourteen folk etymologies of a toponym *Radziłów* (the name of a village in the present district of Kolno in Podlaskie province) and also nine names of other villages situated in a parish Radziłów: *Brychy*, *Glinki*, *Janowo*, *Konopki*, *Kramarzewo*, *Łoje*, *Rydzewo*, *Pieniążek* and *Wiązownica*. The author juxtaposes all the folk etymologies of these names and compares them structurally and semantically with their scientific etymologies.

Key words: folk etymologies, place names, parish Radziłów (district of Kolno)

Urszula SOKÓLSKA

Uniwersytet w Białymstoku
ulasokolska@o2.pl

Irena ŁAPNIEWSKA

Grodno
irenalapniewska@yandex.ru

CHARAKTERYSTYKA TENDENCJI IMIENNICZYCH W PARAFII PW. MATKI BOŻEJ ANIELSKIEJ W GRODNI W LATACH 1950–1955, 1975–1980, 1995–2000

Nadanie imienia nowo narodzonemu dziecku jest sprawą niezwykle ważną i wyjątkową w życiu każdej rodziny, i to we wszystkich epokach i kulturach. I choć dziś coraz rzadziej mamy świadomość pierwotnego znaczenia nadawanych dzieciom imion i choć z reguły nie etymologia decyduje o wyborze rodziców, to nazwanie nadal pozostaje swoistym zaklęciem, w pewnym sensie wróżbą, która stawia sobie za cel pozytywną wartość etykietalną. Liczą się forma dźwiękowa, tradycje rodzinne, uwarunkowania kulturowe i wiele innych, często zindywidualizowanych czynników.

Imiona pojawiają się, żyją dłużej bądź krócej, niektóre znikają tylko na jakiś czas, by po latach znów cieszyć się popularnością. Celem artykułu jest analiza popularności imion wyekscerpowanych z ksiąg chrzcielnych znajdujących się kościele Parafii pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie¹. Bazę źródłową stanowią akta parafialne² (*Unikat urodzonych, Akta uro-*

¹ Grodno leży obecnie na terenie Republiki Białoruskiej w pobliżu granicy z Polską i Litwą. Za oficjalną datę założenia miasta podaje się rok 1128, kiedy to Grodno zostało odnotowane w kronice zwanej *Latopis Hypacowski*. W 1444 r. miasto otrzymało od Wielkiego Księcia Litwy – Kazimierza – prawa miejskie magdeburskie. Od tego czasu posiada herb: jeleni św. Huberta z krzyżem między rogami.

² Akty pisane są w dwu językach: rosyjskim i polskim.

dzonych, *Księga ochrzczonych*), prowadzone przez kolejnych proboszczów parafii³.

Do analizy materiału antroponimicznego wykorzystano metodę dokumentacyjno-statystyczną, która pozwoliła m.in. na pokazanie frekwencji poszczególnych imion w każdym z wyróżnionych przedziałów czasowych. W ten sposób zwrócono uwagę na przeobrażenia zwyczajowe w systemie imienniczym, wskazano imiona modne w poszczególnych okresach, także imiona rzadkie, dzisiaj wręcz zapomniane albo z kolei imiona zupełnie nowe, wcześniej w polszczyźnie nieużywane, czy wreszcie imiona, które wracają „do łask” po wielu, wielu latach zapomnienia. W części końcowej artykułu przedstawiono wnioski wynikające z porównania nazewnictwa grodzieńskiego z ogólnopolskim materiałem imienniczym oraz materiałem z terenu województwa podlaskiego.

Zebrany materiał zestawiono w dwóch odrębnych tabelach obejmujących uporządkowane alfabetycznie imiona żeńskie oraz imiona męskie. W obrębie tabel wyróżniono kolumny wskazujące liczbę nadań żeńskich w poszczególnych latach (tabela nr 1; kolumny: 1.1, 1.3 i 1.5) oraz liczbę nadań męskich (tabela nr 2; kolumny 2.1, 2.3 i 2.5). Kolumny 1.2, 1.4 i 1.6 oraz 2.2, 2.4 i 2.6 wskazują odpowiednio pozycję imienia żeńskiego bądź męskiego na liście frekwencyjnej⁴ w analizowanym okresie. Kolumny 1.7 i 1.8 oraz 2.7 i 2.8 przedstawiają zbiorcze rankingi imion żeńskich i męskich na podstawie liczby nadań we wszystkich badanych latach oraz wynikającą z liczby nadań pozycję rankingową imienia, a w odniesieniu do imion zajmujących 30 pierwszych pozycji – również informację o udziale

³ Parafia pw. Matki Bożej Anielskiej w Grodnie jest niewielką, franciszkańską parafią należącą do Diecezji Grodzieńskiej, położoną nad lewym brzegu Niemna. Erygowano ją w 1744 r. w czasie pasterskiej wizyty biskupa pomocniczego wileńskiego, Józefa Puzyny. Jeszcze roku 2008 liczyła około czternastu tysięcy wiernych z Grodna oraz szesnastu okolicznych miejscowości, dziś – w wyniku administracyjnego podziału – należy do niej ok. 2500 wiernych. Posługę duszpasterską sprawuje trzech kapłanów.

Dzieje parafii w ciągu wielu wieków jej istnienia były burzliwe. Wzniesiony w latach 1635–1636 drewniany kościółek, został spalony podczas wojny polsko-szwedzkiej. W latach siedemdziesiątych XVII w. na zgliszczach wzniesiono świątynię murowaną, którą w następnych stuleciach wielokrotnie rozbudowywano i modernizowano. Ponieważ celem niniejszego artykułu jest analiza tendencji imienniczych w parafii, kwestie te nie będą tu szczegółowo poruszane. Trzeba jednak zauważyć, że dziś jest to jeden z piękniejszych zabytków Grodna, przede wszystkim ze względu na cenny wystrój oraz piękną bryłę. Szerzej na ten temat Makarczyk 2000, 281–285.

⁴ Terminu *imię* używamy w pracy w znaczeniu ‘nazwy własnej służącej do wyróżnieniu jednej konkretnej jednostki; osobistego, nierodowego miana człowieka, używanego obok nazwiska’.

TABELA 1. Imiona żeńskie w parafii franciszkańskiej w Grodnie w trzech badanych okresach

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	Liczba nadań w latach 1950–1955 (kolumna nr 1.1)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 1.2)	Liczba nadań w latach 1975–1980 (kolumna nr 1.3)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 1.4)	Liczba nadań w latach 1995–2000 (kolumna nr 1.5)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 1.6)	Łączna liczba nadań w trzech badanych okresach (kolumna nr 1.7)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 1.8)	Udział procentowy 30 najpopularniejszych imion w ogólnej liczbie nadań w trzech badanych okresach (kolumna nr 1.9)
1.	Agata	–	–	–	–	1	26	1	37	
2.	Agnieszka	–	–	–	–	4	23	4	34	
3.	Aleksandra	1	18	1	20	20	11	21	19	1,31%
4.	Alesia// Alesja	–	–	–	–	6	21	6	32	
5.	Alfreda	4	15	–	–	–	–	4	34	
6.	Alia	–	–	1	20	–	–	1	37	
7.	Alicja	14	9	1	20	1	26	16	24	1,00%
8.	Alina	–	–	6	15	11	17	17	23	1,06%
9.	Almira	–	–	1	20	1	26	1	37	
10.	Alona	–	–	1	20	3	24	4	34	
11.	Ałła	–	–	15	10	–	–	16	24	1,00%
12.	Anastasija// Anastazja	–	–	1	20	80	1	81	3	5,02%
13.	Angielika// Anżelika	–	–	1	20	10	18	11	27	
14.	Angielina	–	–	1	20	2	25	3	35	
15.	Aniela	1	18	–	–	–	–	1	37	7,44%
16.	Anna	9	11	44	3	67	2	120	1	
17.	Antonina	–	–	–	–	2	25	2	36	
18.	Anżela	–	–	4	17	–	–	4	34	
19.	Barbara	2	17	1	20	–	–	3	35	
20.	Beata	–	–	–	–	2	25	2	36	
21.	Bożena	1	–	1	20	7	20	9	29	
22.	Czesława	9	11	–	–	–	–	9	29	
23.	Danuta	14	9	4	17	1	26	19	21	1,19%
24.	Daria	–	–	–	–	8	19	8	30	
25.	Diana	–	–	–	–	27	8	27	16	1,69%
26.	Elena	–	–	–	–	2	25	2	36	
27.	Eleonora	–	–	–	–	2	25	2	36	

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 1.1	kolumna nr 1.2	kolumna nr 1.3	kolumna nr 1.4	kolumna nr 1.5	kolumna nr 1.6	kolumna nr 1.7	kolumna nr 1.8	kolumna nr 1.9
28.	Eliza	-	-	-	-	1	26	1	37	
29.	Elżbieta	-	-	-	-	1	26	1	37	
30.	Ellina	-	-	-	-	1	26	1	37	
31.	Elwira	1	18	-	-	-	-	1	37	
32.	Elżbieta	1	18	-	-	13	15	14	25	
33.	Ella	-	-	1	20	-	-	1	37	
34.	Eryka	-	-	-	-	1	26	1	37	
35.	Eugenia	3	16	-	-	6	21	9	29	
36.	Ewelina	-	-	-	-	2	25	2	36	
37.	Fryderyka	1	18	-	-	-	-	1	37	
38.	Galina	-	-	5	16	-	-	5	33	
39.	Genowefa	3	16	-	-	-	-	3	35	
40.	Grażyna	-	-	5	16	5	22	10	28	
41.	Halina	34	1	5	16	-	-	39	11	2,45%
42.	Helena	18	5	43	4	18	12	79	4	4,96%
43.	Henryka	2	17	-	-	-	-	2	36	
44.	Honorata	1	18	-	-	-	-	1	37	
45.	Ikatierina	-	-	-	-	3	24	3	35	
46.	Ilona	-	-	1	20	7	20	8	30	
47.	Inessa	-	-	-	-	1	26	1	37	
48.	Inga	-	-	-	-	2	25	2	36	
49.	Inna	-	-	5	16	7	20	12	26	6,72%
50.	Irena	22	3	70	1	15	13	107	2	
51.	Iwona	-	-	-	-	2	25	2	36	
52.	Jadwiga	19	4	1	20	-	-	20	20	1,25%
53.	Jana	-	-	-	-	7	20	7	31	
54.	Janina	15	8	3	18	3	24	21	19	1,31%
55.	Jelena	-	-	36	5	2	25	38	12	2,38%
56.	Jolanta	-	-	-	-	1	26	1	37	
57.	Józefa	4	15	-	-	-	-	4	34	
58.	Julia	-	-	11	12	28	7	39	11	2,45%
59.	Juliana//Julianna	-	-	-	-	6	21	6	32	

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 1.1	kolumna nr 1.2	kolumna nr 1.3	kolumna nr 1.4	kolumna nr 1.5	kolumna nr 1.6	kolumna nr 1.7	kolumna nr 1.8	kolumna nr 1.9
60.	Julita	-	-	-	-	2	25	2	36	
61.	Justyna	-	-	-	-	3	24	3	35	
62.	Kamila	-	-	-	-	1	26	1	37	
63.	Karina	-	-	-	-	12	16	12	26	
64.	Karolina	-	-	-	-	14	14	14	25	
65.	Katarzyna	-	-	-	-	46	4	46	10	2,89%
66.	Kazimiera	1	18	-	-	-	-	1	37	
67.	Klara	1	18	-	-	-	-	1	37	
68.	Kornela	-	-	-	-	1	-	1	37	
69.	Krystyna	7	12	1	20	22	10	30	13	1,88%
70.	Ksenia//Ksienia	-	-	-	-	6	21	6	32	
71.	Laura	-	-	-	-	1	26	1	37	
72.	Leokadia	7	12	-	-	-	-	7	31	
73.	Leonarda	1	18	-	-	-	-	1	37	
74.	Lidia	-	-	-	-	1	26	1	37	
75.	Ligia	1	18	-	-	-	-	1	37	
76.	Lila//Lilia	17	6	5	16	-	-	22	18	1,38%
77.	Lizawieta	-	-	-	-	2	25	2	36	
78.	Lolita	-	-	-	-	1	26	1	37	
79.	Lucjana	-	-	1	20	-	-	1	37	
80.	Lucyna	10	10	5	16	1	26	16	24	1,00%
81.	Ludmiła	16	7	10	13	2	25	28	15	1,75%
82.	Łarysa	-	-	1	20	-	-	1	37	
83.	Łucja	7	12	1	20	-	-	7	31	
84.	Malika	-	-	-	-	1	26	1	37	
85.	Małgorzata	-	-	-	-	10	18	10	28	
86.	Margarita//Margaryta	-	-	-	-	3	24	3	35	
87.	Maria	19	4	9	14	20	11	48	9	3,01%
88.	Marianna	1	18	1	20	1	26	3	35	
89.	Marina//Maryna	-	-	18	8	5	22	23	17	1,44%
90.	Marta	-	-	-	-	8	19	8	30	
91.	Milena	-	-	-	-	1	26	1	37	

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 1.1	kolumna nr 1.2	kolumna nr 1.3	kolumna nr 1.4	kolumna nr 1.5	kolumna nr 1.6	kolumna nr 1.7	kolumna nr 1.8	kolumna nr 1.9
92.	Mirosława	1	18	–	–	–	–	1	37	
93.	Monika	1	18	–	–	1	26	2	36	
94.	Nadzieja	–	–	1	20	2	25	3	35	
95.	Nadziejda	–	–	–	–	1	26	1	37	
96.	Natalia	1	18	60	2	10	18	71	5	4,46%
97.	Nelli	–	–	2	19	–	–	2	36	
98.	Olga	–	–	25	7	30	6	55	7	3,45%
99.	Oksana	–	–	14	11	4	23	18	22	1,13%
100.	Oliwia	–	–	–	–	1	26	1	37	
101.	Paulina	–	–	–	–	1	26	1	37	
102.	Pelagia	1	18	–	–	–	–	1	37	
103.	Polina	–	–	–	–	2	25	2	36	
104.	Regina	2	17	–	–	1	26	3	35	
105.	Renata	–	–	–	–	8	19	8	30	
106.	Romualda	2	17	–	–	–	–	2	36	
107.	Rozalia	1	18	–	–	–	–	1	37	
108.	Saida	–	–	–	–	1	26	1	37	
109.	Stanisława	1	18	1	20	1	26	3	35	
110.	Stefanida	1	18	–	–	–	–	1	37	
111.	Swietłana	–	–	16	9	–	–	16	24	1,00%
112.	Śnieżana	–	–	4	17	3	24	7	31	
113.	Tacjana//Tatiana	1	18	31	6	25	9	57	6	3,58%
114.	Teresa	28	2	–	–	1	26	29	14	1,82%
115.	Urszula	–	–	–	–	1	26	1	37	
116.	Wacława	5	14	–	–	–	–	5	33	
117.	Walentyna	6	13	2	19	3	24	11	27	
118.	Waleria	–	–	–	–	8	19	8	30	
119.	Wanda	6	13	1	20	–	–	7	3	
120.	Weronika	4	15	4	17	44	5	52	8	3,26%
121.	Wiesława//Wisława	2	17	–	–	–	–	2	36	
122.	Wiktoria	–	–	5	16	47	3	52	8	3,26%
123.	Wioletta	–	–	–	–	12	16	12	26	

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 1.1	kolumna nr 1.2	kolumna nr 1.3	kolumna nr 1.4	kolumna nr 1.5	kolumna nr 1.6	kolumna nr 1.7	kolumna nr 1.8	kolumna nr 1.9
124.	Włodzimierza	–	–	–	–	1	26	1	37	
125.	Zofia	3	16	–	–	4	23	7	31	
126.	Zuzanna	–	–	1	20	–	–	1	37	
128.	Żanna	–	–	9	14	–	–	9	29	

procentowym imienia w systemie nominacyjnym parafii (w odniesieniu do imion żeńskich – kolumna 1.9; w odniesieniu do imion męskich – kolumna 2.9).

W latach wybranych do badań zostało zarejestrowanych w parafii 3317 narodzin (1611 dziewczynek i 1706 chłopców). Dzieciom tym nadano 239 różnych imion. Już wstępny ogląd materiału wskazuje, że na nominacje w grodzieńskiej parafii duży wpływ mają ścierające się dwie główne tendencje: z jednej strony polskie korzenie rodziców, z drugiej zaś rosyjskojęzyczne środowisko kulturowe. Ważne są również szersze usytuowania kulturowo-polityczne: wpływy religijne, gospodarcze, literackie czy kultura masowa.

W latach 1950–1955 ochrzczono w parafii 333 dziewczynki, którym nadano 51 różnych imion (kolumna 1.1). Dominują w badanym materiale imiona słowiańskie bądź chrześcijańskie, choć zdarzają się też imiona biblijne, a także zapożyczenia z kultury zachodnioeuropejskiej. Najpopularniejszym imieniem żeńskim okazało się imię *Halina*⁵, nadano je aż 34 razy, co stanowi 10,27% wszystkich nominacji w tym okresie. Kolejne miejsca zajęły: *Irena* (9,66% nadań), *Teresa* (8,40% nadań), *Jadwiga* i *Maria* (5,7% nadań), *Helena* (5,4% nadań), *Lilia* (5,1% nadań), *Ludmiła* (4,8% nadań), *Janina* (4,5% nadań), *Alicja* i *Danuta* (4,2% nadań). Stosunkowo popularne okazały się też imiona zajmujące miejsca w drugiej

⁵ Wysoka pozycja imienia *Halina* na liście rankingowej na pewno zasługuje na szczególną uwagę. Imię to bowiem w Polsce nie należy do najpopularniejszych. *Słownik imion* notuje je na 42 pozycji [Grzenia 2004: 344]. W kilku parafiach województwa podlaskiego w badanym okresie ma ono zaledwie od kilku do kilkunastu zaświadczeń przy znacznie większej liczbie chrztów [Mierzwiński 2006; Kalata 2009; Baranowska 2012].

dziesiątce (*Lucyna, Anna*⁶, *Czesława, Krystyna, Leokadia, Łucja, Walentyna, Wanda, Wacława*). W pewnym sensie zaskakujące mogą wydawać dysproporcje w popularności poszczególnych imion. 12 imion zajmujących 10 pierwszych pozycji na liście rankingowej przyjęło aż 60,6% dziewczynek, a udział imion z pierwszej dwudziestki stanowi 84,62% wszystkich nadań żeńskich w tym okresie. 25 imion miało tylko jedno- bądź co najwyżej dwa zaświadczenia, co stanowi zaledwie 9% wszystkich nadań w tym pięcioleciu⁷.

W kolejnym okresie (w latach 1975–1980) w parafii ochrzczono 495 dziewczynek. Nadano im 50 różnych imion (kolumna nr 1.3). Najpopularniejszymi imionami okazały się: *Irena* (14,14% liczby wszystkich nadań), *Natalia* (12,12% nadań), *Anna* (8,88% nadań), *Helena* (8,68% nadań), *Jelena* (7,27% nadań), *Tatiana* (6,26% nadań), *Olga* (5,05% nadań), *Marina* (3,63% nadań), *Swietłana* (3,23% nadań), *Ałła* (3,03% nadań). Stanowią one 72,3% wszystkich nadań w tym okresie. Pozostałe imiona mają zdecydowanie mniejszy udział w systemie nazewniczym. Aż 22 imiona (spośród 50) mają tylko jedno zaświadczenie, a liczba ich nosicielek stanowi zaledwie 4,84% wszystkich ochrzczonych w tym pięcioleciu. Dominują imiona chrześcijańskie, a imiona pochodzenia słowiańskiego stanowią znikomy procent.

W porównaniu z okresem poprzednim nastąpiły zmiany w rankingu imion. W pierwszej dziesiątce utrzymały się tylko dwa imiona: *Irena* (przesunęła się z 3 na 1 miejsce), a *Helena* (z 5 na 4 miejsce). W stosunku do poprzedniego okresu znacznie zwiększyły swą popularność *Natalia, Anna, Helena, Tatiana* i *Swietłana*. Z kolei zajmujące wysoką pozycję w latach 1950–1955 imiona takie, jak: *Alicja, Jadwiga, Janina, Lilia, Ludmiła, Ludmiła, Maria*, przede wszystkim zaś *Halina* znalazły się w drugiej, a nawet trzeciej i czwartej dziesiątce. Cztery imiona (*Jelena, Olga, Maria, Ałła*) zostały odnotowane po raz pierwszy.

W latach 1995–2000 ochrzczono w parafii aż 783 dziewczynki, którym nadano 92 różne imiona (kolumna nr 1.5) o bardzo zróżnicowanej frekwencji. Tym razem najpopularniejszym imieniem okazało się imię

⁶ Zwraca jedynie uwagę – na tle badań prowadzonych w Polsce – stosunkowo niska pozycja imienia *Anna*.

⁷ Większość z tych imion ma niską frekwencję również na terenach polskich [Grzenia 2004]. Niektóre w tym czasie są zupełnie nieznane, nawet na terenie graniczącej z Białorusią Białostoczczyzny, jak choćby: *Ligia, Swietłana, Stefanida, Tacjana* [Mierzwiński 2006; Kalata 2009; Baranowska 2012].

Anastazja (10,21% liczby wszystkich nadań). Dość zaskakujące wydawać się może jednak przede wszystkim to, że już wśród imion zajmujących 10 pierwszych pozycji rankingowych dają się zauważyć wyraźne dysproporcje frekwencyjne⁸. Tuż za *Anastazją* znalazły się: *Anna* (8,55% nadań), *Wiktoria* (6% nadań), *Katarzyna* (5,87% nadań), *Weronika* (5,61% nadań), *Olga* (3,83% nadań), *Julia* (3,57% nadań), *Diana* (3,44% nadań), *Tatiana* (3,19% nadań), *Krystyna* (2,8% nadań). Zdecydowanie większa niż wcześniej liczba imion wykorzystanych do nominacji sprawia, że najpopularniejsze imiona nie stanowią już – jak obserwowaliśmy to w poprzednich okresach – zdecydowanej większości w żeńskim systemie nominacyjnym badanego pięciolecia⁹. Wyraźnie zarysowuje się tendencja rodziców do nadawania swoim córkom imion rzadkich, wyróżniających je z otoczenia¹⁰. Stąd zapewne aż 49 imion pojawiło się tylko raz, bądź – co najwyżej – dwukrotnie.

W nominacji żeńskiej – w porównaniu z poprzednim okresem – nastąpiły pewne przesunięcia. Tylko dwa imiona zajmują podobną pozycję w rankingu najpopularniejszych *Anna* (2 miejsce, poprzednio 3) i *Olga* (6 miejsce, poprzednio 7). Wszystkie imiona z pierwszej dziesiątki poprzedniego okresu „spadły” teraz na niższe pozycje: *Tatiana* (z 6 na 9) miejsce, *Irena* (z 1 na 13), *Natalia* (z 2 na 18), *Helena* (z 4 na 12), *Jelena* (z 5 na 25), *Marina* (z 8 na 22), *Ałła* (z 10 na 26). *Swietłana* nie wystąpiła w ogóle. Pojawiło się natomiast – choć co prawda w jednostkowych nadaaniach – prawie 30 imion dotąd w parafii w ogóle nieznanym. Należą do nich: *Alesia*, *Almira*, *Anastazja*, *Daria*, *Diana*, *Eleonora*, *Ellina*, *Eryka*, *Inessa*, *Inga*, *Iwona*, *Juliana*, *Julita*, *Justyna*, *Kamila*, *Ksenia*, *Laura*, *Lizawieta*, *Lolita*, *Malika*, *Małgorzata*, *Nadzieźda*, *Renata*, *Saida*, *Urszula*, *Wioletta*, *Włodzimierza*.

⁸ *Anastazja* ma aż 80 nadań, a zajmujące w tym samym czasie 10 pozycję imię *Krystyna* – zaledwie 20.

⁹ Łącznie stanowią one zaledwie 16,85% wszystkich nadań w tym okresie.

¹⁰ Spośród 92 imion, zarejestrowanych w tym okresie, tylko dwa są pochodzenia słowiańskiego: *Bożena* i *Stanisława*, pozostałe to imiona starochrześcijańskie, biblijne, imiona świeckie czy zapożyczone z tradycji literackiej. Oryginalne – ze względu na małą liczbę nadań – wydają się zapożyczenia, np.: angielskie (*Eliza*), francuskie (*Angielika*, *Karolina*), greckie (*Ksenia*), hiszpańskie (*Inessa*), łacińskie (*Beata*, *Justyna*, *Kornelia*, *Margarita*, *Oliwia*), germańskie (*Inga*), rzymskie (*Kamila*), skandynawskie (*Eryka*), węgierskie (*Ilona*), włoskie (*Wioletta*), czy wreszcie tajemniczo brzmiące imiona o niejasnym pochodzeniu bądź podwójnej motywacji (*Almira*, *Daria*, *Malika*, *Saida*, *Syryca*, *Zalesia*). Więcej rodziców decyduje się też na wybór imion mocno zakorzenionych w tradycji rosyjskojęzycznej (*Alona*, *Ikatierrina*, *Lizawieta*, *Nadzieźda*).

TABELA 2. Imiona męskie w parafii franciszkańskiej w Grodnie w trzech badanych okresach

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	Liczba nadań w latach 1950–1955 (kolumna nr 2.1)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 2.2)	Liczba nadań w latach 1975–1980 (kolumna nr 2.3)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 2.4)	Liczba nadań w latach 1995–2000 (kolumna nr 2.5)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 2.6)	Łączna liczba nadań w trzech badanych okresach (kolumna nr 2.7)	Miejsce na liście rankingowej (kolumna nr 2.8)	Udział procentowy 30 najpopularniejszych imion w ogólnej liczbie nadań w trzech badanych okresach (kolumna nr 2.9)
1.	Aleksander//Aleksandr	1	19	47	2	77	2	125	2	7,32%
2.	Aleksy	1	19	2	19	24	8	27	13	1,58%
3.	Alfred	4	16	1	20	–	–	5	31	
4.	Ałojzy	1	19	–	–	–	–	1	35	
5.	Anatol	3	17	6	15	–	–	9	27	0,52%
6.	Andrzej	10	11	87	1	64	3	161	1	9,43%
7.	Antoni	8	12	2	19	16	11	26	14	1,52%
8.	Arciom//Artiom	–	–	–	–	17	10	17	20	0,99%
9.	Artur	–	–	–	–	20	9	20	18	1,17%
10.	Bogdan	2	18	–	–	–	–	2	34	
11.	Bolesław	1	19	–	–	–	–	1	35	
12.	Borys	–	–	–	–	1	24	1	35	
13.	Bruno	–	–	–	–	1	24	1	35	
14.	Cichon	–	–	–	–	1	24	1	35	
15.	Cyryl	–	–	–	–	1	24	1	35	
16.	Czesław	13	8	2	19	1	24	16	21	0,93%
17.	Daniel	–	–	1	20	12	14	13	23	0,76%
18.	Denis	–	–	2	19	16	11	18	19	1,05%
19.	Dmitrij//Dmitry	–	–	14	9	60	4	74	5	4,33%
20.	Dmitriusz	–	–	–	–	4	21	4	32	
21.	Dominik	–	–	–	–	1	24	1	35	
22.	Edgar	–	–	–	–	3	22	3	33	
23.	Edward	7	13	4	17	16	11	27	13	1,58%
24.	Egor	–	–	–	–	1	24	1	35	
25.	Eldar	–	–	–	–	1	24	1	35	
26.	Eliasz	–	–	–	–	2	23	2	34	
27.	Ernest	–	–	–	–	4	21	4	32	

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 2.1	kolumna nr 2.2	kolumna nr 2.3	kolumna nr 2.4	kolumna nr 2.5	kolumna nr 2.6	kolumna nr 2.7	kolumna nr 2.8	kolumna nr 2.9
28.	Eugeniusz	12	9	5	16	52	6	69	7	4,04%
29.	Feliks	1	19	-	-	-	-	1	35	
30.	Filip	-	-	-	-	1	24	1	35	
31.	Franciszek	6	14	-	-	-	-	6	30	0,35%
32.	Fryderyk//Frydryk	2	18	-	-	-	-	2	34	
33.	Genadiusz//Gienadiusz	-	-	20	8	-	-	20	18	1,17%
34.	Gienadij	-	-	-	-	1	24	1	35	
35.	Gieorg	-	-	1	20	-	-	1	35	
36.	Grzegorz	-	-	-	-	2	23	2	34	
37.	Henryk	11	10	2	19	1	24	14	22	0,82%
38.	Herman	-	-	-	-	1	24	1	35	
39.	Ignacy	1	19	-	-	2	23	3	33	
40.	Igor	-	-	7	14	11	15	18	19	1,05%
41.	Ilia	-	-	-	-	2	23	2	34	
42.	Ireneusz	1	19	-	-	-	-	1	35	
43.	Iwan	-	-	3	18	-	-	3	33	
44.	Jacek	1	19	-	-	-	-	1	35	
45.	Jan	46	1	13	10	9	16	68	8	3,98%
46.	Janusz	5	15	-	-	1	24	6	30	0,35%
47.	Jarosław	1	-	-	-	11	15	12	24	0,70%
48.	Jerzy	38	2	4	17	14	13	56	10	3,28%
49.	Józef	16	6	1	20	1	24	18	19	1,05%
50.	Jury	-	-	44	4	-	-	44	11	2,57%
51.	Karol	-	-	-	-	1	24	1	35	
52.	Kazimierz	20	4	2	19	1	24	23	16	1,34%
53.	Kirył	-	-	-	-	2	23	2	34	
54.	Klemens	1	19	-	-	-	-	1	35	
55.	Konstanty//Konstantyn	-	-	2	19	5	20	7	29	
56.	Krzysztof	1	19	-	-	-	-	1	35	
57.	Leonard	8	12	1	20	2	23	11	25	0,64%
58.	Leonid	-	-	1	20	-	-	1	35	
59.	Leszek	-	-	1	20	1	24	2	34	

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 2.1	kolumna nr 2.2	kolumna nr 2.3	kolumna nr 2.4	kolumna nr 2.5	kolumna nr 2.6	kolumna nr 2.7	kolumna nr 2.8	kolumna nr 2.9
60.	Lucjan	2	18	–	–	–	–	2	34	
61.	Maksim//Maksym	–	–	–	–	20	9	20	18	1,17%
62.	Maksymilian	–	–	–	–	7	18	7	29	0,41%
63.	Marcin	–	–	–	–	8	17	8	28	0,46%
64.	Marek//Mark	–	–	2	19	14	13	16	21	0,93%
65.	Marian	1	19	1	20	1	–	3	33	
66.	Michał	1	19	3	18	8	17	12	24	0,70%
67.	Mieczysław	14	7	–	–	–	–	14	22	0,82%
68.	Mikołaj	1	19	1	20	–	–	2	34	
69.	Mirosław	2	18	2	19	2	23	6	30	0,35%
70.	Nikita	–	–	–	–	6	19	6	30	0,35%
71.	Oleg	–	–	10	12	11	15	21	17	1,23%
72.	Oskar	–	–	1	–	–	–	1	35	
73.	Paweł	4	16	22	7	59	5	85	4	4,98%
74.	Piotr	3	17	8	13	1	24	12	24	0,70%
75.	Radosław	–	–	–	–	1	24	1	35	
76.	Radziwon	–	–	–	–	1	24	1	35	
77.	Renat	–	–	–	–	1	24	1	35	
78.	Roman	2	18	1	20	15	12	18	19	1,05%
79.	Romuald	5	15	–	–	3	22	8	28	0,46%
80.	Ronald	–	–	–	–	1	24	1	35	
81.	Ruslan	–	–	5	16	2	23	7	29	0,41%
82.	Ryszard	12	9	–	–	–	–	12	24	0,70%
83.	Sawieli	–	–	–	–	1	24	1	35	
84.	Sebastian	–	–	–	–	1	24	1	35	
85.	Sergiusz	–	–	12	11	17	10	29	12	1,69%
86.	Sławomir	1	19	3	18	–	–	4	32	
87.	Stanisław	19	5	5	16	1	24	25	15	1,46%
88.	Tadeusz	16	6	–	–	–	–	16	21	0,93%
89.	Tomasz	1	19	–	–	–	–	1	35	
90.	Wacław	5	15	–	–	1	24	6	30	0,35%
91.	Wadim//Wadzim	–	–	3	18	17	10	20	18	1,17%

Lp.	Imiona (w układzie alfabetycznym)	kolumna nr 2.1	kolumna nr 2.2	kolumna nr 2.3	kolumna nr 2.4	kolumna nr 2.5	kolumna nr 2.6	kolumna nr 2.7	kolumna nr 2.8	kolumna nr 2.9
92.	Waldemar	4	16	1	20	1	24	6	30	0,35%
93.	Walentyn	6	14	2	19	6	19	14	22	0,82%
94.	Walerian	10	11	–	–	–	–	10	26	0,58%
95.	Walery	–	–	23	6	4	21	27	13	1,58%
96.	Wasył	1	19	1	20	1	24	3	33	
97.	Wiaczesław	4	16	8	13	5	20	17	20	0,99%
98.	Wieimir	–	–	–	–	1	24	1	35	
99.	Wiesław	1	19	–	–	–	–	1	35	
100.	Wiktor	24	3	33	5	7	18	64	9	3,75%
101.	Witalij//Witalis	–	–	46	3	27	7	73	6	4,27%
102.	Witold	12	9	1	20	–	–	13	23	0,76%
103.	Władimir//Władzimir	–	–	1	20	3	22	4	32	
104.	Władysław	8	12	3	18	94	1	105	3	6,15%
105.	Włodzimierz	4	16	10	12	6	19	20	18	1,17%
106.	Wojciech	–	–	–	–	1	24	1	35	
107.	Zachar	–	–	–	–	1	24	1	35	
108.	Zbigniew	6	14	–	–	1	24	7	29	0,41%
109.	Zdzisław	7	13	–	–	–	–	7	29	0,41%
110.	Zenon	1	19	–	–	–	–	1	35	
111.	Zygmunt	3	17	–	–	–	–	3	33	

W latach 1950–1955 ochrzczono 403 chłopców, którzy otrzymali 59 różnych imion. Ranking imion męskich w tym okresie przedstawiają kolumny nr 2.1 i 2.2 w tabeli 2. Najpopularniejsze okazało się imię *Jan*; nadano je aż 46 razy (11,46% wszystkich nadań). Kolejne miejsca zajęli: *Jerzy* (9,42% nadań), *Wiktor* (5,95%), *Kazimierz* (4,96%), *Stanisław* (4,71%), *Józef* i *Tadeusz* (3,97%), *Mieczysław* (3,47%), *Czesław* (3,22%) i *Eugeniusz* (2,97%), co łącznie stanowi 54,1% wszystkich nadań. Analiza listy rankingowej wyraźnie pokazuje – podobnie jak obserwowaliśmy to w nominacjach żeńskich – że rozbieżności w zakresie popularności poszczególnych imion są istotne. W badanym okresie aż 25 imion ma jedno- lub dwukrotne zaświadczenia, a liczba nosicieli tych imion sta-

nowi zaledwie 7,44% wszystkich chłopców ochrzczonych w omawianym okresie.

W latach 1975–1980 w parafii ochrzczono 483 chłopców. Nadano im 52 różne imiona (kolumny nr 2.3 i 2.4). Najpopularniejszymi imionami okazały się: *Andrzej* (nadano je 87 razy, co stanowi 18,01% wszystkich nadań), *Aleksander*//*Aleksandr* (9,73% nadań), *Witalis* (9,52%), *Jury* (9,1%), *Wiktor* (6,83%), *Walery* (4,76%), *Paweł* (4,55%), *Genadiusz*//*Gienadiusz* (4,14%), *Dmitry* (2,89%) i *Jan* (2,69%). Frekwencja imion zajmujących 10 pierwszych miejsc na liście rankingowej jest na tyle duża, że nominacje objęły aż 72,22% wszystkich ochrzczonych w tym okresie chłopców. Z kolei aż 25 imionami o jedno- lub dwukrotnych zaświadczeniach objęto zaledwie 7,24% nowo narodzonych.

W porównaniu z okresem poprzednim można dostrzec drobne zmiany w modzie imienniczej. W pierwszej dziesiątce pozostają: *Stanisław* (ciągle na 5 miejscu) oraz *Wiktor* i *Jan* (choć nieco niżej na liście rankingowej niż w poprzednim okresie). *Czesław*, *Eugeniusz*, *Jerzy*, *Józef* oraz *Kazimierz* tracą swą wysoką pozycję wśród 10 najpopularniejszych imion i spadają do drugiej, trzeciej bądź nawet czwartej i piątej dziesiątki. *Andrzej* z kolei z kolei awansuje z 11 miejsca na 1, *Aleksander* – z 19 na 2, *Paweł* – z 16 na 7.

Pojawiają się również i to na wysokich miejscach imiona dotąd nierejestrowane: *Witalis* (na 3), *Jury* (na 4), *Walery* (na 6), *Genadiusz*//*Gienadiusz* (na 20), *Walery* (23).

W latach 1995–2000 ochrzczono w parafii aż 821 chłopców, którym nadano 80 różnych imion (kolumny 2.6 i 2.7). Tym razem najpopularniejsze okazało się imię *Władysław* (nadano je 94 razy, co stanowi 11,44% wszystkich nadań). Różnice frekwencji pomiędzy imionami w pierwszej dziesiątce były jednak niewielkie. Kolejne miejsca zajęli: *Aleksander* (9,37% nadań), *Andrzej* (7,79%), *Dmitry* (7,3%), *Paweł* (7,18%), *Eugeniusz* (6,33%), *Witalis* (3,28%), *Aleksiej* (2,92%), *Artur* i *Maksym*//*Maksim* (po 2,07%). Łącznie stanowią one 62,54% wszystkich nadań w tym okresie. Pierwsze 22 imiona z listy rankingowej stanowią 83,30% całkowitej liczby nadań w tym okresie. Inne zostały nadane mniej niż 10 razy, z czego aż 41 imion wystąpiło tylko raz, bądź co najwyżej dwa razy, a przyjęło je zaledwie 4,99% ochrzczonych.

W porównaniu z poprzednim okresem nastąpiły dość istotne transformacje. W pierwszej dziesiątce utrzymały się tylko cztery imiona: *Aleksander* (nadal na 2 miejscu), *Andrzej* (spadek z 1 na 3), *Paweł* (awans

z 7 na 5), *Witalis* (spadek z 3 na 7). Znacznie straciły na popularności imiona: *Wiktor* (spadek z 5 na 18), *Walery* (spadek z 6 na 21), *Jan* (z 10 na 16).

Więcej rodziców niż w latach 1950–1955 oraz 1975–1980 zdecydowało się na nadanie synom imion oryginalnych, obco brzmiących, niekiedy przejętych z kultur pozaeuropejskich (np.: *Egor, Eldar, Renat, Ronald, Sawieli*), albo z kolei – rzadkich w grodzieńskim otoczeniu, choć dobrze znanych użytkownikom polszczyzny (np.: *Bruno, Dominik, Filip, Jacek, Krzysztof*).

Zwraca też uwagę odżywiająca moda na imiona chrześcijańskie i słowiańskie dwuczłonowe. Zaskakiwać może na pewno najwyższa na liście rankingowej pozycja imienia *Władysław*, które w materiałach polskich aż taką popularnością nie wykazuje się.

PODSUMOWANIE

Analizując poszczególne zestawienia rankingowe, można dostrzec dość szczególną prawidłowość. Właściwie tylko kilkanaście imion – z tego licznego, bo liczącego 239 nazw własnych, zestawu – należy uznać za popularne¹¹. Stopniowo też odchodzą w zapomnienie imiona o tradycji słowiańskiej i chrześcijańskiej, a powoli przybywa imion okazjonalnych, o szczątkowej wręcz pozycji rankingowej. W parafii pw. Matki Anielskiej w Grodnie – podobnie jak w imiennictwie polskim – podstawowy kanon stanowią imiona:

- starochrześcijańskie¹²: *Aleksander, Aleksy, Jerzy, Krzysztof, Marcin, Walenty; Anastazja, Barbara, Helena, Katarzyna, Krystyna, Urszula* itp.;
- biblijne: *Jan, Józef, Daniel, Elias, Marek, Paweł, Piotr; Anna, Elżbieta, Magdalena, Maria, Marta, Zuzanna*¹³ itp.;
- świętych średniowiecza europejskiego: *Dominik, Franciszek, Henryk, Karol, Ryszard; Jolanta* itp.;
- świętych czasów nowożytnych: *Andrzej, Marcin; Walentyna* itp.;
- zapożyczone z tradycji literackiej: *Alojzy, Alfred, Artur, Witold; Aldona, Aniela, Danuta, Diana, Grażyna, Laura, Ligia, Lilia* itp.

¹¹ Co więcej, niemal jedna trzecia nominacji ma charakter incydentalny.

¹² Por. [Malec 2001: 27–33].

¹³ W parafii grodzieńskiej brakuje tak popularnych imion biblijnych, jak: *Adam* i *Ewa*.

- zapożyczone z filmu i telewizji: *Denis, Wadzim; Ałła, Angielika, Angielina, Anżela, Lolita* itp.
- słowiańskie dwuczłonowe: *Bogdan, Czesław, Jarosław, Kazimierz, Mieczysław, Radziwon, Sławomir, Stanisław, Włodzimierz; Kazimiera, Mirosława, Stanisława, Włodzimierza* itp.

Swoistym znakiem rozpoznawczym badanego materiału są nazwy wywodzące się z tradycji wschodniosłowiańskiej¹⁴, na terenie Polski niemalże nieużywane bądź używane w szczątkowym zakresie: *Alesja, Alia, Ałła, Ełła, Galina, Jelena, Lizawietta, Ludmiła, Nadzieja, Nadzieźda, Swietłana, Śnieżana, Walentyna, Włodzimierza, Żanna; Arciom, Borys, Dmitry, Dmitriusz, Gienadij, Ilija, Iwan, Kirył, Nikita, Oleg, Rusłan, Sawieli, Sergiusz, Wasyl, Wiaczesław, Witalis, Włodzimierz, Zachar* itp.

W zasadzie bez większego trudu można wskazać stosunkowo nieliczną grupę imion, których popularność – bez względu na analizowany przedział czasowy – nie zmienia się w istotny sposób¹⁵. Jak wykazuje lektura dokumentów chrzcielnych, największą frekwencją w grodzieńskiej parafii cieszą się wśród imion męskich *Andrzej, Aleksander, Władysław, Paweł, Dmitry*, a wśród imion żeńskich – *Anna*¹⁶, *Irena, Anastazja, Helena* i *Natalia*¹⁷. Tendencje te dość wyraźnie odbiegają od tego, co w zakresie popularności poszczególnych imion obserwujemy na terenie Polski. W zasadzie tylko imię *Anna* wśród grodzieńskich wiernych cieszy się taką samą popularnością, jak w Polsce, pozostałe imiona już nie. W przejrzysty sposób powyższe spostrzeżenia unaocniają tabele nr 3 i 4, obejmujące listę 30 najpopularniejszych grodzieńskich imion.

Wśród 30 najpopularniejszych żeńskich imion grodzieńskich znalazły się takie, które w *Słowniku* J. Grzeni oraz wybranych księgach chrzcielnych z Podlasia zupełnie nie występują bądź są notowane na bardzo odległych miejscach rankingowych: *Tatiana, Jelena, Ludmiła, Marina, Lilia, Oksana, Ałła, Swietłana*. Są to imiona – może poza *Lilią* – charakterystyczne dla

¹⁴ Niewątpliwym wpływ ma na to polsko-białorusko-rosyjskie środowisko językowe, w którym egzystują mieszkańcy Grodna.

¹⁵ Wyjątkowo na tym tle rysuje się imię *Anastazja*, nieznane zupełnie w pierwszym okresie, w drugim – mające tylko jedno zaświadczenie, w trzecim zaś – przy 80 nadaniach – plasujące się na pierwszej pozycji.

¹⁶ W pierwszym badanym okresie imię to zajmowało dopiero 11 pozycję. Potem jednak jego popularność gwałtownie wzrasta, co skutkuje przesunięciem na liście rankingowej na 1 miejsce.

¹⁷ Dziewczętom nadawano imiona bardziej różnorodnie niż chłopcom. Mimo mniejszej liczby urodzeń, dziewczęta otrzymały więcej różnych imion – 128, a chłopcy tylko – 111.

TABELA 3. Imiona żeńskie w parafii grodzieńskiej na tle porównawczym

Lp.	Imię	Pozycja imienia na liście frekwencyjnej w parafii grodzieńskiej	Pozycja imienia na liście frekwencyjnej według badań J. Grzeni	Pozycja imienia na liście frekwencyjnej w trzech parafiach województwa podlaskiego ¹⁸
1.	Anna	1	1 (1) ¹⁹	2
2.	Irena	2	31 (17)	10
3.	Anastazja	3	213	99
4.	Helena	4	22	25
5.	Natalia	5	86	74
6.	Tatiana	6	325	–
7.	Olga	7	168	105
8.	Weronika	8	113	105
9.	Wiktoria		144	92
10.	Maria	9	3 (2)	24
11.	Katarzyna	10	9 (3)	7
12.	Halina	11	42	38
13.	Julia		151	31
14.	Jelena	12	–	–
15.	Krystyna	13	10	15
16.	Teresa	14	21 (12)	11
17.	Ludmiła	15	290	–
18.	Diana	16	277	108
19.	Marina//Maryna	17	–	–
20.	Lila//Lilia	18	413//392	–
21.	Aleksandra	19	49	28
22.	Janina		14 (8)	11
23.	Jadwiga	20	23	16
24.	Danuta	21	36 (19)	45
25.	Oksana	22	–	–
26.	Alina	23	121	105
27.	Alicja	24	77	37
28.	Ała		–	–
29.	Lucyna		115	62
30.	Swietłana		–	–

¹⁸ W parafii Osuchowa najpopularniejszym imieniem w wieku XX było imię *Marianna* [Kalata 2009].

¹⁹ Cyfra w nawiasie wskazuje pozycję rankingową imienia wśród 25 najpopularniejszych imion żeńskich [zob. Grzenia 2004: 347].

TABELA 4. Imiona męskie w parafii grodzieńskiej na tle porównawczym

Lp.	Imię	Pozycja imienia na liście frekwencyjnej w parafii grodzieńskiej	Pozycja imienia na liście frekwencyjnej według badań J. Grzeni	Pozycja imienia na liście frekwencyjnej w trzech parafiach województwa podlaskiego
1.	Andrzej	1	5 (3) ²⁰	3
2.	Aleksander//Aleksandr	2	116	98
3.	Władysław	3	45 (23)	56
4.	Paweł	4	19 (8)	4
5.	Dmitrij//Dmitry	5	434	–
6.	Witalis	6	530	76
7.	Eugeniusz	7	88	79
8.	Jan	8	2 (1)	2
9.	Wiktor	9	167	107
10.	Jerzy	10	25 (11)	71
11.	Jury	11	–	–
12.	Sergiusz	12	357	–
13.	Aleksy	13	317	–
14.	Edward		64	107
15.	Walery		–	107
16.	Antoni	14	80	10
17.	Stanisław	15	4 (2)	1
18.	Kazimierz	16	38	37
19.	Oleg	17	–	–
20.	Artur	18	85	29
21.	Gienadiusz//Genadiusz		–	–
22.	Maksim//Maksym		–	107
23.	Wadim//Wadzim		–	–
24.	Włodzimierz		136	107
25.	Denis	19	391	12
26.	Igor		276	106
27.	Józef		7 (5)	19
28.	Roman		63	45
29.	Arciom//Artiom	20	–	–
30.	Wiaczesław		–	–

²⁰ Cyfra w nawiasie wskazuje pozycję rankingową imienia wśród 25 najpopularniejszych imion męskich [zob. Grzenia 2004: 347].

grup rosyjsko-białoruskojęzycznych, stąd zapewne ich słaba popularność w polszczyźnie. Wysoką pozycję zarówno w Grodnie, jak w materiale polskim mają imiona: *Anna* i *Irena*.

Wśród 30 najpopularniejszych męskich imion grodzieńskich występują takie, których nie odnotowano w materiałach porównawczych bądź odnotowano na bardzo odległych miejscach rankingowych w *Słowniku* J. Grzeni oraz wybranych księgach chrzcielnych z Podlasia: *Dmitry*, *Jury*, *Sergiusz*, *Aleksy*, *Oleg*, *Gienadiusz*, *Wadim*, *Arciom*, *Wiaczesław*. Są to imiona o proveniencji wschodniosłowiańskiej, stąd zapewne ich słaba popularność w polszczyźnie. Wysoką pozycję zarówno w Grodnie, jak w materiale polskim mają imiona: *Andrzej*, *Paweł* i *Jan*.

*
* *

Na popularność imion ma wpływ zarówno tradycja z jej historyczno-kulturowymi uwarunkowaniami, zwyczaje rodzinne, jak i okresowe upodobania do pewnych zachowań i postaw, które niekiedy trudno jest w racjonalny sposób wyjaśnić. Bohater powieści J. Steinbecka tak to ujmuje: „Imiona bowiem to wielka tajemnica. Nigdy nie mogłem dojść, czy imię kształtowane jest przez dziecko, czy też dziecko przeobraża się tak, żeby pasować do imienia. Ale jednego można być pewnym: jeżeli ktoś ma przezwisko, jest to dowodem, że źle dobrano mu imię” [Steinbeck 1981: 358].

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

- Akta urodzonych od 1950 do 1956 roku.
Księga ochrzczonych – unikat 1974–1980.
Księga ochrzczonych w parafii franciszkańskiej 1995–2001.

II. LITERATURA

- Baranowska A., 2012, *Imiona chrzestne w parafii Matki Bożej Częstochowskiej i św. Kazimierza w Mońkach w latach 1920–2010*, Białystok (komputeropis pracy magisterskiej napisanej w IFP UwB).
Grzenia J., 2006, *Słownik imion*, Warszawa.

- Kalata J., 2009, *Imiona chrzestne w parafii Osuchowa w latach 1916–2008*, Białystok (komputeropis pracy magisterskiej napisanej w IFP UwB).
- Makarczyk J., 2000, *Ojcowie franciszkanie w Grodnie*, „Lignum Vitae”, 1, s. 281–285.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków.
- Mierzwiński K., 2006, *Imiona chrzestne w parafii rzymskokatolickiej Jabłonka Kościelna w powiecie Wysokie Mazowieckie*, Białystok (maszynopis pracy dyplomowej napisanej w IFP UwB).
- Steinbeck J., 1981, *Na wschód od Edenu*, Warszawa.

THE CHARACTERISTICS OF NAMING TRENDS IN THE MOTHER OF GOD OF ANGELS PARISH CHURCH IN GRODNO IN 1950–1955, 1975–1980 AND 1995–2000

Summary

The purpose of the article is the analysis of the popularity of names excerpted from Baptism Books from the Mother of God of Angels Parish Church in Grodno. The resources are based on parish certificates (*Liber Natorum*, *Birth Certificates* and *Baptisms Register*) kept by subsequent rectors of the parish.

The documentary-statistical method has been used to analyze the anthroponymic material which allowed, among others, to show the frequency of individual names in every distinct time period. This way, attention has been drawn to customary changes in the naming system, fashionable names in individual periods including rare names that are, in fact, forgotten today or, on the other hand, completely new names that have not been used in the Polish language before, and finally names coming back into “favor” after many years of oblivion.

Key words: anthroponymy, a name, naming trends, Grodno

Anetta Bogusława STRAWIŃSKA

Uniwersytet w Białymstoku

anetta.strawinska@tlen.pl

GLAMOUR – MAGIC OR MANIPULATION? A SHORT HISTORY AND DEFINITION¹

In modern informal Polish² the lexeme *glamour* has become almost as common as Anglicisms such as *super*, *ekstra* or *cool*³. The increasing popularity of the universalism⁴ is strengthened by the influence of a popular women's magazine with this title⁵, as well as the almost unbelievable

¹ The synthetic character of the text results from the editorial requirements of this work. The article is a shorter version of a presentation I delivered on 17th April 2013 at a conference in Rzeszów. The title of the conference was *Obszary polonistyki. Język – literatura – kultura*.

² The term *informal Polish* is used here in the meaning of a form of Polish which is "most frequently used, by the greatest number of people, in various situations of daily life and which consists primarily of the most basic forms and meanings, establishing the basic structures of thinking and perception of the world connected to the basic human needs in basic existential situations" ["używana najczęściej, przez największą liczbę osób, w najróżniejszych sytuacjach życiowych, zawierająca przede wszystkim zasób podstawowych form i sensów, utrwalająca elementarne struktury myślenia i percepcji świata związane z elementarnymi potrzebami człowieka w elementarnych sytuacjach egzystencjalnych" Bartmiński 2008: 116].

³ This hypothesis is confirmed by information I gathered based on interviews conducted in 2011–2013 among students of Polish Philology, Cultural Studies (1st year) and Library and Information Science (1st and 2nd year) at the University of Białystok, who described the word as "frequently or increasingly frequently used, popular, common and fashionable in the language of 20-year-olds". Modern normative sources do not include this word.

⁴ The noun *glamour* entered the world's languages in its English form and is universally recognized. It is undoubtedly one of the so called internationalisms, or "words belonging to the common vocabulary of various languages" ["wyrazów należących do wspólnego słownictwa różnych języków" [Pisarek 1992: 127], or "of international use" ["mających międzynarodowy zasięg" por. Maćkiewicz 2008: 556–559].

⁵ "Glamour" is an international monthly magazine for women, published in Poland (by *Gruner + Jahr Polska*) since April 2003. A popular actress Joanna Brodzik took part in

impact of gossip portals⁶, which make use of this lexeme as a key-word for describing various socio-cultural phenomena. In internet portals the word *glamour* is used mainly in relation to movie stars (such as Marlena Dietrich, Ava Gardner, Sophia Loren, Elizabeth Taylor or Marilyn Monroe) or fictional cultural icons (James Bond, Barbie doll). The analysed word is used first of all as a synonym for someone who is charming, physically attractive, alluring, sexy. The lexeme *glamour* is often used to describe enchanting architecture (*budynek glamour – a glamour building*) and baroque interior design (*komoda glamour, stół glamour, krzesło glamour – a glamour chest, table, chair*). The word is also frequently used to describe astounding fashion (*kolekcja glamour – a glamour collection*), luxurious cars (*marka glamour – a glamour brand*), or even intriguing gadgets (*tablet glamour, pasek glamour, etui glamour – a glamour tablet, belt, etui*). Such broad usage context gives rise to the seemingly naive question: *What is the meaning of the phrase (or more accurately concept) glamour?*

The largest Polish-English on-line dictionary⁷ (through references to other dictionaries such as: *PARK, EXETER, ECTACO, Word Net Słownik, Webster Dictionary of English*) defines *glamour* as 'blask' (*shine*), 'czar' (*charm*), 'magię' (*magic*), 'piękno' (*beauty*), 'bycie pociągającym (atrakcyjnym fizycznie)' (*physical attractiveness*), 'przepych' (*luxury*), 'splendor' (*splendour*), 'światłość' (*excellence*), 'urok (uniemożliwiający prawidłową percepcję)' (*bewitchment – inhibiting perception*), 'wspaniałość czy zaklęcie (kogoś lub czegoś)' (*magnificence or enchantment (of someone or something)*), 'rodzaj mgły w powietrzu powodującej, że rzeczy są inne niż w rzeczywistości' (*a kind of mist in the air, which causes things to be different from reality*), 'wszelkie sztuczne zainteresowanie, tzn. związek z obiektami, przez

its promotional campaign. Since 2007 "Glamour", has been granting awards for "Woman of the Year", "Creativity in Business", "Glamour Entrance", "Show Business", "Foreign Celebrity". The magazine is divided into the following parts: "Planet Glamour", fashion, health and beauty, life and happiness, men, sex and love, opinion column, culture and new publications (books, music, interview of the month). There is also a social media portal "Club Glamour", <http://www.glamour.pl>, date of access: 06.02.2013.

⁶ The number of search results including the word *glamour*, as of 27th August 2012, based on data from internet portals: *Efakt.pl* – 25.300, *Kobieta.pl* – 23.300, *Wieszjak.pl* – 1.290, *Egoiści.pl* (*wrzuta.pl* video) – 1.117, *Koktajl.pl* – 831, *Lula.pl* – 661, *Plotek.pl* – 591, *Mtv.pl* – 570, *Polki.pl* – 330, *Plejada.pl* – 115, *Kozaczek.pl* – 96, *Kotek.pl* – 65, *Lansik.pl* – 52, *Zeberka.pl* – 36, *Topstars.pl* – 35, *Pomponik.pl* – 27, *Lux-lux.pl* and *No co ty.pl* – 16, *Superexpress.pl* (*se.pl*) – 13, *Onet.pl*. *muzyka-plotki* – 8, *W-spodnicy.pl* – 7, *Obmawiamy.pl* and *Pudelek.pl* – 6.

⁷ *Ling.pl*, <http://www.ling.pl/glamour>, data of access: 08.01.2013.

które wydaje się, że ktoś (lub coś) staje się do kogoś (czegoś) łądząco podobnym, także fałszywie uwielbianym' (*any fake interest, i.e. connection to objects, which causes somebody (or something) to be deceptively similar to somebody (something), also falsely*).

The Anglicism *glamour* has its own history. In literature it was used for the first time by the romantic Scottish poet and novelist sir Walter Scott⁸, in *The Lay of the Last Minstrel* [1805]⁹, includes the tale of a dwarf who uses the powers of *gramarye* "magic" to turn into a superhumanly beautiful and strong trickster¹⁰. According to Scott, both the experience of *glamour* and the word itself are inseparably connected to the supernatural, occult and magical practices which can revert spells. This is confirmed in the ballad *Christie's Will* [Scott 1825], which includes the phrase *glamour'd gang* used to describe a group of Gipsies, which uses the power of a spell to ruthlessly trick a certain teacher¹¹.

Carol Dyhouse's research confirms that prior to 1900 the meaning of *glamour* was ambiguous. It meant an illusionary charm, a dangerous spell, a magical enchantment and was usually used in reference to magic and the occult. It is important from my perspective that C. Dyhouse also indicates that the meaning of this lexeme was extended in the Victorian

⁸ Scott is a representative of regionalism in 19th century British literature. Similarly to other authors of so called regional novels, he concentrated on the life of the community living in a given land, as well as its traditions and local flavour [Gazda 2009: 612].

⁹ IX: "And one short spell therein he read./ It had much of glamour might,/ Could make a ladye seem a knight;/ The cobwebs on a dungeon wall,/ Seem tapestry in lordly hall;/ A nut-shell seem a gilded barge,/ A sheeling seem a palace large,/ And youth seem age, and age seem youth—/ All was delusion, nought was truth" [...]; XI: He took him to Lord David's tower,/ Even to the Ladye's secret bower;/ And, but that stronger spells were spread,/ And the door might not be opened,/ He had laid him on her very bed./ Whate'er he did of gramarye,/ Was always done maliciously./ He flung the warrior on the ground", <http://scott-minstrel.cath.vt.edu/documents.php?select=Jeffrey>, date of access: 20.01.2013.

¹⁰ In a thesaurus accompanying the poem Scott also provides his own definitions: *glamour* is 'magical delusion', in contrast to *gramarye* – 'magic' and *gramercy* – 'Thank you, from the French *Grand merci*'. In his explanations to the 3rd part of the poem, he adds: "The art of *glamour*, or ocular fascination, was anciently a principal part of the skill of the jongleur, or juggler, whose tricks formed much of the amusement of a Gothic castle. Some instances of this art may be found in the *Minstrelsy of the Scottish Border* [...]. In a strange allegorical poem, called the *Houlat*, written by a dependant of the house of Douglas about 1452–3, the jay, in an assembly of birds, plays the part of the juggler" [Scott 1805: 250–253].

¹¹ "He thought the warlocks o' the rosy cross/ Had fang'd him in their nets sae fast;/ Or that the gypsies' glamour'd gang", http://literaryballadarchive.com/PDF/Scott_6_Christie_s_Will_f.pdf, date of access: 12.12.2012.

era, by adding to it a pejorative element¹², as the word *glamour* is always accompanied by a warning. [2010: 9]¹³.

The thesis that the word *glamour*, as used since the 19th century, is irrevocably connected to “dangerous magical transformation and change” is also presented by Judith Brown [2009: 9–10]. In her work *Glamour in Six Dimensions* she stresses that this enchantment has been given its particular meaning by modernist authors, who would, for example, invoke an image of a fear-inducing “luminous halo”¹⁴ (Virginia Woolf).

The connection this lexeme has with magic, spells, enchantment, illusion and mirage is confirmed by the *Revised Unabridged Webster’s Dictionary* [1913]¹⁵, which indicates that “*glamour* was a literal magic spell. Not a metaphorical one the way we use it today, but a literal magic spell, associated with witches and gypsies and, to some extent, Celtic magic”¹⁶. The origin of the word *glamour* can most likely be found in the Scottish *gramarye* “magic, spell”¹⁷. The *Oxford English Dictionary* states that

¹² H. Rybicka-Nowacka characterises a number of directions of semantic change. These include: narrowing of the use of a borrowed word (in comparison with the source language), extending the use of the word in the receiving language, changes in the emotional flavour of a word [1976: 106–117].

¹³ This hypothesis is confirmed for example by the poem: *A Victim to Glamour* by Williama Berry (1874), which depicts the fate of Annie, a miller’s servant, who ignores the feelings of the smith, who is madly in love with her, and decides to seduce the ugly son of her rich employer. She is successful in her thoughtless and naive designs, which leads to a duel between the two lovers. A stray bullet nearly kills her. Her long and painful convalescence eventually leads to the “breaking of the veil”, which prevented her from seeing the world clearly and assessing the reality and people correctly. Consequently, Annie decides to “give her heart” to the poor, but good, Walter, <http://www.forum.iranproud.com/attachment.php?attachmentid=157004>, date of access: 07.01.2013.

¹⁴ “A halo (from Greek ἅλωζ, *hal-os*;[1] also known as a nimbus, icebow or gloriote) is an optical phenomenon produced by ice crystals creating colored or white arcs and spots in the sky. Many are near the sun or moon but others are elsewhere and even in the opposite part of the sky. They can also form around artificial lights in very cold weather when ice crystals called diamond dust are floating in the nearby air.”, Wikipedia [https://en.wikipedia.org/wiki/Halo_\(optical_phenomenon\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Halo_(optical_phenomenon)), date of access 25.02.2014.

¹⁵ See 1st ed. <http://dictionary.die.net/glamour>, date of access 26.03.2013.

¹⁶ See: V. Postrel, *On Glamour* – a TED talk presented in Monterey (California) in February 2004, http://www.ted.com/talks/virginia-postrel_on_glamour.html, date of access: 03.12.2012.

¹⁷ It is possible that the Scottish *gramarye* comes from the Greek γράμμαριον, which is “the weight unit of ingredients used to make magic potions” <http://en.wiktionary.org/wiki/glamour>, date of access: 07.02.2013. Its meaning is similar the French *grimoire* ‘1. A book of magic, 2. Illegible writing’, which also takes on the form *grymnuar* – a book of magic, often including astrology, spells, lists of angels and demons, etc. [Mathers, Crowley 2000: 11].

the Word *glamour*, originally used by Scots and traditionally connected to beauty and charm or unusual attractiveness, comes from the same source as the borrowing from Greek *grammatic* (γραμματική)¹⁸, which means ‘learning, more precisely: occult practices’¹⁹. This is further confirmed in *New Fowler’s Modern English*. Fowler’s dictionary states that etymologically *glamour* (“occult, learning, magic, necromancy”) comes from grammar²⁰.

For many years establishing the origins of the word *glamour* was problematic²¹. This confusion was finally settled by the English linguist Richard Hudson, who confirmed, after years of meticulous analysis of all available sources, the Latin origin of the lexeme²².

The word *glamour* is therefore an indirect borrowing²³ of primary Greco-Roman provenience, brought into Polish through English.

As *glamour* is decidedly outside the bounds of any one style, forming a single unambiguous definition of the experience is – in my opinion – im-

¹⁸ The lexeme *grammatic* functioned alongside the word *grammarion* (γραμμαίριον) “a medieval measure of weight; gram”, <http://ewongowordpress.com/2009/12/27/etymology-of-glamour>, date of access: 18.02.2013.

¹⁹ In the middle ages occult knowledge was considered a science. This is not *grammar* in the literal sense (from Latin *grammatical* “a set of rules governing language”). According to dictionaries the semantic shift took place at the start of the 18th century, <http://oxforddictionaries.com/definition/english/glamour>, date of acces: 06.11.2012.

²⁰ This concept is supported by Anatoly Liberman. In his opinion the original source of the word *glamour* is the Greek noun for a “letter”, <http://www.in.com/anatoly-liberman/biography-18147.html>, date of access: 24.01.2013. Furthermore, Liberman found that in the 13th century French, an “evil twin” was born to the word *gramaire* “grammar” – *grimoire*. Originally this lexeme referred to latin grammar only in the meaning of “something illegible” (an allusion to the French *grimaud* “bleak, gloomy”). Soon it came into use in two meanings: “a book for occult learning, a book of magical spells” and “gibberish”. Liberman suggests that the French *grimoire* was adopted into English in the 14th century as *gramaire*, while sir Walter Scott revived its original medieval “magical” sense [2005: 36–37].

²¹ It has been falsely attributed to old Icelandic *glamr* “one of the names for the Moon” equivalent to English *gloam* and Icelandic *glamsyni* “illusion”, http://books.google.pl/books?id=sMiRcJfIFMC&pg=PA319&lpg=PA319&dq=Word+Origins+And+How+We+Know+Them:+Etymology+for+Everyone+str+37&source=bl&ots=XLe8EDc.GD&sig=V4PTODen0HN3rGKhl3Ka_cE7oMs&hl=pl&sa=X&ei=EM1yUO2JLYvSsgaErYBw&ved=0CCwQ6AEwAQ#v=onepage&q=Word%20Origins%20And%20How%20We%20Know%20Them%3A%20Etymology%20for%20Everyone%20str%2037&f=false date of access: 20.12.2012.

²² *Glamour* = lat. *grammatica* “an organised collection of rules describing the system of a language”. Sum: *Grammar and glamour* LINGUIST List 6.1197 Fri Sep 1 1995 <http://linguislist.org/issues/6/6-1197.html>, date of access: 13.12.2012. [See also Dubisz 2003: 1068].

²³ I am using the traditional typology according to Rybicka-Nowacka [1976: 37–54].

possible. Regardless of its historical, political, social and cultural context, *glamour* takes on many forms²⁴. It is a unique and original phenomenon.

Therefore, my main objective is not so much to define *glamour*, but to unmask the fraudulence of the process. *Glamour* is a deliberate mystification²⁵, with the aim of creating interest in a particular movie or TV star; an almost universal desire for luxury goods or services. *Glamour* does not necessarily refer to people. Someone or something (a particular, exclusive creation of modern industry)²⁶ that is *glamour* must first of all be “transcendent” – i.e. have the ability to transcend the borders of this world and reach the unreachable, the perfect and the otherworldly²⁷.

According to Virginia Postrel, it is socio-culturally natural to “have ideals that cannot possibly be realized in reality. (...) And in the life of an individual, we often associate that with some object. (...) The perfect love life – symbolized by the perfect necklace, the perfect diamond ring. The perfect getaway in your perfect car. (...) We want this golden world. And some people get rich enough, and if they have their ideals – in a sort of domestic sense, they get to acquire their perfect world.” [2004].

This beautiful reality of beautiful people created by the media (not in the sense of becoming beautiful through an arduous process and hard work, but as the final product: being merely beautiful on the outside) is a fiction. This is probably why those who study this phenomenon, regardless of the speciality or school of thought they represent, underline its theatricality. In my opinion *glamour* is an artificial representation of beauty. However, it is honest about it²⁸. This trick leads us to believe that our dull, monotonous life may become better. While we, flawed,

²⁴ There is a number of types/versions of *glamour*. E.g. the *glamour* of garage entrepreneurs, architecture, politics, industry, space, or Tibetan *glamour*.

²⁵ *Glamour* invites us to an illusionary space; an alien, semi-transparent world, which has to be at once mysterious and distant.

²⁶ *Glamour* refers to all areas of life. It is a synonym for all high quality things.

²⁷ For example, the spiral staircase created by Morris Lapidus in hotel Fontainebleau is *glamour* [Friedman 2005: 243]; they feel both ascendant and semi-transparent [Postrel 2004].

²⁸ According to Postrel, to achieve *glamour* one needs to use the Renaissance art of *sprezzatura*, or “the art that conceals art”. Thus, achieving *glamour* requires the skill of keeping details secret, which prevents the created image from representing the actual reality as it is [2004]. The term *sprezzatura* was coined by Castiglione in *Il Cortegiano*, and borrowed into Polish by Łukasz Górnicki in *Dworzanin Polski*, in the forms of the abbreviations “*niedbalość* albo *nizaczmienienie*”, which refer to a certain freedom of behaviour and nonchalance, which hide artificiality [Sinielnikoff 1962: 6;11].

mediocre, humdrum, are capable of becoming a part of a perfect world²⁹. Thus *glamour* is a “pure aspiration”; it is a “great promise”, a kind of dream, which may come true. *Glamour*, as fictional attractiveness, should be seen through the lens of the empirical needs of consumers, sexuality and fantasy [Brown 2009: 1]³⁰. Therefore, *glamour* is identified less with an alternative reality and more with possibilities, the state of permanent enchantment with the ever newer versions of its temptation. It is less philosophical and more speculative. It is merely a suggestion of potential possibilities to be realised³¹. After all, any *glamorous*³² man or woman is capable of creating their own seductive image in any way they like [Gundle 2011]³³.

According to Gundle, who describes *glamour* in the context of modern consumption culture, this universal yearning after a better, more attractive and exciting life (and increased consumption), had a natural ability to evoke fantasy in people [2008: 20]³⁴. In his opinion, visual factors, especially architecture, played a major role in the birth of *glamour*, as a prestigious lifestyle. This hypothesis is supported by Alice Friedman³⁵ (author of *American Glamour and the Evolution of Modern Architecture*) –

²⁹ Just like movie stars, celebrities, top politicians, and the modern ‘rags to riches’ icons (those who thanks to their talents, determination and conscientiousness achieved success in the form of fame, adoration and wealth). They are the most effective vectors of *glamour*. Gundle describes their actions as a powerful story about those who started with nothing and achieved a lot; who support the key promise of change [2008: 380].

³⁰ *Glamour* tempted (and still does) with the idea that anything and anyone can change. The world may be better, people more attractive and wealth actually attainable.

³¹ This explains why the experience of *glamour* appears as a complete vision. It lasts until it is replaced by a newer version of the spell. No single act of magic can hold our attention for long, as any longer series will finally dispel it.

³² This is the lexeme used by Gundle on Facebook.

³³ See GLAM ROKS – Adapted by Claire Coleman from *Glamour: A History* by Stephen Gundle. 10 July 2011, <http://www.facebook.com/notes/hollywood-golden-era-screen-sirens/glam-rocks-adapted-by-claire-coleman-from-glamour-a-history-by-stephen-gundle/10150254750552768>, date of access: 06.02.2013.

³⁴ According to Gundle, the concept of *glamour* is irrevocably connected to political changes in Europe and beyond – the transition from an aristocratic to a *bourgeois* society. The flashy style of *glamour* developed alongside the revolution of freedom and equality. Regular people started to perceive themselves as an integral part of a society which includes them as well as the rich and famous www.goodreads.com/book/show/4600506-glamour, date of access: 04.02.2013.

³⁵ A. T. Friedman is a professor of American art history at Wellesley College. Her research and teaching focus on modern architecture and history of design in USA. Her research interests include: gender issues, cultural studies, social history, <http://new.wellesley.edu/art/faculty/friedman>, date of access: 03.03.2013.

who believes that designers from the late 1940s and 1950s responded to the needs of American clients generated by advertising and modern media by breaking with cultural and aesthetic stereotypes and creating surprising visions³⁶ of perfect, theatrical, futuristic architecture (e.g. corporate HQs, hotels, villas, churches)³⁷ [Friedman 2010: 4–5; see also Isenstadt³⁸ 2011].

At the beginning of the 20th century window displays, posters and mass events opened the world of *glamour* in its stable version. Modern media (cinema, television, Internet) have no qualms about promoting luxury and elegance. This makes the society more open and through *glamour* more visible.

However, *glamour* should not be analysed only as a superficial phenomenon (this unauthentic beauty), because besides that it also includes the charisma and magnetism of particular people commonly considered stars. It draws people closer to the world of celebrities³⁹. Being *glamour* is therefore not dependant on looks but on style and self-confidence. It requires self-development (although not conspicuous), overcoming one's shortcomings and fears, to become better, perfected even. It is possible, but never easy [Gundle 2008: 380]⁴⁰.

Because of its unpredictability *glamour* undoubtedly belongs to the category of dangerous phenomena⁴¹. One cannot underestimate the

³⁶ The trick was to combine well known and socially accepted solutions with innovative and shocking new trends in modern architecture.

³⁷ She sees *glamour* as a substitute for something magical, luxurious and exceptional, invoking such examples of *glamour* in architecture as: the TWA terminal in New York – designed by Saarinen, the Four Seasons restaurant in New York – by Johnson, the Seagram corporate headquarters in Montreal – by Mies van der Rohe, or Elvis Presley's Graceland mansion in Memphis Tennessee [2011].

³⁸ S. Isenstadt – professor and director at the Faculty of History of Modern Architecture at Delaware University. In his article *The Modern House American*, he describes the visual accessories of spaciousness in architectural design, particularly American interior and landscape design, <http://www.udel.edu/ArtHistory/faculty/isenstadt.html>, date of access: 13.12.2012.

³⁹ Even though this is a restricted space, available only to a few (or to the privileged), it is tempting and alluring. It forces people to get involved (often to the point of obsession) and to take risks to shine like a show-business star.

⁴⁰ Although we could potentially become celebrities, in actual fact most of us will not be able to achieve this. In result we are fascinated with those who (although they come from a background similar to ours) belong to a different (in our opinion better) world.

⁴¹ That *glamour* can be dangerous, we learned in early 20th century, when it was ruthlessly used fascist and communist theorists. National socialism was, according to Postrel, “was a very aesthetic ideology. It was all about cleaning up Germany, and the West, and the

power of enchantment and people who have these qualities. In the past, when a magical spell was cast, it was rarely with good intent. On the contrary, the goal of most witches was to force the victim to herself act (against her will) against her own interest.

Nowadays we are systematically and ruthlessly subjected to enchantment – intellectual and aesthetic mind control⁴². This purpose is served by a huge technical effort consisting of the cosmetics, fashion, automobile, building, TV and movie industry.

In the words of Zygmunt Bauman, it is a sign of our times that “culture is now made up of offers, rather than orders; of propositions, rather than norms; [...] it works through lures and baits, temptation and seduction rather than normative regulations [...] production, dissemination and planting of new needs, desires, and dreams” [2011: 27].

In the modern consumer society culture is “a collection of wares designed for consumption, each of which competes for the unbearably fleeting and diffuse attention of clients in the hope of keeping it for more than the blink of an eye” [Bauman 2011: 28]⁴³.

LITERATURE

Bartmiński J., 2008, *Styl potoczny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 116–134.

Bauman Z., 2011, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Warszawa.

world, and ridding it of anything unglamorous.” [2004]. Brown also notices the dangers of *glamour* indicating that in 1930 *glamour* became an accessory to fascism, which used the power of *glamour* imagery and engineering drawing people in like a vortex, mainly thanks to Hitler’s apologist Leni Riefenstahl (a German film director, who was as controversial as her work) [2009: 17].

⁴² Popular culture (or the culture of average people, those who feel the same as others; who have common goals, ideas or lifestyles), which “crushes beneath it everything that is different, everything that is excellent, individual, qualified and select.” [Ortega y Gasset 1993: 495–498]. It takes away clarity of thinking, it makes us fall victim to the illusion of a beautiful, easy life, almost constantly forced upon us by television, Internet, billboards and tabloids. Teams of marketing specialists work daily on new strategies to make us silently accept the reality of the media-created life based on pleasures; a world with no worries and problems; the existence of the crafted superhumanly beautiful, rich, happy people, who can achieve anything without effort.

⁴³ “Disposing of inflexible standards, indiscrimination, accepting any tastes with no preference and no direct commitment to any one of them, “elasticity” of preference, as well as temporariness and inconsistency of choices are the characteristics of the strategy put forward today as the only reasonable and appropriate. Today maximal tolerance and minimal discrimination are the signs of belonging to a cultural elite” [Bauman 2011: 28].

- Brown J. C., 2009, *Glamour in Six Dimensions: Modernism and the Radiance of Form*, London.
- Dubisz S., 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Dubisz S., Sobol E., 2007, *Wielki słownik frazeologiczny*, Warszawa.
- Friedman A. T., 2005, *Merchandising Miami Beach: Morris Lapidus and the Architecture of Abundance*, "The Journal of Decorative and Propaganda Arts", vol. 25, The American Hotel, s. 216–253.
- Friedman A. T., 2010, *American Glamour and the Evolution of Modern Architecture*, Yale.
- Gazda G., 2009, *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, Warszawa.
- Gundle S., 2008, *Glamour: A History*, Oxford.
- Isenstadt S., 2011, *American Glamour and the Evolution of Modern Architecture*, Jan 20, Designobserver.
- Liberman A., 2005, *Word Origins – and How We Know Them: Etymology for Everyone*, Oxford.
- Maćkiewicz J., 2008, *Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 554–562.
- Mathers M., Crowley A., 2000, *GEOCJA wg Aleistera Crowley'a*, Wrocław.
- Ortega y Gasset J., 1993, *Bunt mas*, [w:] *Wiedza o kulturze*, cz. 1: *Wprowadzenie do wiedzy o kulturze. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, L. Kolaniewicz, A. Mencwel, M. Pęczak, Warszawa, s. 493–507.
- Rybicka-Nowacka H., 1976, *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa.
- W. Scott, 1830, *Listy o demonologii i czarach*, Londyn.
- Scott W., 1805, *The Lay of the Last Minstrel: a Poem*, London.
- Sinielnikoff R., 1962, *Z badań nad kulturą językową XVI wieku. Nazwy pojęć w "Dworzaninie" Górnickiego*, "Poradnik Językowy", z. 1, s. 1–12.

GLAMOUR – MAGIC OR MANIPULATION? A SHORT HISTORY AND DEFINITION

Summary

The article is an attempt to systematise the definition of glamour and establish the etymology of the word. The author analyses glamour through extra-linguistic factors, i.e. in the context of political, cultural and social change not only in Poland, but throughout Europe and the world.

It is the main intention of the author to unmask the fraud carried by glamour. Glamour is a deliberate mystification, with the aim of arousing interest in a particular movie or TV star; the almost universal desire for luxury goods

and services. These needs are served by a huge technical effort in the form the cosmetic, fashion, automobile, movie and TV industry. This fraud was and is possible because the desire for luxury and showing off is part of human nature.

Key words: changes in modern Polish, mystification, linguistic fashion, falshood in language

GLAMOUR – MAGIA CZY MISTYFIKACJA? HISTORIA I DEFINICJA ZJAWISKA W ZARYSIE

Streszczenie

Artykuł jest próbą usystematyzowania definicji leksemu *glamour* oraz ustalenia etymologii omawianego zjawiska. Autorka tekstu, *glamour* analizuje przez pryzmat czynników zewnątrzjęzykowych, tzn. w kontekście przemian politycznych, kulturowych, obyczajowych oraz społecznych obejmujących swym zasięgiem nie tylko Polskę, ale przede wszystkim Europę i świat.

Intencją autorki tekstu jest przede wszystkim demaskacja fałszerstwa, jakie analizowany proces ze sobą niesie. *Glamour* jest bowiem przemyślaną mistyfikacją, której celem jest wzbudzenie zainteresowania konkretną gwiazdą filmową czy telewizyjną; niemal powszechnego pożądania luksusowych produktów i usług. Tym potrzebom podporządkowany jest ogromny nakład techniczny w postaci m.in. przemysłu kosmetycznego, modowego, samochodowego, budowlanego, filmowego i telewizyjnego. To fałszerstwo było i jest możliwe dlatego, że w ludzkiej naturze mieści się dążenie do luksusu oraz szokowanie innych.

Słowa kluczowe: przemiany współczesnej polszczyzny, mistyfikacja, moda w języku, fałsz w języku

Konrad KAZIMIERZ SZAMRYK

Uniwersytet w Białymstoku

konrad.szamryk@wp.pl

Aneta ORŁOWSKA

Uniwersytet w Białymstoku

aneta.orldowska@onet.eu

ZMIANY LEKSYKALNE W TRZECH WYDANIACH *ROŚLIN POTRZEBNYCH* KRZYSZTOFA KLUKA. RZECZOWNIKI

Prace gospodarskie Krzysztofa Kluka (1739–1796), oświeceniowego przyrodnika z Ciechanowca, współpracownika KEN, autora pierwszego podręcznika do botaniki, cieszyły się ogromną popularnością. Świadczą o tym z jednej strony słowa, które przez długi czas powtarzano sobie, że nie może być dobrym gospodarzem ten, kto dzieł Kluka nie ma u siebie” (Wasylewski 1933: 30–32), a z drugiej chociażby częstotliwość reedycji pierwszego tomu pracy *Roślin potrzebnych... (O drzewach, ziołach ogrodowych i ogrodach)*, który ukazał się dwukrotnie w roku 1777, a następnie był wznawiany w latach 1797 i 1808.

Tak szybkie, bo zaledwie na przestrzeni 30 lat, wydawanie *Roślin potrzebnych* oraz to, że wszystkie prace Kluka ukazały się nakładem warszawskiej Drukarni Pijarów, sprawia, że książki podlaskiego przyrodnika stanowią ciekawy materiał do badań nad zmianami językowymi w kolejnych edycjach, a pośrednio również nad rozwojem polszczyzny przełomu XVIII i XIX wieku¹. Badacze zwracali już bowiem uwagę, że następujące po sobie wydania *Roślin potrzebnych* różnią się między sobą pod względem językowym (Ingłot 1954, Maryniakowa 1989), a wyraźnie wykazał

¹ Badacze opisują zmiany językowe w poszczególnych edycjach dzieł zarówno w perspektywie diachronicznej (Kowalska 2002), jak i synchronicznej, ze względu na różne miejsca wydania (Siuciak 1991, 1992). Najczęściej jednak pierwodruki zestawiane są z rękopisami (zob. Pihan 1978, Szpiczakowska 2001, Budrewicz 2004).

to artykuł Konrada Szamryka *Zmiany językowe w zakresie fonetyki i fleksji trzech wydań pracy „O drzewach, ziołach ogrodowych i ogrodach” Krzysztofa Kluka*. Prześledzenie poprawek językowych w płaszczyźnie graficzno-fonetycznej oraz fleksyjnej w trzech wydaniach poradnika *Roślin potrzebnych* t. 1. *O drzewach, ziołach ogrodowych i grodach* (W1 – 1777 r., W2 – 1797 r. oraz W3 – 1808 r.) pozwoliło zauważyć, że wprowadzone przez korektorów zmiany „choć na ogół słuszne, to czasem są też niezgodne z kierunkiem procesów językowych, jakie zachodziły w języku polskim pod koniec XVIII i na początku XIX wieku” (Szamryk 2012: 268).

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację przywołanych powyżej badań nad zmianami językowymi wprowadzanymi w kolejnych edycjach poradnika *Roślin potrzebnych* z przełomu XVIII i XIX wieku. Tym razem przedmiotem opisu stała się leksyka dzieł Kluka. Ponieważ w rozwoju języka polskiego najbardziej podatny na zmiany okazuje się system rzeczownikowy (Długosz-Kurczabowa 1992: 19), autorzy niniejszego szkicu ograniczają materiał tylko do tej części mowy. Sprawdzone tym samym, jakie leksemy rzeczownikowe usuwano z prac podlaskiego przyrodnika oraz jakimi je zastępowano. W prezentowanym artykule nie ograniczono się jednak tylko do wypisania kolejnych różnic. Konfrontując analizowany materiał przede wszystkim z historycznymi słownikami języka polskiego, podjęto także próbę wskazania przyczyn wprowadzanych poprawek leksykalnych, choć jak zaznacza D. Buttler, nie jest to zadanie łatwe, gdyż przy poprawnym rekonstruowaniu przebiegu zmian językowych oraz przy ustalaniu ich przyczyn badacz w dużej mierze zdany jest na intuicję i hipotezy (Buttler 1978: 40). Badania takie wydają się jednak o tyle interesujące, że pozwalają zauważyć szereg drobnych, ale niezwykle ciekawych zjawisk, dotyczących życia wyrazów, właściwych polszczyźnie przełomu XVIII i XIX wieku. Ponadto, oprócz słownictwa ustępującego, pozwalają włączyć w obszar opisu językoznawczego także synonimiczne odpowiedniki, które zastępują wycofujące się formy (zob. Kleszczowa 2012: 245).

Jedną z najważniejszych zmian, które wprowadzono w już w W2, dotyczyła w przytoczonych fragmentach zastąpienia leksemu *miesiąc* ‘księżyc’ wyrazem *księżyc*:

O skutkach *miesiąca*, znakow niebieskich. (32)

Miesiąc ieden iako w oczach ludzi naywiększym się bydź zdaie, tak też naybardziejzie wiele mu się przypisuie. (33)

Ieżeli albowiem *miesiąc* iakie w roślinach mógł czynić skutki, czyniłby albo przez ciepło, albo przez zimno, albo przez wilgoć, albo przez samo tylko światło. (33)

Światło wprowadzie może być poniekąd przyczyną ciepła, zimna, wilgoci lub suchości, lecz iakąż ta mieć może moc od *miesiąca*, który pożyczyszy iey tylko od Słońca, nią się przed ziemią chlubi? (33)

Mniemam, że bujanie morza zgadzające się z odmianami *miesiąca*, może być przeszkodą do wzmocnienia tej nieskuteczności. (33)

Podobnież o prawdzie owych przepisow domyślać się można; aby kwiat był pełny, aby owoc był zupełniejszy, pod pełnią siać i sadzić każą: dobrze to iest, bo *miesiąc* wtedy zowie się pełny (34)

I ieżeli kiedy zdaie się tak trafić, coby należało przypisać ostrości lub łagodności powietrza, żyzności lub nieurodzainości ziemi: tego nie wiadomi aż na *miesiącu* naleść poważaią się. (34)

W podanych fragmentach leksem *miesiąc* został w W2 zmieniony na *księżyc* (w zapisie *xiężyc*), co następnie przejmuje W3. Działanie korektora wydaje się w pełni uzasadnione. Już bowiem w ST przy haśle MIESIĄC pojawiają przykłady ilustrujące dwa znaczenia: 1. *dwa mieśaca chorował; mieśac jest czas ktory obroty księżyców czynią* oraz 2. **mieśac (kśężyc) świeci*. Drugie znaczenie opatrzone zostało kwalifikatorem *, co sugeruje, że jest ono już przestarzałe². W SL różnicowanie znaczeń obu leksemów jest jeszcze mocniej zaakcentowane, gdyż w artykule hasłowym *miesiąc* pojawia się uwaga: „Mieszaią niektórzy te słowa: miesiąc a księżyc, niedobrze, iako masz pod słowem Księżyc. Słowo Polskie Miesiąc zgadza się z Łacińskiem *mensie*”, a ilustracja materiałowa w SL z adnotacją „*źle mieśac zamiast księżyc*” pochodzi z tekstów XVI–XVIII-wiecznych. Ponadto Michał Dudziński, autor wydanej w Wilnie w 1776 roku pracy *Zbiór rzeczy potrzebniejszych do wydoskonalenia się w ojczystym języku*, określa użycia wyrazu *miesiąc* w znaczeniu ‘księżyc’ jako niepoprawne (LOSJ: 414). W Swil przy haśle miesiąc podano informację: „*niek.[ikedy] u ludu i w poezji bierze się za księżyc*”. Przykłady z tekstów poetyckich romantyków przytacza SW. Również SJPD podane znaczenie rejestruje z kwalifikatorami *przestarz. dziś poet. lub gwar.*, przy czym podaje cytaty m.in. z *Baladyny* Słowackiego oraz *Sielanek* Karpińskiego. Również i u Mickiewicza (SJAM) i Norwida (ISJCN) *miesiąc* na oznaczenie ‘księżyc’ pojawia się tylko w tekstach poetyckich.

² W ST kwalifikatorem * oznaczona słowo podeyrzane albo rzadkiego używania, do takich utarte słowa przydawane bywaią.

W świetnie materiału słownikowego, wypowiedzi metajęzykowych oraz zmian edytorskich w W2 *Roślin potrzebnych* względem W1 można wnioskować, że już w drugiej połowie XVIII wieku, użycie leksemu *miesiąc* jako 'księżyc' dopuszczalne było przede wszystkim w tekstach poetyckich, natomiast w polszczyźnie ogólnej uchodziło raczej za przestarzałe (por. *miesiąc* w WSEHJP). Zmiana *miesiąc* > *księżyc* jest więc uzasadniona względami semantycznymi i stylistycznymi – formę przestarzałą zastąpiono bowiem formą nienacechowaną chronologicznie. Warto jednak zauważyć, że zmianę tę w poradniku Kluka wprowadzono niekonsekwentnie. W ostatnim analizowanym wydaniu (W3) nadal pojawia się leksem *miesiąc* w znaczeniu 'księżyc':

(...) kiedy zaś pełno wszędzie mniemania, jakoby *miesiąc* i inne planety, osobliwie w tych, lub owych znakach niebieskich roślinom pomagały lub szkodziły (21).

(...) przecież jeżeli chcesz mieć kwiat większy, zupełniejszy, pełnia *miesiąca* nic ci nie pomoże (227).

Właściwie z tych samych powodów, co powyżej, w W2 zastąpiono leksem *skora* 'kora' wyrazem *kora*.

Kożuchowanie, iest za *skorę* szczepienie tylko. (102)

Wprowadzona przez edytora w W2 zmiana leksemu *skora* na *kora* wynika z ewolucji znaczenia leksemu *skora*. Początkowo wyraz ten używany był również na oznaczenie 'kory drzewa' (SEB), co znajduje potwierdzenie jeszcze w ST, SL (cytaty z XVI–XVII wieku) oraz SWil. Jednak już w SW użycie leksemu *skóra* jako 'kora' opatrzone kwalifikatorem †, który słownik wprowadza przy wyrazach staropolskich, a na początku XX wieku już archaicznych. Wydaje się jednak, że z przestarzałym charakterem wyrazu *skóra* 'kora' mamy do czynienia znacznie wcześniej, co może sugerować brak XVIII-wiecznego cytatu na użycie *skóra* jako 'kora' w SL, a jeszcze wyraźniej potwierdza wprowadzona pod koniec XVIII wieku przez edytorów *Roślin potrzebnych* zmiana językowa. Ponadto należy zauważyć, że W1 *Roślin potrzebnych* posługiwano się przede wszystkim leksemem *kora*, a wyraz *skóra* 'kora' został użyty tylko raz i usunięto go od razu w W2. Obecnie rzeczownik *skóra* w znaczeniu 'kora' występuje m.in. w gwarach mazowieckich (SGPK, MSGP).

Kolejną zmianą, także wprowadzoną w W2, było usunięcie w poniższym fragmencie leksemu *skutki* na rzecz wyrazu *statki*:

Z tych więc powodów, dadzą się w następujących Rozdziałach sposoby na to, aby Ogród był prawdziwie ogrodem; aby był pożytecznym; aby był ochronionym od szkody; i nakoniec aby był przyjemnym. Przydam też uwiadomienie o *skutkach* i naczyniach, do każdego ogroda potrzebnych (40).

Weryfikacja leksemu *skutek* o materiał w słownikach: SJPXVIIiXVIII, SL, SWil, SW oraz SJPD pozwoliła zauważyć, że żadne znaczenie tego leksemu z przywołanych słowników nie pasuje do tego, jakie podane zostało w cytacie. Natomiast wprowadzony przez korektora wyraz *statek* w znaczeniu 'narzędzia' notują m.in.: SL (w cytatach z XVI–XVIII wieku), SWil, SW oraz (również w cytatach z XVIII i XIX wieku) oraz SJPD. Sądzić więc można, że w przywołanym kontekście użycie w W1 leksemu *skutek* było pomyłką autora lub edytora, która to została poprawiona w kolejnym wydaniu.

Kolejne, opisywane w artykule zmiany leksykalne rzeczowników (poza przekształceniami obce – rodzime, co zostało opisane w dalszej części artykułu), wprowadzono już w trzeciej edycji poradnika, dla której najprawdopodobniej, jak wykazały wcześniejsze badania, podstawę stanowiło W2 (zob. Szamryk 2012: 268–269). Wprowadzone w W3 poprawki leksykalne nie są już jednak tak jednoznaczne w interpretacji, jak te wprowadzone w W2.

I tak w W3 leksem *czynność* w poniższym fragmencie zastąpiono wyrazem *robotą*:

Koło Roślin w Ogrodach chodzącemu nie tylko przyzwoita, ale i potrzebna rzecz iest mieć przynajmniej iakążkolwiek wiadomość nauki o niey przyrodzoney. Jeżeli bowiem znać się na nich, przyzwoitość tylko wyciągać będzie, to pewnie znać się na umiejętney około ich *czynności*, potrzeba każe: *czynność* zaś umiejętna bez wiadomości nauk i uwag przyrodzonych, na których zasadzać się powinna, bydź nie może. (1)

Można się zastanawiać, dlaczego w przytoczonym fragmencie zdecydowano się zamienić leksem *czynność* na *robotą*. W SL przy haśle *czynność* podano definicję synonimiczną 'czynność, czynienie, zatrudnienie, sprawa, robotą, praca'. Podobne definicje przytaczają SWil, SW, SJPD. Sądzić można jednak, że w opinii korektora – tym bardziej, że zmiany dokonano w dwóch miejscach – na określenie pracy wykonywanej przy

roślinach bardziej pasował leksem *robotą*. W SL rzeczownik *robotą* w znaczeniu 'robienie, pracowanie, praca' poświadczony został ilustracją materiałową z XVI–XVIII wieku, ale już w SW pojawia się definicja 'robienie, zajęcie, zatrudnienie, praca, szczeg. fizyczna, pracowanie'. Może istotne wydało się pokreślenie, że w podanym fragmencie nie tyle chodzi o samą czynność lub aktywność, ale raczej o pracę wykonywaną świadomie i z pewnym doświadczeniem (wskazuje na to użycie przydawki *umiejętna*), a takie znaczenie lepiej oddaje rzeczownik *robotą*. W SJPD jako wyrażenia odnoszące się do pracy rolniczej i gospodarskiej podano: *robotą w polu, roboty gospodarskie*. Współcześnie leksem *robotą* kwalifikowany jest jako potoczny (USJP), jednak na przełomie XVIII i XIX wieku raczej nie miał jeszcze nacechowania stylistycznego.

W innym fragmencie wyraz *czynność* zastąpiono rzeczownikiem *działanie*:

Bez tey tedy wiadomości, albo się mogą wziąć śródki przeciwne przyrodzeniu, i przeszkodzi się iego *czynności*: albo się mniej przyłoży, niżeliby byż mogło, i umniejszy się iego byż mogły hojności. (2)

Owoc ostatnim iest dziełem rośliny, na którego wyprowadzenie i wydoskonalenie, wszystkich iey części siłą się *czynności*. (20)

W podanych cytatach *czynność* oznacza 'działanie, funkcję, aktywność'. Wprowadzona więc przed korektora zmiana *czynność* > *działanie* wydaje się nie do końca jasna na tle materiału leksykalnego rejestrowanego w słownikach XVIII i XIX wieku. W SL *czynność* definiowana jest bowiem jako '1. skłonność do czynienia, pracowania, niegnuśność, ustawiczne czynienie 2. *czynność, czynienie, zatrudnienie, sprawa, robotą, praca 3. powołanie czyje, rzemiosło, stan życia, to czym się trudni'. W Swil natomiast leksem ten ma następujące znaczenia: '1. czyn, postępek, działanie 2. skłonność, ochota do pracowania, 3. zatrudnienie, sprawa, robotą, praca'. Dopiero w SW pojawia się znaczenie 'aktywność', ale z kwalifikatorem ^x oznaczającym w SW wyrazy rzadko używane (jako drugie znaczenie w SW podano 'funkcja, działanie, sprawa, robotą, praca, zatrudnienie'). Analizując więc materiał ze słowników, może się wydawać, że słusznie usunięto rzeczownik *czynność* z podanego kontekstu. Ale w SJPD przy rzeczowniku *czynność* podano znaczenie 'funkcjonowanie, funkcja', a jako ilustrację materiałową przywołano cytaty mówiące o czynności gruczołów i organów oraz o czynnościach życiowych organizmów, w tym także zwierząt. Wydaje się więc, że to znacze-

nie leksemu *czynność*, ilustrowane w SJPD cytatami głównie z XX-wiecznych prac i czasopism naukowych, najbardziej pasuje do podanego kontekstu.

Z kolei SL (cytaty z XVIII wieku), SWil oraz SW przy rzeczowniku *działanie* podają synonimiczną definicję 'czynność', ale przywołana w słownikach ilustracja materiałowa oddaje raczej znaczenie 'wpływ, oddziaływanie' (SWil, SW) oraz 'robienie, wykonywanie' (SW). Znaczenia te nie wydają się więc adekwatne do podanego w cytatach kontekstu. Dopiero w SJPD przy czasowniku *działać*, od którego pochodzi forma rzeczownika *działanie*, znajdujemy znaczenie 'funkcjonować', ale jedynie w odniesieniu do urządzeń i mechanizmów.

Trudno więc jednoznacznie wskazać, czym kierował się edytor wydania trzeciego, wprowadzając tę zmianę. Słowniki języka polskiego XVII–XX wieku nie dostarczają bowiem wystarczająco przekonującego materiału.

Sądzić można, że o usunięciu wyrazu *ufność* na rzecz leksemu *nadzieia* zadecydowały zarówno względy semantyczne, jak i stylistyczne.

Tym patrzeć tylko na same wdzięków przyjemności, byłoby zbytkiem: czekać przeciwieństwo pożytku bez przyjemnego widoku, a bardziej jeszcze bez rządu, byłoby dla rozumnego stworzenia podłością, i albo pracującego utęsknieniem, albo o niedbalstwo przeświadczeniem, a następnie małą *ufnością* obfitego pożytkowania. (40)

Ze źródeł słownikowych wynika, że już w XVIII wieku rzeczownik *ufność* kojarzony był raczej ze sferą sakralną. W ST przy omawianym haśle pojawia się tylko jeden przykład: *mam ufność w Bogu*, podobny przykład, w znaczeniu 'zaufanie, nadzieja' podaje z *Pamiętników* Paska SJPXVIIiXVIII. W SL *ufność* zdefiniowana została jako 'ufanie, zaufanie' (cytaty XVI–XVIII wieku). W SWil podane zostało znaczenie 'ufanie, zaufanie; nadzieja pomocy, opieki'. SW 'ufanie, zaufanie, nadzieja, otucha', ale wynotowane jako ilustracja materiałowa przykłady pochodzą głównie z tekstów związanych z religią (cytaty z XVI–XVIII w.). W SJPD również podane jest znaczenie 'zaufanie' (w cytatach z XVIII–XX wieku). Źródła leksykograficzne dostarczają więc informacji, że w XVIII i XIX wieku rzeczownik *ufność* jest bliższym synonimem 'zaufania' niż 'nadziei'. W podanym jednak cytacie rzeczownik *zaufanie* nie wydaje się pasować, dlatego słusznie wprowadzono zmianę na leksem *nadzieja*. Ponadto leksem *ufność* kojarzył się w polszczyźnie tego okresu raczej z stylem religijnym,

stąd też zmiana ta wydaje się uzasadniona nie tylko semantycznie, ale i stylistycznie.

Zmiana rzeczownika *deski* na *gałązki* w prezentowanym fragmencie wprowadzona została w W3:

Toż czynić kiedykolwiek na liściach, *deskach*, kupka ich iaiek da się widzieć. (74)

Leksemu *deska* w znaczeniu ‘gałąź, gałązka’ nie notują Sstp, SPXVI, SXVIIiXVIII, SL, SWi1, SW, SJPD. Znaczenia takiego nie ma również w SGPK oraz SGP. W SEB pojawia się informacja, że słowiański wyraz ten pierwotnie ‘okrągły płat drewna odcięty w poprzek pnia’. W podanym kontekście ewidentnie pasuje jednak wyraz *gałąź, gałązka* ‘pęd wyrastający z pnia drzewa’ (SJPD). Może więc i tutaj mamy do czynienia z poprawieniem przez edytora leksemu niewłaściwie użytego w pierwotnym tekście.

Z kolei dokonana przez redaktora w W3 zmiana leksemu *drzewo* > *drewno* raczej nie wynika z niewłaściwego doboru wyrazów w wydaniach poprzednich.

Okna im większe mają szyby, tym są lepsze, i nie każesz w ołów, lecz w *drzewo* i na kit osadzać. (194)

Leksem *drzewo* do tej pory można rozumieć zarówno jako ‘roślinę’ jak i ‘używany jako budulec materiał otrzymywany ze ściętego drzewa; drewno’ (USJP). Oba znaczenia notują SJPXVI, ST, SL (Linde pisze: „słowo to u nas ma dwa główne znaczenia: ligni i arboris”; cytaty z XVI–XVIII wieku), SWi1, SW, SJPD. Wprowadzona zmiana *drzewo* > *drewno* nie była więc determinowana niepoprawnym użyciem leksemu *drzewo*. Wyraz *drewno* został raczej uznany za semantycznie bardziej odpowiedni, choć leksem *drzewo* również był akceptowalny w tym fragmencie. Przedstawiona korekta świadczy więc o wprowadzaniu przed redaktorów nie tylko poprawek niezbędnych, ale również takich, których celem było tylko semantyczne cyzelowanie tekstu.

Wprowadzenie w W2 zmian *głowa* > *główka*, *oko* > *oczko* oraz *zębro* > *żeberko* stanowią w zasadzie zmianę słowotwórczą. Wydaje się jednak, że warto o nich wspomnieć, gdyż wiążą się one z kształtowaniem się słownictwa botanicznego³ w pracach księdza Kluka.

³ Podane przykłady nie są terminami botanicznymi, ale stanowią słownictwo botaniczne, właściwie również ogólnemu zasobowi polszczyzny (zob. Wierzchowski 1978: 92).

Kalarepa. Kaulraben. Są z białemi, czerwonemi, i pstremi *głowami* (214)

Tak przygotowany zraz, ieżeli iest długi, podzieliż na dwa, ieżeli mierny, ostatnie u rozłogi oko zawsze zerzniesz, blisko drugiego następującego tak ukośnie, iak widzisz w i żadnego zrazu nie osadzay, ani na grubszym pieńku z więcey, iak piąciu *Okami*, ani na cieńszym z mniey, iak trzema. Przypominam, że brodki g.g. powinny być w tey mierze, aby oczko *f.* w osadzeniu nieco wyżej nad wierzch pieńka *a.c.d.e* przypadado (...). (100)

Dynie albo Banie, Kürbsen. Są gładkie, zielone, podługowate: białe i żółte, okrągłe z *żebrami*. (223)

Melony, Melonom. Wielorakiego są gatunku: żółte, zielone, małe, wielkie, podługowate i okrągłe, gładkie z *żebrami*: nayprzednieysze zwane *Kandelupy* (223).

W przedstawionych fragmentach edytor przekształcił rzeczownikowe podstawy słowotwórcze *oko*, *głowa*, *zebro* w deminutywa *oczko*, *główka*, *zeberko*, które wyrażają małość przedmiotu będącego podstawą, ale jednocześnie pozbawione są znaczenia ekspresywnego (Grzegorzczkova 1984: 53). Wydaje się, że było to działanie uzasadnione.

Leksem *główka* rejestruje ST nie tylko jako zdrobnienie w znaczeniu 'mała głowa', ale także w połączeniach: *główka lnina*, *makowa*, *ostowa*; *główka cebule*, *czosnku*, *lilii*, *główka kwiatowa*. Zresztą jest to formacja, której użycie w odniesieniu do kapusty, czosnku i roślin pokrewnych dobrze potwierdza polszczyzna XVI wieku, choć pojawiają się też użycia *głowa kapusty*, *głowa czosnku* (SPXVI). W SL cytaty dotyczące *główki* jako deminutywu na oznaczenie części rośliny pochodzą przede wszystkim z dzieł Kluka, ale też ze słownika Knapiusza i Trotza, a powtarza je SW.

Znaczenie *oczko* – z neutralizacją funkcji deminutywnej – jako 'związek pędu rośliny, pączek, też mała gałązka z pączkiem przygotowana do zaszczepienia w inną roślinę' występuje już u Murmeliusza, Calepina i Knapiusza (za SPXVI). W SL przy leksemie *oczko* z kwalifikatorem *Botan.* podane zostało znaczenie 'są to części rośliny zielone, łuszczkami okryte, zmaykaiące w sobie przyszłe wyrosnąć maiące gałązki', ale cytat pochodzi z pracy Kluka. Właściwie SWil oraz SW powtarzają to znaczenie (w SWil przy hasle *oko* w podanym znaczeniu użytkownik odsyłany jest do wyrazu *oczko*).

Zeberko w ST oznacza 'małe zebro'. W SL *zeberko* nie zostało wyodrębnione jako hasło w ramach artykułu hasłowego *zebro*. Wszędzie tam, gdzie leksem *zebro* odnosi się do znaczenia przenośnego, innego niż 'wygięta łukowato kość klatki piersiowej', w cytatach pojawia się najczęściej

forma *żebro*, a tylko jeden raz forma *żeberko* (w ilustracji materiałowej z XVIII wieku). SWil formę *żeberko* rejestruje w ramach hasła *żebro* i kwalifikuje ją jako zdrobnienie. W SW z kwalifikatorem *bot.* podano znaczenie ‘zgrubiałość środkowa, nerw zgrubiały łodygi liściowej naci’.

W powyższych cytatach wprowadzenie deminutywów *główka* i *oczko* było więc uzasadnione funkcjonowaniem tych leksemów w polszczyźnie XVIII wieku. Z kolei formacja *żeberko* najprawdopodobniej została wprowadzona na wzór innych deminutywów, przy czym korektorem kierować mogła chęć odróżnienia obiektów *żeberka* jako elementu w łodydze rośliny od *zębra* jako kości klatki piersiowej. Jako potwierdzenie takiego wniosku można przywołać opinię J. Biniewicza o kształtowaniu się terminologii botanicznej w pracach Kluka:

Mówiąc o derywatach morfologicznych jako oznaczeniach roślin w terminologiach Jundziłła i Kluka, należy zwrócić uwagę na prawidłowość (...): nominacje, które powstały w wyniku derywacji morfologicznej, umocowane w nowym systemie oznaczeń należy traktować jako derywaty semantyczne – stare jednostki nominacji zawiązano z tymi samymi obiektami, lecz odmiennie opisanymi, zdefiniowanymi. Stały się one zatem znakami ogniw nowego systemu pojęciowego powstałego w wyniku zadziałania określonych schematów klasyfikowania obiektów świata natury; podstawą derywacji są zazwyczaj rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, które sygnalizują właściwości zewnętrzne opisywanych roślin; nie zrezygnowano ze starych procedur porządkowania i opisanania; zostały one włączone w nowe schematy (Biniewicz 2002: 172–173).

Porównanie trzech wydań pierwszego tomu *Roślin potrzebnych* Krzysztofa Kluka pozwala zauważyć również, jak z dzieł podlaskiego przyrodnika usuwano obce ekwiwalenty polskich wyrazów (lub jak je spolszczano), przy czym zjawisko to w grupie rzeczowników⁴ najwyraźniej uwidacznia się na przykładzie nazw miesięcy.

W W1 nazwy miesięcy występują zarówno w postaci rodzimej, jak i obcej⁵, co ilustruje poniższa tabelka:

⁴ Zmiany ekwiwalentu obcego na rodzimy, oprócz rzeczowników, dokonywano również w liczebnikach (*1mo* > *1od* 51, *2do* > *2re* 51, *3tro* > *3cie* 51, *4to* > *4te* 51), skrótowcach (*etc* > *i tam daley* 82) i przyimkach (*in Junio* > *w Czerwcu* 112).

⁵ Nazwy miesięcy *marzec* i *maj* są zapożyczeniami staropolskimi z kalendarza łacińskiego (zob. Dubisz 2002: 121). O zaliczeniu do form rodzimych lub obcych zdecydował stopień spolonizowania wyrazu – formy *Martius* i *Maius* zaliczone zostały do obcych.

miesiąc	W1 nazwa rodzima	W1 nazwa obca
styczeń (Januar)	6	2
luty (Februar)	16	2
marzec (Martius)	27	1
kwiecień (April)	39	2
maj (Maius)	52	1
czerwiec (Junio)	25	8
lipiec (Julio)	21	9
sierpień (August)	2	26
wrzesień (September)	1	15
październik (Oktober)	0	21
listopad (November)	0	5
grudzień (December)	6	10

W postaci rodzimej lub spolszczonej najczęściej występują nazwy następujących miesięcy: *styczeń*, *luty*, *marzec*, *kwiecień*, *maj*, *czerwiec*, *lipiec*, a w formie obcej: *sierpień* (*Augusto*), *wrzesień* (*September*), *październik* (*Oktober*), *Listopad* (*November*) oraz *grudzień* (*December*), przy czym najmniejsza dysproporcja w używaniu rodzimych i obcych odpowiedników nazw miesięcy dotyczy *czerwca*, *lipca* i *grudnia*.

Bywa, że w poszczególnych fragmentach czy akapitach, polskie i obce nazwy miesięcy występują obok siebie, jak w poniższym przykładzie:

Ieżeli zaś chcesz mieć kwiat późniejszy, gdy im podobnych nie masz, po przesuszeniu cebulki popakuiesz w dobrze suchy piasek, i bardzo sucho utrzymując, aby żadna nie wypuściła, idee posadzisz w Kwietniu, drugie w Maiu, i In Julio, Augusto, możesz mieć tulipany, hiacenty, etc. (251).

Być może posługiwanie się formami polskimi i obcymi wynikało ze względów stylistycznych. Warto mieć bowiem na uwadze słowa O. Kopczyńskiego, który dopuszczał stosowanie pożyczek z łaciny w celu wprowadzenia różnorodności stylistycznej (Mayenowa 1958: 24).

Co ciekawe, obce nazwy miesięcy, jeśli poprzedzone są łacińskim przyimkiem, odmieniane są według wzorca obcego, np.: *in Junio* 112, *in Januario* 220, *in Augusto* 294. Jeśli natomiast łacińską nazwę poprzedza polski przyimek, całe wyrażenie przyimkowe deklinuje się również na wzór polski, np.: *w Auguście* 109, *w Septembrze* 143, *w Oktobrze* 151, przy

czym to właśnie ten sposób zgodny jest z postulatami O. Kopczyńskiego, aby obcym pożyczkom dodawać „zakończenia krajowe”, a tym samym polonizować ich formę (Mayenowa 1958: 34).

W zasadzie w W2 nazwy miesięcy zostały już ujednoczone, a tylko w pojedynczych przypadkach zdarzało się, że tam, gdzie korektor czuwający nad W2 przepuścił obcy ekwiwalent, spolszczył go edytor odpowiadający za W3, jak np.: *Oktobra 60 > Oktobra > października*. Ostatecznie jednak widać, że z W2, a już prawie zupełnie z W3, znikły obce nazwy miesięcy⁶, co ilustruje poniższa tabelka:

miesiąc	W3 nazwa rodzima	W3 nazwa obca
styczeń	8	0
luty	18	0
marzec	27	0
kwiecień	41	0
maj	53	0
czerwiec	33	0
lipiec	30	0
sierpień	27	1
wrzesień	15	1
październik	21	0
listopad	5	0
grudzień	16	0

Na podstawie przytoczonej statystyki sądzić należy, że pojedyncze użycia obcych nazw miesięcy wydają się wynikiem przeoczeń korektorskich. Obce odpowiedniki nazw miesięcy, dopuszczalne jeszcze – być może tylko ze względów stylistycznych – w pierwodruku *Roślin potrzebnych* z 1777 roku, znikają niemal zupełnie w wydaniu z roku 1797 oraz w kolejnym z roku 1808. Wydaje się, że kluczowy jest tu przełom

⁶ Warto zauważyć, że czasem przy zmianie nazwy miesiąca z ekwiwalentu obcego na rodzimy, wprowadzano nazwę innego miesiąca. I tak na przykład we fragmencie: „Zbierają się w Oktobrze, trwają aż do Decembra” (139) *December* zastąpiono *listopadem*, a w innej partii tekstu: „Trwają przez Oktober” (138) *Oktober* zamieniono na *listopad*. Należy jednak pamiętać, że w polszczyźnie nazwy miesięcy nie zawsze traktowano w sposób sztywny. I tak na przykład X miesiąc roku nazywano *październikiem* i *listopadem*, a XI *grudniem*, *listopadem*, *październikiem* i *wrześniem* (Taszycki 2003: 148–149).

z roku 1795, gdy po utracie przez Polskę niepodległości szczególnie silnie dają o sobie znać postulatory językowe związane z eliminowaniem z polszczyzny zbędnych pożyczek obcych. Na przykładzie poradników Kluka widać, że purystyczne tendencje normatywno-językowe, choć zapoczątkowane jeszcze w oświeceniu (Dubisz 1999: 14–15, Sobol 1952: 82–103), bardzo szybko, gdyż już na przełomie XVIII i XIX wieku, ulegają silnemu wzmocnieniu.

Słonność do polonizacji wyrazów ujawnia się jednak w różnym stopniu w odniesieniu do poszczególnych grup wyrazów. I chociaż nazwy miesięcy zostały prawie całkowicie spolonizowane, to już zapożyczony z łaciny leksem *gradus* 'stopień' pozostawiano w pracach Kluka bez zmian, i to zarówno w W2, jak i w W3:

Na przykład: linia a. a pokazuje, że 10 potrzeba *gradusów*, wszecz dla wygody chcę każdy dać po stop 3. wiec mi na linii a.f. stop 30 (...) spuściwszy 5. *gradusów*, znowu rozkopuję i równam na kwatery, i powtórnie spuściwszy 5. *gradusów*, mam trzecie miejsce do równania na kwatery. (44–45)

Dopiero w W3, ale tylko w jednym przypadku, słowo *gradus* zastąpiono *stopniem*:

Rura b, c, rowno ze dnem stykaiąca się, tak ukośnie podniesiona, aby od konewki wierzchu na 45. *stopni* oddalona była, długością przynajmniej z konewką równać się powinna, do ktorej przysadzona czapka z szyją zdiąć się mogąca dla wychędożenia, znacznie konewkę przewyższać powinna. (77)

W niektórych przypadkach korektor zdecydował się na dopisanie jakiegoś wyrazu⁷, co miało chyba na celu doprecyzowanie sensu wypowiedzi, jak chociażby w poniższych fragmentach:

Ciepło wewnętrzne i przyrodzone samey rośliny, iest owa sposobność, mocą ktorey roślinina powierzchownym ciepłem wsparta, odprawiać może czynności życia swojemu właściwe: bez ktorey, iako ciało bez duszy (*rośliny*) umarłe są i niszczyć muszą. (28)

Wielka jest iest względność i zgadzanie się między (*tworami*) rosnącemi i żyjącemi. (31)

Aby się wszędzie równo z ziemią zmieszały, iak potrzeba, aby wszędzie naprawiła się ziemia. Aby ich nie było zbytne, ale podług gatunku gnoiu i ziemi; zamiast bowiem posilenia, osłabiłyby (*ziemię*). (54)

⁷ W cytatach formy te zostały dopisane w nawiasie i kursywą.

Sądzić można, że tego typu poprawki mają chronić przed niewłaściwym zrozumieniem tekstu przez czytelnika. Należy przy tym pamiętać, że Kluk pisał swoje teksty z myślą przede wszystkim o ludziach niezbyt wykształconych, głównie gospodarzy i ogrodników.

Innym razem, choć są to przypadki niezwykle rzadkie⁸, korektor usuwał rzeczownik, który uznał w tekście za zbędny⁹:

Którzykolwiek się tym zaprzętaią, niewiem, iak się nie obawiaią, aby kiedy wodnik z nieba ich (*roli*) ogrodów nie zalał potopem. (34)

Uczynię zaś ten porządek, że naprzod podam przepisy powszechne: potym opiszę rodzaje w szczególności: daley podam niektóre (uwagi) porządkowi i ozdobie służące (237).

W powyższych fragmentach, mimo eliminacji pojedynczych wyrazów, sens wypowiedzi nie uległ zmianie. Wydaje się jednak, że wykreślanie wyrazów służyło w tym przypadku stylistycznemu poprawianiu dzieła.

Wprowadzane przez redaktorów zmiany językowe w zakresie rzeczowników polegają przede wszystkim na substytucji leksemów. W edycjach W2 i W3 zastępowano słowa uznane przez wydawców za niewłaściwie użyte w W1 (np. *skutek*, *deska*), przestarzałe (np.: *miesiąc* 'księżyc') czy nacechowane stylistycznie (np. *ufność*). Czasem wprowadzano zmiany, które nie dają się jednoznacznie wytłumaczyć, przy czym można jednak zastanawiać się, czy rzeczywiście były one niezbędne z punktu widzenia językowego (np. *drzewo* > *drewno*, *czynność* > *działanie*, *czynność* > *robotą*). Wydaje się, że takie modyfikacje, podobnie jak włączanie dodatkowych wyrazów, miały na celu językowe cyzelowanie tekstu. Na przykładzie edycji dzieł Kluka widać ponadto, jak w pewnym zakresie kształtowało się słownictwo botaniczne. Z kolei usuwanie leksemów obcych i zastępowanie ich rodzimymi lub spolszczonymi ekwiwalentami daje najlepszy dowód świadomej i zaangażowanej postawy drukarzy w eliminowanie zbędnych w polszczyźnie przełomu XVIII i XIX wieku zapożyczeń.

Warto zwrócić uwagę jeszcze na jeden szczegół. Jak wykazują badania, liczną grupę wyrazów, która wychodziła z polszczyzny ogólnej, była leksyka związana z realiami wiejskimi (por. Długosz-Kurczabowa

⁸ Z poradników o wiele częściej korektorzy usuwali zaimki, partykuły, spójniki, przymiotniki i czasowniki.

⁹ Wyrazy usunięte w cytatach oznaczono kursywą i wzięto w nawiasy.

1992: 10). Wyraźnie widać to zjawisko właśnie na przykładzie poradników Krzysztofa Kluka (Rembiszewska 2009). Redaktorzy jednak nie zdecydowali się na ingerencję w merytoryczne partie tekstu podlaskiego przyrodnika, choć można przypuszczać, że wiele słów i określeń związanych z życiem wiejskim mogło być im nieznane lub przynajmniej budzić zastanowienie, gdyż Kluk w swoich pracach posługiwał się również regionalizmami leksykalnymi (Maryniakowa 1989: 175).

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- W1 – K. Kluk, *Roślin potrzebnych, pożytecznych i wygodnych... t. 1, O drzewach, ziołach ogrodowych i gradach*, Warszawa, Nakładem Drukarni Pijarów, 1777.
- W2 – K. Kluk, *Roślin potrzebnych, pożytecznych i wygodnych... t. 1, O drzewach, ziołach ogrodowych i gradach*, Warszawa, Nakładem Drukarni Pijarów, 1797.
- W3 – K. Kluk, *Roślin potrzebnych, pożytecznych i wygodnych... t. 1, O drzewach, ziołach ogrodowych i gradach*, Warszawa, Nakładem Drukarni Pijarów, 1808.

SŁOWNIKI

- ISJCN – *Internetowy słownik języka Cypriana Kamila*, oprac. J. Puzynina, T. Koprysz, www.slownikjezykanorwida.uw.edu.pl.
- MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, pod red. J. Wronicz, Kraków 2010.
- SEB – *Słownik etymologiczny*, red. J. Boryś, Kraków 2008.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś, t. 1–6, Wrocław–Kraków, 1979–.
- SGPK – *Słownik gwar polskich*, red. J. Karłowicz, Warszawa 1900–1911.
- SJAM – *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski, S. Hrabec, t. 1–11, Wrocław–Warszawa, 1962–1983.
- SJPas – *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, red. H. Koneczna, t. 1–2, Wrocław 1965–1973.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, Warszawa 1958–69.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. R. Mayenowa, F. Peplowski i inni, Warszawa 1966–1994.
- SJXVIIiXVIII – *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, <http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl>.
- SL – S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814.

- Sstp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczy i inni, Kraków 1953–2002.
- ST – M. A. Trotz, *Nowy dykcyonarz to iestmownik polsko-niemiecko-franuski...*, Lipsk 1764.
- SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
- SWil – *Słownik języka polskiego...* Wilno 1861, <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl>.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisza, Warszawa 2008.
- WSEHJP – *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, pod red. K. Długosz-Kurczabowej, Warszawa 2008.

LITERATURA

- Biniewicz J., 2002, *Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych*, Opole.
- Budrewicz T., 2004, *Jak Kraszewskiemu styl poprawiano (powieść „Cześniówny”)*, [w:] tenże, *Kraszewski – przy biurku i wśród ludzi*, Kraków, s. 128–144.
- Buttler D., 1978, *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa.
- Długosz-Kurczabowa K., 1992, *O przyczynach i mechanizmach wychodzenia z użycia wyrazów i ich znaczeń (na materiale słownika T. Modrzejewskiego „Wyrazy które umarły i które umierają” z 1936 r.)*, [w:] *Studia nad słownictwem XIX wieku*, pod red. W. Kupiszewskiego, t. 1, Warszawa, s. 7–20.
- Dubisz S., 1999, *Z historii puryzmu i liberalizmu językowego*, [w:] W. Gruszczyński, J. Bralczyk, G. Majkowska (red.), *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*, Warszawa, s. 9–17.
- Dubisz S., 2002, *Język – historia – kultura*, Warszawa.
- Grzegorzczak R., 1984, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. VI, Warszawa.
- Kowalska A., 2002, *Kształtowanie się normy językowej w XIX wiecznych drukach górnośląskich*, [w:] *Z historii polszczyzny ogólnej i regionalnej*, Katowice, s. 142–159.
- Kleszczowa K., 2012, *Gasnące słowa*, [w:] tenże, *Tajemnice dynamiki języka*, Katowice, s. 239–249.
- LOSJ – Florczak Z., Pszczołowska L. 1957, *Ludzie oświecenia o języku i stylu*, t. 1–3, red. M. R. Mayenowa, Warszawa.
- Maryniakowa I., 1989, *Uwagi o języku pism księdza Krzysztofa Kluka – przyrodnika z Ciechanowca*, [w:] *Studia językowe z Białostocczyzny. Onomastyka i historia języka*, Warszawa, s. 173–177.
- Mayenowa R., 1957, *Wstęp*, [w:] *Ludzie oświecenia o języku i stylu*, red. M. Mayenowa, t. 1, s. 5–51.
- Pihan A., 1978, *Rękopis a pierwodruk „Jermoły” J. I. Kraszewskiego. Różnice językowe*, „*Studia Polonistyczne*” z. 6, s. 111–117.

- Rembiszewska D., 2009, *Leksyka związana z realiami wiejskimi w pracy Krzysztofa Kluka „O roślinach”*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny”, t. V, z. 2, s. 141–149.
- Ingłot S., 1954, *Wstęp*, [w:] Kluk K., *O rolnictwie*, Wrocław.
- Siuciak M., 1991, *Analiza porównawcza śląskiej i poznańskiej edycji dramatu Piotra Kołodzieja „Górnicy”*, [w:] *Prace Językoznawcze. Studia polonistyczne*, t. 19, pod red. A. Kowalskiej i A. Wilkonia, Katowice, s. 153–162.
- Siuciak 1992, *Wpływ drukarzy na kształt językowy śląskich utworów scenicznych z końca XIX wieku*, [w:] *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku*, pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice, s. 84–95.
- Sobol R., 1952, *Ignacy Krasicki w walce o język narodowy*, „Zeszyty Wrocławskie”, s. 75–108.
- Szamryk K., 2012, *Zmiany językowe w zakresie fonetyki i fleksji trzech wydań pracy „O drzewach, ziołach ogrodowych i ogrodach” Krzysztofa Kluka*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 12, s. 257–273.
- Szpiczakowska M., 2001, *Fonetyczne i fleksyjne cechy języka „Pana Tadeusza” Adama Mickiewicza na tle normy językowej XIX wieku*, Kraków.
- Taszycki W., 2003, *Najdawniejsze zabytki języka polskiego*, Wrocław.
- Wasylewski S., 1933, *Proboszcz, który dał nazwę 361 roślinom*, „Tęcza”, z. 8, s. 30–32.
- Wierzchowski J., 1978, *Leksykologia i leksykografia*, Siedlce.

THE LEXICAL CHANGES IN THE THREE EDITIONS ROŚLIN POTRZEBNYCH BY KRZYSZTOF KLUK. THE NOUNS

Summary

The article concerns the lexical changes of the nouns in the three editions (1777, 1797, 1808) *Roślin potrzebnych* by Krzysztof Kluk. It is the continuation of the article about the phonetic and inflection linguistic changes in the same Kluk's editions. The authors have noticed the correctors had removed from Kluk's books wrong used words, archaic vocabulary, solemn words typical for religious style. In some cases is hard to explain why the linguistic changes has been made. It appears not have been necessary indeed. Easy to notice the correctors has preferred to use Polish names of months instead of their foreign equivalents.

Key words: Polish language at the turn of XVIII and XIX centuries, lexicology, lexical changes, editors

Joanna SZERSZUNOWICZ

Białystok

joannaszersz@gmail.com

Ivana VIDOVIĆ BOLT

Zagrzeb

ividovic@ffzg.hr

KULTUROWE ZNACZENIE KOMPONENTU FRAZEOLOGIZMU A JEGO MIĘDZYJEZYKOWA EKWIWALENCJA

WSTĘP

We współczesnych badaniach frazeologicznych aspekt kulturowy jest stałym elementem analiz prowadzonych przy wykorzystaniu różnych metod badawczych (Piirainen 2008: 207; Vidović Bolt 2011: 20–21; Szerszunowicz 2011: 115–118). Przyjęcie perspektywy językowo-kulturowej pozwala na wyjaśnienie wielu zjawisk występujących wśród stałych połączeń wyrazowych. Należy podkreślić, że takie ujęcie jest niezmiernie ważne w badaniach kontrastywnych frazeologizmów, ponieważ w zasobie stałych połączeń wyrazowych, zwłaszcza idiomów i przysłów (Kodrić, Vidović Bolt 2009), doskonale widoczne są wpływy kulturowe.

Powszechnie przyjmuje się, że związki frazeologiczne to jednostki o znaczeniu asumarycznym, jednak niezaprzeczalnie mają one w swoim składzie komponenty o określonym znaczeniu i konotacjach (Burkhanov 1998: 107). Wśród składników omawianych połączeń znajdujemy wyrazy zdeterminowane kulturowo. Nasuwa się więc pytanie, czy taki status składnika frazeologizmu może mieć wpływ na jego międzyjęzykową ekwiwalencję.

Celem niniejszego artykułu będzie próba udzielenia przynajmniej częściowej odpowiedzi na to pytanie. Zostanie przeprowadzona analiza kontrastywna związków frazeologicznych, których komponenty na-

leżą do wybranej do badania grupy leksyki. Materiałem badawczym będą stałe połączenia wyrazowe zawierające zarówno komponenty apelatywne, jak i onimiczne, wyekscerpowane z opracowań leksykograficznych, co pozwoli objąć analizą jednostki o ustalonej pozycji w języku. Przyjrzenie się ich składnikom silnie osadzonym w kulturze języka wyjściowego pozwoli na określenie ich wpływu na relację między frazeologizmem języka wyjściowego i języka docelowego.

LEKSYKA ZDETERMINOWANA KULTUROWO

Termin *leksyka zdeterminowana kulturowo* jest pojęciem szerokim, które można definiować w różny sposób. Przede wszystkim należy podkreślić, że wyrazy powstają i są używane na obszarze danego etnikum, tj. na terenie zajmowanym przez użytkowników pewnego języka, którzy funkcjonują w określonej kulturze (Anusiewicz 1994). Słowami posługują się więc ludzie dokonujący oglądu rzeczywistości z pewnej perspektywy językowo-kulturowej, co znajduje odzwierciedlenie między innymi w konceptualizacji rozmaitych zjawisk.

Analiza konceptualizacji jednego zjawiska w różnych kulturach może wykazać rozbieżności. Przykładowo, Jolanta Maćkiewicz (1988: 132), zwraca uwagę na różnice w konceptualizacjach zjawiska naturalnego, mianowicie mgły, w trzech językach: polskim, angielskim i hiszpańskim, podkreślając, że:

To co Polak nazwie jednym wyrazem mgła, dla Hiszpana dzielić się będzie na dwie, a dla Anglika na trzy klasy oznaczane odrębnymi słowami. Hiszpan nazywa mgłę w zależności od tego, czy jest to mgła pojawiająca się nad morzem (*bruma*) czy nad lądem (*niebla*). Anglik dzieli mgłę w zależności od jej gęstości na mgłę przeciętnie gęstą (*mist*), gęstszą niż przeciętnie (*fog*) i rzadszą niż przeciętna (*haze*).

W perspektywie kontrastywnej różnice występują również w konceptualizacji innych zjawisk przyrodniczych, na przykład wiatru w perspektywie chorwacko-polskiej. Interesujące jest bogactwo nazw wiatrów adriatyckich w języku chorwackim, co można wyjaśnić ich dużym znaczeniem dla codziennego życia ludzi mieszkających w tym kraju, związanych z morzem (na przykład wyjście w morze na połów ryb zależy przede wszystkim od prognozy pogody, a więc również od wiatru). Otóż z uwagi

na położenie geograficzne w Chorwacji występują różnorodne rodzaje wiatru, tzw. wiatry adriatyckie i lądowe.

Do grupy adriatyckich zaliczane są następujące wiatry: *bura* (wiatr, który wieje porywistymi podmuchami z lądu w kierunku morza, głównie z północnego wschodu), *jugo* (ciepły i wilgotny wiatr, wiejący na środkowym i południowym Adriatyku), *tramontana* (chłodny i suchy lokalny wiatr północy, szybko przechodzący w burę), *levanat* (zimną mroźny, a latem ciepły wiatr wschodni), *oštro* (silny wiatr wiejący z południa głównie na otwartym morzu), *lebić* albo *garbin* (południowo-zachodni wiatr przynoszący deszcz i ulewy), *lebićada* (wiatr o sile orkanu), *pulenat* (zimny wiatr zachodni), *maestral* (ciepły północno-zachodni wiatr wiejący w miesiącach ciepłych), *burin* (słabszy wiatr wiejący nocą z lądu w kierunku morza).

Wiatry wiejące na lądzie to *północno-zachodni* (wieje z kierunku, od którego został nazwany) i *fen* (ciepły i suchy wiatr w okolicy Ogulina). Przykłady te pokazują, że w świadomości użytkownika języka chorwackiego, a zwłaszcza mieszkańców południowych regionów Chorwacji bezpośrednio leżących nad morzem (lub na morzu), wiatr wiąże się z wieloma skojarzeniami i posiada różnorodne konotacje, co wymaga swego rodzaju doprecyzowania, o którym typie wiatru jest mowa¹.

Warto dodać, że niektóre nominacje nazywają desygnaty o szczególnej roli w danej kulturze. Przykładowo, w przypadku zwierząt ważne jest ekoznaczenie poszczególnych gatunków zwierząt na obszarze zajmowanym przez daną wspólnotę językową (Fernando 1996: 93), a w konsekwencji ich potencjał konotacyjny (Vidović Bolt 2007a; Pamies 2008: 143–156). Na przykład w kulturze polskiej i arabskiej różne jest ekoznaczenie wielbłąda, co znajduje odzwierciedlenie w obu językach. Jak podaje Tadeusz Milewski (2006: 171–172),

w klasycznym języku arabskim, którego podstawę stanowił dialekt koczujących pasterzy, występuje około tysiąca wyrazów odpowiadających naszemu *wielbłąd*, używanych w związku z pewnymi różnicami w wielkości, maści, rasie itd. tych zwierząt.

W języku polskim w znaczeniu ogólnym używa się słowa *wielbłąd*, znane są również terminy *dromader* i *baktrian*. W języku chorwackim używa się

¹ Różnice można wskazać także w konceptualizacjach przedstawicieli fauny. Analizę hiszpańskiej nazwy *lechuza* ('sowa') i jej obcojęzycznych odpowiedników przedstawia Antonio Pamies (2007: 375–404).

słowa *deva* oraz *dromedar* i *baktrijska deva*, ale jednostki te – podobnie jak ich polskie odpowiedniki – zalicza się do słownictwa specjalistycznego.

W perspektywie polsko-chorwackiej podobne różnice występują w nazwach ryb, które w kulturze chorwackiej mają większe znaczenie niż w polskiej. Z tego powodu w przypadkach nazw niektórych gatunków obserwujemy asymetrię kwantytatywną: dany gatunek ryby ma wiele nazw w jednym języku, w drugim zaś – nie. Przykładowo, polska nazwa *paszczał* (łac. *Zeus faber*) ma następujące odpowiedniki chorwackie: *kovač*, *riba sv. Petra* (dosł. ryba św. Piotra), *sampjero*, *šampjer*, *šanpjer* (od włoskiego *San Pietro*)². Podane nazwy motywowane są legendą, według której św. Piotr łowił ryby tego gatunku rękoma, a w miejscach, gdzie dotykał je palcami, zostały czarne plamy (por. Szerszunowicz 2007a).

Kolejną grupę jednostek, które można wymienić wśród uwarunkowanej kulturowo leksyki, są nazwy stopni pokrewieństwa. Jak pisze Tomasz Lisowski (2007: 401), „paradygmat kulturowy determinuje określoną, właściwą danemu językowi taksonomię świata”, a różnice te są często bardzo duże w przypadku kultur odległych, na przykład polskiej, osadzonej w tradycji śródziemnomorskiej, i koreańskiej, z natury konfucjańskiej. Jako przykład badacz omawia nazwy stopni pokrewieństwa, którym uwagę poświęca również Romuald Huszcza, pisząc o honoryfikatywności³. W języku chorwackim jest bardzo rozbudowany stopień pokrewieństwa: *punac* ‘teść dla męża’, *punica* ‘teściowa dla męża’, *svekar* ‘teść dla żony’, *svekrva* ‘teściowa dla męża’, *šogorica* ‘siostra żony’, ‘siostra męża’, ale jednocześnie – *svastika* ‘siostra żony’, *zaova* ‘siostra męża’, *jetrva* ‘żona brata męża’.

Kolejną kategorię należącą do słownictwa o znaczeniu kulturowym stanowią nazwy realiów (Taylor 1998: 103–106). Zalicza się do niej rozmaite jednostki leksykalne, które można podzielić na dwie podstawowe grupy. Pierwsza z nich to nazwy realiów materialnych, na przykład nazwy potraw, ubiorów, utensyliów, słownictwo dotyczące architektury itp., druga – realia społeczno-historyczne, czyli leksyka odnosząca się do sfery organizacji życia społecznego (np. nazwy instytucji lub produktu, np. *Vegeta*).

² Por. polski odpowiednik *piotrosz*.

³ Przykłady nazw wyrażających realcje rodzinne w języku koreańskim: *hyōngnim hyōng* ‘starszy brat (dla brata)’, *orabōnim oppa* ‘starszy brat (dla siostry)’, *nunim nuna* ‘starsza siostra (dla brata)’, *kyesshi namdongseng* ‘młodszy brat’, *shiabōnim shiabōji* ‘teść (dla żony)’, *shidmōnim shidmōni* ‘teściowa (dla żony)’, *changinōrūn changin* ‘teść (dla męża)’, *changmonim changmo* ‘teściowa (dla męża)’ (Huszcza 2006: 64).

Przykładowo, nazwy dawnych tajnych formacji milicyjnych w byłej Jugosławii takie jak *OZNA* (chorw. *Odjeljenje za zaštitu naroda* – Oddział Ochrony Narodu), *UDBA* (serb. *Uprava državne bezbednosti* – Urząd Bezpieczeństwa Państwowego) i *KOS* (chorw. *Kontraobavještajna služba* – Służba Kontrawywiadu) do dziś przetrwały w języku jako symbole szpiegowania. Rodzimym użytkownikom języka chorwackiego znane są skrzydlate słowa *OZNA sve dozna* (dosł. *OZNA* wszystkiego się dowie), ponadto warto dodać, że często używane są rzeczowniki *udbaš* i *kosovac* – nazwy określające osoby aktywne w służbach bezpieczeństwa.

Z kolei *Vegeta* to znany chorwacki produkt, używany również powszechnie w Polsce⁴. W języku chorwackim odnotowano związek frazeologiczny z komponentem *Vegeta – biti kao vegeta*⁵, który jest używany w dwóch znaczeniach: ‘być wszechstronnym’ oraz ‘wtrącać się do cudzego życia’.

Omawiając leksykę bezekwiwalentną, warto jeszcze wspomnieć o kulinariach, na przykład nazwach typowych dań chorwackich takich, jak na przykład *pašticada* (*pashticada* ‘pieczeń wołowa szpikowana marchewką i wędzoną słoniną, duszona w czerwonym winie’) oraz *štrukli* (*sztrukle* ‘danie z wałkowanego ciasta, wypełnionego świeżym krowim serem’).

Jako osobną kategorię wyodrębnia się koncepty kulturowe (Teliya, Bragina, Oparina, Sandomirskaya 2001: 58). Analiza języków europejskich pokazuje, że koncepty w dużym stopniu pokrywają się, jednak wiele z nich różni się znacznie w poszczególnych kulturach. Przykładowo, rosyjski koncept *pravda* jedynie częściowo pokrywa się z angielskim odpowiednikiem *truth* (Teliya, Bragina, Oparina, Sandomirskaya 2001: 59), z kolei polskie pojęcie *nostalgia* jedynie w pewnym stopniu odpowiada angielskiemu ekwiwalentowi *nostalgia* (por. Krzyżanowska 2005).

Należy podkreślić, że ważną kategorię stanowią nazwy własne, które – często z powodu uwarunkowań historycznych – mają wyraziste konotacje. Stanisław Gajda posługuje się terminem *narodowokulturowy komponent znaczenia* – wiąże się on z funkcją kumulatywną języka, tj. ze „zdolnością jednostek językowych do przechowywania wiedzy językowej” (Gajda 2004: 21). Przykładowo, w kulturze polskiej do omawianych oniów należy antroponim *Reytan*, toponimy *Targowica*, *Oświęcim*.

⁴ Fabryka Podrawka produkuje *Vegetę* w Kostrzynie.

⁵ Więcej na ten temat zob. Vidović Bolt (2009).

W kulturze chorwackiej natomiast duże znaczenie kulturowe mają następujące nazwy własne: *Borna*, *Domagoj*, *Krešimir*, *Tomislav*, *Zvonimir* (imiona chorwackich królów), *Duje* (częste imię mieszkańca Splitu; św. Duje jest patronem miasta), *Vlaho* (częste imię mieszkańca Dubrownika; św. Vlaho to patron Dubrownika) oraz nazwy miejscowe: *Jasenovac* (obóz koncentracyjny podczas II wojny światowej), *Bleiburg* (miejsce strasznej rzezi Chorwatów pod koniec II wojny światowej; miasto w Austrii), *Goli otok* (surowe więzienie po II wojny światowej), *Hlebine* (miasto znane dzięki utworzeniu malarskiej szkoły chorwackiej *naiwy*, czyli sztuki naiwnej, w pobliżu Koprivnicy), *Dubrovnik* jako perła Adriatyku, *Vukovar* (symbol miasta zniszczonego podczas wojny w Chorwacji w latach 90-ych XX wieku).

Wymienione grupy jednostek stanowią jedynie przykłady wyrazów, które mają znaczenie kulturowe. Warto podkreślić, że nazwy te są komponentami licznych związków frazeologicznych występujących w językach naturalnych. W wielu przypadkach te elementy są składnikami jądrowymi związków frazeologicznych, są to bowiem wyrazy o bogatym potencjale konotacyjnym (Pamies 2011, Vidović Bolt 2011; Szerszunowicz 2011b). Niektóre z tych wyrazów należą do leksyki bezekwiwalentnej, inne zaś to słowa, które mają odpowiedniki leksykalne o innych konotacjach. Status komponentów jądrowych może więc być zupełnie różny nawet w przypadku występowania pozornie identycznych słów w dwóch językach.

MIĘDZYJĘZYKOWA EKWIWALENCJA STAŁYCH POŁĄCZEŃ WYRAZOWYCH

Ekwiwalencja jest kluczowym pojęciem używanym w badaniach kontrastywnych. Ma ono złożony charakter i jest rozmaicie definiowane przez różnych literaturoznawców i językoznawców. Jak podaje *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, „to pojęcie wieloznaczne i dyskusyjne”, rozumiane wielorako, ujmowane w sposób wąski, jako równoważność semantyczna zachodząca między oryginałem i przekładem, lub szeroki, tj. jako właściwość translatu (MEP: 68). Istnieje wiele rodzajów ekwiwalencji, które wyróżnia się przyjmując rozmaite kryteria.

W niniejszym artykule przyjmuje się podział na ekwiwalencję przekładową i systemową za Dmitrijem Dobrovol'skim (2011), który omawia

te dwa rodzaje ekwiwalencji na przykładzie relacji zachodzących między związkami frazeologicznymi w języku wyjściowym i języku docelowym⁶.

Drugi z omawianych rodzajów ekwiwalencji zachodzi między związkiem frazeologicznym języka wyjściowego a jego odpowiednikiem obcojęzycznym na poziomie systemu, a więc ma duże znaczenie dla leksykografii (por. Vidović Bolt 2007b; 2014). W ogólnie przyjętym ujęciu wyróżnia się cztery podstawowe rodzaje ekwiwalentów.

Pierwszy z nich to ekwiwalenty absolutne, które cechuje tożsamość formalno-leksykalna. Mają one identyczną postać, takie samo znaczenie i nacechowanie stylistyczne, np. pol. *kropla w morzu*, chorw. *kap u moru*; pol. *kukulcze jajo*, chorw. *kukavičje jaje*; pol. *stracić/tracić grunt pod nogami*, chorw. *izgubiti/gubiti tlo pod nogama*; pol. *zapłacić/płacić głową za coś*, chorw. *platiti glavom za što*, pol. *królik doświadczalny*, chorw. *pokusni kunić*.

Do grupy tej należy wiele internacjonalizmów frazeologicznych, wśród których ważne miejsce zajmują jednostki o proveniencji biblijnej i antycznej (Oleśkiewicz 2007) jak na przykład pol. *święta krowa*, chorw. *sveta krava*; pol. *osioł Buridana*, chorw. *Buridanov magarac*. W wielu językach europejskich znajdujemy pełne odpowiedniki związku *pięta Achillesa/achillesowa* (ang. *Achilles' heel*, fr. *tallon d'Achille*, hiszp. *talón de Aquiles*, wł. *tallone d'Achille*, chorw. *Ahилоva peta*) oraz *miecz Damoclesa* (chorw. *Damoklov mač*, ang. *Damokles sword*; niem. *Damoclesschwert*⁷, wł. *la spada di Damocle*). Inne jednostki o pełnych ekwiwalentach to między innymi: pol. *Chrystusowe lata*, chorw. *Isusove godine*; pol. *wilk syty i owca cała*, chorw. *vuk sit i ovca cijela*; pol. *umywać ręce od czegoś*; chorw. *oprati/prati ruke*, ang. *wash one's hands of sth*; niem. *Hände waschen*; wł. *lavarsi le mani*.

Jednak warto podkreślić, że według tradycji zagrzebskiej szkoły frazeologicznej pełne ekwiwalenty frazeologiczne to tylko te które mają taki sam skład leksykalny i budowę formalną, identyczne znaczenie i metaforykę, a także przynależą do jednakowego stylu językowego (Fink-Arsovski 1994: 144), z czego wynika, że poddane przykłady nie przynależą do omawianej grupy ponieważ w polskim frazeologizmie są dwa rzeczowniki, a w chorwackim przymiotnik z rzeczownikiem (pol. *pięta Achillesa/achillesowa*, chorw. *Ahилоva peta*; pol. *puszka Pandory*, chorw. *Pandorina kutija*; pol. *miecz Damoclesa*, chorw. *Damoklov mač*; pol. *nić (kłębek)*

⁶ Ekwiwalent przekładowy to obcojęzyczny odpowiednik stałego połączenia wyrazowego języka wyjściowego użyty w translacji.

⁷ W języku niemieckim jest to rzeczownik złożony o wysokim stopniu ekwiwalencji w warstwie obrazowej przy braku korespondencji w planie formalnym.

Ariadny, chorw. *Ariadnina nit.*). Ten sam „problem” pojawia się w przypadku jednostek, w których składniki należą do tożsamej części mowy, ale różnią się porządkiem komponentów (por. *trojański koń*, chorw. *konj trojański*). Poddane przykłady uważają się za ekwiwalenty absolutne nawet w chorwackim środowisku naukowym, ponieważ różnica jest wynikiem samego systemu językowego, tzn. porządku słów (Vidović Bolt 2011) tak samo jak w przypadkach: pol. *skóra i kości*, chorw. *kost i koža* (dosł. kość i skóra); *od stóp do głów*, chorw. *od glave do pete*; pol. *mieć ręce i nogi*, chorw. *imati glavu i rep.*

Precyzyjniej powinno się je nazywać odpowiednikami quasi-absolutnymi, ponieważ można wykluczyć istnienie par w pełni identycznych związków w dwóch różnych językach. Jest bardzo prawdopodobne, że wnikliwa analiza, obejmująca wiele aspektów, wykaże różnice, np. w sferze konotacji, zabarwieniu stylistycznym lub częstości użycia. Przykładowo polski frazeologizm *krokodyl/krokodylowe łzy* o znaczeniu ‘fałszywy, udawany żal, nieszczery płacz’ kwalifikowany jest jako książkowy (WSFJP: 371), z kolei jego angielski odpowiednik *crocodile tears* nie ma takiego nacechowania.

Nie mają go również frazeologizmy chorwackie: wyrażenie *krokodilske suze* (ros. *крокодиловы слёзы*, niem. *Krokodilstränen*), mające znaczenie ‘nieszczere (fałszywe) współczucie’, oraz zwrot *liti (roniti) krokodilske suze* (ros. *лечь крокодиловы слёзы*, niem. *Krokodilstränen weinen/vergießen* ‘udawać wzruszenie i współczucie; lać fałszywe łzy’) (Barčot 2014: 195). Przykłady z materiału ankietowego pokazują, że coraz częściej używa się omawianych frazeologizmów w opisie osób (przeważnie dzieci) płaczących bardzo mocno, a przez nikogo niepokieszanych. Te frazeologizmy nie są jeszcze odnotowane w chorwackich słownikach frazeologicznych.

To nowe – i co warto zaznaczyć – rozpowszechnione znaczenie można wyjaśnić faktem, że analizowany frazeologizm jest najbardziej znany dzięki piosence o małym Juju zatytułowanej *Avantura maloga Juju*. Z tego powodu nie można więc mówić o motywacji książkowej (mimo tego, że istnieje ilustrowana książeczka dla dzieci z tą piosenką), co potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych przez Branki Barčot. Barčot (2014) podkreśla, że źródłem zmiany znaczenia jest właśnie fakt, że w piosence łzy leją rodzice małego Juju. Mama Kukunka i tato Taranta płaczą, ponieważ podczas spaceru z Juju nad Nilem straszny krokodyl, który wskoczył z rzeki, złapał ich dziecko. Należy jednak zaznaczyć, że zachowanie kro-

kodyla stanowi przyczynę płaczu, nie istnieje natomiast wiersz, w którym wspomniane są krokodylowe łzy.

Drugą grupę tworzą **ekwiwalenty częściowe**, czyli te odpowiedniki, które wykazują drobne różnice w porównaniu do jednostek języka wyjściowego. Skład leksykalny i forma związku są podobne, obrazowanie – tożsame (Dobrovol'skij 2011: 8). Relacja ekwiwalencji częściowej zachodzi między polską jednostką *wstać lewą nogą* i angielskim związkiem *to get off bed on the wrong foot* (por. wariant *to get out of the bed on the wrong side*). W języku chorwackim, w odniesieniu do polskiego, istnieje również ekwiwalent częściowy – *ustati na lijevu nogu* (dosł. wstać na lewą nogę). Inne przykłady omawianych odpowiedników to: pol. *żyć jak pies z kotem*, chorw. *živjeti kao pas i mačka* (dosł. żyć jak pies i kot); *zabawa w kotka i myszkę*, chorw. *igra mačke i miša* (dosł. zabawa kota i mysz); pol. *w biały dzień*, chorw. *u po bijela dana* (dosł. w połowie białego dnia); pol. *miłość do grobowej deski*, chorw. *ljubav do groba* (dosł. miłość do grobu).

Inaczej jest w przypadku **ekwiwalentów paralelnych**, które przekazują dane znaczenie za pomocą innych frazeologizmów wykazujących różnice w strukturze i składzie leksykalnym (Szerszunowicz 2004: 215). Mogą one realizować jeden schemat, na przykład ZNAĆ SIĘ NA + NAZWA WYSZUKANEGO PRODUKTU / SKOMPLIKOWANEJ UMIEJĘTNOŚCI + NAZWA ZWIERZĘCIA: pol. *znać się jak kura na pieprzu*, ros. *как свинья в апельсинах разбираться*, wł. *intendersene quanto un bove di musica* (warianty: *intendersene quanto una vacca di lunario*, *intendersene quanto una capra d'algebra*). Warto przypomnieć, że w języku chorwackim omawiany schemat realizowany jest w postaci RAZUMJETI SE + SPÓJNIK PORÓWNAWCZY + ZOONYM + PRZYSŁÓWEK + NAZWA PRODUKTU / NAZWA WAGI. Według tego schematu utworzono następujące frazeologizmy: *razumjeti se u što kao koza u peršin* (*peršun*), *razumjeti se u što kao magarac u kantar*, *razumjeti se u što kao magare u kantar*⁸. Znaczenie tych frazeologizmów ('nie orientować się, nie wiedzieć, jak wykonać określoną pracę') jest antonimiczne w stosunku do zawartego w nim czasownika.

Warto nadmienić, że niektóre frazeologizmy wykazują różnice w składzie leksykalnym: pol. *dostać arbuza*, chorw. *dobiti košaricu* (dosł. dostać koszyk); pol. *dać/dawać nogę*, chorw. *dati petama vjetra*; pol. *zadzierać nosa*, chorw. *dignuti/dizati nos*.

⁸ Dosł. *znać się na czymś jak koza na pietruszce*, *znać się na czymś jak osioł na wadze*. *Kantar* to waga, tj. ręczne urządzenie do pomiaru ciężaru bez odważników i szal (Anić 2004: 548).

Należy jednak podkreślić, że w wielu przypadkach jednostki należące do omawianej grupy stanowią realizację rozmaitych metafor, a więc często mają one zupełnie różne obrazowanie. Zjawisko to ilustruje następujące zestawienie frazeologizmów o znaczeniu ‘utrzymywać się z trudnością’: pol. *ledwie wiązać koniec z końcem*, ang. *to keep the wolf from the door*, wł. *sbarcare il lunario*⁹.

Warto również odnotować w tej grupie obecność związków mających w swoim składzie komponenty kulturowe. Niektóre z nich – w odczuciu rodzimych użytkowników języka – nie mają wyraźnego związku z kulturą, ponieważ dany frazeologizm uległ leksykalizacji. Tak jest w przypadku polskiej jednostki *wyjść jak Zabłocki na mydle* i jej chorwackiego odpowiednika *provesti se (proći) kao Janko na Kosovu*. Polski zwrot motywowany był legendą o szlachcicu Zabłockim, który spławiał towary Wisłą do Gdańska. Ukrył on skrzynie z kosztownym mydłem pod dnem szkuty, a gdy przybył okazało się, że schowany towar wymydlili się zupełnie. Z kolei chorwacki frazeologizm zawierający komponent antroponimiczny *Janko* nawiązuje do wyniku walki węgierskiego dowódcy Janosa Hunyadia (1387–1456). Jego wojsko zostało pokonane przez Turków w walce na Kosowie, która trwała od 7 do 10 października 1448 r. Oba frazeologizmy mają znaczenie ‘wyjść na czymś niekorzystnie, stracić na czymś, źle skończyć’.

Warto dodać, że w perspektywie kontrastywnej może dojść do substytucji komponentu kulturowego składnikiem osadzonym w kulturze docelowej, na przykład frazeologizm *izvoditi krive Drine* (dosł. robić krzywe Driny) w znaczeniu ‘zachowywać się niepoważnie, mówić, robić głupoty’ ma ekwiwalent w postaci polskiego frazeologizmu *zawracać kijem Wisłę*. Komponent kulturowy zastępuje czasem element pozbawiony odwołań do kultury, tak jak ma to miejsce w przypadku idiomu *i (pa) mirna Bosna* (dosł. i spokojna Bosna), który na polski można przetłumaczyć *i spokojna głowa*. Komponent kulturowy może również ulec redukcji: *tri gracije od (iz) Kroacije* (dosł. trzy hrabiny z Kroacji), pol. *trzy gracje*; chorw. *životeti kao beg u Hercegovini* (dosł. żyć jak król w Hercegowinie), *żyć jak młody bóg*.

Ostatnią grupę stanowią **ekwiwalenty zerowe**, czyli odpowiedniki niefrazeologiczne. Mogą one mieć postać wyrazu lub luźnego połączenia

⁹ W języku chorwackim występuje bliższy ekwiwalent, mianowicie, *jedva spajati kraj s krajem*.

jednostek leksykalnych. W perspektywie kontrastywnej można wyróżnić dwa rodzaje jednostek bezekwiwalentnych (por. Dagut 1981). Pierwszy z nich stanowią związki, których znaczenia nie są wyrażane frazeologicznie w języku docelowym, ale są znane użytkownikom języka. Polska jednostka *kobieta w wieku balzakowskim* nie ma frazeologicznego odpowiednika na przykład w języku angielskim ani w języku chorwackim. W języku chorwackim znany jest frazeologizm *stara koka*, będący pierwszym członem powiedzenia *stara koka, dobra juha* (dosł. stara kura, dobra zupa). Jest to jednostka o konotacji wulgarnej, za pomocą której opisuje się seksualnie doświadczoną kobietę (Vidović Bolt 2011, Koncewicz-Dziuch 2014).

Drugi rodzaj luk frazeologicznych stanowią stałe połączenia wyrazowe o znaczeniach zdeterminowanych kulturowo, które nie tylko są przekazywane przez idiomy innego języka, ale wręcz nie funkcjonują w świadomości użytkowników języka docelowego. Przykładowo, w zestawieniu języka polskiego z innym, na przykład angielskim, do jednostek takich zaliczymy między innymi następujące połączenia wyrazowe: *Matka Polka*, *moherowe berety*, *Polak potrafi*. W języku chorwackim do omawianej grupy związków należy wyrażenie *bosanski lonac*, 'danie orientalne, składające się z kilku rodzajów mięsa (bez wieprzowiny), gotowane z dużą ilością warzyw w garnku glinianym lub ziemianym', które ma znaczenie przenośne 'specyficzne okoliczności polityczne w Bośni'.

ANALIZA STAŁYCH POŁĄCZEŃ WYRAZOWYCH Z WYBRANYMI KOMPONENTAMI ZDETERMINOWANYMI KULTUROWO

Asumaryczność znaczenia związków frazeologicznych jest jedną z często podkreślanych cech stałych połączeń wyrazowych¹⁰. Niezaprze-

¹⁰ Andrzej Maria Lewicki wymienia następujące cechy związku frazeologicznego:

- 1) nieciągłość kształtu jednostki występującej w realizacji tekstu;
- 2) właściwy każdemu frazeologizmowi zakres zmienności składu morfemowego lub składu leksemowego w realizacjach tekstowych;
- 3) wchodzenie w relację kształtowej tożsamości komponentów związku frazeologicznego z wyrazami będącymi samodzielnymi jednostkami tekstowymi;
- 4) brak symetrii między planem treści między planem treści a planem wyrażania nie dający się opisać za pomocą reguł kategoryalnych;

przynależność większości związków do systemu tzw. wtórnej nominacji, tzn. uzależnienie ich użycia nie tylko od celów przekazu informacji w określonym kodzie, ale też od innych celów pragmatycznych" (Lewicki 1987: 6).

czalnie frazeologizmy składają się z wyrazów, które są nośnikami sensów znanych użytkownikowi języka. Jak już wspomniano, wśród składników omawianych jednostek wielowyrazowych występują wyrazy o znaczeniu kulturowym.

Zjawisko ekwiwalencji międzyjęzykowej zostanie omówione na przykładzie analizy wybranych jednostek, które zawierają komponenty apełatywne i onomastyczne o silnym osadzeniu kulturowym.

MIĘDZYJĘZYKOWA EKWIWALENCJA ZWIĄZKU FRAZEOLOGICZNEGO Z KOMPONENTEM APELATYWNYM ZDETERMINOWANYM KULTUROWO

Wśród jednostek leksykalnych będących nośnikami specyfiki kulturowej ważne miejsce zajmują nazwy potraw (Taylor 1998: 102; Pinnavaia 2010: 71–76). We frazeologii polskiej komponentem dwóch stałych połączeń jest nazwa *bigos*. *Uniwersalny słownik języka polskiego* zawiera następującą definicję wyrazu *bigos* (USJP, 1: 260): ‘potrawa przyrządzana z kapusty, zwykle kwaszonej, różnych gatunków mięsa i kiełbasy, grzybów suszonych z dodatkiem przypraw’. W części słownikowej poświęconej słownictwu kulinarnemu opracowania Małgorzaty Witaszek-Samborskiej (2005: 199–200) znajdujemy bardziej szczegółowy opis: ‘potrawa z kiszzonej i/lub słodkiej kapusty, duszonej z różnymi gatunkami mięsa, kiełbas, grzybów, z suszonymi śliwkami i przyprawami, czasem podlewana czerwonym wytrawnym winem’¹¹.

Cytowane opracowania nie podają informacji dotyczącej jej narodowego charakteru. Warto nadmienić, że John Ayto w słowniku nazw potraw zatytułowanym *An A-Z of Food & Drink* (F & D: 28) podaje następujące objaśnienie: „Bigos is the Polish national dish. It is a stew made from alternate layers of sauerkraut and meat” [Bigos jest polską narodową potrawą. Jest to danie z naprzemiennych warstw kwaszonej kapusty i mięsa¹²]. Autor opracowania wskazuje więc wyraźnie na polski charakter tej potrawy.

Ta jej cecha odnotowana jest nawet w niektórych słownikach dwujęzycznych. Ujęto ją w artykułach hasłowych w trzech słownikach, mianowicie w *Słowniku polsko-szwedzkim* (PSPS_{Sz}), w opracowaniu *Polsko-český slovník*. (PČS) oraz w *Polsko-chorwackim słowniku* (PHR).

¹¹ Inne znaczenia nazwy *bigos* odnotowane w cytowanym opracowaniu to: ‘siekanka, potrawa z siekanego mięsa’, ‘potrawa z ryby’ (Witaszek-Samborska 2005: 200).

¹² Wszystkie tłumaczenia fragmentów obcojęzycznych pochodzą od autorek.

Można założyć, że z powodu kulturowego charakteru nazwa *bigos* nie będzie miała ekwiwalentu wyrazowego przynajmniej w niektórych językach. Potencjalnie lakunarny charakter wyrazu *bigos* sprawia, że warto przeanalizować techniki wykorzystane w opisie leksykograficznym omawianej jednostki leksykalnej.

TABELA 1. Wykorzystanie technik leksykograficznych w dwujęzycznym opisie nazwy *bigos*

Wybór techniki leksykograficznej zastosowany w opisie nazwy <i>bigos</i>	Opracowanie leksykograficzne, w którym ją wykorzystano
Odpowiednik wyrazowy	WSNP, WSPF
Odpowiednik opisowy	SPP, WSPA, WSPH,
Odpowiednik opisowy i nazwa podobnej potrawy	—
Nazwa i objaśnienie	WSPR, SPS
Wyraz polski jako cytat i objaśnienie z dodaną informacją o narodowym charakterze potrawy	PČS, SPSz, PHR

Jak widać z powyższego zestawienia najczęściej stosowaną techniką było podanie odpowiednika opisowego, czyli objaśnienie, jaka jest to potrawa, podanie informacji o składnikach i sposobie jej przyrządzania.

W zasobie poświadczonych leksykograficznie stałych połączeń wyrazowych języka polskiego występują dwa frazeologizmy z komponentem *bigos*. Oba związki podaje *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* (WSFJP: 70), definiując w następujący sposób: *narobić bigosu* 'być przyczyną kłopotów, zamieszania', *mieć bigos w głowie* rzad. odczuwać chaos, mętlik; pogard. mieć nieuporządkowaną wiedzę, wrywkowe wiadomości, nieprzemyślane poglądy.

Analiza zestawienia zamieszczonego na następnej stronie pokazuje, że polski związek *nawarzyć bigosu* ma ekwiwalenty frazeologiczne w zdecydowanej większości analizowanych języków. Należą one do odpowiedników paralelnych, przy czym wykazują różny stopień podobieństwa. Rosyjskie i słowackie połączenia wyrazowe również odwołują się do czynności gotowania, przy czym przygotowywanym produktem jest kasza (por. Teliya, Bragina, Oparina, Sandomirskaya 2001: 60). W niektórych

TABELA 2. Obcojęzyczne odpowiedniki frazeologizmu *narobić bigosu*

Język	Źródło leksykograficzne	Odpowiednik
Angielski	WSPA: 55	to mess things up to make a mess of things
Chorwacki	PHR: 61	zamijesiti (zanutiti) kašu, načiniti kašu (poparu) <i>od koga, od čega</i> , skuhati/kuhati (zakuhati, zanutiti i sl.) kašu (poparu) <i>komu</i> ; zapetljati, zabrljati, napraviti zbrku (probleme) <i>komu/sebi</i>
Czeski	PČS, 1: 86	nadělat zmatek
Francuski	WSPF: 130	causer/attirer des ennuis faire du gâchis brouiller les cartes
Hiszpański	WSPH: 110	formar un embrollo armar un lío revolvero todo armar barullo
Niemiecki	USWP: 77	ein Durcheinander verursachen ein Chaos einrichten
Portugalski	SPP: 213	(s) causar desdita criar complicações
Rosyjski	WSPR: 350 WSFPR: 25–26	завариить кашу завариить кашу наделать/натворить дел
Słowacki	SPS: 29	narobit' nepríjemnosti navarit' si kaše
Szwedzki	SPSz: 25	trassla/röra till ngt
Włoski	WSPN: 35	combinare pasticci/guai

językach frazeologizmy oparte są na innej metaforze, w innych zaś odpowiedniki nie mają charakteru figuratywnego.

Podsumowując, należy podkreślić, że zwrot *nawarzyć bigosu* ma w swoim składzie komponent o silnym osadzeniu kulturowym. Przekazuje on znaczenie 'być przyczyną kłopotów, zamieszania', a więc sens o charakterze uniwersalnym. Do jego frazeologicznej realizacji język polski wykorzystał komponent *bigos*, przy czym schemat NAWARZYĆ

+ NAZWA POTRAWY wyraża to znaczenie również w innych językach, w których dochodzi do substytucji komponentu rzeczownikowego. Można więc stwierdzić, że na poziomie systemowym komponent kulturowy nie wpływa znacznie na ekwiwalencję międzyjęzykową.

Przykładowo, chorwacki związek *načiniti kašu (poparu)* od *koga*, od čega używany jest w znaczeniu ‘zniszczyć coś’, a sam leksem *kaša* (pol. *kasza*) w znaczeniu przenośnym opisuje przeszkodę, problem, bałagan. Zbliżone znaczenie ma inna nazwa, *popara*, oznaczająca ciepłe danie przygotowane ze starego chleba z dużo tłuszczu. Podobne znaczenie, tj. ‘problem, bałagan’, ma również wyrażenie frazeologiczne *bosanski lonac*. W kontekście kulinarnym oznacza ono ‘danie orientalne, składające się z kilku rodzajów mięsa (bez wieprzowiny), gotowane z dużą ilością warzyw w garnku glinianym lub ziemianym’¹³.

MIĘDZYJĘZYKOWA EKWIWALENCJA ZWIĄZKU FRAZEOLOGICZNEGO Z KOMPONENTEM ONIMICZNYM ZDETERMINOWANYM KULTUROWO

Wśród stałych połączeń wielowyrazowych można wyodrębnić grupę jednostek z komponentami onimicznymi. Jak już wcześniej wspomniano, znaczna część zasobu nazw własnych to jednostki ważne w badaniach językowo-kulturowych. Wiele nazw własnych wchodzących w skład frazeologizmów to nomina propria o charakterze ponadnarodowym, pochodzące ze wspólnego dziedzictwa kulturowego, na przykład imiona postaci biblijnych (np. *Judasz, Kain*) czy bohaterów mitologii greckiej (np. *Achilles, Penelopa*).

Znaczna jest również liczba nazw o zasięgu narodowym – we frazeologii znajdujemy antroponimy, na przykład nazwiska osób znanych w danym etnikum, zarówno postaci autentycznych, jak i fikcyjnych (por. Zaręba 1996a), toponimy (por. Zaręba 1996b), chrematonimy i inne składniki nieapelatywne (por. Szerszunowicz 2011c). Mniej licznie we frazeologii reprezentowane są nazwy o zasięgu lokalnym. Jako przykład można podać szereg jednostek realizujących schematy POJECHAĆ DO + NAZWA MIEJSCOWA / UCIEC Z + NAZWA MIEJSCOWA, mające odpowiednio znaczenia figuratywne ‘zwariować’ i ‘być wariatem’

¹³ Jak już wcześniej wspomniano, omawiane wyrażenie jest również używane w znaczeniu przenośnym: ‘specyficzne okoliczności polityczne w Bośni’.

(Szerszunowicz 2007b: 256). Komponent onimiczny to nazwa miasta lub dzielnicy, w których znajduje się szpital psychiatryczny, który jest zmienną zależną od regionu: *pojechać do Choroszczy/Węgorzewa/Kobierzy-na/Tworek/Branic/Prószkowa* (Chlebda 2007: 256). W języku chorwackim obecne są jednostki *završiti u Vrapču* (dosł. skończyć w Vrapče) ‘zwarować’ oraz *pobjeći iz Vrapča* (dosł. uciec z Vrapča) (Vidović Bolt, Szerszunowicz 2008).

W języku tym często występują realizacje modelu OTIĆI NA + NA-ZWA CMENTARZA: *otići na Mirogoj/Lovrinac/Boninovo* (dosł. pójść na Mirogoj/Lovrinac/Boninovo) ‘umrzeć’. Leksem *Mirogoj* określa zagrzebską dzielnicę, w której jest największy chorwacki cmentarz, uznawany za jeden z napięknieszych w Europie, zaprojektowany przez Hermana Bollé. Lovrinac to cmentarz w Splicie, a Boninovo – w Dubrovniku.

W podobnym modelem występuje również nazwa miasta lub dzielnicy, w której jest więzienie: ZAVRŠITI U + NAZWA: *završiti u Lepoglavi, završiti u Remetincu* ‘zostać zamkniętym w więzieniu’. Lepoglava to miasto położone w Chorwackim Zagórzcu, w którym przebywało wielu chorwackich działaczy politycznych takich, jak na przykład Josip Broz Tito i pierwszy chorwacki prezydent Franjo Tuđman, Dražen Budiša i inni, a Remetinec to dzielnica zagrzebska, w której jest więzienie, bardzo znane ze względu na aresztowania polityków w XXI wieku.

We frazeologii polskiej przykładem silnie osadzonej kulturowo jednostki z komponentem onimicznym jest wyrażenie *gest Kozakiewicza*, definiowane w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* w następujący sposób: ‘umieszczenie jednego przedramienia w zgięciu łokciowym drugiego na znak pogardy, tak jak to na olimpiadzie w Moskwie zrobił Władysław Kozakiewicz, skoczek o tyczce’ (WSFJP: 325).

Taki właśnie gest pokazał polski sportowiec na igrzyskach w 1980 roku, kiedy tłum widzów wyrażał głośno swoją dezaprobatę. Zdecydowana większość Polaków zna pochodzenie tego idiomu (Szerszunowicz 2010: 319) – starsze pokolenia pamiętają zachowanie tyczkarza podczas Igrzysk Olimpijskich, młodsze – znają je z opowiadań. Należy podkreślić, że dla ludzi pamiętających ów gest, ma on znaczenie szczególne, ponieważ wiąże się z doświadczeniem kulturowym o charakterze emocjonalnym, jednoczącym społeczeństwo (por. Rejter 2008: 13). Ponadto Kozakiewicz wykonujący gest pojawił się w reklamie leku emitowanej w 2006 roku.

Sam gest znany jest w innych kulturach, używany jest między innymi w Brazylii, Francji, Hiszpanii czy Portugalii, przy czym w niektórych z nich można wskazać drobne różnice dotyczące samego gestu i jego znaczenia (Szerszunowicz 2010: 321). Frazeologizm nie jest bezekwiwalenty, bowiem w niektórych językach wykształciły się idiomy motywowane omawianym gestem. Przykładowo, w języku angielskim występuje połączenie *Harvey Smith*, w chorwackim oraz bośniackim i serbskim zaś – *bosanski grb*¹⁴. Należy dodać, że związek *bosanski grb* motywowany jest wyobrażeniem średniowiecznego bośniackiego herbu, w którym przedstawiona jest wykonująca ten sam gest ręka z mieczem. Tak więc konotacje przywoływane przez jednostkę *gest Kozakiewicza* sprawiają, że w perspektywie międzyjęzykowej ma ona charakter lakunarny w sferze konotacyjnej.

W perspektywie kontrastywnej analizie warto poddać również związki z etnonimami i komponentami odetnonimicznymi, zwłaszcza połączenia autoetnonimiczne (Vidović Bolt 2007c: 211), czyli stałe kombinacje wyrazowe z elementami nazywającymi przedstawicieli danej narodowości i ich derywatami, na przykład *Polak, polski / Hrvat 'Chorwat', hrvatski 'chorwacki'* itp. Można założyć, że jednostki, które je zawierają, będą potencjalnie lakunarne (por. Szerszunowicz 2013).

W języku polskim przykładem połączeń wyrazowych, które mają w swoim składzie komponent *Polak*, są między innymi następujące związki: *Polak potrafi, (po)rozmawiać jak Polak z Polakiem / dogadać się jak Polak z Polakiem*. O ile w pierwszym przypadku jednostka ma rzeczywiście charakter lakunarny, o tyle w drugim – przynajmniej w niektórych kontekstach może zostać zastąpiony paralelizmem frazeologicznych wyrażającym znaczenie 'porozmawiać szczerze o trudnych sprawach, aby porozumieć się dla wspólnego dobra' (SP: 117). Zestawienie tych dwóch przykładów pokazuje, jak różna jest ich ekwiwalencja międzyjęzykowa¹⁵.

¹⁴ Przykład – *Krstanović je pak bio frustriran pa je reagirao i pokazao im "bosanski grb"*. <http://www.24sata.hr/nogomet/krstanovicev-bosanski-grb-armadi-kek-ga-izbacio-iz-ekipe-354032>, 17.2.2014.

¹⁵ Warto dodać, że w perspektywie kontrastywnej mogą zachodzić złożone relacje. Przykładowo, polska jednostka *Mądry Polak po szkodzie* ma odpowiedniki bez składnika onimicznego w innych językach, co nadaje im charakter uniwersalny (np. niem. *Nach Schaden wird man klug*).

WNIOSKI

Na frazeologię danego języka naturalnego mają wpływ rozmaite czynniki pozajęzykowe. Liczne komponenty stałych połączeń wyrazowych to jednostki o silnym osadzeniu kulturowym, często właściwe jedynie dla etnikum, w którym są używane, co oznacza, że w perspektywie kontrastywnej wiele z nich to jednostki bezekwiwalentne. Jako że badanie miało charakter wstępny, przedstawione poniżej wnioski dotyczą przebadanego materiału, i będą w przyszłości weryfikowane w oparciu o analizy większej liczby jednostek.

Przykłady wybranych frazeologizmów pokazują, że lakunarność komponentu związku, zarówno apelatywnego, jak i onimicznego, jedynie w niektórych przypadkach wiąże się z ekwiwalencją zerową frazeologizmu. Związki mające w swoim składzie komponent właściwy kulturze wyjściowej mogą mieć ekwiwalenty częściowe, paralelne lub zerowe na poziomie systemowym.

W ujęciu kontrastywnym semantyka związku decyduje o tym, czy można ustalić jego ekwiwalent systemowy. Należy jednak podkreślić, że obecność w związku komponentów o charakterze lakunarnym może – przy czym wcale nie musi – skutkować międzyjęzykową asymetrią w planie konotacji. Z punktu widzenia ekwiwalencji przekładowej omawiane składniki związków traktować należy jako sygnały potencjalnej lakunarności, która może ograniczać się do sfery asocjacyjnej.

Podsumowując, należy stwierdzić, że silne osadzenie kulturowe komponentu, ani apelatywnego, ani onimicznego, nie determinuje zerowej ekwiwalencji związku frazeologicznego, w którym on występuje. Należy jednak podkreślić, że w niektórych przypadkach status omawianych komponentów ma znaczenie w relacjach międzyjęzykowych, ponieważ składniki te mogą być nośnikami złożonych konotacji.

BIBLIOGRAFIA

SŁOWNIKI

- F & D – Ayto J., 2002, *An A-Z of Food & Drink*, Oxford.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, t. 1–4, Warszawa.
- USPW – *Uniwersalny słownik polsko-włoski*, 2008, oprac. M. K. Podracka, Warszawa.
- PHS – *Poljsko-hrvatski rječnik*, 2002, red. M. Moguš, N. Pintarić, Zagreb.

- PČS – Oliva K. i in., 1994–1995, *Polsko-český slovník*, t. 1–2, Praha.
- SP – Bańko M., 2004, *Słownik porównań*, Warszawa.
- SPP – Śliwiński A., Tyszkiewicz-Śliwińska L., 1997, *Słownik polsko-portugalski. Dicionário polonês-português*, Warszawa.
- SPS – Stano M., Buffa F., 1988, *Słownik polsko-słowacki słowacko-polski*, Bratislava–Warszawa.
- SPSz – Kubitsky J., 1995, *Słownik polsko-szwedzki*, Warszawa.
- WSPA – *Wielki słownik polsko-angielski OXFORD – PWN*, 2004, red. J. Lindel-Usiekniewicz, Warszawa.
- WSPF – Pieńkos E., Pieńkos J., Zaręba L., Dobrzyński J., 1995, *Wielki słownik polsko-francuski. Grand dictionnaire polonias-français*, t. 1, Warszawa.
- WSPH – Perlin O., *Wielki słownik polsko-hiszpański z suplementem. Gran diccionario polaco-español con suplemento*, t. 1–2, Warszawa.
- WSPN – *Wielki słownik polsko-niemiecki. Groß Wörterbuch Polnisch-Deutsch*, 2008, red. nauk. J. Wiktorowicz, A. Frączak, Warszawa.
- WSPR – Wawrzyńczyk J., Kuratczyk M., Małek E., Bartwicka H., 2005, *Wielki słownik polsko-rosyjski*, Warszawa.
- WSFJP – Müldner-Nieckowski P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.

LITERATURA

- Anić V., 2004, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Anusiewicz J., 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Barčot B. 2014, *Насколько же на самом деле фальшивы крокодиловы слезы? Лингвокультурологический подход к анализу хорватских фразеологизмов krokodilske suze u liti (roniti) krokodilske suze*, [w:] *Die slawische Phraseographie und Parömiographie. Славянская фразеография и паремнография*, Hg. H. Walter, V. M. Mokienko, Greifswald – Sankt Petersburg, s. 186–195.
- Burkhanov I., 1998, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terms*, Rzeszów.
- Chlebda W., 2000, *Ile jest Mławy w Mławie? Pochodne nazw własnych w językowym obrazie świata Polaków*, [w:] *Język a Kultura*. T. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, 247–259.
- Dagut M., 1981, *Semantic Voids as a Problem in the Translation Process*, „Poetics Today” 2 (4), *Translation Theory and Intercultural Relations*, 61–71.
- Dobrovol’skij D., 2011, *Cross-linguistic equivalence of idioms: does it really exist?*, [w:] *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrovol’skij, Baltmannsweiler, 7–24.
- Fernando Ch., 1996, *Idioms and Idiomaticity*, Oxford.
- Fink Ž., 1994, *Adjektivi frazeologizmi u ruskom i hrvatskom jeziku*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem Anticy Menac, Filozofski fakultet, Uniwersytet Zagrzebski, Zagreb.

- Gajda S., 2004, *Narodowokulturowy składnik znaczenia nazw własnych w aspekcie edukacyjnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice, s. 21–28.
- Huszczka R., 2006, *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, Warszawa.
- Kodrić A., Vidović Bolt I., 2009, *Odkrywanie ukrytego w chorwackich i polskich frazeologizmach narodowych*, [w:] *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym*, red. I. Generowicz, E. Kaczmarska, I. M. Doliński, Warszawa, s. 221–220.
- Koncewicz-Dziduch E., 2014, *Ptaki w frazeologii polskiej i chorwackiej*, [w:] *Životinje u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb [http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Koncewicz_Dziduch%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Koncewicz_Dziduch%20za%20WEB%20(1).pdf). Dostęp: 20.8.2014.
- Krzyżanowska A., 2005, *Różne języki – różne uczucia (o polskiej tęsknocie i francuskiej nostalgii)*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III. Kraków, 4–7 marca 2004. Tom 3: Język polski i języki obce – kontakty, kultura, dydaktyka*, red. M. Dąbrowska, Kraków, s. 41–48.
- Lewicki A. M., 1987, *Problemy opracowania słownika frazeologicznego*, [w:] A. M. Lewicki, A. Pajdzińska, B. Rejakowa, *Z zagadnień frazeologii*, Warszawa, s. 5–38.
- Lisowski T., 2007, *Determinizm kulturowy a leksyka. Pięć powinności konfucjańskich a koreańskie nazwy stopni pokrewieństwa*, [w:] *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, Toruń, s. 401–413.
- Maćkiewicz J., 1988, *Świat widziany poprzez język*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 30, s. 131–150.
- Milewski T., 2006, *Językoznawstwo*, Warszawa.
- Oleśkiewicz A., 2007, *Europa Języków. Związki frazeologiczne o proveniencji bibijnej i antycznej w Europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków.
- Pamies A., 2008, *Comparaison inter-linguistique et comparaison interculturelle*, [w:] *Traduction, proverbes & Traductologie*, Paris, s. 143–156.
- Pamies-Bertràn A., 2011, *Zoo-Symbolism and Metaphoric Competence*, [w:] *Research on Phraseology in Europe and Asia: Focal Issues of Phraseological Studies*, „Intercontinental Dialogue on Phraseology” Vol. 1, eds J. Szerszunowicz, B. Nowowiejski, K. Yagi, T. Kanzaki, Białystok, s. 291–314.
- Piirainen E., 2008, *Figurative phraseology and culture*, [w:] *Phraseology. An interdisciplinary perspective*, eds S. Granger, F. Meunier, Amsterdam/Philadelphia, s. 207–228.
- Pinnavaia L., 2010, *Sugar and Spice... Exploring Food and Drink Idioms in English*, Monza.
- Rejter A., 2008, *Relacja język a emocje w perspektywie interkulturalnej*, „Poradnik Językowy” 3, s. 12–23.
- Szerszunowicz J., 2004, *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*, „Białostockie Archiwum Językowe” 4, s. 207–220.

- Szerszunowicz J., 2007a, *Imię Piotr jako komponent związków frazeologicznych w perspektywie konfrontatywnej (na materiale wybranych języków europejskich)*, [w:] „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 7, s. 185–194.
- Szerszunowicz J., 2007b, *Metafory onomastyczne w konstrukcjach z pogranicza frazeologii i składni jako problem translatoryczny*, [w:] *Kultura, literatura i sztuka w edukacji językowej w świetle badań empirycznych*, red. J. Kida, Rzeszów, s. 253–259.
- Szerszunowicz J., 2010, *On cultural connotations of idioms expressing language users' collective memory in a comparative perspective. A case study: gest Kozakiewicza*, [w:] *Phraseologie global – areal – regional. Akten der Konferenz EUOPHRAS 2008 vom 13.–16.8.2008 in Helsinki*, eds J. Korhonen, W. Mieder, E. Piirainen, R. Piñel, Tübingen, s. 317–324.
- Szerszunowicz J., 2011a, *Linguo-Cultural Analyses of European Phraseological Units in a Contrastive Perspective*, [w:] *Phraseology, Corpus Linguistics and Lexicography. Papers from Phraseology 2009 in Japan*, eds K. Yagi, T. Kanzaki, A. Inoue, Nishinomiya, s. 115–132.
- Szerszunowicz J., 2011b, *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*, Białystok.
- Szerszunowicz J., 2011c, *On selected source domains of onomastic phraseology in a cross-linguistic perspective*, [w:] *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrovol'skij, Baltmannsweiler, s. 81–90.
- Szerszunowicz J., 2013, *Potencjalna lakunarność jednostek leksykalnych i frazeologicznych w badaniach kontrastywnych (na przykładzie wyrazów i idiomów z komponentem kiwi w nowozelandzkiej odmianie języka angielskiego oraz w polszczyźnie)*, „Białostockie Archiwum Językowe” 13, s. 347–362.
- Taylor Ch., 1998, *Language to Language. A practical and theoretical guide for Italian/English translator*, Cambridge.
- Teliya V., Bragina N., Oparina E., Sandomirskaya I., 2001, *Phraseology as a Language of Culture: Its Role in the Representation of a Collective Memory*, [w:] *Phraseology. Theory, Analysis, and Application*, ed. A. P. Cowie, Oxford, s. 55–75.
- Vidović Bolt I., 2007a, *Metaforika zoonima u hrvatskoj frazeologiji*, [w:] *Kulturni bestijarij*, ur. S. Marjanić, A. Z. Kiš, Zagreb, s. 403–424.
- Vidović Bolt I., 2007b, *Frazeologia w chorwacko-polskich leksykograficznych badaniach kontrastywnych. Przykład opracowania nowego chorwacko-polskiego słownika frazeologicznego na wybranym materiale*, [w:] *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres Polonistyki Zagranicznej. Poznań, 8–11 czerwca 2006*, red. M., Czermińska, K. Meller, P. Fliciński, Poznań, s. 825–836.
- Vidović Bolt I., 2007c, *Hrvatski i poljski etnonimski frazemi poredbene strukture*, [w:] *Slavenska frazeologija i pragmatika*, ur. Ž. Fink Arsovski, A. Hrnjak, Zagreb, s. 209–214.
- Vidović-Bolt I., Szerszunowicz J., 2008, *On the Croatian Toponymic Phraseological Units and Their Polish Equivalents*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. F. Nowosowicz, J. Gorbacz, t. V, Białystok, s. 135–146.

- Vidović Bolt I. 2009. Biti ili ne biti kao vegeta? *O jednoj novoj ustaljenoj svezi riječi u hrvatskom jeziku*. <http://www.suedslavistik-online.de/01/vidovic-bolt.pdf>. Dostęp: 21.8.2014.
- Vidović Bolt I., 2011, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*. Zagreb.
- Vidović Bolt I., 2014, *Jednostki frazeologiczne w ujęciu leksykograficznym i przekładowym*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas. XII. Frazeologia w idiolektach i systemach języków słowiańskich*, t. 1, red. M. Aleksijenko, H. Biłowus, M. Hordy, W. Mokijenko, H. Walter, Szczecin – Greifswald, s. 342–350.
- Zaręba L., 1996a, *Frazeologia antropimiczna związana z kulturą i tradycją narodową (polsko-francuskie i francusko-polskie studium porównawcze)*, „Poradnik Językowy” 1, s. 30–42.
- Zaręba L., 1996b, *Frazeologia toponomastyczna związana z kulturą i tradycją narodową (polsko-francuskie i francusko-polskie studium porównawcze)*, „Poradnik Językowy” 2, s. 40–49.

ŹRÓDŁA

- <http://blog.meteo-info.hr/meteorologija/vjetrovi-u-hrvatskoj/>. Dostęp: 1.9.2014.
- http://www.academia.edu/250727/Medo_Pucic_Franjo_Racki_Ivan_Bojnicic_i_Vatroslav_Jagic_Kraci_prilozi_juznoslavenskoj_heraldici_1880.. Dostęp: 1.9.2014.

A CULTURALLY DETERMINED CONSTITUENT OF A PHRASEOLOGICAL UNIT AND ITS CROSS-LINGUISTIC EQUIVALENCE

Summary

The aim of the paper is to discuss culturally determined lexical constituents of phraseological units with reference to cross-linguistic equivalents. The focal issue is to analyse the relation between the special nature of the components at issue and their target language counterparts. The notion of culturally determined lexis, i.e. culture-bound words, is explained and exemplified with lexical items from various European languages. Special attention is paid to culture-bound appellative nouns and proper nouns. The presentation of the typology of cross-linguistic equivalents is followed by case studies, i.e. the analyses of selected phraseological units and their cross-linguistic equivalents. The source language expressions chosen for the analyses are the ones which contain either non-equivalent lexical items or words which have lexical equivalents, but ones of different status, connotations etc. in the target language. The case studies show that cultural determinism of the constituents of given phraseological units does not necessarily result in their zero equivalence. However, a multiaspectual analysis proves that the culture-bound character of the unit creates asymmetry on the connotative plane.

Key words: equivalent, phraseological unit, constituent, connotation, culture

Joanna SZERSZUNOWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

joannaszersz@gmail.com

MIĘDZY ADAPTACJĄ A EGZOTYZACJĄ: ODWOŁANIA DO TEKSTÓW KULTURY POLSKIEJ JAKO KATEGORIA LAKUNARNA W PRZEKŁADACH WIERSZY WISŁAWY SZYMBORSKIEJ

1. LAKUNARNOŚĆ ODWOŁAŃ DO KULTURY WYJŚCIOWEJ

Jednym z najważniejszych pojęć – zarówno w badaniach językoznawczych, jak i literaturoznawczych – jest ekwiwalencja tłumaczeniowa (TT: 38). Termin ten bywa rozumiany w różny sposób: w wąskim ujęciu przyjmuje się, że oznacza on równoważność semantyczną (MEP: 68), w szerokim zaś rozumieniu zakłada istnienie pewnej relacji między tekstem oryginału i tłumaczeniem niezależnie od relacji między językami wyjściowym i docelowym (Toury 1980: 63).

W perspektywie przekładowej drugim ważnym pojęciem jest lakunarność, którą można zdefiniować jako brak danego elementu, zjawiska itp. języka wyjściowego w języku docelowym¹. Warto podkreślić, że badania lakunarności nie ograniczają się do translatoryki², mogą one być również prowadzone na innych płaszczyznach, na przykład w sferze komunikacji czy w obszarze dydaktyki.

Do zjawisk lakunarnych zaliczamy różnorodne elementy: od wyrazów bezekwiwalentnych, poprzez reprodukt³ niemające odpowiedni-

¹ Zjawisku lakunarności poświęcono monografię zbiorową zatytułowaną *Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprache- und Kulturforschung* (2006), która zawiera bibliografię prac o tej tematyce.

² O wykorzystaniu teorii lakunarności w badaniach nad przekładem literackim pisze Igor Panasiuk (2005).

³ Terminem *reprodukt* posługuje się w swoich nowszych pracach Wojciech Chlebda.

ków w języku docelowym (Szerszunowicz 2013: 333–349), aż do wzorców tekstowych właściwych językowi oryginału. Do omawianych zjawisk włączyć można również odwołania do rozmaitych tekstów kultury narodowej, nieznaney odbiorcy translatu (por. Dagut 1981).

Celem niniejszego artykułu, którego tytuł nawiązuje do tekstu Ryszarda Lewickiego⁴, jest analiza przekładu nawiązań do tekstów kultury polskiej w wierszach Wisławy Szymborskiej. Szczególna uwaga będzie poświęcona wykorzystaniu dwóch podstawowych strategii stosowanych w przekładzie elementów bezekwiwalentnych, tj. adaptacji i egzotyzyacji. Materiał badawczy stanowią następujące antologie poezji wydane w wersji dwujęzycznej: polsko-angielska (NT), polsko-francuska (K), polsko-niemiecka (D), polsko-włoska (M), oraz wybory poezji w tłumaczeniu na język obcy (HF, SF, VG). Prześledzenie wykorzystania strategii, które zostały wykorzystane w przekładzie odwołań do rozmaitych tekstów kultury polskiej, pozwoli na porównanie i ocenę słuszności ich zastosowania przez tłumaczy.

2. ADAPTACJA I EGZOTYZACJA JAKO STRATEGIE TŁUMACZENIOWE ELEMENTÓW LAKUNARNYCH

W terminologii translatorskiej funkcjonują nazwy dwóch strategii: adaptacja i egzotyzyacja (Venuti 1995). Według pierwszego z nich *adaptację* można rozumieć dwojako: w ujęciu wąskim polega ona na zastąpieniu elementów języka wyjściowego równoważnymi funkcjonalnie elementami języka docelowego (por. Vinay, Darbelnet 1957), natomiast w znaczeniu szerszym to strategia tłumaczenia wolnego zorientowana na odbiorcę (MEP: 27). W obu przypadkach zastosowanie adaptacji wiąże się z wprowadzeniem zmian, które wynikają z dążenia tłumacza do dostosowania tekstu oryginału do możliwości poznawczych i wiedzy czytelnika przekładu⁵.

Zalicza on jednostki do reproduktów na podstawie kryterium odtwarzalności. Zbiór ten jest więc liczny i silnie zróżnicowany. Należą do niego bowiem różnorodne połączenia: kolokacje, idiomy, przysłowia, skrzydlate słowa i inne.

⁴ Tytuł artykułu R. Lewickiego brzmi: *Między adaptacją a egzotyzyacją: The Pickwick Papers w przekładzie polskim i rosyjskim* (2000: 191–200).

⁵ W Polsce używany był termin *spolszczenie*, który używany był jako nazwa adaptacji polegającej na dostosowaniu tłumaczenia tekstu do warunków jego odbioru, tj. „do tradycji literackiej, a także uwarunkowań cywilizacyjnych, społecznych czy politycznych” (MEP: 28).

Należy podkreślić, że w ramach zastosowania omawianej strategii można wykorzystywać rozmaite zabiegi, takie jak redukcja, amplifikacja, permutacja, peryfrazja czy re-kreacja. Warto dodać, że adaptacja bywa stosowana zarówno w tekstach literackich, jak i Nieliterackich. Jak podaje opracowanie zatytułowane *Terminologia tłumaczenia* (TT: 21), „najczęściej musimy odwoływać się do adaptacji w tłumaczeniu poezji, sztuk teatralnych czy sloganów reklamowych”⁶.

Adaptacji można przeciwstawić egzotyzację⁷, która polega na nasyceniu translatu nośnikami konotacji obcości, czyli elementów przywołujących u odbiorców „skojarzenia z obcymi krajami, kulturami i językami” (Lewicki 1993: 23). Zastosowanie jej wiąże się z wprowadzeniem do przekładu dużej liczby kalk i zapożyczeń z języka wyjściowego (MEP: 67). Na uwagę zasługuje fakt, że nośniki obcości mogą pojawiać się w różnej postaci, tj. jako elementy tekstu oraz cechy jego struktury.

Do pierwszej grupy zalicza się między innymi następujące jednostki: nazwy realiów, niektóre elementy słowotwórcze i gramatyczne, właściwe językowi wyjściowemu stałe połączenia wyrazowe (Lewicki 1993: 30). Z kolei wśród cech tekstu o charakterze egzotyzującym można wymienić np. różnice w strukturze tekstów reklamowych i niektórych tekstów użytkowych, na przykład rozbieżności widoczne przy porównaniu polskich i rosyjskich nekrologów. Tłumaczenie nacechowane obcością ma szczególne zastosowanie w przekładach Biblii oraz tekstów literackich (TT: 106).

Warto przywołać w tym miejscu słowa Krzysztofa Hejowskiego (2004), który, pisząc o nieprzekładalności, wymienia nazwy omawianych strategii, dystansując się do ich znaczenia w przekładzie. Badacz stwierdza (2004: 94), że:

od kilku lat mamy do czynienia z szumem informacyjnym, z którego wyłowić można najczęściej dwa słowa „foreignising” i „domesticating” (np. Venuti 1995) – „egzotyzaacja” i „udomowienie”. Ani jedno, ani drugie. Wróćmy do niemożliwego słowa *wierność*. Wierność nie wobec litery tekstu, lecz wobec jego prawdziwego znaczenia, które nazwaliśmy bazą wypowiedzi i bazą kognitywną.

⁶ W terminologii francuskiej i hiszpańskiej występuje kontaminacja *tradaptation*, utworzona z dwóch wyrazów: tłumaczenie i adaptacja. Może być ona używana jako nazwa omawianej strategii translatorskiej (TT: 21).

⁷ Obok terminu *egzotyzaacja* używany jest również inny, mianowicie *defamiliaryzacja*.

Rzeczywiście autor dzieła literackiego umieszcza je w pewnych realiach, w tekście występują odwołania do innych tekstów kultury, rozmaite aluzje i symbole. Zadaniem tłumacza jest zbudowanie tekstu w języku docelowym, aby odbiorcy translatu mogli zrekonstruować bazę wypowiedzi tak, by była ona jak najbliższa bazie autora i/lub odbiorcy oryginału (Hejwowski 2004: 95). Jego zadanie to odnalezienie dominanty translatorskiej.

Innymi słowy, w odbiór przekładu wpisane jest niezrozumienie pojmowane jako doza obcości wynikająca z inności świata przedstawionego w danym utworze. Jak podaje Anna Bednarczyk (2008: 14), „tekst akceptowany w kulturze tłumaczenia jako wytwór tej kultury będzie jednak zawsze odbierany w inny sposób niż w kulturze oryginału był odbierany wytworzony przez nią tekst”.

W poezji niejasność i złożoność należą do kanonu estetycznego (por. Smurzyński 2000: 459), skomplikowanie związane z obcością w sposób naturalny buduje wizję poetycką. Należy również wziąć pod uwagę stopień tolerancji na obce elementy w kulturze docelowej. Przykładowo, Marek Smurzyński (2000: 459) zauważa, że „w języku perskim tolerancja na obecność obcego cytatu jest większa niż na przykład w języku polskim”⁸.

Należy pamiętać, że czytelnik oryginału i odbiorca tłumaczenia funkcjonują w dwóch różnych czasoprzestrzeniach, które charakteryzują rozmaite parametry, „od geograficznych przez kulturowe i społeczne po psychologiczne” (Tabakowska 2009: 99). O ile – jak podkreśla E. Tabakowska (2009: 99) – czytelnik tekstu wyjściowego ma wiedzę zaprojektowaną przez autora, o tyle wiedza odbiorcy tekstu docelowego jest projektowana przez tłumacza. A. Legeżyńska (1986: 15) zauważa, że kompetencje obu czytelników mogą być zbieżne, ale czytelnik translatu „może jednak być sprowokowany do zadań dodatkowych lub innych”.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy podkreślić, że obie strategie są wykorzystywane w przekładach rozmaitych tekstów, ich zastosowanie może mieć różne natężenie (por. Krawczyk-Łaskarzewska 2004: 303) a ich wybór uwarunkowywany jest decyzjami tłumacza, który wybiera konkretne rozwiązania translatorskie. Nie należy zapomi-

⁸ M. Smurzyński (2000: 459) uzasadnia swój pogląd w następujący sposób: „Ta tolerancja na odrębność obcych indeksów wynika stąd, że są one odczytywane przez irańskiego odbiorcę w następującym module: ja jestem dla świata nieirańskiego dziwny i niezrozumiały, świat nieirański jest też dla mnie dziwny i niezrozumiały. Relacja wzajemnej akceptacji jest zbudowana nie na zrozumieniu, ale na założonym z góry niezrozumieniu”.

nać o wierności, postrzeganej jako kategoria nadrzędna. Szczególny obszar stanowi sfera lakunarności tekstu wyjściowego: najogólniej mówiąc, znajdują się w niej wszystkie elementy – zarówno języka, jak i struktury – niemające odpowiedników w języku docelowym. Dokonując przekładu elementów bezekwiwalentnych, tłumacz musi wybrać odpowiednią w danym kontekście strategię translatorską i właściwie ją zastosować, aby zminimalizować straty w tłumaczeniu.

3. ANALIZA PRZEKŁADU ODNIESIĘĆ DO POLSKICH TEKSTÓW KULTURY W PRZEKŁADACH WIERSZY W. SZYMBORSKIEJ NA WYBRANE JĘZYKI EUROPEJSKIE

3.1. WIERSZE W. SZYMBORSKIEJ JAKO PRZEDMIOT BADAŃ NAUKOWYCH

Utwory Wisławy Szymborskiej są badane zarówno przez literaturoznawców⁹, jak i językoznawców. Warto podkreślić, że tematyka analiz o charakterze lingwistycznym jest zróżnicowana. Przykładowo, Krystyna Kallas (2011) omówiła osobliwości gramatyczne w twórczości poetki, natomiast Anna Pajdzińska skupiła się na wykorzystaniu w niej związków frazeologicznych, pokazując, „jakie sensy są wyrażane przez szczególną organizację tych jednostek i dokonywane na nich operacje” (Pajdzińska 2005: 170). Z kolei zastosowanie zaimków nieokreślonych w wybranych utworach poetyckich zbadała Irena Szczepankowska (2012), która jest również autorką studiów semantycznych nad omawianą poezją, zebranych w monografii (2013). Znaczeniu oraz stylowi wierszy W. Szymborskiej poświęciła artykuł Barbara Grzeszczuk (2008)¹⁰.

Oprócz studiów literaturoznawczych i językoznawczych na wymienienie tutaj zasługują prace poświęcone przekładowi wierszy poetki. Książka Krystyny Pisarkowej zawiera trzy rozdziały stanowiące omówienie tłumaczeń wybranych wierszy. W rozdziale VII badaczka analizuje przekład utworu *Rozpoczęta opowieść* na język niemiecki, w VIII przed-

⁹ Poezji Wisławy Szymborskiej monografie poświęcili Stanisław Balbus (1996), Anna Węgrzyniakowa (1996) i Wojciech Ligęza (2001). Wydany został również zbiór tekstów krytycznych traktujący o jej utworach (1996). Powstały liczne artykuły, na przykład Ewa Sławkowa (1982) omówiła mechanizmy budowy tekstu w wierszach poetki.

¹⁰ Wymienić warto również inne artykuły zawierające interpretacje językoznawcze wierszy poetki (Pajdzińska 1998, 2010; Śliwiński 1997; Zarębina 2008).

stawia wybrane aspekty tłumaczenia wiersza *Miniatura gotycka* na języki niemiecki i angielski, w XI zaś skupia się na translacji wiersza *Cebula* na język angielski.

Na uwagę zasługują również artykuły zawierające analizy rozmaitych problemów translatorskich na materiale wybranych przekładów utworów W. Szymborskiej na różne języki. Przykładowo, tom *Przekładając nieprzekładalne*¹¹ zawiera dwie prace, mianowicie artykuł Marka Smurzyńskiego (2000) na temat przekładów poezji W. Szymborskiej na język perski oraz tekst Anny Pieczyńskiej (2000) o tłumaczeniu indywidualnych modyfikacji frazeologizmów w wierszach poetki na język niemiecki. Julian Maliszewski (2005) zanalizował przekłady wiersza *Nic dwa razy się nie zdarza* na język angielski i niemiecki. Tłumaczeniom wierszy W. Szymborskiej na różne języki poświęcony był cały numer czasopisma „Przekładaniec” (2003)¹².

Powstało opracowanie o charakterze kompleksowego omówienia, którym jest monografia autorstwa Agaty Brajerskiej-Mazur (2012a) zawierająca wieloaspektową analizę anglojęzycznego przekładów poezji Wisławy Szymborskiej dokonanych przez Stanisława Barańczaka i Clare Cavanagh. Przekładom twórczości Noblistki na język angielski badaczka poświęciła również kilka innych prac. W dwóch z nich omówiła przekład na język angielski wybranych wierszy: *Kot w pustym mieszkaniu* (Brajerska-Mazur 2012b) i *Radość pisania* (Brajerska-Mazur 2011). W innych artykułach podjęła ona kwestie szczegółowe, mianowicie przekład rozbitych frazeologizmów w „Utopii” (Brajerska-Mazur 2012c) oraz problem przekładu językowego naśladownictwa w ekfrastycznych wierszy poetki (Brajerska-Mazur 2012d). Warto dodać, że badaczka jeden ze swoich artykułów poświęciła tłumaczeniu problemów kulturowych w utworach poetki na język angielski (Brajerska-Mazur 2010).

¹¹ W tomie *Przekładając nieprzekładalne* (2000) zebrano materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorskiej „Przekładając nieprzekładalne” Gdańsk – Elbląg, która odbyła się w dniach 24–26 kwietnia 1999 roku.

¹² W numerze tym zamieszczono teksty poświęcone przekładowi twórczości W. Szymborskiej (m.in. C. Cavanagh, *Przekształcanie zwyczajności: o przekładaniu Wisławy Szymborskiej*; J. Trzeciak, *W zatrzęsieniu nagle skrzydeł: o tłumaczeniu Wisławy Szymborskiej*; V. Carlin, *Kilka uwag o przekładzie poezji*, M. Woźniak, *„Wieczór autorski” na wiele głosów*, C. Geambaşu, *Wisława Szymborska w przekładach rumuńskich*; L. Dyevre, *Od wypadku do chaosu: o francuskich przekładach wiersza „Wszelki wypadek” Wisławy Szymborskiej*), przekłady wybranych wierszy poetki na różne języki oraz bibliografię tłumaczy.

3.2. ODNIESIENIA DO TEKSTÓW KULTURY JAKO KOMPONENT ANALIZY WIERSZY W. SZYMBORSKIE

Przedmiotem niniejszej analizy również są kwestie związane z aspektami kulturowymi, mianowicie przedmiotem badania jest przekład odwołań do polskich tekstów kultury w wierszach W. Szymborskiej. Pod pojęciem *tekst kultury* rozumie się (SPiTK: 307)

tekst będący dobrem zbiorowym; zachowywany, przekazywany i wzbogacany przez kolejne pokolenia, zobiektywizowany wynik współdziałania i twórczej aktywności wielu pokoleń, zdolny do rozprzestrzeniania się i rozwoju. Jest [on J. Sz.] efektem powtarzalności określonych zachowań wewnętrznych i zewnętrznych członków społeczeństwa (np. myślenia, odczuwania, skłonności do zachowań twórczych).

Warto nadmienić, że termin *teksty kultury* używany jest przez badaczy reprezentujących różne nurty, zwłaszcza semiotyczny¹³.

Termin *odwołanie* używany w sensie ogólnym i obejmuje różne typy relacji intertekstualnych. Należy podkreślić, że intertekstualność jest zjawiskiem nader złożonym, obejmującym rozmaite relacje między tekstami. Mają one różną postać i w różny sposób są obecne w tekstach, co zauważa Stanisław Balbus (1990: 140), który ich specyfikę ujmuje w następujący sposób:

Technika intertekstualna jest to stylistyczno-konstrukcyjna właściwość utworu polegająca na zdolności ewokowania przezeń pewnych elementów kontekstu; techniki te różnicują się w zależności od charakteru i pozycji odpowiednich elementów indeksalnych w obrębie utworu (...), od miejsca ich proveniencji, od kierunków i sposobów nawiązania, a więc np. cytat, mikrocytat, kryptocytat, cytat struktury, aluzja tematyczna, parafraza, rekonstrukcja, imitacja, czysta ewokacja, „inwersja”, karykatura, falsyfikacja, reminiscencja, a dalej: archaizacja, dialektyzacja, egzotyzacja, folkloryzacja itd. Jest to więc swego rodzaju figura stylistyczna oparta na związkach zewnętrznych tekstu.

Przytoczona powyżej wypowiedź badacza pokazuje, jak skomplikowane są związki intertekstualne. Jak podkreśla Balbus, mają one charakter dialogiczny, co jest szczególnie istotne z punktu widzenia przekładu.

¹³ Badania nad tekstami kultury prowadzone w nurcie semiotycznym zaowocowały publikacjami (m.in. *Semiotyka kultury* 1977; *Społeczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich* 1974), tekstom kultury swoją monografię poświęcił Stefan Zółkiewski (1988). Warto podkreślić, że w najnowszych badaniach bardzo ważne miejsce zajmują teksty kultury popularnej (Godzic 1996; Martuszevska 1997).

Pojęcie odwołanie samo w sobie jest nieostre, dlatego trudno wskazać granicę nawiązań. Pojawia się również kwestia inna: czy faktycznie to świadome wprowadzenie intertekstualności czy raczej podobieństwo niezamierzone. Ten problem zauważa Stanisław Barańczak (1990: 103–104), który pisze:

Innym przykładem takiej strukturalnej analogii może być dowcipny – choć i gorzki – wiersz Wisławy Szymborskiej „Recenzja z nie napisanego wiersza”. (...) uważny czytelnik Norwida nie może nie przypomnieć sobie niektórych jego wierszy, choćby znakomitej „Krytyki (wyjętej z czasopism)” (...) Byłoby rzeczą interesującą dowiedzieć się, czy Szymborska pamiętała utwór Norwida pisząc swój wiersz (...).

W niniejszych rozważaniach do analizy włączono tylko odwołania o eksponentach danych explicytnie w tekście, na przykład w postaci bezpośrednich przytoczeń wplecionych w tkanę tekstu.

W wierszach Szymborskiej można wyróżnić różne rodzaje relacji intertekstualnych, wykorzystywanie ich jest elementem idiosylu poetki¹⁴: pozwalają na kreatywność językową, stwarzają duże możliwości modyfikacji stałych form i tworzenie nowych, nawiązujących do zastanych. W jej utworach znajdujemy kilka rodzajów przywołań, wśród których najważniejsze to: cytat (np. *słowiczku mój a leć a piej, Ty pójdziesz górą a ja dolinę*), parafraza (np. parafraza piosenki ludowej, *Jest czerwone jabłuszko/ przekrojone na krzyż*), neologizm¹⁵ (zarówno odonimiczne nazwy apelatywne (*norwidy, waligórzanki*), jak i nazwy własne (*Półtwardowski*)), luźne nawiązanie (*Bolek, Tolek, Lolek*).

W analizowanych wierszach występują odwołania do różnych rodzajów tekstów kultury. Przykładowo, w utworze *Liczba Pi* występuje aluzja do wiersza, natomiast neologizm *norwidy* przywołuje twórczość poety Kamila Cypriana Norwida. W innych wierszach zauważamy nawiązanie do polskiego folkloru, mianowicie do pieśni ludowej *Ty pójdziesz górą* i do bajki o Waligórze i Wyrwidębie (*Waligórzanki*). Jeszcze innym odniesieniem kulturowym jest włączenie do tekstu imion bohaterów filmu rysunkowego dla dzieci.

¹⁴ Pojęciem idiosylu posługuje się Stanisław Gajda (1988), zamiennie używa się terminów idiolekt i styl indywidualny (Zdunkiewicz-Jedynak 2008: 179). Zagadnienie przekładu idiolektów pojawia się również w badaniach przekładoznawczych (Pieczyńska-Sulik 2002, 2005; Rybicki 2006; Szerszunowicz 2011).

¹⁵ Neologizmy W. Szymborskiej omawia w swoim artykule K. Kallas (2001).

Omawiane odniesienia są właściwe kulturze polskiej, charakterystyczne dla niej. Wywołują u rodzimych użytkowników języka polskiego określone skojarzenia, indywidualne i zbiorowe, które mogą mieć różny stopień złożoności i funkcjonują na różnych poziomach świadomości. Ich lakunarny charakter nie oznacza jednak ich nieprzekładalności – przekład ich jest możliwy, jednak należy założyć, że ekwiwalencja zerowa nawiązań do tekstów kultury polskiej będzie mieć znaczny wpływ na translacje w sferze sensów i konotacji.

3.3. ZASTOSOWANIE STRATEGII W TŁUMACZENIU ODNIESIENÍ DO TEKSTÓW KULTURY

Wiersze W. Szymborskiej zostały przetłumaczone na wiele języków, co stwarza możliwość analizy komparatywnej tłumaczeń danego wiersza. Może być ona przeprowadzona na materiale przekładu wybranych utworów poetyckich dokonanych przez różnych tłumaczy na jeden język, co jest możliwe na przykład w przypadku translacji na angielski. Alternatywą jest analiza tłumaczeń danych wierszy na różne języki, do której można włączyć przekłady dokonywane przez kilku tłumaczy dla poszczególnych języków.

Analiza materiału jednojęzycznego, na przykład angielskiej wersji wierszy, pozwala dokonać oglądu rozwiązań translatorskich wykorzystanych w danym języku. Zestawienie tłumaczeń w kilku językach umożliwia porównanie tychże rozwiązań w poszczególnych wersjach. Przyjrzenie się tłumaczeniom wierszy W. Szymborskiej na cztery języki, angielski, francuski, niemiecki i włoski, pokaże, czy wśród analizowanych utworów są takie, w których przekładzie dla oddania odniesień kulturowych zastosowano tożsame strategie w poszczególnych językach. Badanie umożliwi udzielenie – przynajmniej częściowej – odpowiedzi na pytanie, co wpływa na wybór strategii translatorskiej i z czego wynikają zbieżności w zakresie ich zastosowania.

3.2.1. ZASTOSOWANIE TOŻSAMEJ STRATEGII WE WSZYSTKICH WERSJACH JĘZYKOWYCH TŁUMACZEŃ UTWORU

3.2.1.1. ADAPTACJA

Pierwszym z analizowanych utworów, w którego tłumaczeniach na różne języki wykorzystano identyczny zabieg, jest wiersz *Wieczór autorski*.

Pojawia się w nim rzeczownik *norwidy*, neologizm utworzony przez poetkę, użyty w zestawieniu z przymiotnikiem *ciężkie*, który ma charakter intensyfikujący. Znaczenie omawianego połączenia, na co zwraca uwagę A. Brajerska-Mazur (2010: 125), można interpretować przynajmniej dwójako. Po pierwsze, użycie omawianego wyrażenia przywołuje na myśl trudną lekturę – wiersze K. C. Norwida powszechnie uważane są za niełatwe w odbiorze. Po drugie, skojarzone może być ono z ciężkim życiem poety.

Utworzony przez W. Szymborską rzeczownik zapisany jest małą literą i użyty jest w liczbie mnogiej z końcówką niemieckoosobową – taka postać przypomina funkcjonujące w nowomowie jednostki odantropomiczne typu *kuronie* (por. Zdunkiewicz-Jedynak 2008: 151). W przytoczonym poniżej wierszu wyraz *norwidy* jest elementem modyfikacji frazeologizmu *skazać kogoś na ciężkie roboty*:

Nie być bokserem, być poetą,
mieć wyrok skazujący na ciężkie norwidy,
z braku muskulatury demonstrować światu
przyszłą lekturę szkolną – w najszcześniejszym razie –
o Muzo. O Pegazie,
aniele koński. [NT 42]

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, omawiane odniesienie kulturowe ma złożony charakter, który można próbować przekazać za pomocą ekwiwalentu funkcjonalnego w poszczególnych językach, tj. znalezienia odpowiednika Norwida – poety angielskiego, niemieckiego itp. o podobnym życiorysie i twórczości uważanej za trudną w recepcji.

Ten właśnie sposób wybrali tłumacze wiersza *Wieczór autorski*. We wszystkich analizowanych wersjach językowych omawianego utworu pojawiło się nazwisko innego poety, które jest nośnikiem podobnych konotacji w poszczególnych kulturach docelowych. Poniżej zestawiono rozwiązania translatorskie, w których doszło do substytucji elementu odantropomicznego:

ang. one sentenced to hard shellying for life [NT 43]

fr. Se trouver condamné à vingt ans de rimbauds, [K 11]

niem. Verurteilt zu lebenslänglichen Büchner, [D 33]

wł. Avere una condanna ai valéry forzati, [M 149]

W przekładzie na język angielski pojawiła się forma *shellying*, utworzona od nazwiska poety Percy Bysshe Shelleya, który wiodł awanturnicze życie (OCEL: 905–907). W wersji francuskiej forma utworzona od nazwiska Rimbaud, zapisana małą literą i mająca końcówkę liczby mnogiej. Tłumacz wersji niemieckiej zdecydował się użyć nazwiska Büchner. Z kolei Pietro Marchesani wybrał nazwisko poety francuskiego Valéry’ego, zapisane małą literą z przymiotnikiem w liczbie mnogiej i poprzedzone rodzajnikiem.

W żadnym z analizowanych przekładów nie pojawiło się więc nazwisko polskiego poety. Można było go użyć w translacie z eksplikacją wewnątrztekstową lub podać niezbędne do zrozumienia utworu informacje o życiu poety i jego twórczości w przypisie. Warto odnotować, że nazwisko autora pozostawiono w przekładach na rumuński, serbski i hiszpański, zanalizowanych przez M. Woźniak (2003).

Warto więc zadać pytanie: Co przemawia za substytucją odwołania kulturowego? Odpowiedź jest prosta: zastosowanie zamiany elementu nośnego kulturowo pozwala na zachowanie ironii i lekkości. Z drugiej strony należy pamiętać, że wykorzystanie nazwiska innego poety skutkuje redukcją konotacji, które umownie można nazwać głębokimi, wyzerowany tutaj został bowiem komponent ‘polskość’ – składnik znaczenia wyrażenia *ciężkie norwidy*.

Zabiegi adaptacyjne zostały zastosowane również w tłumaczeniach wiersza *Kobiety Rubensa*. Imię bajkowego olbrzyma, które można interpretować jako ‘ten, który może powalić górę’, zostało przez W. Szymborską użyte w sposób kreatywny: formant *-anka* – podobnie jak *-ówna* – wskazuje na bycie czyjąś córką: Waligórzanka, czyli córka Waligóry. W omawianym wierszu tłumacze zdecydowali się na zastąpienie nazwy własnej apelatywną oznaczającą olbrzyma i użycie jej w liczbie mnogiej.

pol. Waligórzanki, żeńska fauna, [NT 34]

ang. Titanettes, female fauna, [NT 35]

Gigantesses, female fauna, [SF 51]

fr. Gargantuettes, fauna femelle [K 19]

niem. Frauliche Fauna, Walküren, [D 157]

wł. Ercolesse, fauna femminile, [M 143]

W tym wypadku udomowienie było sposobem na oddanie w przekładzie wyobrażenia ciała kobiecego: opis obfitych kształtów kobiet w tłumacze-

niach jest wierny w stosunku do oryginału. W omawianym kontekście użycie zmodyfikowanego imienia *Waligóra* jest nie tyle eksponentem polskiej kultury, ile nośnikiem określonego obrazu, który w translatach został zbudowany za pomocą innych elementów.

W wersjach angielskich występują dwie nazwy, mianowicie *titanettes* i *gigantesses*. W pozostałych tłumaczeniach pojawiły się wyrazy utworzone od nazw własnych: w tekście francuskim pojawiła się nazwa *Gargantuettes*, w niemieckim – *Walküren*, natomiast we włoskim – *ercolesse*. W przekładach na niemiecki i włoski użyto nazw męskich w liczbie mnogiej, a więc zastąpiono komponent *Waligóra* nazwą znaną odbiorcom translatu. Tekst francuski zawiera derywat nazwy *Gargantua*, a więc imienia ‘dobrodusznego i komicznego olbrzyma i obżartucha’ (SMiTK: 339), włoski – od nazwy *Ercole* ‘Herkules’, imienia bohatera mitologii greckiej obdarzonego ‘nadludzką siłą, odwagą, wytrzymałością, dobrocią i współczuciem’ (SMiTK: 411). Niemiecki ekwiwalent *Walküren* ‘walkirie’ to nazwa pochodząca z mitologii skandynawskiej, która oznacza ‘straszliwe, dziewice (...), zwiastujące śmierć wojownikom, którym dane jest polec, wybierające spośród nich bohaterów, których odprowadzały Odynowi do Walhalla, gdzie im posługiwały w czasie uczt’ (SMiTK: 1385).

W zasadzie wszystkie odpowiedniki tłumaczeniowe przekazują informację o wielkości ciała opisywanych kobiet, niemniej szczegółowa analiza pokazuje, że semy asocjacyjne są różne w przypadku poszczególnych nazw. Dla przykładu *Gargantua* jest pobłażliwy i zabawny, *Herkules* – nieustraszony i dobry, a *Walkirie* – przerażające. Konstatując, można przyjąć, że tytuł utworu pozwala na hierarchizację konotacji nazw użytych jako ekwiwalenty tłumaczeniowe polskiego wyrazu *waligórzanki*. Sugeruje on kierunek interpretacji wartości komponentu odonimicznego w określony sposób, wskazując, jaka jest wartość metaforyczna omawianych ekwiwalentów.

Różne rozwiązania, mieszczące się w ramach adaptacji, znajdujemy również w przekładach wiersza *Z nie odbytej wyprawy w Himalaje*, w którym występuje nawiązanie do polskiej legendy o panu Twardowskim, czarnoksiężniku z XVI w. W wersji omawianego utworu pojawia się ono w postaci inwokacji: *O Yeti Póttwardowski* [NT 10]. W dwóch przekładach, tj. na język angielski i włoski, mamy do czynienia z adaptacją modyfikacji nazwy własnej, która jest substytuowana innym komponentem poprzedzonym elementem o znaczeniu ‘pół’ (ang. *semi-*, wł. *mezzo*):

ang. Oh Yeti, semi-moonman, [NT 11]

O Yeti, semi-Selenite, [SF 27]

wł. Oh, Yeti, mezzo Uomo-luna, [M 85]

Composita te mają charakter neologizmów, stylistycznie odpowiadają więc polskiej jednostce. W przekładzie utracony został element specyfiki kulturowej, skojarzenie z opowieścią o panu Twardowskim.

Niemieckie tłumaczenie również zawiera rzeczownik złożony, którym jest nazwa *Halbfaust*. Można w niej wyodrębnić dwa elementy, mianowicie *halb* ‘pół’ i antroponim *Faust*. Omawiany wers ma w przekładzie na język niemiecki następującą postać: *O Yeti Halbfaust* [D 69]. Komponent onomastyczny *Faust* to nazwisko niemieckiego pseudolekarza i alchemika, uchodzącego wręcz za czarnoksiężnika. Z powodu awanturniczego trybu życia, jaki wiódł, Faust stał się bohaterem licznych utworów literackich i muzycznych¹⁶. Konotacje antroponimów Twardowski i Faust różnią się, niemniej jednak rozwiązanie translatorskie zaproponowane przez K. Dedeciusa wydaje się adekwatne.

3.2.1.2. EGZOTYZACJA

W wierszach W. Szymborskiej odwołania do tekstów polskiej kultury wprowadzane są w różny sposób. Niektóre z nich są sygnalizowane za pomocą określeń przekazujących informację o ich pochodzeniu. Zabieg ten bywa łączony z wyróżnieniem graficznym wprowadzanego odwołania, które ma postać cytatu, tak jak w utworze zatytułowanym *Zakochani*:

Jest tak cicho, że słyszymy
piosenkę zaśpiewaną wczoraj:
Ty pójdziesz górą a ja doliną... [M 26]

Niemieckie tłumaczenie, noszące tytuł *Verliebte*, jest wierne w stosunku do oryginału. Pojawia się wyraz *das Lied* ‘pieśń’, a cytat podano w cudzysłowie:

¹⁶ Do najbardziej znanych utworów, w których Faust jest bohaterem lub w których pojawiają się motywy faustyczne należą m.in.: tragedia J. W. Goethego *Faust, Doktor Faustus* Th. Manna, *Tragical History of Doctor Faustus* Ch. Marlowe’a, *Faust* N. Lenaua, *Mon Faust* P. Valéry’ego. Wśród utworów muzycznych warto wspomnieć o takich dziełach jak: *Sceny z Fausta* Goethego R. Schumanna, *Faust* Ch. Gounoda, *Symfonia Faustowska* F. Liszta. Postać Fausta była też inspiracją do tworzenia przedstawień graficznych, wśród których do znanych należy akwaforta Rembrandta *Dr Faust* (SMiTK: 304–306).

niem. Uns ist so still, daß wir das Lied,
 Das gestern gesungene, hören:
 »Du gehst bergauf und ich geh' ins Tal...« [HF 195]

Podobne rozwiązania znajdujemy w wierszu *Innamorati*: wyraz *la canzone* 'pieśń' zapowiada cytat, który – tak jak w tekście oryginału – zapisano kursywą:

wł. C'è un tale silenzio che udiamo
 la canzone cantata ieri:
Tu andrai per il monte, e io per la valle... [M 27]

Mimo dużej wierności względem tekstu wyjściowego doszło do redukcji na płaszczyźnie konotacyjnej. Rodzimy użytkownik języka polskiego odbiera przytoczony wers jako element folkloru. Można więc przyjąć, że komponent 'ludowość' nie został zachowany w przekładzie, chociaż nie można wykluczyć, że dobór słownictwa w pewnym stopniu odsyła do tekstów folklorystycznych również i w odczuciu odbiorców translatu.

Bliskie dosłownemu tłumaczeniu są również zabiegi zastosowane w wierszu *Dzieci epoki*, w którym znajdujemy dwa odniesienia do znanych tekstów polskiej kultury. Pierwszy z nich to parafraza pieśni religijnej. Poetka dokonała amplifikacji postaci kanonicznej tekstu, który przybrał następującą postać:

pol. Wszystkie twoje, nasze, wasze
 dzienne sprawy, nocne sprawy [NT 276]
 ang. All day long, all through the night,
 All affairs – yours, ours, theirs – [NT 227]
 niem. Alle deine, unsere, eure
 Tagesgeschäfte, Nachtgeschäfte [HF 27]

Zarówno w angielskim, jak i w niemieckim tłumaczeniu omawiane fragmenty nie noszą znamion modyfikacji. Zmienia się więc styl utworu, który nie ma już charakteru kreatywnej adaptacji tekstu bazowego. Drugim nawiązaniem w tym utworze jest cytat z piosenki ludowej:

pol. Nawet idąc borem lasem [NT 227]
 ang. Even when you take to the woods [NT 277]
 niem. Sogar wenn du gehst, im Walde und auf der Heide, [HF 27]

Został on potraktowany przez obu tłumaczy podobnie jak parafraza pieśni religijnej. Utracony został aluzyjny charakter analizowanego wersu, co zubożyło wersję docelową na płaszczyźnie konotacyjnej (por. Szerszunowicz 2008a).

Konkludując, można stwierdzić, że w obu przypadkach nazwiązania nie są zapowiadane jako odniesienia do tekstów kultury. W translacji brak więc sygnałów aluzyjności przytoczonych fragmentów. W przekładzie doszło więc do zupełnej redukcji komponentu kulturowego: nie występują ani wykładniki 'polskości', ani korespondujące eksponenty kultury anglosaskiej czy niemieckiej (por. Brajerska-Mazur 2010: 124).

3.2.2. ZASTOSOWANIE RÓŻNYCH STRATEGII W POSZCZEGÓLNYCH WERSJACH JĘZYKOWYCH TŁUMACZEŃ UTWORU

W analizowanym materiale wystąpiły wiersze, w których odniesienia do tekstów kultury polskiej, zostały przetłumaczone za pomocą różnych strategii w poszczególnych językach. Różnice te mogą mieć rozmaite uwarunkowania, w wielu przypadkach wynikają z wyborów translatorskich.

Przykładowo, w wierszu zatytułowanym *Liczba Pi* poetka podaje nieskończenie długą liczbę, przywołując cyfry i wywołane przez nie skojarzenia. Wśród nich znajdujemy odwołanie do wiersza A. Mickiewicza:

pol. Obwód w biodrach dwa palce szarada i szyfr,
w którym słowiczku mój a leć a piej

ang. hip measurement two fingers a charade a code,
in which we find hail to thee, blithe spirit, bird thou
everwert [NT 230–231]

Jest to nawiązanie do utworu *Do B... Z... (słowiczku mój a leć, a piej)*¹⁷. W tłumaczeniu na język angielski zastosowano strategię udomowienia, wykorzystano bowiem bardzo znany romantyczny utwór Shelleya poświęcony skowronkowi, mianowicie wiersz pod tytułem *To a Skylark*:

¹⁷ Warto dodać, że w wierszu tym znajdujemy również inne nawiązania o charakterze intertekstualnym, między innymi do Biblii (ziemia i niebo przeminą, Łk 21, 33; Mt 24, 35; Mk 13, 31) oraz stylu komunikatu służb porządkowych (uprasza się zachować spokój).

Hail to thee, blithe Spirit!
 Bird thou never wert,
 That from Heaven, or near it,
 Pourest thy full hart
 In profuse strains of unpremediated art. (ZSZ: 46)¹⁸

Strategia ta okazała się skuteczna, ponieważ „strumień świadomości, który dyktuje poetce te skojarzenia, powinien być jak najbardziej naturalny, stąd w przekładzie cytat z Mickiewicza słusznie został zamieniony na dwa pierwsze wersy bardzo znanego utworu Shelleya *To a Skylark (...)*” (Brajerska-Mazur 2010: 128).

W dwóch innych wersjach, tj. przekładzie na język niemiecki i tłumaczeniu włoskim, zastosowana została egzotyzyacja. Fragment nawiązujący do wiersza A. Mickiewicza przetłumaczono dosłownie bez informacji o jego aluzyjnym charakterze.

niem. in welcher *mein Nachtigallchen, flieg und sing* [D 61]

wł. in cui *vola e canta usignolo mio* [M 407]

Tłumacze nie wprowadzili żadnych sygnałów intertekstualności ani w postaci amplifikacji wewnątrztekstowych, ani w postaci dodatkowych informacji podanych w przypisach. Z tego powodu zupełnie inna niż w wersjach niemieckiej i włoskiej jest wymowa omawianego fragmentu w przekładzie angielskim, w którym konotacje zostały zachowane.

Analiza zebranego materiału pozwala stwierdzić, że podawanie informacji w przypisach jest rzadko praktykowane. Na podanie w przypisie informacji o ludowym charakterze tekstu, do którego nawiązuje w swojej wypowiedzi poetka, zdecydował się w tłumaczeniu wiersza *Próba* Karl Dedecius. W utworze tym występuje aluzja do piosenki *Ty pójdiesz górą a ja dolinę*:

pol. Oj tak, piosenko, szydzisz ze mnie,
 bo choćbym poszła górą, nie zakwitnę różą. [M 88]

Przekład fragmentu, w którym występuje aluzja, ma następującą postać:

¹⁸ Podany fragment w przekładzie S. Barańczaka brzmi następująco: Duchu o głosie pogodnym!/ Nie, nazwa „ptak” cię bezcześci,/ gdy w Niebie – albo tuż pod nim –/ Przelewasz serdeczne treści/ w spontaniczny kunszt, który każdą melodię pomieści (ZSZ: 47).

niem. Oh, ja, kleines Lied, du verspottest mein Geist,
und ginge ich bergauf, ich blühte nie als Rose.*

* Anspielung auf ein polnisches Volkslied, in dem es heißt: »Du gehst bergauf und ich ins Tal, du blühst als Rose auf und ich als Himbeerstrauch...« Auf dasselbe Volkslied bezieht sich das Gedicht »Verliebte« auf S. 195. (A.d.Ü.) [HF 184]

W języku włoskim odniesienie to podane jest bez eksplikacji w przypisie. Jedynym wykładnikiem informacji o aluzyjnym charakterze jest – podobnie jak w tekście oryginału – użycie wyrazu *la canzone* ‘piosenka’.

wł. Ohi, sì, canzone, ti fai beffe di me:
se anche prendessi il monte, non fiorirei d’una rosa. [M 89]

Podanie objaśnień w przypisie do tłumaczenia na język niemiecki zawiera informację o nawiązaniu do tej samej piosenki w innym wierszu W. Szyborskiej. Można przyjąć, że zabieg ten nie wpływa znacząco na recepcję tekstu i rozwiązanie przyjęte przez włoskiego tłumacza jest równie dobre.

Przypis wyjaśniający nie pojawił się w wersji niemieckiej przy aluzji do innej ludowej piosenki, która ma charakter przytoczenia:

pol. Jest czerwone jabłuszko
Przekrojone na krzyż. [NT 10]

Tłumaczenie jest bardzo bliskie tekstowi wyjściowemu i nie wprowadzono do niego elementów informujących o charakterze aluzji:

niem. Ein kreutzgeteilter
roter Apfel ist dort. [D 69]

Z kolei w tłumaczeniu angielskim zastosowano adaptację i zastąpiono fragment polskiej piosenki cytatem z angielskiego wiersza, mającego liczne modyfikacje i pojawiającego się również w piosenkach, który koresponduje z polskim odniesieniem na płaszczyźnie semantyczno-stylistyczno-kulturowej.

ang. Roses are red there, and violets are blue. [NT11]
Roses are red, violets are blue
Sugar is sweet, and so are you. [SF 27]

W wersji włoskiej tłumacz również próbował wykorzystać elementy tekstów kultury docelowej: kogut, swoim pianiem zapowiadający nadejście dnia, pojawia się w wielu tekstach, poczynając od literatury pięknej do literatury ludowej i folkloru dziecięcego, w którym w bardzo podobnej postaci jest obecny w popularnej wyliczance,

wł. Il gallo canta
e rispunta il dì. [M 85]

Zastąpienie odwołania do polskiej piosenki nawiązaniem do korespondujących tekstów kultury docelowej jest dobrym rozwiązaniem: wprowadzenie ich skutkuje re-kreacją klimatu stworzonego przez poetkę.

Kwestia odtworzenia określonych wrażeń istotna jest również w tłumaczeniu innego utworu, mianowicie wiersza zatytułowanego *Relacja ze szpitala*. Poetka oddaje w nim atmosferę szpitalnych odwiedzin, podczas których odwiedzający odczuwa skrępowanie, a chory – dyskomfort wynikający z odczuć gościa (por. Szczepankowska 2013: 285–286). Być może dlatego nie zapytał o nikogo ze wspólnych znajomych:

pol. Nie pytał o nikogo z naszego stolika.
Ani o ciebie, Bolku. Ani o ciebie, Tolku. Ani o ciebie, Lolku. [NT 96]

Imiona użyte przez poetkę przywołują skojarzenia z bohaterami filmów rysunkowych dla dzieci, w których występowali Bolek i Lolek oraz Tola.

W dwóch tłumaczeniach wykorzystano strategię egzotyzacji: pojawiły się polskie imiona użyte przez poetkę:

ang. He didn't ask about anyone from our table.
Not about you, Bolek. Not about you, Tolek. Not about you,
Lolek. [SF 95]

wł. Né di te, Bolek. Né di te, Tolek.
Né di te, Lolek. [M 239]

Można założyć, że imiona w przytoczonych fragmentach zostaną odebrane jako obce nazwy (Szerszunowicz 2008b), niewywołujące żadnych dodatkowych konotacji.

Z kolei S. Barańczak i C. Cavanagh dokonali substytucji antroponimów, zastępując je nazwami, których wyliczenie daje podobny efekt: *Not about you, Barry, Or you Larry. Or you, Harry* [NT 97]. Imiona *Larry*

i Harry są składnikami idiomu mającego postać *every Larry, Dick and Harry* (por. Szerszunowicz 2008c). Wprowadzenie antroponimu *Barry* jest zabiegiem podobnym to tego, jaki zastosowała W. Szymborska: w świadomości użytkownika języka polskiego funkcjonują *Bolek i Lolek*. Binominalne wyrażenie zostało rozbite, a między imionami pojawiło się trzecie – *Tolek*, które można interpretować jako modyfikację imienia *Tola*.

4. WNIOSKI

W perspektywie translatorycznej szeroko rozumiane odniesienia do kultury wyjściowej stanowią ważki problem: tłumacz musi podjąć decyzję, jak potraktować dane nawiązanie, zrozumiałe w kulturze wyjściowej, a nieznanne w kulturze docelowej. Wybór strategii poprzedza wieloaspektowa analiza kontekstu wystąpienia związku intertekstualnego i określenie dominanty translatorskiej. Pozwala to na ocenę, jaką rolę pełni analizowane odniesienie, jakie ma znaczenie w utworze i jak nośne asocjacyjnie jest w danym tekście.

W wierszach W. Szymborskiej występują różnorodne odniesienia do tekstów kultury polskiej, właściwe dla niej, a przez to lakunarne w perspektywie kontrastywnej. Przeprowadzona analiza wyraźnie pokazuje, że duża nośność semantyczna odniesienia i silne konotacje skłoniły tłumaczy do adaptacji, która miała na celu re-kreację efektu poetyckiego w języku docelowym. Tak było, na przykład, w przypadku neologizmu *norwidy*. Konsekwencją zastosowania omawianej strategii jest redukcja komponentu 'polskość', przy zachowaniu semantyki i pozostałych konotacji.

Luźne nawiązania, niekoncentrujące na sobie uwagi czytelnika, były przeważnie tłumaczone poprzez wykorzystanie strategii egzotyzacji. Niektóre fragmenty zawierające odniesienia do tekstów polskiej kultury zostały przetłumaczone niemal dosłownie. Zabieg ten pozwolił na zachowanie wierności wobec oryginału. Jedynie raz w badanym materiale posłużono się przypisem objaśniającym.

Na podstawie analizy przekładu wierszy W. Szymborskiej możemy stwierdzić, że nawiązania do kultury polskiej – a więc obcej odbiorcy translatu – nie są tak wielkim problemem, jak można by zakładać. Okazuje się, że możliwe jest dobranie ekwiwalentu tłumaczeniowego, który pozwala przekazać główny sens i podstawowe konotacje. Należy jed-

nak pamiętać, że w tłumaczeniu nieuchronnie dochodzi do przesunięć i uproszczeń, zwłaszcza w przypadku złożonych asocjacji.

BIBLIOGRAFIA

ZBIORY POEZJI

- D – Szymborska W., 1997, *Sto wierszy. Sto pociech. Hundert Gedichte. Hundert Freuden*, wybór, przekład i posłowie K. Dedecius, Kraków.
- HF – Szymborska W., 1996, *Hundert Freuden*, Frankfurt am Main.
- K – Szymborska W., 1997, *O śmierci bez przesady. De la mort sans exagérer*, wybór i przekład P. Kamiński, Kraków.
- M – Szymborska W., 2013, *La goia di scrivere. Tutte le poesie (1945–2009)*, ed. 11, a cura di P. Marchesani, Milano.
- NT – Szymborska W., 1997, *Nic dwa razy. Wybór wierszy. Nothing Twice. Selected Poems*, wybór i przekład S. Barańczak, C. Cavanagh, Kraków.
- VG – Szymborska W., 1995, *View with a Grain of Sand. Selected Poems*, translated by A. Barańczak and C. Cavanagh, Chatham.
- SF – *Sounds. Feelings. Thoughts. Seventy Poems by Wisława Szymborska*, 1981, Translated and Introduced by M. J. Krynski and R. A. Maguire, Princeton, New Jersey.
- ZSZ – *Zwierzę słucha zwierzeń. Małe bestiariusz z angielskiego*, w wyborze i przekładzie S. Barańczaka, 1992, Warszawa.

LITERATURA

- Balbus S., 1990, *Intertekstualność a proces historycznoliteracki*, Kraków.
- Balbus S., 1996, „Świat ze wszystkich stron świata”. O Wisławie Szymborskiej, Kraków.
- Brajerska-Mazur A., 2010, *Strategie translatorskie w przekładzie problemów kulturowych z wierszy Wisławy Szymborskiej*, „Pamiętnik Literacki”, t. CI, z. 3, s. 111–137.
- Barańczak S., 1990, *Tablica z Macondo. Osiemnaście prób wytłumaczenia po co i dlaczego się pisze*, Londyn.
- Bednarczyk A., 2008, *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, Warszawa.
- Brajerska-Mazur A., 2010, *Strategie translatorskie w przekładzie problemów kulturowych z wierszy Wisławy Szymborskiej*, „Pamiętnik Literacki”, t. CI, z. 3, s. 111–137.
- Brajerska-Mazur A., 2011, „Jest więc taki świat, nad którym los sprawuje niezależny?”, czyli o tłumaczeniu „Radości pisania” na język angielski, [w:] *Komparatystyka dzisiaj*. T. 2: *Interpretacje*, red. S. Kasperski, E. Szczęśna, Warszawa, s. 285–304.

- Brajerska-Mazur A., 2012a, *Filutka z filigranu paraduje w cudzym losie. Wisława Szymborska w anglojęzycznym przekładzie Stanisława Barańczaka i Clare Canavagh*, Lublin.
- Brajerska-Mazur A., 2012b, *O angielskim przekładzie „Kota w pustym mieszkaniu”*, [w:] *Przekład – teorie, terminy, terminologia*, red. M. Piotrowska, J. Dybiec-Grajer, Kraków, s. 219–228.
- Brajerska-Mazur A., 2012c, *„Nie do pojęcia” czyli o tłumaczeniu rozbitych frazeologizmów w „Utopii” Szymborskiej*, *„Roczniki Humanistyczne”*, t. 60, z. 1: *Literatura w dialogu. Przekłady, konteksty, związki*, s. 81–103.
- Brajerska-Mazur A., 2012d, *„Filutka z filigranu, czyli o przekładzie językowego naśladownictwa z ekfrastycznych wierszy Wisławy Szymborskiej*, *„Pamiętnik Literacki”*, t. CIII, z. 1, s. 187–219.
- Dagut M., 1981, *Semantic „Voids” as a problem in the Translation Process*, *„Poetics Today”* 2 (4), *Translation Theory and Intercultural Relations*, s. 61–71.
- Gajda S., 1988, *O pojęciu idiostylu*, [w:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, s. 23–24.
- Godzic W., 1996, *Oglądanie i inne przyjemności kultury popularnej*, Kraków.
- Grzeszczuk B., 2008, *Znaczenie i styl tekstu poetyckiego na przykładzie tomiku „Chwila” i innych wierszy Wisławy Szymborskiej*, *„Stylistyka”* XVII, s. 77–96.
- Hejwowski K., 2004, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa.
- Kallas K., 2001, *O neologizmach Wisławy Szymborskiej*, *„Prace Filologiczne”* XLVI, s. 257–264.
- Kallas K., 2011, *Wisławy Szymborskiej igraszki z agensem i inne osobliwości gramatyczne*, *„Prace Filologiczne”* LX, s. 119–130.
- Krawczyk-Łaskarzewska A., 2004, *Degrees of domestication – Bridget Jones in Polish translation*, [w:] *Przekładając nieprzekładalne II. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej*, red. O. Kubińska, W. Kubiński, Gdańsk, s. 303–310.
- Legeżyńska A., 1985, *Tłumacz i jego kompetencje autorskie. Na materiale powojennych tłumaczeń poezji A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa i A. Błoka*, Warszawa.
- Lewicki R., 1993, *Konotacja obcości w przekładzie*, Lublin.
- Lewicki R., 2000, *Między adaptacją a egzotyzacją: The Pickwick Papers w przekładzie polskim i rosyjskim*, [w:] *Przekładając nieprzekładalne. Materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej Gdańsk–Elbląg*, red. W. Kubiński, O. Kubińska, T. Z. Wolański, Gdańsk, s. 191–200.
- Ligeża W., 2001, *O poezji Wisławy Szymborskiej. Świat w stanie korekty*, Kraków.
- Maliszewski J., 2005, *„Nic dwa razy się nie zdarza” – strategia poetyckiego i melicznego przekładu wiersza Wisławy Szymborskiej na język angielski i niemiecki*, [w:] *Kultura popularna a przekład*, red. P. Fast, Katowice, s. 141–157.
- MEP – *Mala encyklopedia przekładoznawstwa*, 2000, red. U. Dąbska-Prokop, Częstochowa.

- OCEL – *The Oxford Companion to the English Literature*, 1995, ed. M. Drabble, Oxford–New York.
- Pajdzińska A., 1998, „*Miniatura średniowieczna*”, „*Kobiety Rubensa*” – *intersemiotyczne przekłady Wisławy Szymborskiej*, „*Poznańskie Studia Językoznawcze*”, t. 3, s. 83–90.
- Pajdzińska A., 2005, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, wyd. II, Łask.
- Pajdzińska A., 2010, *Jak ma się w to bawić osoba żyjąca? (czytając „Urodziny” Wisławy Szymborskiej)*, [w:] *Horyzonty polonistyki. W kręgu edukacji, języka i kultury. Księga dedykowana Profesor Barbarze Myrdzik*, red. M. Karwatowska, M. Laboch-Zielińska, I. Morawska, Lublin, s. 189–195.
- Panasiuk I., 2005, *Kulturelle Aspekte der Übersetzung. Anwendung des ethnopsycholinguistischen Lakunen-Modells auf die Analyse und Übersetzung literarischer Texte*, Münster.
- Pieczynska A., 2000, *Indywidualne modyfikacje frazeologizmów w poezji Wisławy Szymborskiej i ich tłumaczenie na język niemiecki*, [w:] *Przekładając nieprzekładalne. Materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej Gdańsk – Elbląg*, red. W. Kubiński, O. Kubińska, T. Z. Wolański, Gdańsk, s. 461–474.
- Pieczynska-Sulik A., 2002, *Przekład – idiolekt – idiolekultura*, [w:] *Przekład. Język. Kultura*, red. R. Lewicki, Lublin, s. 53–59.
- Pieczynska-Sulik A., 2005, *O kategorii idiolektu w przekładzie. Na materiale „Wróżb kumaka” Güntera Grassa*, [w:] *Oblicza recepcji*, red. J. Koźbiał, Warszawa, s. 103–115.
- Pisarkowa K., 1998, *Pragmatyka przekładu. Przypadki poetyckie*, Kraków.
- Radość czytania Szymborskiej. Wybór tekstów krytycznych*, 1996, oprac. S. Balbus, D. Wojda, Kraków.
- Rybicki J., 2006, *Burrowing into Translation: Character Idiolects in Henryk Sienkiewicz’s Trilogy and its two English Translation*, „*Literary and Linguistic Computing*” 21 (1), s. 91–103.
- Semiotyka kultury*, 1977, wybór i oprac. E. Janus, M. R. Mayenowa, Warszawa.
- Sławkowa E., 1982, *Mechanizmy budowy tekstu w wierszach Wisławy Szymborskiej. Artystyczny neofrazeologizm „egzystencjalny”*, [w:] *Studia i szkice o współczesnej polszczyźnie*, red. M. Wróbel, Katowice, s. 86–94.
- SMiTK – Kopalński W., 2003, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Smurzyński M., 2000, *Zwielokrotniona przekora perskiej Szymborskiej*, [w:] *Przekładając nieprzekładalne. Materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej Gdańsk – Elbląg*, red. W. Kubiński, O. Kubińska, T. Z. Wolański, Gdańsk, s. Gdańsk, s. 451–460.
- SPiTK – *Słownik pojęć i tekstów kultury*, 2000, red. nauk. E. Szczesna, Warszawa.
- Spoleczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich*, 1974, red. S. Żółkiewski, M. Hopfinger, Wrocław.
- Szczepankowska I., 2012, *O semantyce zaimków*, „*Białostockie Archiwum Językowe*” 12, s. 275–291.

- Szczepankowska I., 2013, *Człowiek. Język. Wizja świata w poezji Wisławy Szymborskiej*, Białystok.
- Szerszunowicz J., 2008a, *Redukcja konotacji kulturowych w przekładzie idiomów (na przykładzie polskich, angielskich i włoskich związków z komponentem onomastycznym)*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. Zaniewski, J. Gorbacz, t. VI, Białystok, s. 135–146.
- Szerszunowicz J., 2008b, *Decoding Phraseological Units as a Socio-Linguistic Problem (on the Example of Onomastic Idioms)*, [w:] *Nation and Language: Modern Aspects of Socio-Linguistic Development*, Kaunas, s. 118–121.
- Szerszunowicz J., 2008c, *On the Presentation of Onomastic Idioms in Bilingual English-Polish Dictionaries of Idioms*, [w:] *Proceedings of the XIII Euralex Congress*, red. E. Bernal, J. DeCesaris, Barcelona, s. 909–914.
- Szerszunowicz J., 2011, *O elementach idiolektu w przekładzie*, [w:] *Język a Kultura 22: Idiolekt w różnych sferach komunikacji*, red. A. Żurek, Wrocław, s. 71–87.
- Szerszunowicz J., 2013, *Phraseological Gaps as a Translation Problem*, [w:] *Intercontinental Dialogue on Phraseology. Vol 2: Research on Phraseology Across Continents*, eds J. Szerszunowicz, B. Nowowiejski, K. Yagi, T. Kanzaki, Białystok, s. tp 333–349.
- Śliwiński W., 1997, *O rybie Wisławy Szymborskiej (analiza składniowa i poetycka)*, „*Język Polski*” 1, s. 6–9.
- Tabakowska E., 2009, *Tłumacząc się z tłumaczenia*, Kraków.
- Toury G., 1980, *In Search of Theory of Translation*, Tel Aviv.
- Venuti L., 1995, *The translator's invisibility. A history of translation*, London–New York.
- Vinay J., Darbelnet J., 1957, *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*, Paris.
- Węgrzyniakowa A., 1996, *Nie ma rozpusty większej niż myślenie. O poezji Wisławy Szymborskiej*, Katowice.
- Wojda D., 1996, *Milczenie słowa. O poezji Wisławy Szymborskiej*, Kraków.
- Zarębina M., 2008, *Cztery wiersze Wisławy Szymborskiej odczytane przez językoznawcę*, „*Stylistyka*” XVII, s. 77–96.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2008, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa.

**BETWEEN DOMESTICATION AND FOREIGNISING:
REFERENCES TO POLISH CULTURE TEXTS AS A LACUNARY CATEGORY
IN TRANSLATIONS OF WISŁAWA SZYMBORSKA'S POEMS**

Summary

The aim of the present paper is to compare and discuss translations of cultural references to Polish culture texts in Wisława Szymborska's poem into

four languages: English, French, German and Italian. The analysis encompasses intertextual elements from various culture texts, e.g. poems, legends, folk songs, which are explicitly given in poems. The strategies adopted in all versions are compared and evaluated with a view to determining similarities and differences as well as the factors which conditioned the choice of the strategy. Special attention is paid to lacunary connotations evoked by the references at issue.

Key words: domestication, foreignisation, intertextuality, lacunarity, literary translation

Joanna ŚCIBEK

Uniwersytet w Białymstoku

joanna-scibek@wp.pl

„I PUSTO – SMUTNO – TĘSKNO – JAK GDY SZCZĘŚCIE MINIE”. O PORÓWNANIACH W *MARII* ANTONIEGO MALCZEWSKIEGO (STRUKTURA FORMALNA)

WPROWADZENIE

Wydana w 1825 r., powieść „ukraińska” Antoniego Malczewskiego zatytułowana *Maria* to dzieło wybitne. Zdaniem niektórych badaczy, mogłoby ono, na równi z dwoma tomami *Poezji* Mickiewicza, inicjować nurt romantyczny w literaturze polskiej¹. Tym, co stanowi o wyjątkowości *Marii* na tle całego dorobku poezji narodowej, jest niezwykle emocjonalna, oryginalna ekspresja poetycka, mająca swe źródło w głębokim doświadczeniu egzystencjalnym autora, które odsłoniło przed nim „(...) ciemną, «nocną stronę» istnienia, (...) nieprzeniknioną dla ludzkiego rozumu”².

¹ Autonomię artystyczną poezji Malczewskiego w stosunku do twórczości Mickiewicza podkreśla już w 1921 r. Józef Ujejski: „Nie »z niego« (tj. z Malczewskiego – przyp. [...]) W.S.) byli wszyscy inni, więksi i mniejsi poeci romantyczni, tylko z Mickiewicza. Ale on właśnie sam jeden z poetów romantycznych »z Mickiewicza« nie był. Był tylko sam z siebie i częściowo także z tych obcych, z których częściowo był także i sam Mickiewicz. (...) I gdyby Mickiewicza przypadkiem nie było, to początek właściwy romantyzmu w naszej literaturze datowalibyśmy od *Marii*. Wielkie szczęście, że tak nie jest, bo gdyby Mickiewicz i później przyjść nie miał, nie mielibyśmy takiego dalszego ciągu – ale początek sam byłby równie świetny jak ten Mickiewiczowski.”; [za:] W. Skrzypczak, *Nad „Marią” Malczewskiego – refleksje wokół twórcy i dzieła*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne. Filologia Polska” 1996, z. 17 (40), s. 34–35.

² H. Krukowska, *Ciemna strona istnienia w romantycznym poemacie Malczewskiego*, [w:] A. Malczewski, *Maria. Powieść ukraińska*. Wprowadzenie napisali H. Krukowska i J. Ławski, wyd. II popr., Białystok 2002, s. 9; Taż, *Składnia poetycka Malczewskiego*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170 rocznicę pierwszej edycji Marii*, red. H. Krukowska, Białystok 1997, s. 339.

Utwór Malczewskiego zachwyca bogactwem wpisanych wewnątrz sensów: ontologicznych, metafizycznych, historiozoficznych. Nie ulega jednak wątpliwości, iż nie wybrzmiałyby one w dziele tak sugestywnie, gdyby nie dojrzałość artystyczna³ jego twórcy, ujawniająca się m.in. na poziomie językowej organizacji tekstu, w umiejętnym operowaniu środkami stylistycznymi. Metaforykę *Marii* wnikliwie analizuje P. Wróblewski⁴, z kolei niniejszy artykuł poświęcony jest budowanym przez Malczewskiego figurom komparatywnym, a dokładnie – ich strukturze formalnej.

Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku terminów literackich*, porównanie to „dwuczłonowa konstrukcja semantyczna sprzęgnięta wewnętrznie za pomocą wyrażen: *jak, jako, jak gdyby, na kształt, podobny, niby (...)*”⁵, mająca na celu uwydatnienie pewnych właściwości opisywanej „rzeczy” przez wskazanie na jej podobieństwo z innym zjawiskiem⁶. *Comparandum* [Cd], zwane⁷ też *członem określającym, przedmiotem, komparatem*, zostaje zestawione z *comparatum* [Ct] – *członem określającym, wzorem, komparansem* na podstawie wspólnej cechy znaczeniowej, *tertium comparationis* [Tc], motywującej dostrzeżoną analogię. Formalnym wskaźnikiem porównania jest *comparator* [c], inaczej *wykładnik zespolenia, funkktor gramatyczny*. F. Čermák w zaproponowanym przez siebie modelu *comparatio* [Cd: R: Tc: c: Ct] wyróżnia jeszcze *relator* [R], wyrażony czasownikiem, zwykle o szerokiej wartości kategoryalnej⁸.

Już pobieżna lektura powieści poetyckiej Malczewskiego pozwala skonstatować, że w *Marii* komparacje niosą treści kluczowe zarówno dla

³ O dojrzałym warsztacie poetyckim Malczewskiego pisze H. Krukowska: *Składnia...*, dz. cyt., s. 333.

⁴ P. Wróblewski, *Metaforyka „Marii” Antoniego Malczewskiego*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu...*, dz. cyt., s. 359–368.

⁵ M. Głowiński i in., *Słownik terminów literackich*, wyd. IV, Wrocław 2002, s. 411.

⁶ Tamże.

⁷ Przywołana zostaje nomenklatura powszechnie stosowana w literaturze przedmiotu dotyczącej figury porównania; zob. np.: Z. Leszczyński, *Doświadczenie tekstów sakralnych odbite w obiegowych porównaniach*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1994, t. 3, s. 152; M. E. Majewska, *Porównania w „Urodzie życia” Stefana Żeromskiego (cz. I)*, „Prace Filologiczne” 2001, t. XLVI, s. 425–426; K. Siekierska, *Porównania w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego i w „Pamiętnikach” Jana Chryzostoma Paska*, „Polonica” 1981, nr VII, s. 234; M. Grzędzielska, *Małe i wielkie metafory*, „Pamiętnik Literacki” 1971, t. LXII, z. 4, s. 105; T. Dworak, *Analiza porównań w „Panu Tadeuszu”*, „Pamiętnik Literacki” 1948, t. XXXVIII, s. 265–266; M. Pietrzak, *Rośliny w porównaniach występujących w „Trylogii”*, „Język a Kultura” 2001, t. 16, <http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/JK-16/JK16-pietrzak.pdf>, s. 170; B. Greszczuk, *Z historii konstrukcji porównawczych z „jako”, „jakoż” itp.*, „Język Polski” 1981, t. LXI, s. 42.

⁸ Zob. Z. Leszczyński, dz. cyt., s. 152.

charakterystyki wykreowanych postaci, jak i wymowy ideowej utworu, przy czym stwierdzenie to odnosi się przede wszystkim do porównań sygnalizujących zależność na tym samym szczeblu gradacji, opartych na skojarzeniach spoza tekstu. Z tego też powodu analiza językoznawcza materiału empirycznego skupi się w głównej mierze na niegradacyjnych⁹ konstrukcjach asocjacyjnych¹⁰, posiadających formalne wykładniki zespolenia.

DANE STATYSTYCZNE

Z tekstu *Marii* wyekscerpowano 91 porównań niegradacyjnych będących nośnikiem asocjacji kulturowych¹¹ (41 porównań w pieśni I i 50 w pieśni II). Figury te stanowią zdecydowaną większość wszystkich komparacji występujących w omawianym utworze. W wydaniu dzieła¹² przyjętym za podstawę materiałową analizy tekst powieści poetyckiej Malczewskiego zajmuje, po odliczeniu ilustracji oraz przypisów autorskich, 48 stron, a zatem na jedną stronę przypadają blisko 2 porównania, co jest wynikiem znaczącym¹³, dowodzącym istotnego wpływu tego środka językowego na kształt stylistyczny utworu.

⁹ Porównanie gradacyjne opisuje relację między dwoma stopniami gradacji: comparatiwem i positiwem albo trzema: superlatiwem, comparatiwem i positiwem, natomiast komparacja niegradacyjna ilustruje związek zachodzący na jednakowym szczeblu gradacji: B. Greszczuk, dz. cyt., s. 42.

¹⁰ B. i S. Mikołajczakowie proponują podział porównań literackich na tekstowe (wewnątrztekstowe), w których człon określający odnosi się do realiów świata przedstawionego utworu oraz asocjacyjne (kulturowe), przynoszące skojarzenia spoza tekstu: *Porównania w „Quo vadis” Henryka Sienkiewicza – nierocznicoowe uwagi w stulecie wydania*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 1996, t. III, s. 73–74.

¹¹ Wyjątkowo do analizy włączono również kilka porównań wewnątrztekstowych, istotnych dla kreacji bohaterów oraz ogólnej wymowy dzieła. *Maria* jest utworem pełnym semantycznych niedopowiedzeń, charakteryzującym się – co zgodnie podkreślają badacze – rozchwianą, „porwaną” składnią. Powoduje to pewne utrudnienia interpretacyjne, dlatego też dopuszcza się możliwość dyskusji nad wyekscerpowanym zestawem porównań, zarówno w kwestii liczby owych tropów, jak i ich granic.

¹² A. Malczewski, *Maria. Powieść ukraińska*. Wprowadzenie napisali H. Krukowska i J. Ławski, wyd. II popr., Białystok 2002, s. 131–188. Z tego wydania pochodzą wszystkie cytaty z *Marii*. Liczba w nawiasie oznacza przytaczane wersy.

¹³ *Marię* można skonfrontować z innym utworem poetyckim, dla którego istnieją dane porównawcze odnośnie stopnia zagęszczenia konstrukcji komparatywnych, a mianowicie z *Wojną chocimską* Wacława Potockiego, w której *comparatio* pojawia się średnio co stronę; zob. M. Zarębina, *Porównania w „Anielce” i „Placówce” Bolesława Prusa*, „Polonica” 1991, t. XV, s. 132.

Stopień zagęszczenia konstrukcji komparatywnych nie jest jednakowy w całym dziele. Ów wskaźnik ma bowiem nieco niższą wartość w pieśni II. Szczególnie interesujący wydaje się jednak fakt, że w tekście *Marii* można wskazać miejsca wyjątkowej kondensacji porównań. Są to zazwyczaj fragmenty rejestrujące metafizyczne iluminacje oraz stany najwyższego napięcia psychicznego bohaterów utworu, np. opis niepokojących przeczuć Wacława i jego wewnętrznej męki w czasie wyprawy na Tatarów (pieśń II, cz. VI i VII), deskrypcja martwej Marii (pieśń II, cz. XVI) czy też relacja dotycząca mistycznych przeżyć bohaterki (pieśń I, cz. X i XI). Taki rozkład komparacji potwierdza, że Malczewski „(...) ześrodkowuje swoją poezję (...) wokół chwil, które odsłaniają najbardziej (...) zagadkowe, tajemnicze strony życia (...)”¹⁴. Widać więc, że zróżnicowana gęstość konstrukcji porównawczych w tkance językowej dzieła ma swoje fabularne i ideowe uzasadnienie.

Wszystkie analizowane figury zajmują łącznie 15% objętości tekstu *Marii*. Cechuje je znaczna odmienność pod względem zakresu rozbudowy linearnej. Najkrótsze tropy sięgają połowy wersu, zaś najdłuższe porównanie kompozycyjne liczy aż 20 wierszy. Jak wygląda udział komparacji o określonej długości w ogólnej przestrzeni tekstowej zajmowanej przez porównania? Zależność tę ilustruje tabela 1.

Najliczniejsze porównania dwuwersowe organizują jednocześnie największą część powierzchni linearnej utworu, co sugeruje, że to właśnie ten rodzaj tropów należy uznać za najbardziej typowy dla poetyki dzieła. Charakterystyczne jest także użycie komparacji półtora- oraz trzy- i czterowersowych, posiadających stosunkowo obfitą reprezentację, a przy tym zajmujących znaczny odsetek przestrzeni wypełnionej tymi figurami.

Rodzi się pytanie, czy istnieją jakieś preferencje w kwestii długości porównań w odniesieniu do poszczególnych struktur podawczych tekstu. Odpowiedź na nie warto poprzedzić analizą rozmieszczenia konstrukcji komparatywnych w narracji oraz dialogach i monologach.

W partiach narracyjnych występuje 78 porównań, czyli 86% wszystkich rozpatrywanych figur. Zajmują one 13% objętości całego tekstu i 19% narracji. Z kolei w wypowiedziach postaci pojawia się 13 komparacji (14% ogółu opisywanych tropów), składających się na 2% objętości tekstu oraz 5% dialogów i monologów. Stosunek narracji do przytoczeń wynosi w *Marii* odpowiednio 70% i 30%. Na podstawie tych danych można

¹⁴ H. Krukowska, *Składnia...*, dz. cyt., s. 345.

TABELA 1. Stosunek między długością porównań a zajmowaną objętością tekstu

Długość porównania (w przybliżeniu)	Liczba porównań	Objętość tekstu (wersy)	Objętość tekstu ¹⁵ (%)	Wybrane przykłady
0,5 wersu	4	2	0,9	„[Wacław] płakał jak dziecko” (1371)
1 wers	16 ¹⁶	15	6,9	„(...) w końskich zębach trawa / Jak chrzest odległych zbroi” (1137–1138)
1,5 wersu	15	22,5	10,4	„Mężnego towarzysza wierny szeregowy / Jak cień nie odstępuje (...)” (134–135)
2 wersy	30	60	27,8	„[Słońce] Jeszcze wżiera przez szyby w mieszkanie człowieka, / Jak wzrok tęsknej Przyjaźni co w podróż ucieka” (797–798)
2,5 wersu	5	12,5	5,8	„(...) łby pospadają, / Jak kłosy co to niby migocą się świetnie, / Nazajutrz leżą zwiędłe, gdy kosa je zetnie” (834–836)
3 wersy	8	24	11,1	„Białą omdlałą rękę do ust swych przycisnął, / Jakby w jej szczupłe, gładkie, rozkoszne ugięcie, / Chciał wrazić wszystkie czucia, w swych uczuć zamęcie” (604–606)
4 wersy	6	24	11,1	„(...) młoda niewiasta nad Księgą żywota, / Jak trwożna gołębica, pod jasności wrota / Wzbijała ducha wiary; i skrzydły drzącemi / Szukała swego gniazda daleko od ziemi” (227–230)
4,5 wersu	1	4,5	2,1	„W ustach mieszka wesolość – w oczach, myśl zgadnienia – / W głębi to, w głębi serca, robak przewinienia; / A gdy jaka uciecha razem ludzi zbierze, / I Pycha, i Pochlebstwo, śmieją się – nieszczerze. Może tak w dawnym zamku (...)” (93–97)
5 wersów	2	10	4,6	
6 wersów	1	6	2,8	
8 wersów	2	16	7,4	
20 wersów	1	20	9,2	

stwierdzić, iż niegradacyjne porównania asocjacyjne stanowią w powieści poetyckiej Malczewskiego wyraźną domenę narracji. Relacja pomiędzy rozbudową linearną komparacji a wypełnioną przestrzenią tekstową jest w tej formie podawczej zbliżona do proporcji właściwych dla całego utworu. W dialogach i monologach również daje się zauważyć przewaga objętościowa tropów o długości dwóch wersów, jednak wzrasta znacze-

¹⁵ W stosunku do ogólnej przestrzeni tekstowej zajmowanej przez porównania.

¹⁶ Jedno z porównań stanowi część składową większej komparacji.

nie porównań jednowersowych. Co jednak znamienne, przytaczane konwersacje oraz przemowy zawierają wyłącznie krótsze konstrukcje porównawcze, nieprzekraczające czterech wierszy, dzięki czemu wypowiedzi bohaterów zyskują na autentyczności.

Ze względu na dość niski wskaźnik komparacji w partiach monologowych i dialogowych, figura ta jedynie w niewielkim stopniu służy językowej indywidualizacji wykreowanych przez Malczewskiego postaci. Bazując na danych statystycznych, wolno wysunąć wniosek, że porównania wyróżniają przede wszystkim wypowiedzi Marii (6 tropów = ok. 9% objętości kwestii bohaterki), Miecznika (3 tropy = ok. 6% objętości) oraz jego sługi (1 trop = ok. 10% objętości). Komparacje włożone w usta ukochanej Wacława mają z reguły charakter poetycki, podczas gdy stary sługa – zgodnie ze swoim statusem człowieka „z ludu” – posługuje się zmodyfikowanym zwrotem utartym: „Wszak nieraz kuligi / Po całych tu miesiącach skakały jak frygi” (781–782) [kręci się, zwija, biega jak fryga]¹⁷.

STRUKTURA FORMALNA KONSTRUKCJI KOMPARATYWNYCH

Opis struktury formalnej wyekscerpowanych środków językowo-stylistycznych obejmie kwestię budowy porównań, w tym odstępstw od modelowego szyku *comparatio* oraz ewentualnej redukcji wybranych komponentów teźże figury, a także ich charakterystykę gramatyczną. Jak słusznie podkreśla M. E. Majewska¹⁸, w konstrukcjach komparatywnych zachodzi ścisła korelacja pomiędzy kształtem poszczególnych składowych tropu a jego płaszczyzną znaczeniową, dlatego teź rozważaniom na temat formy porównań towarzyszyć będą nieliczne uwagi dotyczące właściwości semantycznych omawianych komparacji.

COMPARANDUM

W większości konstrukcji komparatywnych budowanych przez Malczewskiego człon określany sprowadza się do pojedynczego leksemu, którym jest niemal zawsze rzeczownik, sporadycznie zaś zaimek:

¹⁷ Zob. W. Wysoczański, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych*, Wrocław 2005, s. 324.

¹⁸ M. E. Majewska, dz. cyt., s. 428.

„Zapał jakiś rozżarza twojej twarzy śniadość, / I jak światółko w polu błyszczący na niej radość” (9–10); „Długo on przy jej zwłokach stał w niemej żałobie, / Jakby z kamienia posąg przy kochanki grobie” (1360–1361).

Równie często funkcję komparatu pełni komponent nominalny wraz z określeniami, wyrażonymi przymiotnikiem, imiesłowem przymiotnikowym, innym rzeczownikiem lub zdaniem podrzędnym:

„(...) **włosy rzadkie, siwe**, / Wiatr z światłem rozwijają jak komety grzywę” (1069–1070); „(...) **schylone brzozy, w swej białej odzieży**, / Płakały, gdy warkocze wietrzyk pieścił świeży, / Jak Cienie dawnych dziewic przy kościach rycerzy” (1123–1125); „Rzekła – i jak w stojącej a popsutej wodzie, / Wzruszone nagle męty osiadłe na spodzie, / Z serca jej wyszły **czucia, co w łzach długo mokły**, – / I zielonym odcieniem jej bladość powlokły” (319–322).

Sporo jest w analizowanym materiale porównań niosących charakterystykę pewnych czynności, zachowań czy sytuacji. W tego typu figurach *comparandum* przyjmuje zazwyczaj postać zdania pojedynczego, a niekiedy – choć rzadko – wypowiedzenia złożonego:

„**Szybkim głowy pomiotem strząsnął złote włosy** – / Jakby się pozbyć starał zimnej na nich rosy; / **Szybkiej konia w wysoku przychylił się woli** – / Jakby ulecieć pragnął od swojej niedoli” (897–900); „I jakby nagle przerwą gwałtownych boleści, / **Jeszcze w jej sinej twarzy cierpienie zostało**” (1265–1266).

O nieszablonowym kształcie członu określanego można z pewnością mówić w przypadku komparatu obejmującego więcej niż jeden przedmiot porównania. Zostaje on zwerbalizowany w formie podmiotu szeregowego lub towarzyszącego, wraz z wyrazami określającymi:

„**Pożar – stepy wokoło – świszczące już strzały** – / Żadnego, albo raczej jak z bodźców odzienie, / **Takie na czuciach polskich zrobiły wrażenie**” (1008–1010); „(...) **koncyrze, kopije** / Kolą pod kopytami niewiernych jak żmije” (1023–1024); „I poszli, poszli drogą za żwawym kozakiem, / **Którego lekkie ślady od kopyt bez stali**, / **Wietrzyk z Rosą, jak dzieci, piaskiem przysypali**” (162–164).

Właściwa *Marii* eliptyczność składni prowadzi niejednokrotnie do pominięcia *comparandum* w schemacie porównania. Dzieje się tak zwykle wówczas, gdy narrator lub bohaterowie utworu wspominają o „obiekcie” komparacji we wcześniejszych partiach tekstu:

„A kryjąc się w bodiaków rozkwitłych ogromie, / **Już rycerze bez koni w czerwonym poziomie** – / **Już popiersia wędrują na skrwawionym spodzie** – / **Już kółpaki – proporce** – **już znikli jak w wodzie**” (877–883).

Zdarza się też, że przedmiot porównania wskazany jest *implicite*, a jego rekonstrukcja dokonuje się na drodze logicznego wnioskowania kontekstowego:

„W tym ciemnym ludzkich uczuć i posępnym lesie, / Dla jednych czas powoli odrętwienie niesie; / Gubią liść po liście; / *az w późnej jesieni, / Jak mszyste, głuche dęby, stoją obnażeni*” (1386–1389).

RELATOR

Relator wchodzi w skład komparacji posiadających inne niż czasownikowe¹⁹ *tertium comparationis*. Jest elementem mogącym stosunkowo łatwo zmieniać swoje usytuowanie w obrębie struktury porównawczej. Usunięcie relatora z konstrukcji komparatywnej, zwłaszcza wyrażonego czasownikiem posiłkowym *być*, zazwyczaj nie powoduje większej szkody dla semantyki tropu. Potwierdzenie tej prawidłowości przynosi tekst *Marii*, w którym zarówno redukcja relatora, jak i jego przesunięcie względem pozostałych komponentów (często na pozycję końcową) stanowi zjawisko dość powszechne. Oto wybrane przykłady:

a) elipsy relatora:

„I dusza [po interpolacji – *jest*] rozjaśniona, jakby ujście miała / W niebiosa swego twórcy, z kajdan swego ciała” (1176–1177);

b) umieszczenia [R] w klauzuli wersu, po *comparatum*:

„[kozak] Wśród wiodącej go zgrai jak [Ct] władca [R] wygląda” (372).

COMPARATUM

Komparans, jedyny element niepodlegający elipsie²⁰, stanowi niezwykle istotną część struktury porównawczej, bowiem to przede wszystkim od niego zależy walor stylistyczny tropu²¹ i ewokowany przez figurę obraz. Jakie wnioski płyną zatem z analizy stopnia rozbudowy linearnej oraz sposobów werbalizacji członu określającego?

¹⁹ Mowa tu o czasowniku w formie osobowej.

²⁰ Z. Leszczyński, dz. cyt., s. 153.

²¹ B. Mikołajczak, *Porównania w „Faraonie” Bolesława Prusa*, „Studia Polonistyczne” 1976, t. III, s. 11.

Przeprowadzone badania ujawniają, iż wśród wyekscerpowanych porównań wyraźnie dominują te, w których *comparatum* wyrażone jest grupą składników²² (blisko 40%), skupioną wokół rzeczownika lub – w dwóch przypadkach – imiesłowu przymiotnikowego. Towarzyszące im określenia przybierają postać przymiotnika, rzeczownika, imiesłowu przymiotnikowego, wyrażenia przyimkowego lub zdania względnego i często podlegają dalszemu dookreśleniu:

„[Wojewoda] *W niknących cieniach zamku zanurzył swą postać, / Jak te straszące mary, które bojaźń nasza / Widzi w bezsennej nocy – poranek rozprasza*” (130–132); „*Czyż tam pierś rycerska w kurzawie się wala? / I z tą cichą pokorą co się nie użala / Choć i najsroźszych kaźni ciężkie dźwiga brzemię, / W swej niemej pobożności jakby wbita w ziemię?*” (1434–1437).

Zarówno w narracji, jak i partiach dialogowo-monologowych najliczniej reprezentowane są komparansy złożone z co najmniej czterech elementów, a także wzory dwuskładnikowe. Rzadziej natomiast człon określający ma budowę trójkomponentową:

„(...) tam gdzie już równina / Zda się kończyć, i znów się w płaszczyznę zagina, / *Dochodząc – naprzeciwko jasnego obłoku, / Jak Rycerze powietrzni wydali się oku*” (961–964); „*Gdym chciała ciebie stłumić modlitwy pociechą, / Zaraz mi brzmiało, jakby – twego żalu echo!* (555); [wódz stary] *Uśmiechnął się – jak strzelec, gdy pewny zwierzyni* (875); „*Może w ten śliczny błękit upatrzysz tve oko, / Słodysz w rozpaczycy znajdziesz, i lubość w żalobie, / Jak uśmiech ust kochanych w śmiertelnej chorobie*” (656–658); „(...) a na twoim czole, / Ciemne następstwo zgryzot zawsze się przebijają; / A kiedy radość mignie, to zaraz i mija, / *Jak promyk, co z obłoków na wyniosłe góry / Błyśnie – i znów go skryją wiatrem gnane chmury*” (263–266).

Drugim, pod względem częstości występowania, typem członu porównującego jest *comparatum* jednoskładnikowe (ponad 30%), w formie samodzielnego rzeczownika, zestawienia lub wyrażenia przyimkowego:

„*Ale trawiący oddech światowych uniesień / Owiał pęk młodych uczuć i zwarzył jak jesień*” (213–214); „(...) *trąby, w wszystkie jego żyły / Głosem dzielnej przeszłości jak grom uderzyły*” (809–812); „*Patrz jakie słodkie światło we mnie się*

²² Przeprowadzona klasyfikacja porównań ze względu na stopień rozbudowy linearnej członu określającego stanowi zmodyfikowaną wersję typologii zaproponowanej przez B. i S. Mikołajczaków: dz. cyt., s. 75.

rozeszło; / I uśmiech biega w twarzy niż kiedy zabawniej, / I twój pragnie obudzić – jak w szczęściu – jak dawniej” (282–284); „A kiedy się rozśmieję – to jak za pokutę” (669).

Obecność znacznej liczby tropów, w których za punkt odniesienia przyjęto pewne czynności, działania, stany, implikuje dość wysoki udział komparacji z członem określającym zwerbalizowanym za pomocą zdania pojedynczego. Stanowią one ok. 15% wszystkich rozpatrywanych porównań:

„I dziwno – tak nieczułym zdał się na pogrzebie, / Jakby już dusza jego była z córką w niebie” (1446–1447); „Mario! czyś ty nie chora? bo masz taką postać, / Jakbyś się do Aniołów pragnęła już dostać” (537–538).

Zaprezentowane dotychczas sposoby kształtowania *comparatum* właściwe są figurom spotykanym w obu formach podawczych tekstu *Marii*, natomiast jedynie w narracji funkcję komparansu pełnią wypowiedzenia złożone lub wielokrotnie złożone (ok. 4%):

„A w jego mglistych oczach taki blask w tej chwili, / Jak kiedy dusza czucia najwyższe przesili, / I wszystkie razem smutki w zwycięstwie rozżarzy / Światłem nieśmiertelności na śmiertelnej twarzy” (901–904).

Odrębną kategorię tworzą porównania wyróżniające się bardziej skomplikowaną budową, w których komparat zostaje skonfrontowany równoległe z kilkoma wzorami (zwykle dwoma), dzięki czemu przedmiot porównania zyskuje pełniejszą interpretację (ok. 8%). Mowa tu o komparacjach rozbudowanych oraz – preferowanych przez poetę – konstrukcjach spiętrzonych:

„[Wojewoda] Depce burzliwym krokiem po ciemnościach nocy, / Jakby w jej czarnym tchnieniu chciał gdzieś znaleźć rękę / Krwawej, zgubnej przyjaźni – lub zgasić swą mękę!” (110–112); „A w oczach się mignęła szybka, dzika radość, / Jak kiedy długim chęciom już się staje zadość, / Jak gdy w trudzącym biegu i myśli ucisku / Spocznie kto już na chwilę – choćby na mrowisku. / Spocznie? – oh? może tylko czoło palające / Położy, gdzie go żądeł czekają tysiące” (75–80).

O szczególnym upodobaniu Malczewskiego do komparacji tego drugiego typu świadczy chociażby fakt, iż twórca *Marii* chętnie realizuje schemat kompozycyjny porównań spiętrzonych w ramach konstruowanych przez siebie porównań homeryckich, powstających „z zestawienia

całych obrazów na podstawie podobieństwa cech wspólnych w jedną nową całość”²³:

*„I jak wstrzymany potok w swoim bystrym pędzie, / Dno porze, i rozwala
łożyska krawędzie / I jako rumak, z pęta gdy lot swój rozwija, / Rwie zie-
mię, ogień ciska, i wiatry wymija; / Tak Wacław nie cofnięty w swym ciemnym
zawodzie, / Rozdarłszy tło przyszłości co mu na przeszkodzie, / Tym chciwiej, tym
gwałtowniej, na sztych się wydziera, / Groźnym pewnością wzorkiem w swój oręż
poziera” (917–923); „Jak lwica, opuściwszy swoje lwiątko, skoczy / Zaja-
dłym męstwem, gdy je wpośród ludzi zoczy – / Jak matka, o wygnańcu
straciwszy nadzieję, / Gdy ujrzy swoje dziecię, w radości topnieje – / Z ta-
kim zmieszanym czuciem i matki i lwicy, / Z kordem świecącym w ręku, z lotem
błyskawicy, / Zdziwionym, zląkłym oczom gdyby jakiej mary, / Obok swojego
zięcia, Miecznik stanął stary” (1073–1080).*

Zwielokrotnione komparansy poszerzają perspektywę, w jakiej ujmowany jest przedmiot porównania bądź intensyfikują pewne jego cechy wyeksponowane za sprawą zestawienia, jednocześnie ubarwiają wizję ewokowaną przez *comparatio*.

Analizując strukturę wyekscerpowanych tropów, nie sposób nie zauważyć częstego wysuwania *comparatum* (poprzedzonego wykładnikiem zespolenia), na pozycję inicjalną w porównaniu lub umieszczenia go tuż po członie określanym:

*„I jak wiatr [kozak] świsnął stepem z pilnymi rozkazy” (36); „I ciche, pu-
ste pola – znikli już rycerze, / A jakby sercu brakli, żal za nimi bierze”
(165–166); „(...) jak widmo wstaje Przypomnienie” (1188); „(...) wódz stary, jak
żeglarz, podług biegu słońca / Szybował swoim wojskiem w kierunku bez końca”
(862–863).*

Ów niestandardowy szyk komponentów nadaje tekstowi *Marii* poetyckości i pozwala Malczewskiemu uzyskać efekt subtelnej wzniosłości.

TERTIUM COMPARATIONIS

Niejednolitość struktury formalnej porównań występujących w *Marii* uwidacznia się również w rozbudowanej typologii gramatycznej językowych wykładników *tertium comparationis*.

²³ J. Wójtowicz, *Struktura porównania homeryckiego*, „Meander” 1964, nr 11, s. 475.

TABELA 2. Sposoby werbalizacji *tertium comparationis*

Czym jest wyrażone [Tc]?	Przykłady
przymiotnik (wraz z ewentualnymi określeniami)	„Pleć śniada, wąsy zwiśle, a czarne jak kruki ” (1004) „[Miecznik] Blady – jak łysk od gromnic co mu na twarz wbiega, / Smutny – jak śpiew umarłych co się tam rozlega” (1438–1439) „(...) a jak orzeł biały, / Siwý , stary Pan Miecznik, ale pe- łen chwały / Chłodząc odkrytą głowę pod brzozą tam siedział” (1138–1140)
imiesłów przymiotnikowy	„I loch pański jak serce zdawał się otwarty ” (85) „I jak strzała schylony na wysokiej kuli, / Czai się zwinny kozak, do konia się tuli” (45–46)
przysłówek	„I cicho – jak na sercu Śmierć swój obraz kryśli; / I pusto – smutno – tęskno – jak u Marii w myśli” (653–654)
wyrażenie przyimkowe (wraz z ewentualnymi określeniami)	„Ale po polach [myśl przeszłości – J.Ś.] blądzi nie sparszy się na nic – / Jak Rozpacz – bez przytułku – bez celu – bez granic ” (181–182) „I nagle jak wodoskok [fontanna – J.Ś.], rycerze zajadli / Z błyszczącym szumem z góry na dolinę wpadli” (975–976)
rzeczownik wraz określeniami	„Wąsate twarze sobie winszują ich śmierci, / I nasepione czoła rozwidniają śmiechem , Co w swym hucznym odgłosie jakby gromu echem!” (1110–1112) „Jej lica płomień zajął, spod serca zapory, / Pięknym, lecz przykrym blaskiem – jak suchot koloru” (393–394)
czasownik w formie osobowej (wraz z ewentualnymi określeniami)	„Z poziomego zniżenia gdzie go wiara tłoczy, / Jak robak świętojański świecą jego oczy” (1440–1441) „A barania mu czapka, za każdym ruszeniem, / Miga gdyby chorągiew czzerwonym płomieniem ” (375–376) „A kto się hucznym śmiechem wśród jęków odzywa , / Jak szalony w szpitalu – szczęsnym się nazywa” (929–930)
bezokolicznik (wraz z ewentualnymi określeniami)	„Jeszcze myśl jego o mnie , chociaż on daleko, / Płynąć będzie tajemnie w umarłe uczucia, / I jak cudowny balsam bronić od zepsucia ” (308–310) „Gdzie Przyszłość do Przeszłości po jasnym promieniu / Bie- gnie jak czuła siostra łączyć się w spojrzeniu” (237–238)

Malczewski nie poprzestaje na konwencjonalnych metodach artykulacji wspólnoty znaczeniowej członu określanego i określającego, ale stosuje też rozwiązania alternatywne, wynikające z właściwej mu dbałości o wysoką jakość stylistyczną dzieła. Za przykład takiej nietuzinkowej operacji poetyckiej trzeba niewątpliwie uznać nadanie *tertium compara-*

tionis kształtu opisowego w postaci kilku wypowiedzeń następujących bezpośrednio po właściwej formule porównania, tworzących pewną semantyczną całość:

„W żywych strumieniach światła jak orły się kąpią: / *Tysiące piór, kamieni, w blask, w farby się stroi; / Tysiące drobnych tęczy odbija się w zbroi; / A na ich bystrych oczach siedziało Zwycięstwo, / A na ich serc opocekwitły wierność, męstwo*” (144–148); „Dziś jakby wszystko wite na szczęśliwej nici; / *Nasz Wacław powrócony – Tatarzy pobici – / Spokojna Ukraina, bogdaj na czas długi – / Fortuny to szcudroty nad moje zasługi*” (1144–1147).

Inny ciekawy zabieg polega z kolei na wprowadzeniu porównania składowego w obręb deskryptywnego *tertium comparationis* przynależącego do nadrzędnej struktury komparatywnej:

„[Maria – J. Ś.] *Serce nosi uschnięte, a świeci jak zorza. / Podobna do owoców Umarłego Morza, / Pod których śliczną farbą, wśród trudu, mozoły, / Podróżny widzi nektar, znajduje – popioły*” (217–220).

Dzięki tego rodzaju chwytom artystycznym sens komparacji stworzonych przez Malczewskiego zostaje doprecyzowany, a ich obrazowość spójnawana.

Studiując szysk wyekscerpowanych tropów pod kątem usytuowania logicznej podstawy porównania, obserwuje się czasem jej niestandardowe przeniesienie na koniec komparacji, co tłumaczy się zarówno wymogami rytmu i rymu, jak też chęcią położenia dodatkowego akcentu na właściwości opisywanego zjawiska, wyeksplikowane w pozycji *tertium comparationis*:

„Nosił i jasne barwy, gdy służył ojczyźnie. / Ojczyźnie! której imię wśród boju i rady, / I spornego wyboru, i hucznej biesiady, / Czystym gorzało ogniem – a serce, jak w wiośnie / *Ptak do słońca, do niego skakało radośnie*” (186–190).

Znamiona indywidualnego stylu poety zdają się wykazywać – może nie najliczniejsze, ale za to niezwykle sugestywne – analogie złożone, ufundowane na więcej niż jednej cesze wspólnej. Jak zostało to bowiem zasygnalizowane w dotychczasowych rozważaniach, daje się zauważyć pewna ogólna tendencja Malczewskiego do multiplikacji zwerbalizowanych komponentów konstrukcji komparatywnej: przedmiotów, wzorów

i właśnie podstaw porównania, czego rezultatem jest zagęszczenie siatki znaczeń oraz – zwłaszcza w przypadku mnożenia [Tc] – obciążenie figury komparatywnej maksymalnym ładunkiem ideowym lub emocjonalnym. Szereg złożony z równorzędnych cech semantycznych, motywujących paralelę, obejmuje niekiedy nawet cztery elementy:

„Przypomnij sobie drogi, że *promień twej sławy / Tak czysty, taki świetny, jak słońca na niebie, / Jaskrawym swym wieczorem noc spuści na ciebie*” (565–567); „*Tak mi letko, tak słodko, tak mi nic nie trzeba, / Jakbym w twoim objęciu leciała do nieba*” (547–548); „*Błąkał się w koło domu śpiącego w milczeniu – / Co cichy, głuchy, martwy i skarb drogi mieści, / Jak te zakłete zamki arabskich opowieści*” (1243–1248).

Najbardziej swoiste dla *Marii* są przysłówkowe triady z charakterystycznymi pauzami, które nie tylko eksponują poszczególne treści niesione przez porównanie, ale też umożliwiają ich kontemplację:

„*I cicho – jak modlitwa w łono Boga płynie – / I pusto – smutno – tęskno – jak gdy szczęście minie*” (639–640).

Przytoczony fragment, stanowiący kombinację porównania złożonego z konstrukcją spiętrzoną, doskonale obrazuje skłonność poety do komplikowania struktury formalnej części spośród budowanych przez siebie tropów.

Należy jednak nadmienić, że w badanych figurach stylistycznych wspólna cecha semantyczna komparatu i komparansu nie zostaje zazwyczaj wyrażona eksplicytnie, ale daje się odtworzyć za sprawą kontekstu słownego oraz doświadczenia i kompetencji językowych czytelnika.

COMPARATOR

Repertuar łączników porównawczych użytych przez Malczewskiego do budowy komparacji jest stosunkowo bogaty. Obrazuje to tabela 3.

Przegląd wskaźników zespolenia ujawnia, że największą frekwencję w tekście *Marii* ma neutralny stylistycznie zaimek *jak* (ok. 60%). Występuje on we wszystkich porównaniach zleksykalizowanych, typu: „(...) a ze snu, *jak z procy, / Rzucili się rycerze k' zemście lub pomocy*” (1456–1457), ale też w większości komparacji o nieustalonej strukturze gramatyczno-semantycznej, w tym figurach odznaczających się wyższym poziomem organizacji formalnej. Jego olbrzymia przewaga liczebna nad zaimkiem *jako*,

TABELA 3. Wskaźniki zespolenia

Comparator	Liczba	%	Wybrane przykłady
jak	58 (8 w porównaniach spiętrzonych)	60	„A koń rzy, jak za matką tęskni za kozakiem!” (380); „Panowie szlachta! miejscy! bracia szeregowi! / Wiem, żeście spaść na wrogów jak piorun gotowi” (827–828);
jakby	17	18	„(...) z spłonionych liców, czułym, chciałym okiem / Patrzył w tę piękną postać pod smutku obłokiem! / Jakby powaby liczył? (...)” (487–489); „Zrywają się rycerze jakby ptaki z ziemi” (618)
podobny (do)	2	2	„[synowie stepu] Pędzą – a wśród promieni zniżonego słońca, / Podobni do jakiego od Niebiańców gońca (19–20)
gdyby	2	2	„Zdziwionym, złękłym oczom gdyby jakiej mary” (1079)
rzekłbyś	1	1	„Słuchał zajęty Waclaw – gdy ręka i głowa, / I każdy rys Miecznika, popierały słowa; / Rzekłbyś , patrząc na ich obraz, że sztuka malarza / Z dobranych przeciwności czarowną myśl stwarza, / W starcu Żywość, w młodzieńcu Rozwagę wyraża” (849–853)
to – co	1	1	„I dążąc w drużbie z zięciem, gdzie im sława świeci, / [Pan Miecznik] Czuł to co stary orzeł, gdy piskłę z nim leci” (815–816)
tak – jak	1	11	„(...) jeśli kiedy nagle, wpośród gęstych cieni, / Jaka myśl, czy pamiątka, jej lica zrumieni, / To tak mdłym, bladym światłem – jak gdy księżyc w pełni / Niezwykłym życiem rysy posągu napełni” (207–210) „Śmierć miotał śmierci pragnąc – oh! bo w sercu głębi / Pisk, taki jak gołębia pod dziobem jastrzębi” (1041–1043) „(...) a śliczne ramiona / Tak go czule garnęły do słodkiego łona – / Ze gdy z tych smutnych pieszczot wydzierał swą wolę, / Jakby je zrywał z serca, takie w nim czuł bole” (591–594) „I długie jej warkocze spadały w nieładzie, Nie w takim , w jaki Miłość śpiące wdzięki kładzie” (1267–8)
taki – jak	3 (w tym: 1x inwersja)		
tak – taki – jak	1		
tak – (z) jaki(m)	1		
(nie) taki – jaki	1		
tak – jakby	1		
tak – tak – tak – jakby	1		
taki – jakby	2 (w tym: 1x inwersja)		

Comparator	Liczba	%	Wybrane przykłady
część... z jakim	1	1	„Ten uśmiech – w którym może choć <i>część</i> zachwycenia, Z jakim wybrani słyszają Cherubinów pienia” (155–156)
jak... jako... tak	1	4	„Lecz gdy umysł, szlachetnej uległszy ponęce, / Z gruzów najdroższych uczuć wznosząc przedsięwzięcie, / Brnie w zdradliwej ufności, a za każdym krokiem / Podkopanych przepaści otoczon widokiem – / Gdy ptak z karmem pisklęcia trzepocze swe skrzydła, / Widzi chłopię z pączką, a na szponach sidła – / Gdy sroższej od najsroższych wpatrując się męce, / Sama nawet Odwaga załamuje ręce, / A z tysiąca bliźni czarnych, co jej w sercu ciąży, / Gniazdo syczących na świat wylega się węży – / Gdy Złość w swoim szaleństwie zrobiła zabawę, / Wydrzeć życie w kaduku, ale pierwszej sławę, / I nie tylko Obecność tarza się w ohydzie, / Przyszłość jeszcze otruta, rozczochrana idzie, / Komu? anielskiej duszy, co za to przekłeta, / Że cukrem przyjmowała drapieżne zwierzęta – / Gdy każdy dobry przymiot w gorszy żał się zmienia – / Większe to niżli ziemskie, piekielne cierpienia!
jak... jak... (z) taki(m) ...	1		
... tak	1		
... te [w znaczeniu: 'takie']	1		Czy <i>te</i> , lub inne jeszcze dotkliwsze katusze, / Zlały swój wrzący ukrop na młodzieńca duszę” (931–950)

który pojawia się tylko jeden raz, współtworząc *comparator* złożony, poświadcza dalece już w XIX wieku zaawansowaną ekspansję wykładnika *jak* w konstrukcjach porównawczych. B. Greszczuk, badająca rozwój historyczny komparacji w języku polskim, zauważa, że *jako* dominuje w porównaniach do XVII wieku, później zaś rozpoczyna się jego stopniowe wypieranie przez łącznik *jak*²⁴.

Warto dodać, że tak wyraźna dysproporcja ilościowa pomiędzy *jak* i *jako* w omawianej powieści poetyckiej zdaje się być również podyktowana wartością stylistyczną tego ostatniego zaimka, który w czasach współczesnych Malczewskiemu mógł już być odczuwany jako niezwykle uroczysty lub przeciwnie – żartobliwy²⁵, tymczasem *Maria* jest z założenia poematem na wskroś przenikniętym pesymizmem i melancholią, wolnym od sztucznego patosu.

²⁴ B. Greszczuk, dz. cyt., s. 45–46.

²⁵ Zob. T. Dworak, dz. cyt., s. 271.

Zwraca uwagę częste stosowania przez Malczewskiego w tworzonych paralelach funkcyjnych gramatycznych *jakby*, *gdyby* oraz ich wersji skorelowanych:

„(...) jego serce w **takim** nagle drzeniu, / **Jakby** kto kir przeciągnął w śpiącego ocknieniu / I w strachu go zostawił – w trosce – i w zdziwieniu” (894–896); „Spojrzał na księżyc w pełni – co jego postawę / W czarnych, olbrzymich kształtach, obalał na trawę – / Jak słodko i spokojnie bieg swój jasny toczy! / Ah! bo na swoje słońce ma zwrócone oczy! / Uchylił rycerz głowę; *widzieć mu się marzy*, / **Jakby** szyderski uśmiech w tej pyzatej twarzy” (1237–1242); „I smutnie się nadęła wysileniem tłusta, / **Jakby** się skarżyła chciała, tylko że jej usta / Ścięte silniejszą władzą” (1269–1271).

Tego rodzaju łączniki porównawcze spotyka się w zestawieniach akcentujących – co zaznacza K. Górski – subiektywizm dostrzeżonych analogii, dla których impuls dają złożone procesy zachodzące w psychice jednostki²⁶. Figury te niosą treści „pomyślane, wyobrażone, przypuszczone”²⁷. W *Marii* komparacje o „o osłabionej identyczności członów”²⁸ stanowią prawie jedną czwartą wszystkich konstrukcji porównawczych, co znajduje motywację w problematyce utworu, będącego próbą ukazania najgłębszych pokładów duszy ludzkiej oraz istoty egzystencji w sensie ontologicznym.

Godna podkreślenia wydaje się duża wariantywność skorelowanych wykładników komparacji wprowadzanych przez Malczewskiego do tkanki językowej dzieła, jak również obecność w niej indywidualnych, niekonwencjonalnych łączników porównawczych, takich jak formuła z rzeczownikiem *część* oraz zaimek wskazujący *te*, użyty w znaczeniu ‘takie’, w konstrukcji, którą można by uznać za nietypową odmianę porównania kompozycyjnego²⁹.

²⁶ K. Górski, *Kilka uwag o artyzmie językowym Sienkiewicza*, „Poradnik Językowy” 1968, z. 3, s. 130.

²⁷ B. Greszczuk, dz. cyt., s. 45.

²⁸ B. i M. Mikołajczakowie, dz. cyt., s. 78.

²⁹ Więcej na temat porównań kompozycyjnych: A. Krupianka, *Porównania homeryckie w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna*, red. C. Łapicz, Toruń 1994, s. 61–68.

PODSUMOWANIE

Występujące w *Marii* niegradacyjne komparacje asocjacyjne odznaczają się dużym zróżnicowaniem formalnym, zarówno pod względem tworzących je komponentów, ich szyku, stopnia rozbudowy linearnej, jak i struktury gramatycznej, co niewątpliwie zapobiega monotonii stylistycznej dzieła, stanowiąc tym samym świadectwo biegłości poetyckiej jego autora. Analiza wyekscerpowanych tropów pokazuje, że w sposobie kształtowania porównań, którego ważnym rysem jest tendencja do multiplikacji wybranych komponentów konstrukcji komparatywnej, przejawiają się ogólne właściwości języka artystycznego Malczewskiego, na czele z dążeniem do maksymalnej kondensacji znaczeń, przy jednoczesnej lapidarności materii słownej³⁰. Celowość i funkcjonalność określonych rozwiązań formalnych ujawnia się w pełni dopiero przy uwzględnieniu aspektu semantycznego tropów, dlatego też jego analiza stanowić będzie przedmiot kontynuacji niniejszego artykułu.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

Malczewski A., *Maria. Powieść ukraińska*. Wprowadzenie napisali H. Krukowska i J. Ławski, wyd. II popr., Białystok 2002, s. 127–188.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

Dworak T., *Analiza porównań w „Panu Tadeuszu”*, „Pamiętnik Literacki” 1948, R. XXXVIII, z. 1, s. 265–297.

Głowiński M. i in., *Słownik terminów literackich*, wyd. IV, Wrocław 2002.

Górski K., *Kilka uwag o artyzmie językowym Sienkiewicza*, „Poradnik Językowy” 1968, z. 3, s. 120–134.

Greszczuk B., *Z historii konstrukcji porównawczych z „jako”, „jakoż” itp.*, „Język Polski” 1981, R. LXI, z. 1–2, s. 42–53.

Grzędzielska M., *Małe i wielkie metafory*, „Pamiętnik Literacki” 1971, t. LXII, z. 4, s. 97–111.

Krukowska H., *Ciemna strona istnienia w romantycznym poemacie Malczewskiego*, [w:] A. Malczewski, *Maria. Powieść ukraińska*. Wprowadzenie napisali H. Krukowska i J. Ławski, wyd. II popr., Białystok 2002, s. 7–70.

Krukowska H., *Składnia poetycka Malczewskiego*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170 rocznicę pierwszej edycji Marii*, red. H. Krukowska, Białystok 1997, s. 333–357.

³⁰ Zob. H. Krukowska, *Składnia...*, dz. cyt., s. 348.

- Krupianka A., *Porównania homeryckie w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna*, red. C. Łapicz, Toruń 1994, s. 61–68.
- Leszczyński Z., *Doświadczenie tekstów sakralnych odbite w obiegowych porównaniach*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” 1994, t. 3, s. 151–163.
- Majewska M. E., *Porównania w „Urodzie życia” Stefana Żeromskiego (cz. I)*, „*Prace Filologiczne*” 2001, t. XLVI, s. 425–441.
- Mikołajczak B., *Porównania w „Faraonie” Bolesława Prusa*, „*Studia Polonistyczne*” 1976, t. III, s. 105–114.
- Mikołajczakowa B., Mikołajczak S., *Porównania w „Quo vadis” Henryka Sienkiewicza – nierocznicowe uwagi w stulecie wydania*, „*Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*” 1996, t. III, s. 67–90.
- Pietrzak M., *Rośliny w porównaniach występujących w „Trylogii”*, „*Język a Kultura*” 2001, t. 16, <http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/JK-16/JK16-pietrzak.pdf>, s. 169–178.
- Siekierska K., *Porównania w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego i w „Pamiętnikach” Jana Chryzostoma Paska*, „*Polonica*” 1981, nr VII, s. 233–254.
- Skrzypczak W., *Nad „Marią” Malczewskiego – refleksje wokół twórcy i dzieła*, „*Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne. Filologia Polska*” 1996, z. 17 (40), s. 33–57.
- Wójtowicz J., *Struktura porównania homeryckiego, „Meander”* 1964, nr 11, s. 475–489.
- Wróblewski P., *Metaforyka „Marii” Antoniego Malczewskiego*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170 rocznicę pierwszej edycji Marii*, red. H. Krukowska, Białystok 1997, s. 359–368.
- Wysoczański W., *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych*, Wrocław 2005.
- Zarębina M., *Porównania w „Anielce” i „Placówce” Bolesława Prusa*, „*Polonica*”, 1991, t. XV, s. 131–144.

**“I PUSTO – SMUTNO – TĘSKNO – JAK GDY SZCZĘŚCIE MINIE”
[“EMPTY – SAD – HOMESICK – WHEN HAPPINESS IS GONE”].
ON COMPARISONS IN MARIA [MARY] BY ANTONI MALCZEWSKI
(A FORMAL STRUCTURE)**

Summary

The poetic novel *Maria [Mary]* by Antoni Malczewski published in 1825 is an outstanding work which, according to some researchers, could initialize Polish Romantic literature on equal terms with two volumes of *Poezje [Poems]* by Adam Mickiewicz. An unquestionable value of *Mary* is its author's mature artistic workshop revealed, among others, in a skillful use of linguistic and stylistic

devices. The subject of this article is a description of non-graded comparative constructions occurring in A. Malczewski's poem that are based on cultural associations. A formal side of these clues has been analyzed. The first part of the text depicts a degree of comparisons' density in the work's linguistic tissue, their distribution in the narration and dialogues and monologues as well as the dependence between linear extension of comparisons and the volume of the text occupied by them. Whereas the second part of the article is focused on the discussion of the structure of comparative constructions and their grammar characteristics.

Key words: *Maria* [*Mary*], Antoni Malczewski, comparison, formal structure, style

Halina ŚWIĘCZKOWSKA

Uniwersytet w Białymstoku

h.swieczkowska@uwb.edu.pl

**O PEWNYCH PROBLEMACH RACJONALISTYCZNEJ
FILOZOFII UMYSŁU I FILOZOFII JĘZYKA
UWAGI NA MARGINESIE ROZPRAWY FIZYKALNEJ O MOWIE
GÉRAULDA DE CORDEMOY**

Tematem podjętych w tekście rozważań jest problematyka zawarta w niewielkim dziele zatytułowanym *Rozprawa fizykalna o mowie*, którego autorem jest Gérauld de Cordemoy (1626–1684), francuski filozof i myśliciel, który – jak głosił był szczerym wyznawcą filozofii Descartes’a i sam się za kartezjańczyka podawał¹. W literaturze nurtu racjonalistycznego XVII wieku poza *Logiką* i *Gramatyką z Port-Royal* nie znamy żadnych innych osobnych opracowań, poświęconych filozofii języka i własnościom mowy. Poza wieloma ciekawymi wątkami, dyskutowanymi przez autora na uwagę zasługuje jeden w istocie swej osobliwy – mianowicie okazjonalistyczna interpretacja mechanizmu ludzkiej komunikacji językowej. Ale to nie przesłania innych rozważań, które prowadzone w ramach doktryny kartezjańskiej, zyskują na znaczeniu w kontekście współcześnie prowadzonej dyskusji nad fenomenem mowy, jej ontogenezy oraz społecznych funkcji. Są to uwagi de Cordemoy dotyczące społecznych aspektów języka i mechanizmu nabywania mowy u dzieci.

Filozofia kartezjańska jest niewątpliwie dominującym nurtem siedemnastowiecznej filozofii racjonalistycznej. Kartezjanizm szerzył się i rozwijał zwłaszcza w Holandii, znajdował także swoich wyznawców w Anglii i oczywiście we Francji, choć trudno tu mówić o spektakularnym sukcesie tego systemu, wzięwszy pod uwagę fakt umieszczenia dzieł

¹ G. de Cordemoy, *Rozprawa fizykalna o mowie*, przekład B. Głowacka, J. Kopania, *Wstęp i przypisy*, J. Kopania, Biblioteka Myśli Semiotycznej, Warszawa 1973.

Kartezjusza na rzymskim indeksie w 1663². Kartezjanizm nie całkiem podążał tą drogą rozwoju, jakiej życzyłby sobie sam filozof. Uważał on, że fundamenty metafizyki zostały położone solidnie i zgodnie z prawdą i miał nadzieję, że inni zastosują owocnie jego metodę w naukach przyrodniczych. Ale kartezjanie w większości nie spełnili raczej tych oczekiwań, interesowały ich bardziej metafizyczne i epistemologiczne aspekty kartezjanizmu. Centralnym problemem, któremu poświęcano szczególną uwagę było zagadnienie relacji między duszą i ciałem. Kartezjusz nie negował wzajemnego oddziaływania tych zasadniczo odmiennych substancji, ale choć stwierdzał je jako fakt, niewiele zrobił dla wyjaśnienia istoty tej interakcji. Próba zidentyfikowania punktu interakcji nie rozwiązywała problemu wynikającego z jego filozofii. Jeśli bowiem człowiek rozpada się w rzeczywistości na dwie substancje: duchowy umysł i rozciągłe ciało, kwestia wyjaśnienia, jak może dokonywać się interakcja zyskuje na ostrości i nie jest zadawalającym twierdzenie, że przecież faktycznie się dokonuje, czy też próba zidentyfikowania jej miejsca.

Jednym ze sposobów przezwyciężenia tego problemu byłoby uznanie faktu interakcji – jak to czyni Kartezjusz – następnie zaś zrewidowanie teorii, która prowadziłyby do trudności w wyjaśnianiu, jak może ona się dokonywać. Oznaczałoby to jednak zarzucenie jednej z głównych własności kartezjanizmu. I kartezjanie, którzy poświęcili uwagę temu problemowi woleli zachować dualizm Kartezjusza, przy jednoczesnym zaprzeczeniu, że jakkolwiek interakcja faktycznie ma miejsce. Ten „heroiczny” sposób pozbycia się problemu naszkicował wstępnie jako jeden z pierwszych francuski filozof Gérauld de Cordemoy³.

Rozprawa fizykalna o mowie jest w porządku merytorycznym i czasowym następstwem najważniejszej pracy G. de Cordemoy zatytułowanej *Discernement du corps et de l'âme en six discours pour servir à l'éclaircissement de la physique*, wydanej w roku 1666 w Paryżu⁴. Po jej publikacji de Cordemoy staje się znany, głównie za sprawą istotnych modyfikacji fizyki kartezjańskiej, sprowadzającej się zasadniczo do powiązania mechanicyzmu z atomizmem. Przyjmując – wbrew wyraźnemu stanowisku Descartes'a – istnienie próżni i skończonych form cielesnych – atomów oraz wyja-

² Zob. F. Copelston, *Historia filozofii*, przekład J. Marzęcki, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1995, t. IV, s. 173–175.

³ Tamże, s. 175–176.

⁴ J. Kopiańska, *Wstęp*, w: G. de Cordemoy, *Rozprawa fizykalna o mowie*, wyd. cyt. s. 8.

śniącaj na drodze czysto mechanistycznej wszelkie zjawiska jako zmianę parametrów przestrzennych ciał, zwrócił de Cordemoy na problem natury ruchu.

Filozof rozważając to zagadnienie przyjął aksjomatycznie pięć tez. Po pierwsze, dany byt nie ma z siebie tej cechy, która może stracić, nie przestając być sobą; po drugie, każde ciało może utracić ruch, nie przestając być ciałem; po trzecie, istnieją tylko dwa rodzaje substancji, umysł i ciało; po czwarte, bycie w ruchu lub powodowanie ruchu jest działaniem; i po piątą wszelkie działanie może być podtrzymane jedynie przez ten czynnik, który go zapoczątkował.

Konsekwencją tych tez są, zdaniem filozofa cztery następujące wnioski. Po pierwsze, żadne ciało nie posiada ruchu samo z siebie; po drugie, żadne ciało nie jest pierwszym poruszcycielem ciał; po trzecie, pierwszym poruszcycielem mógł być jedynie jakiś umysł i po czwarte, ten sam umysł, który nadał ruch ciałom ciągle go w ciałach podtrzymuje⁵.

Przyjąwszy, że nie istnieje związek przyczynowy pomiędzy ciałem a ruchem, zaś przyczyną ruchu ciała jest jakiś umysł, de Cordemoy dowodzi, że rzeczywistą przyczyną sprawczą jest byt, od którego pochodzi dusza i ciało. Wprawdzie wydaje nam się, że obserwujemy ich wzajemne oddziaływanie, ale jest to tylko złudzenie. Jeśli obserwujemy między mimo związek, to jedynie przez pośrednictwo boże. To tylko z okazji zmian dokonywających się w materii Bóg sprawia zmiany w duszy i odwrotnie, z okazji zmian w duszy Bóg sprawia odpowiednie zmiany w materii. Tak oto – okazjonalizm – teoria głosząca, że w ramach świata stworzonego nie działają przyczyny sprawcze, a jedynie przyczyny ‘okazjonalne’, tj. okoliczności, dzięki którym rzeczywista przyczyna sprawcza, czyli Bóg, powoduje skutki mylnie przez człowieka przypisywane samym zjawiskom. Nigdy dualizm duszy i ciała nie był posunięty dalej niż w niej⁶.

Jako kartezjanista z wiary a okazjonalista i atomista z przekonania nie był de Cordemoy pierwszoplanowym postacią filozofii racjonalistycznej o okazjonalistycznej orientacji. Współczesne opracowania z tego okresu albo nie wymieniają jego nazwiska, albo poświęcają mu jedno zdanie⁷. Chwilową sławę przyniosła mu dopiero *Rozprawa fizykalna o mowie*, za

⁵ Tamże, s. 12.

⁶ Zob. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, PWN, Warszawa 1993, t. II, s. 62.

⁷ Zob. F. Copelston, *Historia filozofii*, wyd. cyt., t. IV, s. 176.

sprawą której został on wpisany do nurtu kartezjańskiej filozofii języka przez N. Chomsky'ego⁸.

Głównym celem *Rozprawy* jest ukazanie związku pomiędzy dźwiękową naturą języka i zawartym w niej znaczeniem. Analogia pomiędzy fizykalnym aspektem mowy i jej wymiarem semantycznym a relacją pomiędzy ciałem i duszą wydaje się oczywista i de Cordemoy na tej podstawie buduje argumentację wzmacniającą dodatkowo jego teorię okazjonalnego przyczynowania.

Punktem wyjścia rozważań jest założenie o istnieniu ciał wydających dźwięki. De Cordemoy przyjmuje całkowicie kartezjański punkt widzenia, dowodząc, że choć w przyrodzie istnieją byty inne niż ludzie zdolne do wydawania dźwięków, to nie mają one żadnego znaczącego wymiaru, który cechuje dźwięk wydawany przez człowieka. Język ludzki bowiem, jako jedyny odnosi się bezpośrednio do myśli, co dowodzi, że jedynie człowiek jest istotą myślącą. Filozof, podobnie jak Kartezjusz, rozważa raczej natury fizjologicznej, przyznając, że zwierzęta potrafią naśladować ludzką mowę, odmawia im jednak jakiegokolwiek zdolności językowej, przyjmując że brak języka u zwierząt jest konsekwencją zupełnego braku myślenia⁹.

Ten argument 'z języka' – czysto kartezjański – wzmocniony jest przez de Cordemoy uwagą, która nie pojawia się wprost u Kartezjusza. Filozof stwierdza bowiem, że *mówienie nie jest niczym innym, jak dawaniem poznać co się myśli, temu kto jest zdolny to zrozumieć i jedynym środkiem do wyjaśniania sobie nawzajem, co myślimy jest przekazywanie sobie znaków zewnętrznych*¹⁰. Fakt, człowiek w ten oto sposób posługuje się dźwiękiem dowodzi istnienia jego duszy. Do faktu istnienia własnej duszy dochodzi de Cordemoy na drodze doświadczenia wewnętrznego, potwierdzeniem zaś istnienia innych dusz jest istnienie ciał wydających dźwięki, które *odpowiadają na moje znaki innymi znakami, które wzbudzają we mnie idee stosowne do tego, co myślę (...)*¹¹

Dźwięk ma swój fizyczny wymiar, jednak ze względu na znaczącość zyskuje również swój aspekt duchowy, pozwala bowiem ujawnić 'wzbudzenia myśli w duszy'. Tę zależność pomiędzy materialną postacią

⁸ Zob. N. Chomsky, *Cartesian Linguistics*, Harper&Row, New York, London 1966, s. 7–9.

⁹ J. Kopania, *Wstęp*, w: G. de Cordemoy, *Rozprawa fizykalna o mowie*, wyd. cyt. s. 14.

¹⁰ G. de Cordemoy, *Rozprawa fizykalna o mowie*, wyd. cyt., s. 36.

¹¹ Tamże, s. 36.

znaku a jego znaczeniem de Cordemoy tłumaczy w czysto okazjonalistyczny sposób. Twierdzi bowiem, że *Autor natury, tworząc człowieka, tak dobrze złączył pewne myśli w jego duszy z pewnymi ruchami jego ciała, że ruchy te nie mogą zostać wzbudzone w ciele bez natychmiastowego wzbudzenia myśli w duszy*¹². Dowodzi też, że konieczna zależność ustanowiona między ciałem i duszą implikuje także konieczność tworzenia znaków dla przekazywania myśli. Dusza bowiem nie może posiadać myśli, przy której nie powstawałby jakiś ruch w ciele. A zatem jedyną przyczyną sprawczą ludzkiej komunikacji jest Bóg, który czuwa nad tym, że *dwie dusze złączone z dwoma różnymi ciałami wyrażają nawzajem swoje myśli przez ruchy, czy jeśli kto woli oznaki zewnętrzne*¹³.

Przedstawiona przez de Cordemoy okazjonalistyczna interpretacja fenomenu ludzkiej mowy jest całkowicie uzasadniona kontekstem historycznym i filozoficznym zarazem. Filozof, mówiąc po heglowsku, „nie mógł wyskoczyć poza historię”. Ale jednak, gdy pozostawimy na uboczu spekulatywny wymiar jego *Rozprawy*, możemy dostrzec w niej zagadnienia, które autor przedstawia z zaskakującą na swoje czasy wnikliwością.

Filozof przyjmuje wprost dwie tezy leżące u podstaw kartezjańskiej koncepcji języka: tezę o zasadniczej zależności języka od myślenia i tezę o konwencjonalności języka. Teza pierwsza jest bezpośrednio konsekwencją uznania rzeczywistości wewnątrzumysłowej za jedynie pierwotną rzeczywistość poznawczą człowieka. Implikuje to konieczność przyjęcia, że słowa odnoszą się bezpośrednio do myślenia (ściślej do idei), z czego wynika, że tylko istoty myślące mogą posługiwać się językiem. Teza druga jest konsekwencją tego, że jednej i tej samej strukturze myślenia wszystkich ludzi towarzyszą różne języki¹⁴. De Cordemoy tłumaczy konwencjonalny charakter znaku językowego, odwołując się do zawartej pomiędzy ludźmi umowy, na mocy której znaki czy dźwięki zyskują swój znaczenie. Co więcej, twierdzi, że *same znaki są jedynym środkiem utrzymania ludzi w stanie życia społecznego, który to stan jest największym ze wszystkich dóbr tego świata*¹⁵. Nie znajdziemy w tradycji racjonalistycznej XVII stulecia podobnego spojrzenia na społeczno-

¹² Tamże, s. 40.

¹³ Tamże.

¹⁴ Zob. J. Kopania, *Descartes'a refleksje nad językiem*, w: J. Kopania, *Descartes i Kant o użyteczności poznawczej języka naturalnego*, Biblioteka Myśli Semiotycznej, Warszawa 1996, s. 28 i n.

¹⁵ G. de Cordemoy, *Rozprawa fizykalna o mowie*, wyd. cyt. s. 39.

-twórczą funkcję języka, choć obecna jest ona w filozofii o empirycznej orientacji.

De Cordemoy wyróżnia dwa rodzajów znaków. Pierwsze to znaki naturalne, na które składają się mimika, spojrzenia, gesty czy okrzyki wyrażające różne stany emocjonalne. Jest to jak pisze: *najbardziej naturalny sposób wyrażania swoich myśli; jest to także pierwszy ze wszystkich języków świata i najbardziej uniwersalny, jako że nie ma takiego narodu, który by go nie rozumiał*¹⁶. Twierdzi jednak, że ponieważ człowiek poprzez odpowiednie ćwiczenia jest w stanie zapanować nad swoimi emocjami, nie należy im zbyt ufać, gdyż mogą one wprowadzić w błąd. Ten język ciała obserwować można także w przypadku zwierząt, ale nie ma on u nich znaczącego charakteru, gdyż zwierzęcy krzyk powodowany jest, jak tłumaczy de Cordemoy, wyłącznie poruszeniem w mózgu¹⁷. Drugi rodzaj znaków to znaki zwykłe, pochodzące wyłącznie z ustanowienia. Wśród nich wyróżnia de Cordemoy te, które stanowią elementy języka, jak i te, które mają pozajęzykowy, ale znaczący charakter, np. skinienie głowy na powitanie. Filozof podkreśla, że znaczącość tych ostatnich wynika z konwencji przyjętych w danym kraju¹⁸. Możliwe jest także stosowanie znaków, które nazywa szczególnymi, składającymi się na pewne języki prywatne. Znaczący charakter może mieć także głos, którym obdarza nas natura, lecz jak twierdzi filozof, jego dźwięk, który można modulować może zwodzić słuchacza¹⁹. Ta drobna uwaga jest o tyle istotna, że pierwszym znanym w literaturze lingwistycznej opracowaniem na temat ludzkiego głosu jest artykuł E. Sapira *Mowa jako rys osobowości*²⁰.

Obok wyraźnie socjolingwistycznych wątków obecnych w tekście *Rozprawy*, znajdujemy jeszcze jeden, który ma wymiar psycholingwistyczny. Jednym bowiem z niesłychanie ciekawych problemów podjętych przez de Cordemoy jest ten, który dotyczy sposobu nabywania języka przez dzieci. Poświęca mu osobną część rozważań, zawartych w dwóch fragmentach *Rozprawy – sposobu w jaki dzieci uczą się mówić i o tym, że gramatycy naśladują ten sposób*. Uwagi autora, odczytywane z perspektywy dzisiejszej wiedzy o akwizycji językowej mogą wydawać się oczywiste

¹⁶ Tamże, s. 41.

¹⁷ Tamże, s. 56.

¹⁸ Tamże, s. 60.

¹⁹ Tamże, s. 61.

²⁰ E. Sapir, *Mowa jako rys osobowości*, w: E. Sapir, *Kultura, język, osobowość*, przekład B. Stanosz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978.

i wielce powierzchowne, ale wpisane w historyczny kontekst wiedzy XVII stulecia dotyczącej psychologii rozwojowej dzieci wydają się wręcz rewolucyjne i odkrywcze. *Rozprawa* bowiem jest jednym z niewielu tekstów epoki – jeśli nie jedynym – w której autor koncentruje się na mechanizmach poznawczych wczesnego wieku dziecięcego co więcej, jego postawa wobec dziecka nie przystaje do kanonu norm społecznych i kulturowych obowiązujących w tamtym czasie.

Wyjątkowość rozważań de Cordemoy ujawnia się w kontekście monografii P. Ariès'a *Historia dzieciństwa*²¹, w której autor, dowodzi tezy o historycznej zmienności pojęcia dzieciństwa i dziecka, która nie jest naturalną formą biologiczną, lecz konstrukcją społeczną dość niedawnego pochodzenia. Średniowiecze bowiem nie znało jeszcze dzieciństwa, ani wieku młodzieńczego, bo życie rodzinne we współczesnym sensie pojawiło się dopiero w późniejszych stuleciach. Ariès wskazuje, że każdej epoce odpowiadała specyficzna periodyzacja życia i jakiś jeden uprzywilejowany okres. Dla XVII wieku jest to „młodość”, dla XIX – „dzieciństwo”. Postawę wobec wieku wyznaczała demografia. Nieobecność wieku młodzieńczego i pogarda dla starości, albo przeciwnie – zniknięcie starości i pojawienie się młodości były reakcją społeczną na czas trwania ludzkiego życia²².

Znaczenie wieku XVII w ewolucji tematu wczesnego dzieciństwa ujawnia się przede wszystkim w ikonografii i malarstwie, w obrazie rodzinnym pędzla Rubensa, w scenach rodzajowych Halsy, van Dycka i Lebruna²³. Nowy stosunek do dziecka potwierdza również pojawiające się w XVII wieku słownictwo. Zakres słowa *dziecko* w języku francuskim, aż do końca XVI wieku, ale także jeszcze w wieku XVII był bardzo szeroki. Według kalendarza okresów życia z XVI stulecia „dziecko jest silne i cnotliwe”, gdy ma dwadzieścia cztery lata²⁴. Długie trwanie dzieciństwa było skutkiem całkowitej obojętności na zjawiska czysto biologiczne. Idea dzieciństwa związana była ściśle z ideą senioralnych czy feudalnych zależności. Kończyło się, gdy człowiek uwalniał się od nich, przynajmniej tych najniższych szczebli²⁵.

²¹ P. Ariès, *Historia dzieciństwa*, przekład M. Ochab, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010.

²² Tamże, s. 55.

²³ Tamże, s. 74.

²⁴ Tamże, s. 47.

²⁵ Tamże.

Terminologia związana z dzieciństwem rozwija się i nabiera współczesnego znaczenia w Port-Royal i wyrosłej wokół niego literaturze etycznej i pedagogicznej. Podopieczne Jacqueline Pascal dzielą się na „małe”, „średnie” i „duże”. Ale język francuski XVII stulecia w swoich próbach mówienia o małych dzieciach ograniczony jest brakiem odpowiedniego słownictwa. Podobnie jest zresztą w angielskim, gdzie słowo *baby* odnosiło się także do starszych dzieci. Francuski zmuszony był zatem czerpać zapożyczenia z innych języków lub sięgać do dialektów. I tak obok pochodzącego z włoskiego słowa *bambin* pojawia się prowansalskie *pitchoun* czy pochodzące z łaciny *populo* (ludek). Słowa te oznaczają małe dziecko, które już potrafi nawiązać kontakt ze światem trzy-, czteroletnie. Nadal jednak brakuje słowa na określenie niemowlęcia. Dopiero w XIX wieku pochodzące z angielskiego *bébé* wypełni tę lukę i – jak pisze Ariés – niemowlę wreszcie znajduje dla siebie imię²⁶.

Zdumiewająca dzisiaj obojętność i ignorancja wobec dziecka i okresu dzieciństwa od średniowiecza do XVII stulecia, poparta przez Ariésa licznymi przykładami zaczerpniętymi z dokumentów źródłowych, sztuki sakralnej, literatury pięknej, ikonografii czy malarstwa, zrozumiała być może wyłącznie w kontekście wysokiej, bo sięgającej kilkudziesięciu procent umieralności niemowląt i małych dzieci²⁷.

Koniec XVII wieku ujawnia także nowy stosunek do dziecka w perspektywie jego przyszłego rozwoju. W *Regułach wychowania dzieci* z 1687 r. czytamy: *Trzeba kochać dzieci i przewycięzać niechęć, jaką budzą w człowieku rozumnym... Dzieci nie zasługują na wielki szacunek, jeśli brać pod uwagę zewnętrzność, która jest jedną słabością tak na ciele, jak na umyśle. Ale uczucia nasze się zmieniają, jeśli patrzymy w przyszłość i gdy postępowanie dyktuje nam Wiara. Wtedy widzimy w dziecku przyszłego „dobrego prawnika”, „zaczynego proboszcza”, „wielkiego pana”*²⁸. To duża zmiana, gdyż w kontekście wspomnianej wyżej wysokiej umieralności dzieci, nie dostrzegano wcześniej w dziecku, jak my dzisiaj, przyszłej dorosłej osoby²⁹.

²⁶ Tamże, s. 49–51.

²⁷ Tamże, s. 64.

²⁸ Tamże, s. 165.

²⁹ Tamże, s. 64. Zob. A. Wyczański, *Szlachta polska XVI wieku*, Warszawa 2001, s. 36. C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 404. A. Kamler, *Od szkoły do senatu. Wykształcenie senatorów w Koronie w latach 15001–1586*, Studia, Warszawa 2006, s. 43.

De Cordemoy przystępując do próby opisu mechanizmu akwizycji językowej u dzieci, umieszcza go w kontekście wcześniejszych rozważań dotyczących uczenia się przez dorosłych języka obcego i zauważa, że nie jest to trudna sztuka, skoro posiadają ją przychodzące na świat dzieci, uczące się ojczystego języka. Filozof podkreśla, że dzieci rodzą się z naturalnym repertuarem zachowań, potrzebnym do ujawniania stanów emocjonalnych – symptomów wyrażanych przez mowę ciała. Te symptomy wspólne wszystkim ludziom są wyrażane i rozpoznawane przez dziecko w „znakach naturalnych”, obserwowalnych u dorosłych. De Cordemoy pisze, że dzieci, *choć tak niewiele jeszcze przeżyły, tak uważnie badają oblicze swojej opiekunki, że może ona jedynie patrząc na nie spowodować, że zaczną płakać lub śmiać się. W ten sposób łatwo poznają uczucia tych, którzy się do nich przybliżają, na podstawie ruchów zewnętrznych, będących naturalnymi tych ruchów znakami*³⁰.

Kolejnym etapem językowego rozwoju jest umiejętność rozpoznania konwencjonalnej natury znaku językowego. Towarzyszy jej, jak pisze de Cordemoy, zdolność skupienia uwagi, konieczna przy kojarzeniu nazw (dźwięków) z rzeczami za pomocą definicji ostensywnych. *Prawdą jest, że zazwyczaj usiłujemy wzbudzić w nich (dzieciach) pewne uczucie (takie jak radość) przez jakiś okrzyk towarzyszący pokazywaniu im jakichś rzeczy przy jednoczesnym wypowiedaniu ich nazw. Sprawia to, że dzieci stają się uważniejsze i, będąc dzięki temu bardziej wyczułone, lepiej te nazwy zapamiętują*³¹.

Filozof zauważa jednak, że niezależnie od wysiłku, jaki wkładają dorośli w uczenie języka u dzieci, one same w naturalny sposób poznają nazwy tysiąca innych rzeczy, których wcale nie zamierzano im pokazać. Najbardziej zaskakujące jest dla autora jednak to, że w wieku 2–3 lat dziecko potrafi we wszystkich kontekstach, w której mowa o danej rzeczy wyróżnić nazwę danej rzeczy³².

Kolejność nabywania sprawności językowej podlega, zdaniem de Cordemoy, pewnemu naturalnemu porządkowi poznawczemu w który wyposażone są dzieci. I tak, jak zauważa, dziecko najpierw uczy się nazw przedmiotów i rozpoznaje poprzez słowa ich desygnaty. A zatem jako pierwsze pojawiają się rzeczowniki. De Cordemoy pisze, że *można zaobserwować, (że) dzieci nie zwracają uwagi na słowa oznaczające działania jakiejś*

³⁰ G. de Cordemoy, *Rozprawa fizykalna o mowie*, wyd. cyt., s. 42–43.

³¹ Tamże, s. 43.

³² Tamże.

rzeczy, jeśli wprawdzie nie poznają jej nazwy oraz nazw jakości, ze względu na którą rzecz ta im się podoba lub nie. Oznacza to, że w owym porządku poznawczym następnym etapem rozwoju języka jest zdolność rozpoznania i nabycia określeń jakościowych – czyli przymiotników.

Bardzo interesująco brzmią uwagi de Cordemoy dotyczące uczenia się przez dziecko słów czynnościowych, których znaczenia rozpoznaje w konkretnym społecznym współdziałaniu. Uruchomienie tego procesu wymaga aktywności opiekuna, który poprzez nazywanie odpowiedniej czynności wykonuje ją razem z dzieckiem, wielokrotnie ją powtarzając³³.

O wiele trudniejsze jest rozpoznanie mechanizmu uczenia się przysłówków, kwantyfikatorów, spójników i partykuł. De Cordemoy pisze, że dzieci uczą się słownictwa z tego obszaru znacznie później, a potrzeba poznania rzeczowników, przymiotników i czasowników wynika z potrzeb życiowych dziecka, co można jako wstępną fazę rozwoju zdolności językowej, pozwalającej na nawiązanie więzi komunikacyjnej z otoczeniem w celu realizacji podejmowanych przez dziecko celów czy działań³⁴.

De Cordemoy wskazuje także kolejny etap rozwoju języka, który ma już zdaniowy wymiar. Jest to moment, w którym dziecko *chcąc wyrazić działanie umieszcza oznaczające je słowo obok nazwy rzeczy*. Wprawdzie, jak zauważa, dziecko nie stosuje jeszcze rozróżnień czasowych, ignoruje koniugację, ale dzięki owemu założonemu przez filozofa naturalnemu porządkowi poznawczemu zaczyna ostatecznie panować nad gramatyką³⁵.

To analityczne w swej naturze podejście do badań nad mechanizmem akwizycji językowej łączone jest przez filozofa założeniem o potencjale intelektualnym człowieka na początkowym etapie jego rozwoju. De Cordemoy pisze, że chciałyby, *by zauważono tę bardzo ważną prawdę, którą odkrywa nam przykład z dziećmi: mianowicie, że od momentu urodzenia posiadają one w pełni rozum. Ostatecznie bowiem ten sposób uczenia się mowy jest rezultatem tak wielkiej bystrości i tak doskonałego rozumu, że nie można byłoby wymyślić w tym zakresie niczego bardziej cudownego*³⁶. Nie znajdziemy w XVII literaturze filozoficznej, ani pedagogicznej tak wyrazistego przekonania dotyczącego zdolności poznawczych dziecka już od momentu jego narodzin.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 44.

³⁵ Tamże, s. 45.

³⁶ Tamże.

De Cordemoy podtrzymuje to przekonanie także w innym kontekście, mianowicie w kontekście posiadania wiedzy. Zauważa, że choć wydaje się, że w wieku późniejszym dzieci zachowują się tak, jakby prawie nie miały rozumu, nie oznacza to jednak jego braku, a jest skutkiem braku dostatecznego doświadczenia i wiedzy. Potwierdzeniem zaś ostatecznym rozumności jest fascynująca umiejętność nauki języka, w niesłychanie krótkim i trudnym do uzyskania przez dorosłego człowieka okresie. Wprawdzie poglądy filozofa nie odbiegają w swojej istocie założeń Kartezjusza, ale ten na temat zdolności poznawczych dzieci wypowiedział się marginalnie, przy okazji zupełnie innych zagadnień, przyjmując, m.in. że „siła myślenia u dzieci jest uśpiona”³⁷. Zatem można twierdzić, że stanowisko de Cordemoy w zestawieniu z poglądami jego epoki ma zdecydowanie wyrazisty i radykalny w swej wymowie wymiar.

Warto zauważyć przy tej okazji, że filozof miał, inaczej niż Kartezjusz czy Leibniz doskonałe możliwości prowadzenia bezpośrednich obserwacji nad zachowaniami językowymi dzieci czy niemowląt. Był bowiem ojcem pięciorga dzieci – czterech synów i córki. Choć nie znajdujemy w tekście *Rozprawy* bezpośrednich odniesień do sfery rodzicielskiego doświadczenia, to przywoływane w tekście przykłady, dotyczące przede wszystkim uczenia się określeń czynnościowych, mogą wywodzić się z jego osobistego udziału w pracy nad kształtowaniem rozwoju własnych dzieci.

Rozprawa jest, jak podkreślam, w części dotyczącej rozważań w sprawie mechanizmu akwizycji językowej niezwykle ciekawym na tle epoki dokumentem, w którym autor ujawnia swój zestaw założeń dotyczących potencjału intelektualnego dziecka. Jest także ona niesłychanie interesująca w kontekście współcześnie prowadzonych badań nad rozwojem kompetencji językowej u dzieci.

³⁷ Z tego, że siła myślenia jest u dzieci uśpiona, a u obłąkanych wprawdzie nie wygaśla, lecz uległa zaburzeniu, nie należy sądzić, by była ona tak związana z narządami cielesnymi, że nie mogłyby bez nich istnieć. R. Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*, przekład M. i K. Ajdukiewiczowie, *Zarzuty uczonych mężów oraz odpowiedzi autora*, przekład S. Swierzawski, *Rozmowa z Burmanem*, przekład I. Dąbska, Warszawa 1958, t. I, s. 198. Descartes wspomina mimochodem o stopniach rozwoju poznawczego człowieka m.in. w: R. Descartes, *Zasady filozofii*, przekład I. Dąbska, PWN, 1960, s. 44–45, s. 50. Dzieci jednak zestawiane są przez niego albo z ludźmi dotkniętymi chorobą umysłową, albo z ludźmi w wieku podeszłym. Por. R. Descartes, *Namiętności duszy*, przekład L. Chmaj, PWN, Warszawa 1986, s. 144 a także, m.in. *Rozprawa o metodzie*, przekład T. Boy Żeleński, PIW, Warszawa 1980, s. 74.

Obszar tych badań ma nie tylko wymiar empiryczny, bo wymaga także od każdego, kto podejmuje się tej pracy przyjęcia istotnych filozoficznych, dotyczących samego języka, gdyż istota ludzkiej zdolności językowej połączona z fenomenem ludzkiego umysłu stanowi do dziś wyłącznie obszar naukowej teorii. Tak jest w przypadku nurtu badań osadzonego w tradycji empirycznej (Skinner, Quine), tak jest także w przypadku badań odwołujących się do zaplecza racjonalistycznego, który reprezentowany jest przez Chomsky'ego czy Pinkera. Prace tych dwóch uczonych wpisują się doskonale w to, co nazwać można kartezjańską perspektywą językową, jednak teoria Chomsky'ego o istnieniu w mózgu wyspecjalizowanego modułu gramatycznego, zwanego *Language Acquisition Device*, dzięki działaniu którego małe dzieci są zdolne do przyswojenia sobie w krótkim czasie złożonych gramatyk wielu języków z całą pewnością nie da się wyprowadzić z założeń na temat języka, przyjętych przez de Cordemoy³⁸.

Niewątpliwie de Cordemoy przyjmuje istnienie wrodzonego mechanizmu poznawczego, który odpowiada za nabycie języka. Ale w jego rozważaniach na temat etapów rozwoju języka u dzieci nie ma ani jednego zdania, które uzasadniałoby istnienie jakiejś uniwersalnej gramatyki, jedynie co akcentuje mocno i wyraźnie, to założenie o posiadaniu rozumu. Język w jego opisie kształtuje się w społecznej interakcji dziecka ze światem już od samego początku narodzin. A ten aspekt językowej aktywności przedstawia w swoich badaniach niemiecki psycholog M. Tomasello. Jeśli Tomasello w jakiś sposób przynależy do tradycji, którą można nazwać racjonalistyczną, to wyznacza ją ewolucyjne w swej istocie założenie, że człowiek posiada biologicznie odziedziczoną zdolność do życia w kulturze. Zdolność ta, która jest charakteryzowana jako zdolność do rozumienia osobników tego samego gatunku, jako istot intencjonalnych i posługujących się umysłem „tak jak ja”³⁹.

Nie chcę i nie mam podstaw twierdzić, że w swoich badaniach nad rozwojem mowy u dziecka de Cordemoy antycypuje współcześnie przyjęte założenia badawcze, ale jego intuicje są bardzo bliskie dowodom przedstawionym przez Tomasello i innych, cytowanych przez niego ba-

³⁸ Zob. N. Chomsky, *On the Nature, Use and Acquisition of Language*, w: W. G. Lycan (ed.), *Mind and Cognition*, Blackwell, Oxford, Cambridge 1990.

³⁹ M. Tomasello, *Kulturowe źródła ludzkiego poznawania*, przekład J. Rączaszek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2002.

daczy. Tomasello pisze, że od momentu urodzenia, jeśli nie wcześniej niemowlęta są istotami społecznymi, jeśli nie wręcz „ultraspołecznymi”. Już krótko po urodzeniu angażują się one w ‘protokonwersacje’ ze swoimi opiekunami. Niektórzy badacze wierzą, że te protokonwersacje mają charakter intersubiektywny. Jeśli nawet nie jest to prawda, to i tak te wczesne interakcje mają wybitnie społeczny charakter ze względu na zawartość emocjonalną i naprzemienną strukturę. Także w ramach wczesnych interakcji społecznych noworodki odtwarzają pewne ruchy ciała dorosłych, zwłaszcza niektóre ruchy ust i głowy⁴⁰. Nie inaczej, co wskazywałam wyżej, twierdzi de Cordemoy.

Kolejne rozważane przez Tomasello etapy rozwoju zdolności komunikacyjnych niemowląt dotyczą umiejętności wyrażania własnych emocji i odczytywania emocji dorosłych w naprzemiennych sekwencjach. Dodatkowo około dziewiątego-dwunastego miesiąca zaczyna pojawiać się nowy typ zachowań. Stają się one trójstronne w tym sensie, że obejmują skoordynowane interakcje pomiędzy ludźmi i przedmiotami. To właśnie w tym wieku niemowlęta po raz pierwszy zaczynają dostrajać się do zachowań dorosłych, ukierunkowujących swoją uwagę na obiekty zewnętrzne. Tomasello mówi tu wprost o rewolucji poznawczej dziewiątego miesiąca.

Tomasello twierdzi, że w wieku ok. dziewięciu miesięcy dzieci są gotowe do całkowicie nowych sposobów uczestnictwa w świecie kultury. Pozwala im na to nowe rozumienie innych ludzi jako intencjonalnych sprawców czynności oddziaływujących na rzeczy zewnętrzne. Dzieci zaczynają uczyć się oddziaływania na świat naśladując działania dorosłych⁴¹. Te pozalingwistyczne zachowania komunikacyjne wymagające wspólnej uwagi i umiejętności odczytywania intencjonalnych działań dorosłych, poprzedzają umiejętność rozpoznawania reprezentacji symbolicznej i intencji komunikacyjnej dorosłego. Tomassello bardzo szeroko opisuje ten proces. Zwracam jednak uwagę, że zasadniczo, podobnie jak de Cordemoy, wskazuje na przedzdaniowy etap kształtowania się umiejętności językowej dziecka, etap, który nazywa holofrazami oraz ostatecznie na umiejętność posługiwania się złożonymi konstrukcjami syntaktycznymi.

Tym, co jest jednak najbardziej zdumiewające, jest fakt, że mimo rosnącej liczby badań i publikowanych w tym zakresie opracowań sam

⁴⁰ Tamże, s. 82.

⁴¹ Tamże, s. 111.

mechanizm nabywania języka jest ciągle jeszcze owiany tajemnicą, na co wskazuje m.in. uwaga Tomasello całkowicie współbieżna z tą, którą znajdujemy w *Rozprawie*. Nic nam bowiem do tej pory nie wiadomo na temat sposobu, w jaki dzieci uczą się spójników, partykuł i wszystkich innych „małych słówek”, dzięki którym są one zdolne budować złożone i skomplikowane narracje⁴². W tym kontekście należy podkreślić wnikliwość i intuicje badawcze wyrażone przez autora w tej części *Rozprawy*, dotyczącej sposobu nabywania języka przez dzieci, niedocenione przez kontynuatorów tradycji kartezjańskiej i filozofów języka.

Przedstawione tu kwestie nie wyczerpują oczywiście wszystkich problemów, które rozważa filozof. Sporo miejsca poświęca opisowi fizycznych aspektów mowy. Jest to, opis czysto mechanistyczny i nie ma w nim niczego, co wykraczałoby poza kartezjańską metodologię wyjaśniania naukowego. Proces mówienia sprowadza się do fizjologii wydawania dźwięków, przy czym zasadą wyjaśniania jest – jeśli można użyć terminologii współczesnej – behawiorystycznie rozumiana reakcja na bodziec. Mechanistyczny opis powstawania dźwięku prowadzi go z kolei do przedstawienia fonetycznej charakterystyki samogłosek i spółgłosek. Do głównego nurtu *Rozprawy* autor wprowadza wiele pobocznych wątków związanych z szeroko rozumianą ludzką komunikacją, rozważając między innymi problem elokwencji, kłamstwa czy prawdomówności. Jest *Rozprawa* w pewnej mierze dokumentem swojej epoki. Jest także, co starałam się wykazać, tekstem dowodzącym wyjątkowej intuicji badawczej autora, który jako jeden z pierwszych podjął się próby nakreślenia rozwoju intelektualnego człowieka w kontekście językowej kompetencji.

**REFLECTION ON SOME OF THE ISSUES OF RATIONALIST
PHILOSOPHY OF MIND AND PHILOSOPHY OF LANGUAGE.
REMARKS ON THE MARGINS OF A *PHILOSOPHICAL DISCOURSE
CONCERNING SPEECH* BY GERAULD DE CORDEMOY**

Summary

The deliberations contained herein concern the issues touched upon in a short work titled *A philosophical discourse concerning speech* written by Gerauld de Cordemoy (1626–1684), a French philosopher and thinker who – in his own words – was a firm believer in the philosophy of Descartes and claimed to

⁴² Tamże, s. 190.

be a Cartesian. Apart from *Logic and Grammar* from Port-Royal, Cartesian literature of the 17th does not present a single other separate work devoted to the philosophy of language and the properties of speech. Aside from several interesting topics discussed by the author, one particular issue deserves special attention – namely, the occasionalistic interpretation of the mechanism of human communication. Still, this concept does not tower over other issues which, when reflected upon within the framework of Cartesian doctrine, gain new meaning in the context of contemporary discussion on the phenomenon of speech, its ontogenesis, and social functions. These include Coremoy's thoughts on the social aspects of language and the mechanism of speech acquisition in children.

Key words: G. de Cordemoy, rationalistic philosophy of language, acquisition of language, cartesianism, occasionalism

Anna ZAGAJEWSKA

Uniwersytet w Białymstoku

anka.zagajewska@o2.pl

TRUDNE SŁOWA. WYBRANE PROBLEMY ORTOGRAFICZNE W PRAKTYCE PISARSKIEJ

Polski system ortograficzny, w ogólnej świadomości, uchodzi za szczególnie trudny, nie tylko dlatego, że pisownia niektórych słów nie odpowiada wymowie, lecz głównie ze względu na jej konwencjonalność. Skodyfikowana norma ortograficzna obejmuje wiele różnorodnych i skomplikowanych zaleceń pisowniowych. Na co dzień niejednemu użytkownikowi języka towarzyszą różne wątpliwości. „Tymczasem, jak dowiedział prof. Stanisław Urbańczyk („Język Polski”, XL, 1960), który porównał naszą ortografię z systemami ortograficznymi innych narodów: «polska ortografia zasługuje co najwyżej na stopień średnio trudnej, zwłaszcza dla tych, co się swobodnie posługują wymową kulturalną»” (WSOF 2001: X).

W świetle powyższego stwierdzenia zdecydowano sprawdzić, jakie trudności sprawia polska pisownia ludziom, którzy ze społecznego punktu widzenia powinni wykazywać ponadprzeciętne kompetencje w posługiwaniu się polszczyzną. Celem niniejszego artykułu jest wskazanie najtrudniejszych miejsc w polskiej ortografii oraz przyjrzenie się powodom występowania tych trudności. Materiał językowy do analizy wybrano po badaniach ankietowych studentów. Przebadano pięćdziesięciosześcioosobową grupę studentów drugiego roku filologii polskiej studiów pierwszego stopnia na Uniwersytecie w Białymstoku. Należy podkreślić, że na studiach polonistycznych – poza zajęciami specjalistycznymi – kwestiom ortograficznym z reguły nie poświęca się zbyt wiele uwagi, gdyż wychodzi się z założenia, że na filologię polską trafiają ludzie już o wyrobionych kompetencjach ortograficznych.

W celu sprawdzenia poziomu trudności wybranych problemów ortograficznych wśród studentów przygotowano dziesięciozadaniową ankietę, w której każde zadanie poświęcono przeważnie jednemu zagadnieniu, np. pisowni z częstką *-by*. Większość zadań dobrano pod kątem sprawdzenia znajomości zasady konwencjonalnej polskiej pisowni, z uwagi na to, że przysparza ona Polakom najwięcej trudności. Ponieważ przyjęto, że grupą badawczą będą ludzie, od których szczególnie tej poprawności ortograficznej oczekujemy, przy doborze zarówno reguł, jak i egzemplifikacji wyrazowych nie opierano się wyłącznie na tzw. ortografii szkolnej, czyli typowych przykładach zawierających *u/ó*, *ź/rz* czy *ch/h*, oraz tych najważniejszych, w większości znanych użytkownikom, zasadach polskiej pisowni, tylko na ortografii profesjonalnej (Karpowicz 2009: 59), tzn. dotyczącej powszechnie najtrudniejszych, czasem szczegółowych zagadnień. Zadania, które opracowano, odznaczały się zróżnicowanym stopniem trudności.

Dwiema najważniejszymi sferami uregulowanymi decyzją kodyfikatorów są: pisownia łączna albo rozdzielna oraz użycie wielkiej lub małej litery, dlatego też znaczna część ankiety badawczej obejmowała powyższe zagadnienia. Niniejszy artykuł traktuje o trudnościach polskiej ortografii w zakresie pisowni łącznej i rozdzielnej.

Za trudne pod względem ortograficznym uznano te wyrazy, na które poprawnej odpowiedzi udzieliło co najwyżej 50% ankietowanych osób. Wyniki ankiety ilustruje tabela 1. Problemy omawiane w artykule dotyczą pisowni wyrażen złożonych, złożen przymiotnikowych i rzeczownikowych, pisowni nazw miejscowych, części *by* i partykuły *nie*, jak również pisowni przedrostków oraz wyrażen przyimkowych.

W kontekście przedstawionych wyników warto zastanowić się nad istotą trudności pisowni tychże słów, nad powodami użycia takiej a nie innej formy wyrazu przez badanych.

Jak wynika z badań ankietowych, najmniej respondentów wykazuje się wiedzą na temat pisowni słowa *ponaddwupółmiesięczny* w zdaniu: *Wróciła z ponaddwupółmiesięcznej podróży*. Wyniki zbiorcze pisowni, którą uznawano za właściwą, ilustruje Tabela 2.

Co może być przyczyną tak znacznych studenckich rozterek pisowniowych? Od razu nasuwa się przypuszczenie, iż ankietowani nie dostrzegają w tymże połączeniu wyrazowym przymiotnika złożonego. Spróbujmy tę kwestię rozważyć jednak dokładniej, gdyż wydaje się, iż przyczyny studenckich wątpliwości ortograficznych mogą być też inne.

TABELA 1. Wyrazy najtrudniejsze pod względem ortograficznym (wg wyników ankiety)

trudne słowa	wartość procentowa poprawnych odpowiedzi
ponaddwupółmiesięczny	11%
Kolonia Ostrów	16%
eksmąż	23%
nicnierobienie	27%
bobyśmy	34%
chybabyś	36%
pomału	39%
z powrotem	39%
nieraz	41%
na co dzień	43%
nowo narodzony	43%
znad	45%
nie mały, ale...	46%
równobrzmiący	46%
można by	48%
na razie	50%

Z jednej strony nie wszystkie kompendia ortograficzne podają tego typu przykłady w części słownikowej. Sprawdzone następujące słowniki: SOJP PWN pod red. M. Szymczaka (1986), WSOJP pod red. A. Markowskiego (1999), NSOG pod red. I. Kamińskiej-Szmaj (2005), WSOF pod red. J. Podrackiego (2011), WSO PWN pod red. E. Polańskiego (2011). Tylko WSOF, oprócz typowej dla wszystkich słowników pisowni, np. *ponadtyśiącletni*, dla innych również *ponadmilionowy* czy *ponadwymiarowy*, *ponadroczyzny* bądź *ponadziemski*, rejestruje dodatkowo pisownię wyrazu *ponaddwupółgodzinny*, analogiczną do przykładu, z którym zderzyli się ankietowani, czyli *ponaddwupółmiesięczny*.

Z drugiej strony, trudności można się doszukiwać w dotarciu do jednoznacznych reguł oraz w różnej interpretacji części *ponad*. Sprawdzone trzy słowniki ortograficzne. WSOF w rozdziale dotyczącym pisowni przedrostków zawiera następującą informację: „W języku polskim

TABELA 2. Odpowiedzi ankietowanych na pytanie o poprawną pisownię wyrazu *ponaddwuipółmiesięczny*

Odpowiedzi	Liczba
ponad dwu i półmiesięczny; ponad dwu i pół miesięczny	20
ponad dwuipółmiesięczny; ponad dwu i półmiesięczny	7
brak odpowiedzi	4
ponad dwuipółmiesięczny; ponaddwuipółmiesięczny	4
ponad dwuipółmiesięczny; ponad dwu i pół miesięczny	3
ponad dwuipółmiesięczny	3
ponaddwuipółmiesięczny	3
ponad dwuipółmiesięczny; ponad dwu i pół miesięczny; ponaddwuipółmiesięczny	3
ponad dwu i pół miesięczny	2
ponad dwuipółmiesięczny; ponad dwu i pół miesięczny; ponad dwu i półmiesięczny	2
ponad dwu i półmiesięczny; ponad dwu i pół miesięczny; ponaddwuipółmiesięczny	1
ponad dwuipółmiesięczny; ponad dwu i półmiesięczny; ponaddwuipółmiesięczny	1

przedrostki zarówno rodzime, jak i obce piszemy łącznie z wyrazami pospolitymi". W licznej grupie przedrostków znajdziemy również interesujący nas prefiks *ponad-* oraz przykładową pisownię wyrazów *ponadindywidualny*, *ponadprzeciętny* i *ponadklasowość*. WSO PWN również zamieszcza tę samą regułę, z tym że rejestruje inne przykłady. WSOJP natomiast podaje, co do interesującego nas problemu, następujące zasady: „Piszemy łącznie polskie a) przedrostki, np. *ponadplanowy*, [...], *ponadsiedemdziesięcioletni*, *ponadtysiąc dziewięćset pięćdziesiątkilometrowy*; b) początki zrostów, np. *ponadto* (= dodatkowo). Natomiast rozdzielnie piszemy przyimki (przed rzeczownikami, przymiotnikami i zaimkami w przypadku innym niż mianownik oraz przed przysłówkami), np. *ponad plan*, *ponad siedemdziesiąt*, [...], *ponad to (się wzniosę)*".

Biorąc pod uwagę wyłącznie słowniki ortograficzne, można by mówić o jednoznaczności zasad, które to uznają słowo *ponad* za przedrostek lub przyimek. Ale jak traktować inne słowniki, np. *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki czy *Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych*

M. Bańki, których treści nie pokrywają się ze słownikami ortograficznymi? M. Bańko, udzielając porad językowych na łamach poradni internetowej PWN, za poprawną uznaje pisownię *ponaddwui półmiesięczny*, ale też *ponad dwui półmiesięczny*. W swoim *Słowniku wyrazów trudnych i kłopotliwych* opowiada się za wariantowością pisowni w zależności od funkcji wyrazu *ponad*, który może być przedrostkiem bądź partykułą, a oba znaczą 'więcej niż' (Bańko 2010: 231). Podaje, iż taką samą funkcję ma partykuła *przeszło*. ISJP notuje: „Słowo *ponad* umieszczamy przed składnikiem zdania określającym liczbę lub ilość, jeśli chcemy powiedzieć, że czegoś jest więcej niż informuje ten składnik”. Za przykład daje m.in. *Zamknięty został etap ponad dwudziestoletnich badań.... „Ponad- tworzy przymiotniki określające coś, co przekracza granice czegoś, np. ponaddźwiękowy, ponadnormatywny (wykraczający ponad normę)”*.

Natomiast Rada Języka Polskiego w 2003 r., odpowiadając na list korespondentki w sprawie pisowni przymiotników i przysłówków za pomocą cząstki *ponad-*, niezgodność, o której mowa, tłumaczy odmienną interpretacją cząstki *ponad-* wskazującą na przyimek bądź partykułę. Jeśli *ponad* występuje w wyrażeniach stanowiących podstawę słów np. *panad-dwuletni*, to Rada Języka Polskiego opowiada się za uznaniem cząstki *ponad-* nie za partykułę, lecz przyimek, w uzasadnieniu podając, iż:

Partykuła jednak to wyraz, który jedynie modyfikuje treść zdania, nie zmienia zaś jego znaczenia. Dlatego trudno uznać słowo *ponad* np. w wyrażeniu *ponad dwa lata* za partykułę – nie modyfikuje ono sensu zdania, lecz go wyraźnie zmienia. Partykuły zaś w zasadzie wprowadzają jedynie element modalny, wskazują na stosunek nadawcy do treści zdania; por. *To kosztowało aż sto złotych. – To kosztowało tylko sto złotych* w stosunku do *To kosztowało ponad sto złotych* (<http://www.rjp.pan.pl>).

Zatem skoro brak zgody wśród samych językoznawców, trudno oczekiwać jednolitości pisowni u użytkowników.

Warto zastanowić się też nad kłopotliwym zapisem drugiej części wyrazu, czyli *dwui półmiesięczny*. Większość badanych nie potraktowała go jako przymiotnika złożonego, zatem za właściwą uznano pisownię **dwi i półmiesięczny* oraz **dwi i pół miesięczny*. Wydaje się, iż błędny zapis nie wynikał z refleksji ortograficznej, ale z przekonania, że tak się powinno ten wyraz zapisać. Ankietowani nie wykazują się wiedzą z zakresu pisowni liczebnika złożonego z kilku członów, notabene pisowni ujętej w regułach ortograficznych. Przypuszcza się, sądząc po łącznym zapisie słowa *półmiesięczny*, że o ile pisownia liczebnika składającego się

z dwóch członów nie budzi u części respondentów żadnych wątpliwości – wygląda dość „naturalnie”, to już składająca się z czterech jest dosyć sztuczna. Uznano zapewne, że to wyrazy samodzielne znaczeniowo, więc niewchodzące w skład złożenia.

Kolejnym trudnym do napisania wyrazem okazała się nazwa własna *Kolonia Ostrów*. Większość ankietowanych opowiadała się za pisownią z łącznikiem. Studenci ponadto zostali poproszeni o zweryfikowanie pisowni *Jastrzębie-Zdrój*. Zaskakująco, wypadła ona zdecydowanie lepiej, aż 71% badanych uznało za właściwy zapis z łącznikiem. A z uwagi na słownikowe rozbieżności, o których dalej, mogło być inaczej.

Do wyjaśnienia potencjalnych przyczyn owych sprzeczności prześledzono ciągi hasłowe w poszczególnych słownikach. Zaczynając od SOJP: właściwa pisownia to *Jastrzębie-Zdrój* z łącznikiem, w WSO PWN również. Inaczej natomiast jest w przypadku WSOJP i WSOJF. Tu, za właściwą uznaje się pisownię rozdzielną *Jastrzębie Zdrój*. Z czego wynikają te niezgodności? Otóż, pisownia nazw miejscowych była kilkukrotnie zmieniana. Rada Języka Polskiego wyjaśnia, że:

[...] pisownia typu *Jastrzębie-Zdrój*, *Rabka-Zdrój* – a więc z łącznikiem – co najmniej od okresu międzywojennego była jedyną pisownią, usankcjonowaną przez przepisy prawa. Powojenne wykazy nazw miejscowości (np. „Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce”, Warszawa 1980–1982) zamieszczają dwuczłonowe nazwy rzeczownikowe z łącznikiem. Wykazy te, choćby „Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce”, zawierają kodyfikację prawną. Do połowy lat 90. zgodne ze stanem prawnym były przepisy ortograficzne. Słowniki ortograficzne bowiem podawały następującą regułę: „nazwy miejscowe złożone z dwóch lub więcej rzeczowników oznaczające jednostkę administracyjną lub geograficzną piszemy z łącznikiem: *Skarżysko-Kamienna*, *Bielsko-Biała*, [...], *Busko-Zdrój* [...]” (Słownik ortograficzny PWN, red. M Szymczak, wyd. V, Warszawa 1981, s. 106). W roku 1996 „Nowy słownik ortograficzny PWN” pod red. E. Polańskiego zmienia tę regułę, zalecając niestosowanie łącznika w nazwach rzeczownikowych, których drugi człon ma charakter podrzędny wobec pierwszego. Zgodnie z tą zasadą właśnie *Jastrzębie Zdrój* należało pisać bez łącznika” (Komunikaty RJP nr 1(16)/2005 w: <http://www.rjp.pan.pl>).

Czytamy dalej:

Należy jednak podkreślić, że nigdy nie zostały uchylone przepisy prawne, zgodnie z którymi nazwy typu [...] *Jastrzębie-Zdrój* pisze się z łącznikiem. [...] Od roku 1996 panowała zatem rozbieżność między zasadami ortograficznymi a przepisami prawnymi (<http://www.rjp.pan.pl>).

Dopiero w roku 2004 Rada Języka Polskiego postanowiła przywrócić pisownię sprzed 1996 r. Wolą mieszkańców było natomiast zachowanie przyjętej pisowni miasta *Jastrzębie Zdrój* bez łącznika. Ostatecznie jednak pozostał zapis z łącznikiem i widnieje on dziś w wykazie urzędowych nazw miejscowości i ich części.

W uchwale z 2004 r. Rada dodała jeszcze istotną informację:

Nie piszemy z łącznikiem nazw miejscowych, w których jeden z członów nazwy miejscowej (przymiotnik) pozostaje w związku zgody z głównym członem nazwy (rzeczownikiem), np.: *Dąbrówka Nowa, Nowy Sącz* [...], a także wtedy, kiedy pierwszym członem nazwy są wyrazy: *Kolonia, Osada, Osiedle*, np.: *Kolonia Ostrów* (jak *Kolonia Ostrowska*) [...] (<http://www.rjp.pan.pl>).

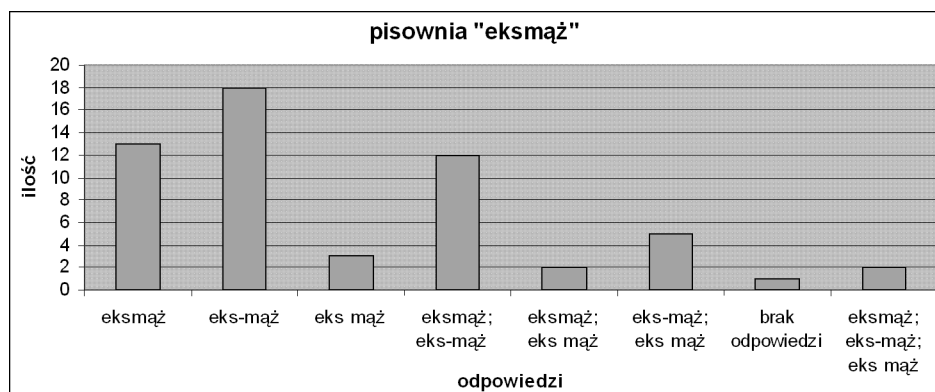
To dodatkowe odstępstwo od głównej zasady może być dzisiaj źródłem błędów ortograficznych, nie tylko opisywanej grupy badanych, lecz większości użytkowników języka. Przedstawiona analiza pokazuje też przyczyny wariantywności zapisu omówionych nazw miejscowych: rozbieżności słownikowe wynikające ze zmienności przepisów, brak zgodności między kodyfikacją prawną a kodyfikacją ortograficzną. Z. Saloni (2005: 81) pisze, że przyczyną może być też zbyt dokładna kodyfikacja.

W podjętym temacie zmienności reguł ortograficznych nie można pominąć również zmian w zakresie pisowni typu *eksmąż*. Mimo iż pisownia wyrazów z przedrostkiem *eks-* bez łącznika obowiązuje od 1997 r., czyli już od siedemnastu lat, to przez wiele lat w słownikach ortograficznych dopuszczano jej wariantywność (*eks-mąż* a *eksmąż*). Dopiero nowszy SO PWN już jej nie rejestruje. Poruszona kwestia może być pretekstem do dyskusji nad sposobem wprowadzania zmian w polskiej ortografii oraz świadomością użytkowników. Przecież nie każdy co kilka lat kupuje nowy słownik ortograficzny. Ponadto, jak zauważa E. Awramiuk (2013: 571), „(...) pojawia się wątpliwość dotycząca funkcji słownika. Czy słowniki ortograficzne przekazują ustalenia kodyfikatorów, czy dokonują kodyfikacji?”

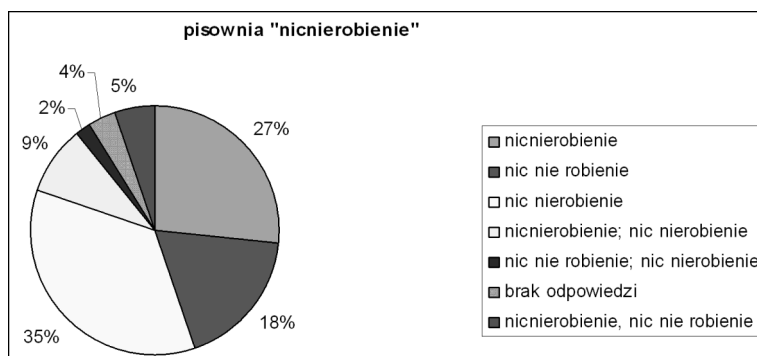
Z analizy badanego materiału wynika, że owszem, nowa pisownia coraz bardziej się upowszechnia, lecz w świadomości badanych jest jeszcze głęboko zakorzeniona pisownia rozdzielna przedrostka *eks* (zob. wykres 1).

Następna kłopotliwa kwestia ortograficzna wymagająca głębszego zastanowienia to pisownia wyrazu *nicnierobienie*. Słowniki podają łączny zapis tegoż wyrazu, jednak w treści przepisów nie jest on ujęty. M. Bańko

WYKRES 1. Odpowiedzi ankietowanych na pytanie o poprawną pisownię wyrazu *eksmąż*

WYKRES 2. Odpowiedzi ankietowanych na pytanie o poprawną pisownię wyrazu *nicnierobienie*

wręcz twierdzi, że taka pisownia jest nienormalna i sugeruje, aby słowo *nicnierobienie*, poza „Dyktandem”, przytaczać w cudzysłowie lub z ubezpieczającym wykrzyknikiem (<http://www.poradnia.pwn.pl>). Ponieważ wśród odpowiedzi respondentów przeważał wariant z pisownią: **nic nierobienie* oraz **nic nie robienie* (zob. wykres 2), można by ów problem pisowniowy powiązać z pisownią *nie* z gerundiami. Mianowicie, badani mogą wykazywać się znajomością łącznej pisowni *nie* z rzeczownikami, jednak mimo wszystko popełniają błędy w pisowni zaprzeczonych rzeczowników odczasownikowych, co może mieć psychologiczne uzasadnienie. Otóż piszący czują „czasownikowość” odśłownika (gerun-

dium), stosują więc do niego reguły czasownikowe. Za taką pisownią silnie też przemawia zwyczaj językowy. Użytkownicy języka w pisowni *nie* z rzeczownikami czynnościowymi widzą alternatywę: pisownię łączną lub rozłączną.

Przedmiotem dalszych rozważań jest kolejny umowny element naszej ortografii – łączna i rozdzielna pisownia cząstki *by* ze spójnikami i partykułami oraz wyrazami pełniącymi funkcję czasownika. Te zagadnienia sprawiły studentom największe trudności. Czy mogą wynikać z typowej niezajomości zasad? Czy przyczyną jest niewłaściwa interpretacja statusu cząstki *by* czy klasyfikacja poprzedzającej ją części mowy? Respondenci zostali poproszeni o uzupełnienie następujących zdań:

- 1) Pomogli nam, (bo) sami nie dali rady.
- 2) (Chyba) nas nie oszukał?
- 3) Pomyślę, jak (można) to zmienić.

W 1. i 2. przykładzie elementy bezpośrednio poprzedzające cząstkę *by* powinny zostać potraktowane kolejno za spójnik i partykułę. Idąc dalej tym tropem, użytkownik języka oba przykłady powinien zapisać łącznie. Owszem, pisownia ta nie była od początku jednolita, ale ostatecznie w takiej formie, w której funkcjonuje obecnie, została zatwierdzona wraz z reformą ortografii w 1936 r., więc już stosunkowo dawno (por. Jodłowski 1979: 115). Zatem nie byłoby na miejscu uznać, iż zmienność zasad wpłynęła na dzisiejsze błędy ankietowanych. W celu wyjaśnienia ich przyczyny przesłedzono zasady WSOF, WSO PWN oraz poradnika ze słownikiem pt. *Jak pisać? Razem czy osobno?* (Polański, Skudrzykowa 2010). W WSOF w rozdziale dotyczącym pisowni łącznej wariantów cząstki *-by* napisano, że zakończenie *-by* piszemy łącznie z następującymi spójnikami..., i wymieniono ich 18. WSO PWN notuje, iż cząstkę *-by* i jej warianty pisze się łącznie z większością spójników, a zwłaszcza z następującymi..., i tu wymieniono ich 37. Natomiast w poradniku ze słownikiem Polańskiego i Skudrzykowej napisano, że partykułę *by* pisze się razem ze spójnikami..., i tu wymieniono ich 31.

Takie niejednoznaczne sytuacje wynikające z braku zgodności między wydawnictwami poprawnościowymi wprowadzają tylko użytkowników języka w niepotrzebne zakłopotanie. Jeśli przy opisie tej samej reguły w jednym kompendium używa się słów: 'większość' i 'zwłaszcza', z czego

można wywnioskować, że nie wypisano wszystkich wskaźników zespolenia, a w pozostałych podaje się listy spójników, z których wynika, że są pełne, jednak różnią się one ilością, to nie dziwi fakt, że użytkownicy języka oczekują od językoznawców jednoznacznych rozstrzygnięć.

Omawiane błędy są również efektem rozejścia się uzusu z normą ortograficzną. Użytkownicy języka czasami mogą być świadomi zasad, ale zwyczaj językowy jest zbyt silny. „Jeżeli po danym spójniku użycie *by* jest częste i naturalne, piszący zazwyczaj stosują pisownię łączną (np. *choćby*, *jeśliby*); jeżeli jest rzadkie i nacechowane, przeważa pisownia rozłączna (np. *bo by*, *albo by* – por. Kosek, 1999)” (Saloni 2005: 82).

Od lat wielu użytkownikom języka sprawia kłopoty pisownia wyrażań przyimkowych. Analiza badanego materiału również potwierdza te wątpliwości pisowniowe. Mimo iż dziś, w dobie Internetu, coraz częściej zwraca się uwagę właśnie na tego typu wykolejenia – istnieją przykładowo blogi na Facebooku poświęcone poprawnej polszczyźnie czy błędom językowym, gdzie zamieszczane są różnego rodzaju zdjęcia, wierszyki, historyjki z takimi błędami, a nawet koszulki z nadrukami – to mimo to nadal te wyrazy sprawiają wiele kłopotów użytkownikom języka, należąc tym samym do pospolitych błędów językowych.

W odniesieniu do błędnej wśród ankietowanych pisowni wyrażań przyimkowych: *pomału*, *z powrotem*, *na co dzień*, *znad*, *na razie*, i w tym wypadku uzus rozchodzi się ze skodyfikowaną normą. Nic więc dziwnego, że Polacy mają trudności z zapisem wskazanych form, ponieważ w polszczyźnie istnieje wiele skostniałych wyrażań przyimkowych, uwarunkowanych dłuższą tradycją, o łącznej pisowni, np. *pomału*. Są to bardzo dawne połączenia. Nowsze wyrażenia przyimkowe natomiast piszemy rozdzielnie.

Analiza badanego materiału skłania również do refleksji nad trudnościami związanymi z rozdzielną pisownią zestawień, w których pierwszym składnikiem jest przysłówek, a drugim imiesłów odmienny czy przymiotnik określany przez ten przysłówek. Studenci wykazali wyraźną tendencję do łącznego zapisywania wyrażań: *nowo narodzony* czy *średnio zaawansowany*. Możliwe, że źródłem problemu jest leksykalizacja niektórych słów, np. *wysokoprocentowy*, powstała niewątpliwie wskutek częstego użycia. Badana grupa napisała ten wyraz łącznie w 70%. Niniejsza interpretacja nie znajduje jednak potwierdzenia w przypadku tendencji ankietowanych do rozdzielnej pisowni wyrazu *równobrzmiący*, choć o łącznej

pisowni tegoż wyrazu zadecydowano już w 1957 r. Tu, zawiodła raczej świadomość badanych o drobnych zmianach w przepisach wprowadzonych w 1957 r.

Równie trudna okazała się pisownia partykuły *nie* z przysłówkiem odprzymiotnikowym w przykładzie: *Nieraz ci o tym mówiłem*. Przepuszczalnie powodem trudności jest niewyraźne zróżnicowanie pisowni *nie-raz/nie raz* w słownikach, które wyjaśniane jest następująco: pisownia *nie-raz* występuje w znaczeniu 'często', a *nie raz* znaczy 'nie jeden raz'. (Inne rozróżnienie: piszemy *nieraz* [z akcentem na *nie-*] (= często, ale: *nie raz* [z akcentem na *raz*], *ale wiele razy*). Takie uzasadnienie może budzić wśród użytkowników wątpliwości interpretacyjne, a w konsekwencji prowadzić do błędów ortograficznych.

Niełatwa była też pisownia *nie* z przymiotnikiem w konstrukcji ze spójnikiem przeciwstawnym *ale* w zdaniu: *Zrobił się z tego nie mały, ale duży kłopot*. To wyjątkowa konstrukcja: *nie X, ale Y*, będąca odstępstwem od podstawowej zasady, by *nie* z przymiotnikami pisać łącznie. To trudna sytuacja, w której piszących zawodzi poczucie jednolitości ortograficznej rozważanego przykładu – gdy mimo wyraźnych przesłanek przemawiających za pisownią łączną dany wyraz trzeba zapisać rozdzielnie.

Analiza współczesnych problemów ortograficznych w zakresie pisowni łącznej i rozdzielnej skłania do wniosku, iż wiele zagadnień ortograficznych, z którymi borykają się piszący, to rzecz głęboko dyskusyjna, kontrowersyjna i budząca też wątpliwości u językoznawców. Trudności ortograficzne wśród badanej grupy studentów nie wynikają wyłącznie z typowej nieznajomości skodyfikowanej normy. Słowa, których pisownia – jak wynika z przeprowadzonej ankiety – okazała się kłopotliwa, nie dotyczą podstaw. Znaczne wątpliwości piszących wywołują natomiast jednostkowe rozstrzygnięcia dotyczące niektórych wyrazów czy przepisów, rozbieżności w zaleceniach wydawnictw poprawnościowych oraz niejednoznaczność w sposobie sformułowania przepisów. Współczesny uzus dowodzi, że niektóre reguły nie mają zastosowania nie tylko wśród przeciętnych użytkowników polszczyzny, ale nawet wśród młodych studentów polonistyki. Słowa trudne, sprawiające najwięcej kłopotów w praktyce pisarskiej, to między innymi, o czym niejednokrotnie pisze w swoim artykule Z. Saloni (2005), efekt stałej działalności kodyfikacyjnej, dążącej do objęcia drobiazgowych kwestii ortograficznych.

BIBLIOGRAFIA

- Awramiuk E., 2013, *Pisownia polska w ostatnim siedemdziesięcioleciu*, [w:] *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 563–579.
- Bańko M., 2010, *Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych PWN*, Warszawa.
- Jodłowski S., 1979, *Losy polskiej ortografii*, Warszawa.
- Karpowicz T., 2009, *Kultura języka polskiego. Wymowa, ortografia, interpunkcja*, Warszawa.
- Polański E., 2004, *Reformy ortografii polskiej – wczoraj, dziś, jutro*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LX, s. 29–46.
- Polański E., Skudrzykowa A., 2010, *Jak pisać? Razem czy osobno? Poradnik ze słownikiem*, Warszawa.
- Saloni Z., 2005, *O kodyfikacji polskiej ortografii historia i współczesność*, „Nauka” PAN, nr 4, s. 71–96.

SŁOWNIKI

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego PWN*, pod red. M. Bańko, t. 2, Warszawa 2000: PWN.
- NSOG – *Nowy słownik ortograficzno-gramatyczny z zasadami ortografii i interpunkcji*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, Warszawa 2005: Wydawnictwo Europa.
- SOJP PWN – *Słownik ortograficzny języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, wyd. XII, Warszawa 1986: PWN.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 3, Warszawa 2003: PWN.
- WSOF – *Wielki słownik ortograficzno-fleksyjny*, pod red. J. Podrackiego, Warszawa 2003: Świat Książki.
- WSOJP – *Wielki słownik ortograficzny języka polskiego*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1999: Wilga.
- WSO PWN – *Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, pod red. E. Polańskiego, Warszawa 2011: PWN.

ŹRÓDŁA ONLINE

so.pwn.pl: Wielki słownik ortograficzny PWN.

www.rjp.pan.pl: Rada Języka Polskiego.

https://portalwiedzy.pan.pl/images/stories/pliki/publikacje/nauka/2005/04/N_405_04_Saloni.pdf.

**DIFFICULT WORDS.
SELECTED SPELLING PROBLEMS IN THE ART OF WRITING**

Summary

This article depicts contemporary spelling doubts encountered by Polish Philology students as far as unhyphenated and hyphenated spelling is concerned. The linguistic material to be analyzed is a part of the major survey research. The purpose of the work is, among others, to provide an answer to the question which parts of codified spelling norms do not correspond to the spelling customs of young Polish philologists, and attempt to find the source of these difficulties.

Key words: spelling difficulties, spelling dictionary, spelling habits

RECENZJE

Ryszard Tokarski
Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej
Lublin 2013, ss. 372

Światy za słowami to długo oczekiwana przez środowisko polskich semantyków i leksykologów pozycja, w której wiedza o znaczeniu wyrazów została podana w sposób usystematyzowany i całościowy. Podstawowym celem, który przyświecał Autorowi podczas prac nad monografią, było ukazanie związków między językiem i ludzkim myśleniem o świecie, a także zaprezentowanie, w jaki sposób owe związki przejawiają się w tekstach. W książce zostały zawarte najważniejsze problemy semantyki leksykalnej ujmowanej „nie tylko jako sposób rozumienia słów. Jest to również – przynajmniej w szcątkowych formach – opis człowieka jako interpretatora świata, opis rozmaitych, nierzadko bardzo rozbieżnych sposobów kategoryzowania i wartościowania” – zaznacza Ryszard Tokarski (s. 13). Zebranie w jednym miejscu rozproszonych i często trudnych do zdobycia opracowań z tego zakresu czyni z recenzowanej rozprawy cenne kompendium wiedzy semantycznej, „przewodnik – jak to ujmuje K. Termińska-Korzon w recenzji wydawniczej – po najistotniejszych teoriach i wzorcowych przykładach analiz i interpretacji przez te teorie determinowanych”, bez którego trudno będzie się obyć na zajęciach z leksykologii, semantyki i pragmatyki językoznawczej. Chętnie po niniejsze opracowanie sięgną również ci, którzy rozpoczynają swoją przygodę z semantyką kulturową, tym bardziej że przedstawione w nim koncepcje lingwistyczne nie ograniczają się do teoretycznych założeń, lecz są przełożone na konkretne interpretacje systemu języka lub tekstu.

Monografia składa się z dziesięciu rozdziałów. Pierwszy zawiera założenia wstępne semantyki leksykalnej jako działu lingwistyki. Autor wyróżnia tu trzy aspekty interpretacji języka (gramatyczno-struktu-

ralny, semantyczno-kulturowy i pragmatyczny), opisuje relację między nimi, stwierdzając, że: „gramatyczna forma wypowiedzi czy ewentualne semantyczne operacje w tekście nie są działaniami przypadkowymi, lecz podporządkowują się celowi nadrzędnemu, mianowicie przekazaniu bądź odczytywaniu intencji wypowiedzi” (s. 25). W tej partii książki zostały przedstawione również trzy perspektywy badawcze semantyki leksykalnej, które wyznaczają następujące problemy: rozumienie znaczenia jako mikroświata ukrytego za wyrażeniami językowymi, rola tekstów, a zwłaszcza tekstów kreatywnych, w procesie definiowania znaczeń, opis człowieka jako interpretatora świata. Rozważania tej części monografii prowadzą do konstatacji, że łączne traktowanie wymienionych aspektów semantyki leksykalnej może tworzyć pojęcie językowego obrazu świata.

Rozdział drugi poświęcony jest językowym interpretacjom świata. Autor przypomina tu podstawowe teorie znaczenia: areferencjalne, funkcjonalistyczne, referencjalne (psychologiczne, asocjacionistyczne, denotacyjno-konotacyjne), by bliżej przyjrzeć się tym ostatnim. Omawia model znaczenia zwany trójkątem semiotycznym Ogdena-Richardsa, który pojawia się we wszystkich teoriach referencjalnych, a następnie rozważa założenia i konsekwencje trzech koncepcji języka, w których eksponowana jest rola człowieka jako użytkownika języka i „sposoby przetwarzania przez niego swojej wiedzy i doświadczeń w świecie pozajęzykowym na (...) wiedzę semantyczną” (s. 52), czyli koncepcje odzwierciedlania, kreowania i interpretowania świata poprzez język.

Pojęcie interpretacji świata utrwalone w języku zakłada wielość możliwych oglądów rzeczywistości, a w konsekwencji wielość potencjalnych rezultatów takich działań. Prowadzi to do występowania różnic w sposobach językowego postrzegania świata, czyli relatywizmu językowego, który jest przedmiotem opisu rozdziału trzeciego. W tym segmencie książki Autor omawia relatywizm międzyjęzykowy, czyli odmienności w zakresie kategoryzowania i wartościowania rzeczywistości w różnych językach, oraz relatywizm wewnątrzjęzykowy, którego podstawowym założeniem jest teza, że: „w obrębie tego samego języka etnicznego i w semantycznych obrazach słów na ten język się składających mogą współistnieć, dopełniać się lub sobie przeczyć odmienne typy racjonalności, odmienne sposoby myślenia o świecie i jego porządkowania” (s. 79). Szczegółowemu oglądowi poddaje tu Ryszard Tokarski relatywizm kategoryzacyjny w systemie języka i relatywizm kreowany w tekstach.

Kategoryzacja językowa i tekstowa to zagadnienia, które Autor przybliży w rozdziale czwartym. W tej części dokładniej została omówiona istota kategoryzacji językowej, a także kategoryzacja jako odbicie ludzkiego myślenia o świecie i kategoryzacja niestandardowe, np. metafora.

W rozdziale piątym Ryszard Tokarski skupia uwagę na problematyce wartości i wartościowania w kontekście znaczenia słowa. Rozważa zjawisko aksjologii lingwistycznej, omawia kluczowe dla tej dyscypliny naukowej pojęcia i ich leksykalne wykładniki *wartość* (*wartościowanie*) oraz parę podstawowych określeń wartościujących *dobry – zły*, a także elementarne słownictwo wartościujące, podaje typologię i hierarchię wartości, wyjaśnia rolę konotacji semantycznych w wyrażaniu wartości oraz przedstawia tematyczne kręgi słownictwa aksjologicznego.

Wybrane metody badań semantycznej struktury słowa stały się przedmiotem naukowych dociekań rozdziału szóstego. Omówienie tej problematyki rozpoczyna Autor od przedstawienia kompozycyjnych koncepcji znaczenia, które łączą założenie, że: „znaczenia jednostek leksykalnych nie są niepodzielnymi całościami, lecz połączeniem dystyngtywnych atomów znaczeniowych, których właściwy dobór i układ tworzy semantyczny obraz słowa” (s. 187). Wśród szczegółowych zagadnień znalazły się tu semantyka strukturalna Katza i Fodora, semowa analiza szkoły francuskiej i teoria języka myśli. Więcej miejsca poświęca Ryszard Tokarski semantyce rozumienia i ram interpretacyjnych Charlesa Fillmore’a, osadzonej w nurcie wczesnych badań kognitywnych nad semantyką języka. W tej części rozdziału naukowej refleksji został poddany problem encyklopedyzmu semantyki, a także schematyzacja wiedzy i prototypy oraz perspektywizacja jako kryterium wyboru jednostki ze scenariusza.

W kolejnym rozdziale (siódmym) zostało podjęte zagadnienie konotacji semantycznej. Autor wychodzi od strukturalistycznego ujęcia konotacji, według Jurija D. Apresjan oraz Lidii Jordanskij i Igora Mielczuka, by szerzej omówić konotację w kontekście kognitywnego rozumienia znaczenia i przejść do modelu opartego na otwartej, prototypowej strukturze. Model taki buduje jądro, czyli znaczenie leksykalne lub de-sygnacja, wokół którego rozciągają się dwie strefy cech fakultatywnych, bliżej centrum usytuowane są konotacje systemowe, dalej – konotacje tekstowe. Przedmiot opisu rozdziału siódmego stanowi również reguła wewnętrznej motywacji cech konotacyjnych, polegająca na logicznym uporządkowaniu tych składników treści słowa, które są sugerowane przez system języka lub w wypadku konotacji słabiej utrwalonych w języku

– przez poświadczenia tekstowe. Omówiono tu także rolę introspekcji w opisach znaczenia, a także profilowanie kulturowe i profilowanie tekstotwórcze.

Rozdział ósmy przypomina problematykę pól językowych, których założenia teoretyczne są dobrze znane i w praktyce analitycznej szeroko wykorzystywane, acz ich „zastosowanie w wielu pracach lingwistycznych jest dość powierzchowne, bez wyciągania wszystkich konsekwencji i potencjalnych możliwości tkwiących w samej teorii” (s. 249). Ryszard Tokarski zwraca uwagę na istotną rolę teorii pól językowych w rozwoju semantyki zarówno w okresie panowania strukturalizmu, jak i w czasie stopniowego regresu metodologii strukturalistycznych i pojawiania się nowszych koncepcji opisu języka. Lubelski badacz jest przekonany, że teorie pól „stwarzają wiele ciekawych perspektyw analitycznych, zwłaszcza wówczas, gdy sięgnie się do ich wyjściowych założeń, skonfrontuje z nowszymi koncepcjami i włączy proponowane w nich ustalenia do polowych założeń badawczych” (s. 250). Dodaje również, że choć na początku wykorzystywano je w procedurach analitycznych systemu języka, mogą one być bardzo przydatne w badaniach nad semantyką tekstu, w tym również tekstu artystycznego.

Punktem wyjścia rozważań nad zagadnieniem pól językowych są początki teorii, związane z językoznawstwem niemieckim i szwajcarskim oraz nazwiskami Ferdynanda de Saussure’a, którego wykłady wydali Charles Bally i Albert Sechehaye, a przede wszystkim Josta Triera i Leo Weisgerbera. W pierwszym rzędzie Ryszard Tokarski omawia pola wyrazowe z perspektywy strukturalistycznej, koncentrując się na związkach syntagmatycznych i paradygmatycznych oraz klasyfikacji pól wyrazowych, następnie przechodzi do problemu granic pól semantycznych, semantycznej relacji w polu i pola semantycznego widzianego z perspektywy neohumboltyzmu. Ostatnią kwestią podjętą w tym rozdziale jest próba ustalenia, czy pola językowe stanowią przedmiot badań języka, czy ludzkiego pojmowania świata.

O roli pola językowego w badaniu tekstu traktuje rozdział dziewiąty, w którym Autor skupia uwagę na tekstowej względności pól, polach asocjacyjnych i teorii słów-kluczy, a także polach w tekście artystycznym. Na konkretnych przykładach zostały tu pokazane wybrane relacje polowe w tekstach.

Ostatni rozdział, którego tytuł brzmi: *Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu: znaczenie – definicja otwarta – językowy obraz świata*, zawiera konkluzje

wynikające z dociekań zawartych we wcześniejszych rozdziałach monografii, a dotyczy dwóch generalnych problemów. Pierwszy związany jest z modelem definicyjnym słowa. Autor niejako weryfikuje dotychczasowe ustalenia na temat definicji otwartej, wskazując jej niewystarczalność, i podejmuje próbę rozwinięcia otwartego modelu definicyjnego słowa, a mianowicie proponuje taki wzorzec, który „uwzględnia wielość możliwych typów racjonalności, ale też nie zamyka wszystkich możliwych interpretacji słowa w ostro zakreślonych granicach, poza którymi nie istnieją konotacje o mniejszym stopniu językowego utrwalenia” (s. 313). Druga kwestia łączy się z problematyką językowego obrazu świata, a ściślej rzecz ujmując, jest krytycznym spojrzeniem na to zagadnienie. Ryszard Tokarski po krótkim wprowadzeniu, traktującym o genezie teorii i polskiej historii językowego obrazu świata, przechodzi do rozważań, których inspirację stanowi pytanie: czy bardziej zasadne jest mówienie językowy obraz świata, czy też językowe obrazy świata? Autor skłania się ku tej drugiej wersji, twierdząc: „Język funkcjonuje w określonym czasie i w określonych grupach społecznych. O ile zatem wątpliwości może budzić językowy obraz świata rozumiany jako kategoria omnitemporalna i ogólnonarodowa, to bardziej zasadne jest mówienia o »językowych obrazach świata« z klarowną dyferencją czasową, środowiskową i stylową” (s. 321). Autor omawia tu także pojęcie tekstowego obrazu świata, który nawiązuje do nadrzędnej organizacji pojęciowej, czyli językowego obrazu świata.

Recenzowana monografia jest cennym źródłem wiedzy na temat miejsca semantyki leksykalnej w opisie języka i tekstu. Zawiera charakterystykę najistotniejszych teorii badawczych mających wpływ na rozwój przedmiotowej dyscypliny naukowej, prezentuje autorskie rozwiązania metodologiczne związane ze znaczeniowym opisem słowa, a także wyznacza nowe perspektywy i kierunki rozwoju współczesnej semantyki słowa.

Mocną stroną książki jest nienarzucający się, bezpretensjonalny sposób przedstawienia własnych ustaleń Autora w zakresie semantyki leksykalnej, które zostały dyskretnie wkomponowane w szerokie spektrum problemów, obejmujących najważniejsze osiągnięcia naukowe językoznawstwa ostatnich lat.

Niezaprzeczalnym walorem pracy są również oryginalne analizy i interpretacje tekstów, ilustrujące możliwości praktycznego zastosowania różnych metodologii związanych z opisem słowa.

Lektura *Światów za słowami* to niezwykła ucztą intelektualna, skłaniająca do refleksji nad istotą języka, poszerzająca spojrzenie na problemy leksykalno-semantyczne, mobilizująca do podejmowania dalszych badań, których perspektywy zostały w sugestywny sposób zarysowane przez Autora.

Beata Kuryłowicz
Uniwersytet w Białymstoku

Anna Kozłowska
Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji.
O stylu artystycznym Karola Wojtyły
Warszawa 2013, ss. 358

Wśród licznych opracowań naukowych dotyczących twórczości Karola Wojtyły na wyróżnienie zasługuje książka Anny Kozłowskiej, która postawiła sobie ambitny cel i w pełni go zrealizowała, a mianowicie w przekonujący sposób pokazała specyfikę stylu artystycznego Wojtyły. Autorka podjęła się niełatwego zadania z dwóch powodów: po pierwsze, spuścizna Polaka z Wadowic jest niejednorodna pod względem stylistycznym i uchwycenie istotnych cech charakteryzujących idiosstyle autora *Tryptyku Rzymskiego* wymagało dużej erudycji, wnikliwej znajomości tematu i kompetencji badawczych, a po drugie, utwory Wojtyły nie miały wydania krytycznego, co skutkowało tym, że Autorka musiała korzystać z autorskich rękopisów i maszynopisów, przechowywanych w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Na marginesie warto zauważyć, że ten aspekt pracy nad książką zaowocował dodatkowymi wnioskami natury tekstologicznej. Dzięki kwerendzie i konfrontacji współczesnych edycji utworów z oryginałami Autorka poprawiła lekcje niektórych tekstów i wprowadziła cenne emendacje, odkryła nieznaną dotąd fragment *Promieniowania ojcostwa*, a także zweryfikowała tezę o autorstwie trzech wierszy: *Mściciela*, *Przełomu* i *Proletariatu*, błędnie uznawanych za młodzieńcze teksty Wojtyły, a których twórcą był prawdopodobnie Wojciech Żukrowski.

Anna Kozłowska, próbując uchwycić walory estetyczne utworów Wojtyły i ukazać autora jako „twórcę pewnego projektu języka artystycznego mającego oddawać światoodczucie poety” (s. 11), z dużą wprawą i taktem rozprawiła się z dwiema mocno ugruntowanymi w badaniach

wojtyłologicznych tezami. Autorka zakwestionowała pogląd o monolityczności czy też – jak to sama nazwała – integralności jego dorobku jako filozofa, teologa, poety i duszpasterza oraz twierdzenie, że twórczość ta ma wartość głównie intelektualną czy duchową.

Monografia składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy – teoretyczny – podejmuje zagadnienia dotyczące definiowania terminów idiolekt i idiostyl. Rzetelnie sporządzony i zinterpretowany przegląd głównych sposobów ujmowania tej problematyki, funkcjonujących w opisach lingwistycznych, doprowadził Autorkę do własnych ustaleń w tej dziedzinie. Idiolekt, według Anny Kozłowskiej, to „całość kompetencji językowo-komunikacyjnej jednostki w ciągu całego jej życia” (s. 47). Idiostyl natomiast to „zespół czy raczej splot wszystkich własności, jakie można zaobserwować w jednostkowych wypowiedziach określonego typu” (s. 48). Innymi słowy, idiolekt składa się z wiązki zróżnicowanych idiostylów, czyli funkcjonalnych odmian języka osobniczego, zawierających zarówno cechy osobliwe, swoiste dla danej jednostki, jak i elementy łączące ją z innymi członkami wspólnoty językowej.

Doskonałym przykładem ilustrującym teorię o stylistycznym zróżnicowaniu idiolektu – stwierdza Anna Kozłowska – jest twórczość Karola Wojtyły, którą znamionują osobliwości językowe, a także szerokie spektrum stylów (idiostyl artystyczny, naukowy, publicystyczny, retoryczny, potoczny, oficjalno-urzędowy) i gatunków.

Materiałową część rozprawy otwiera rozdział poświęcony zagadnieniom leksykalnym. Autorka omawia występujące w poezji Wojtyły słownictwo nacechowane pod względem chronologicznym (np. *duszny* daw. ‘odnoszący się do tchu, oddechu’, *odgrześć* daw. ‘odgrzebać’, *sklep* daw. ‘sklepienie’), terytorialnym: dialektyzmy i gwaryzmy, stosunkowo rzadkie w poezji Wojtyły (np. *chudoba* gw. ‘inwentarz żywy, głównie bydło i konie’, *perć* reg. ‘stroma ścieżka górską’), specjalistycznym (np. *samo-stanowienie* polit. ‘prawo każdego narodu do stanowienia o swoim losie politycznym’, *źebrowanie* archit. ‘łuki poprzeczne wzmacniające sklepienie, przecinające się w jednym punkcie’). Znalazły się tu także wyrazy rzadko używane (np. *bezsiła* ‘bezsilność’, *bogunka* ‘w pogańskiej mitologii polskiej: nimfa rzeczna’), książkowe (np. *chram* ‘świątynia’), a także indywidualizmy (*ścieża* ‘ścieżka’) i rzadkie poetyzmy (*jaśń* ‘jaśnia’).

W partii książki podejmującej problemy słownictwa znalazły się także rozważania o semantyce używanych przez poetę-papieża leksemów. Anna Kozłowska zwraca tu uwagę na jedną z kluczowych – jej

zdaniem – cech poetyki Wojtyły, którą jest „skłonność do różnicowania znaczeń leksemów” (s. 103), nazywana w pracy też „cieniowaniem znaczeń”, „rozprasaniem znaczeń” czy „migotliwością semantyczną”. Tę właściwość przedmiotowej poezji omawia Autorka na przykładzie dwóch rzeczowników: *profil* i *widzenie*, które charakteryzuje niewielka liczba użyć i stosunkowo duża liczba znaczeń.

W rozdziale czwartym analizie zostały poddane środki artystyczne z zakresu słowotwórstwa i etymologii. Za najbardziej typowy zabieg słowotwórczy dla utworów Wojtyły, zwłaszcza tych pochodzących z wczesnego okresu twórczości, Anna Kozłowska uznała stosowanie autorskich neologizmów. Autorka wynotowała 47 jednostek leksykalnych tego typu, np. *glebny*, *miodolity*, *omroczny*, *rozhyminić*, *skibina*, *złotolit*, które scharakteryzowała pod względem budowy słowotwórczej oraz znaczenia. W tym fragmencie pracy szczególnie wartościowy wydaje się być *passus* dotyczący funkcji neologizmów w omawianej poezji. Autorka konstatuje, że „tworzenie neologizmów nie wiązało się dla Wojtyły z próbą kreacji oryginalnego świata pojęć i myśli, ale wprost przeciwnie – było przejawem tendencji do stylizowania utworów na modłę romantyczno-modernistyczną, upodabniania ich do wypowiedzi innych poetów” (s. 151).

Drugą część rozdziału czwartego stanowi opis tekstowych operacji słowotwórczych aktualizujących złożoną strukturę derywatów. W tekstach poety-papieża uwypukleniu budowy wyrazu pochodnego służą: użycie dywizów rozdzielających, modyfikacje wymagań składniowych jednostek pochodnych, umieszczanie derywatów w kontekście, tu szczególnie nagromadzenie wyrazów powiązanych słowotwórczo, zestawienia z leksemami niepowiązanymi słowotwórczo i parafrazy poetyckie.

Najobszerniejszy segment monografii stanowi rozdział dotyczący charakterystyki środków poetyckich najlepiej oddających specyfikę Wojtyłowego idiostylu. Omówienie tego zagadnienia Autorka rozpoczyna od analizy definicji poetyckich, które przedstawia z perspektywy formalnej, semantycznej i stylistycznej. Przedmiotem szczegółowego opisu są tu realizowane w tekstach wzorce strukturalne definicji, typologia i opis *definiendów*, charakterystyka głównych cech definicji poetyckich, a także ich funkcji w utworach Wojtyły.

Do wyrazistych środków artystycznego wyrazu poety-papieża należą również konstrukcje metaforyczno-porównawcze, których cechy i funkcje w twórczości Wojtyły zostały gruntownie przeanalizowane i zaprezentowane.

Język artystyczny Wojtyły cechują także sfunkcjonalizowane powtórzenia (brzmieniowe, morfemów, leksemów, a także połączeń wyrazowych i zdań) oraz wtrącenia nawiasowe, klarownie zreferowane w pracy i udokumentowane licznymi przykładami z tekstów.

W ostatnim materiałowym rozdziale rozprawy Anna Kozłowska podejmuje problem obecności w twórczości autora *Tryptyku rzymskiego* cech stylu wielkich poprzedników, a zarazem mistrzów poety z Wadowic: twórców staropolskich, modernistów, romantyków, ze szczególnym uwzględnieniem roli Norwida, którego poezja w znaczący sposób wpłynęła na poetykę Wojtyły.

W *Zakończeniu* zostały przedstawione syntetycznie ujęte wnioski wypływające z przeprowadzonych analiz. Główną konstatacją jest stwierdzenie, że Wojtyła nie miał jednolitego czy też jednego stylu artystycznego: „Przeszedł on tak duża przemianę, a właściwie rewolucję językowo-stylistyczną, że bez zbytnej przesady można tu mówić o dwóch różnych subdiostylach, a nawet – metonimicznie – „dwóch Wojtyłach”: pierwszy to autor *Renesansowego psalterza*, *Jeremiasza* i *Hioba*, drugi – twórca poematów i dramatów powstających od lat 50. aż po rok 2003, kiedy ukazał się *Tryptyk rzymski*” (s. 305).

Według Autorki, idiostyl wczesnych utworów cechuje obfitość leksyki nacechowanej, zwłaszcza dawnej, przestarzałej, rzadkiej i książkowej, bogactwo neologizmów słowotwórczych, w dużej mierze archaizowanych, wykorzystywanie powtórzeń dźwiękowych, wielość odwołań do wyznaczników stylu romantyczno-młodopolskiego.

Idiostyl drugiego etapu twórczości znamionuje skłonność do cieniowania znaczeń leksemów, stosowanie słowotwórczych operacji tekstowych, które skutkują gramami semantycznymi dotyczącymi jednostek pochodnych, artystyczny patronat Norwida i poetyka przemilczeń.

Anna Kozłowska dodaje, że szczególne własności każdego z omówionych idiostylów Wojtyły uwydatnia ich konfrontacja. Autorka proponuje negację jako dodatkowe narzędzie opisu ich specyfiki. Przykładowo: jeżeli wczesną twórczość charakteryzuje obecność leksyki nacechowanej, to w stylu drugiego etapu brak jest słownictwa dawnego, przestarzałego, rzadkiego, książkowego; z kolei jeśli późny idiostyl wyznacza cieniowanie znaczeń leksemów, to wczesny wykazuje brak takiego różnicowania itd.

Trzeba także zauważyć, że niektóre elementy stylu charakterystyczne dla danego okresu twórczości nie tyle zostały wyeliminowane z drugiego, co zmieniła się intensywność ich występowania. Na przykład, młody Woj-

tyła nie unikał leksyki specjalistycznej, ale na szeroką skalę wprowadził ją dopiero do dojrzałych poematów.

Inna konstatacja dotyczy cech stylistycznych, które niezmiennie obecne są w całej twórczości poety, choć zróżnicowana jest ich funkcja. Należą do nich definicje poetyckie, różnorodne powtórzenia, wtrącenia nawiasowe.

Rozważania o stylu Wojtyły zamyka niejako wyróżnienie szeregów opozycyjnych, na które składają się omówione elementy obu subidiostylów. To zestawienie jest zarazem sposobem ujęcia głównych tendencji stylistycznych obecnych w twórczości poety z Wadowic:

- ekspresja wczesnej twórczości – intelektualizm twórczości dojrzałej;
- emocjonalizm i powiązana z nim obecność podmiotu w juveniliach
 - medytacyjność i dyskursywność oraz wynikająca z nich bezosobowość w późniejszych tekstach;
- młodzieńcze wielomówstwo, gromadzenie zróżnicowanych stylistycznie wyrazów i ambicja władania słowem – poetyka przemilczeń i dążenie do zgłębiania znaczeń.

Recenzowana rozprawa to inspirujące studium z zakresu badań nad językiem osobniczym, przynoszącym nowe obserwacje i ustalenia na temat twórczości literackiej Karola Wojtyły. Wnikliwe analizy rzetelnie udokumentowane w danych tekstowych, precyzja wywodu i trafność obserwacji świadczą o dojrzałości intelektualnej Autorki i jej gruntownej wiedzy dotyczącej problematyki stylistycznej, teoretycznych podstaw badań nad językiem autorów, a także lingwistyki systemowej.

Książka Anny Kozłowskiej z pewnością zainteresuje specjalistów zajmujących się stylistyką, a zwłaszcza stylem osobniczym, a także wszystkich miłośników twórczości Karola Wojtyły.

Beata Kuryłowicz
Uniwersytet w Białymstoku

Kompetencje tłumacza.

Tom dedykowany Profesor dr hab. Elżbiecie Tabakowskiej

red. M. Piotrowskiej, A. Czesaka, A. Gomoli i S. Tyupy

Kraków 2012, ss. 420

Książka zatytułowana *Kompetencje tłumacza* to owoc współpracy dwóch katedr krakowskich uczelni: Katedry UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową na Uniwersytecie Jagiellońskim i Katedry Dydaktyki Przekładu na Uniwersytecie Pedagogicznym. Publikację wydało Krakowskie Wydawnictwo TERTIUM. Zadedykowano ją pani Profesor Elżbiecie Tabakowskiej – niekwestionowanemu autorytetowi w dziedzinie przekładoznawstwa, zarówno zagranicznego, jak i rozwijanego w naszym kraju. Oddajmy głos redaktorce tomu, prof. Marii Piotrowskiej, która w wyjątkowy sposób podsumowała dotychczasowe dokonania Prof. Tabakowskiej:

„Właśnie ze względu na Jej osobę książka jest ważnym przyczynkiem w studiach o przekładzie; osobę, która na trwale wpisała się w krajobraz przekładowy – swoją teoretyczną koncepcją kognitywnej poetyki przekładu, swoją działalnością tłumaczeniową, między innymi jako tłumaczka Normana Daviesa, wieloletnią pracą naukową na Uniwersytecie Jagiellońskim i działalnością organizacyjno-dydaktyczną. Wizjonersko przewidując rosnącą rolę tłumacza we współczesnym świecie, wcześniej dostrzegła potrzebę kształcenia kompetencji przekładowej i stworzyła pierwszą w Polsce placówkę uniwersytecką zrzeszoną w sieci Katedr UNESCO edukującą tłumaczy i realizującą nowatorskie koncepcje tej edukacji w programie *European Master's in Translation* (...).

Bardzo trudno w zwięzłej formie opisać ogrom i wielowymiarowość działań naukowo-badawczo-dydaktycznych Profesor Elżbiety Tabakow-

skiej. Rozległe horyzonty humanistyczne obejmujące lingwistykę w mariażu z literaturą, Jej niezwykła osobowość, dar wielkiego intelektu i mądrości emanowały i emanują na współpracowników i studentów. Własne doświadczenia językowe, posiadane kompetencje w kilku językach obcych oraz dokonania tłumaczeniowe – przekłady dzieł Daviesa, Mertona i innych, zapewniły jej niekwestionowaną pozycję w panteonie wielkich polskich tłumaczy” (s. 10–12).

Publikację otwierają *Słowo wstępne* autorstwa przywołanej wyżej M. Piotrowskiej, objaśniające motywy, jakie przyświecały twórcom tomu, i przybliżające sylwetkę Profesor E. Tabakowskiej, oraz *Spis publikacji Profesor dr hab. Elżbiety Tabakowskiej*. Kolejną część tworzą dwadzieścia trzy artykuły, stanowiące swoistą polifonię stanowisk na temat tak istotnego w przekładoznawstwie fenomenu, jakim są kompetencje tłumacza. Ten niezwykle wartościowy zbiór prac uznać można za jeden z najważniejszych współczesnych przeglądów polskiej myśli przekładoznawczej, który „z tak wielu punktów widzenia przynosi cenne wzbogacenie wiedzy na temat tłumaczenia w jego różnych realizacjach i poszerza horyzonty poznania i rozumienia” (s. 9).

Część autorów opisała kompetencje tłumacza z punktu widzenia literaturoznawstwa. Jan Balbierz swoją pracę, zatytułowaną *Gunnar Ekelöf: Pound*, poświęcił intertekstualnym oraz interkulturowym kwestiom poezji, a także eseistyce modernisty Gunnara Ekelöfa i Ezry Pounda. Autor skoncentrował się głównie na koncepcji kultury, języka i przekładu u obu tych pisarzy.

Kolejny artykuł, autorstwa Aleksandra Gomoli, zawiera najistotniejsze uwagi natury praktycznej, które dotyczą translacji tekstów religijnych. Autor w niezwykle ciekawy i klarowny sposób zaprezentował rynek książki religijnej w Polsce oraz wymogi tłumaczenia tekstów religijnych, włącznie z sugestiami dotyczącymi warsztatu tłumacza.

Magda Heydel, w tekście zatytułowanym *Import, szmugiel i zdrada. Tłumacze w strefie konfliktu*, zajęła się dość rzadko podejmowanym tematem w badaniach przekładoznawczych, a mianowicie tak zwaną strefą „pomiędzy”, czyli, innymi słowy, strefą wzajemnego poznania i potencjalnego porozumienia, a zarazem obszarem różnicy i konfliktu. Przywołując historię Malinche, tłumaczki Hernana Corteza, Heydel dokonała próby ukazania tego jakże trudnego wymiaru pracy tłumacza i otworzyła pole do refleksji nad politycznymi i etycznymi uwarunkowaniami przekładu naznaczonego strefą wojny.

Zajmujący artykuł Andrzeja Pawelca, pt. *Skoro nie można mieć wszystkiego... O trzech przekładach wierszy Emily Dickinson (J 328)*, to refleksja nad kompetencjami tłumacza przekładającego poezję, a zarazem polemika z *Małym, lecz maksymalistycznym manifestem translatologicznym* S. Barańczaka. Autor artykułu starał się bowiem udowodnić, że kryterium ustalone przez wspomnianego poetę, a mianowicie: zachowanie dominanty semantycznej, jest zbyt sumaryczne. Dyskusja ta została wzbogacona o analizę trzech tłumaczeń wiersza J 328 Emily Dickonson: K. Iłkiewiczówny, S. Barańczaka oraz L. Marjańskiej.

Aspekty stylometrycznych „śladów tłumacza” (A. Pawelca, B. Pietrzyka, J. Rumińskiej i E. Tabakowskiej) to obszar badawczy Jana Rybickiego – autora kolejnego artykułu, zatytułowanego *Tabakowska kontra Pawelec? Stylometria polskich przekładów twórczości Normana Daviesa*. Autor dokonał wielowymiarowej analizy słownictwa niektórych przekładów Daviesa i sporządził listę słów-kluczy, które są typowe dla tłumaczy. Co ciekawe, Rybicki stwierdził, że niełatwo wskazać na tak zwany „sygnał tłumacza”, który mógłby w jakikolwiek sposób stłumić „sygnał autora”.

Kwestie heterojęzyczności w powieści są tematem pracy Elżbiety Ski-
bińskiej. Autorka – bazując na polskim przekładzie *La Chartreuse de Parme* Stendhala, francuskich przekładach powieści Konwickiego i dziełach S. Lema – dokonała analizy efektów heterojęzyczności w oryginalnych utworach i pokazała na przykładach sposoby, w jaki poradzili sobie z nią tłumacze.

W recenzowanej publikacji odnajdujemy także studium poświęcone językowi śląskiemu. Artur Czesak podkreślił wzmacniającą się pozycję tego języka, następującą dzięki przekładom dzieł z zakresu literatury światowej. Zwrócił też uwagę na niezwykle złożony charakter kompetencji tłumaczy tak zwanych „nowych” języków, zwłaszcza w obliczu braku instytucji regulujących taki przekład, krytyki przekładu, a nawet standardów ortograficznych czy gramatycznych.

Kompetencje tłumacza opisano w recenzowanym tomie również z perspektywy *stricte* pragmatycznej, mającej związek z kontekstem zawodowym osób zajmującej się przekładem. Poświęcony jest temu pierwszy, otwierający publikację artykuł, zatytułowany *Kompetencja z punktu widzenia tłumacza*. Jego autorką jest Joanna Albin. Tekst stanowi swoisty postulat uzupełnienia badań prowadzonych nad umiejętnościami zawodowymi tłumacza o uwarunkowania społeczne profesji oraz pojęcie po-

czucia własnej skuteczności. Autorka poruszyła również rzadko podejmowany temat, jakim są czynniki afektywne.

Bardzo ciekawy artykuł Leszka Berezowskiego pt. *Tłumacz angielskich dokumentów prawnych jako praktyczny znawca historii języka oryginału* dotyczy kompetencji, jaką powinien posiadać tłumacz tekstów prawnych w zakresie znajomości niektórych elementów gramatyki historycznej języka angielskiego. Konieczność posiadania tych umiejętności autor zilustrował różnymi wersjami formuły tradycyjnie rozpoczynającej anglojęzyczne pełnomocnictwa.

W publikacji nie zabrakło prac związanych z przekładem audiowizualnym. Łukasz Bogucki i Mikołaj Deckert, w artykule zatytułowanym *Kompetencja tłumaczeniowa a proces tworzenia interjęzykowych napisów filmowych*, stwierdzili, że aby zdefiniować kompetencję tłumaczeniową w przekładzie audiowizualnym, należy określić zbiór różnych ograniczeń, czy też czynników, tłumaczeniowych, mających wpływ na proces decyzyjny tłumacza oraz na sposób, w jaki on pracuje. O kompetencjach tłumacza audiowizualnego napisała również Anna Jankowska, dzieląc je na twarde (ang. *hard skills*) i miękkie (ang. *soft skills*). Poddała je analizie, bazując na literaturze przedmiotu, wynikach badań ankietowych przeprowadzonych wśród tłumaczy należących do Stowarzyszenia Tłumaczy Audiowizualnych, a także na własnych doświadczeniach z zakresu tego rodzaju przekładu.

Agnieszka Chmiel postawiła przed sobą zadanie omówienia pamięci operacyjnej tłumaczy. W swojej pracy dokonała przeglądu badań nad tym zagadnieniem oraz przedstawiła eksperyment przeprowadzony z udziałem tłumaczy i osób bilingwalnych. W eksperymencie zastosowano *Automated Reading Span* – metodę polegającą na tym, że osoby badane zapamiętują kolejność liter, a jednocześnie dokonują oceny logiczności zdań. Wyniki badania wykazały, że tłumacze biorący udział w badaniu nie mieli lepszej pamięci operacyjnej niż osoby z grupy kontrolnej.

W artykule o intrygująco brzmiącym tytule *Nie wszyscy równi wobec prawa, czyli dlaczego nie każdy prawnik może być tłumaczem* Anna Nowakowska-Głuszak spróbowała odpowiedzieć na pytanie dotyczące kompetencji, jakimi powinien odznaczać się tłumacz tekstów prawnych. Autorka stwierdziła, że wiedza prawnicza to tylko jeden z czynników, które mogą warunkować dobre tłumaczenie, jednak nie jest ona najważniejsza – praca tłumacza i prawnika bowiem, mimo pewnych wspólnych punktów

na płaszczyźnie interpretacyjnej – to dwa zupełnie różne procesy, które wymagają stosowania całkowicie odmiennych metod.

Bardzo ciekawy temat poruszyła Bożena Wisłocka Breit. W artykule zatytułowanym *Kiper kontra tłumacz: nierówna walka Goliata z Dawidem* autorka przeanalizowała korpus not degustacyjnych (ocen wina), z których czterdzieści pięć stanowi bezpośrednie tłumaczenia tekstów występujących na stronach internetowych zagranicznych winiarzy. Skupiła się przy tym głównie na neologizmach i kalkach składniowych i semantycznych. Jak stwierdziła na początku pracy: „W procesie tłumaczenia, tym nierównym pojedynku, krytykowi winiarskiemu przypada pozornie korzystna rola Goliata, ale w języku docelowym to umiejętność i kompetencje tłumacza, metaforycznego Dawida, mają moc sprawić, że oryginalny tekst wywrze pożądane wrażenie na czytelniku, olśni go i uwiedzie, skłoni do kupna i skosztowania opisanego wina” (381). Jak widać, tłumacz musi także posiadać kompetencje copywriterskie, na które zwraca się uwagę dopiero od niedawna.

Kompetencje zawodowego tłumacza w kontekście kształcenia i przyszłego sukcesu zajęły Joannę Dybiec-Gajer, która postawiła sobie za cel dokonanie analizy koncepcji kompetencji tłumaczy z perspektywy profesjonalnej oraz omówienie modelu European Master's in Translation (EMT). Autorka zaprezentowała ponadto wyniki badań przeprowadzonych przy udziale tłumaczy zawodowych. Wykazały one przede wszystkim, że tłumacze za kluczową, a zarazem najważniejszą dla sukcesu zawodowego uznali kompetencję językową, a dopiero potem międzykulturową. Respondenci podkreślili także znaczenie czynników psychologicznych i afektywnych, które w omawianym modelu EMT uległy marginalizacji.

Przedmiotem zainteresowania Dariusza Hanusiaka jest sporządzanie notatek w tłumaczeniu ustnym konsekwentnym, w kombinacji językowej: polski-angielski-szwedzki. Badacz odniósł swoje rozważania do określonych cech, które posiadają wyżej wymienione języki. W artykule znajdziemy zalecenia dotyczące sposobu wyboru języka notatek, informacje o pozytywnych i negatywnych konsekwencjach podjętej decyzji, a także dydaktyczne zastosowania poczynionych obserwacji.

Kolejny wątek w omawianej publikacji to kompetencje tłumacza z perspektywy dydaktycznej. Artykułów o bezpośrednio takiej tematyce znajdziemy w książce trzy. W pierwszym, zatytułowanym *Kompetencja w zakresie świadczenia usług tłumaczeniowych a uczenie się przez projekt*, Łu-

cja Biel poddała analizie metodę dydaktyczną uczenia się przez projekt, a także omówiła jej rolę w rozwoju kompetencji, zwłaszcza pod kątem świadczenia usług tłumaczeniowych (modelu EMT). Drugi artykuł dotyczy efektywności pracy zespołowej w dydaktyce przekładu. Jego autorka, Agata Sadza, dokonała krytycznej analizy semestralnego kursu „Zarządzanie projektem tłumaczeniowym”. Badaczka postawiła tezę, że praca w zespole powinna stać się ważnym aspektem w kształceniu kompetentnych tłumaczy, przedstawiła skuteczność zastosowanej metody i zamieściła implikacje wyników dla dydaktyki przekładu. Tematem trzeciego artykułu jest opracowywanie programów nauczania przeznaczonych do szkolenia tłumaczy. Sergiy Tyupa opisał model DACUM, służący przygotowywaniu tego typu programów i stosowany na ogromną skalę w szkołach zawodowych i organizacjach, zarówno prywatnych, jak i publicznych. Autor zaproponował, by model ten spróbować zastosować przy układaniu programów kształcenia tłumaczy ustnych i pisemnych.

Interesującym ujęciem kompetencji tłumacza, niejako z historycznego punktu widzenia, jest praca Anny Bednarczyk. Swoje obserwacje autorka oparła głównie na sytuacji tłumacza pochodzącego z obszaru rosyjskojęzycznego. Na szczególną uwagę zasługuje też artykuł Wojciecha Kubińskiego podejmujący problem etycznych uwarunkowań przekładu. Z kolei Agnieszka Gicala podeszła do tematu z perspektywy kognitywistycznej, podkreślając, że kompetencje tłumacza wiążą się nie tylko z płaszczyzną językową, ale także mentalną.

Szczególnie ciekawy w kontekście dynamicznie rozwijającego się ruchu neohermeneutycznego w przekładzie jest artykuł Piotra Bukowskiego. Autor podjął się próby sprecyzowania, czym są tak zwane hermeneutyczne kompetencje tłumacza, i udowodnienia, że w centrum hermeneutycznej myśli przekładoznawczej stoi kompetentny tłumacz. Warto przywołać w tym miejscu słowa badacza: „(...) o tzw. kompetencji translatorycznej napisano już całkiem sporo, przede wszystkim w kontekście pragmatyki przekładu. Nie brakuje więc ciekawych konceptualizacji i syntez. Z drugiej strony należy zauważyć, iż badacze zajmujący się tym tematem bardzo rzadko odwołują się do myślenia hermeneutycznego” (125). Dlatego też autor, odnosząc się do poglądów przedstawicieli filozofii hermeneutycznej i ruchu neohermeneutycznego w teorii przekładu, opisał, czym powinien się kierować kompetentny interpretator tekstów. Uwagę badacza zwróciły także takie aspekty podejmowane w filo-

zofii hermeneutycznej, jak: dialog, obcość, horyzont interpretacyjny, koło rozumienia czy przedwiedza.

Publikację wzbogacono o zamieszczone na końcu *Katalog alfabetyczny kompetencji tłumacza*, noty o autorach, streszczenia w języku angielskim oraz *Tabula gratulatoria*. Ogromna różnorodność tematyczna prac zaprezentowanych w recenzowanym tomie, a także bogactwo perspektyw, z jakich podjęto omawiany fenomen, sprawiają, że z lektury tej publikacji skorzystać mogą i teoretycy, i praktycy przekładu. Wypada nadmienić, że wszystkie materiały zamieszczone w książce przygotowano wzorcowo zarówno pod względem merytorycznym, jak i językowym. Staranna szata graficzna i doskonała praca redakcyjna niewątpliwie wpływają na przyjemność płynącą z lektury tej niezwykle wartościowej pozycji. Jestem przekonana, że publikacja ta wejdzie na trwałe do dorobku polskiej translatoryki i będzie stanowiła inspirację dla kolejnych pokoleń badaczy przekładu.

Beata Pieczychna
Uniwersytet w Białymstoku

Bartosz Brożek
Granice interpretacji
Kraków 2014, ss. 276

Najnowsza książka B. Brożka wpisuje się doskonale w nurt studiów nad szeroko pojętą filozofią języka. W literaturze polskiej to, jak dotąd, pierwsza tego typu próba zgłębienia fenomenu interpretacji i rozumienia, jednak dokonana nie tylko z punktu widzenia *stricte* filozoficznego, ale także – co warto podkreślić – biologicznego. Autor bowiem czerpie i z ustaleń współczesnej kognitywistyki, i z filozofii analitycznej, i z teorii ewolucji.

Jak czytamy w przedmowie: „Tak się złożyło, że problematyka interpretacji została – w pewnym przynajmniej sensie – zawłaszczona przez tzw. humanistyczne szkoły filozoficzne: hermeneutykę, strukturalizm i poststrukturalizm czy postmodernizm. Próżno natomiast szukać dzieł poświęconych interpretacji, a pisanych w duchu filozofii analitycznej czy też na styku filozofii i nauk przyrodniczych. Problem interpretacji jest tak skomplikowany, że każda próba jego oświetlenia warta jest uwagi. Jednak daleko mi do stylu uprawiania filozofii, który odnaleźć można w traktatach zwolenników hermeneutyki czy strukturalizmu. Dlatego w książce, którą oddaję do rąk Czytelnika, niewiele jest nawiązań do dzieł pisanych w ramach tych filozoficznych nurtów (wyjątek czynię dla Gadamera). Staram się spojrzeć na proces interpretacji – i określić jego granice – przy użyciu narzędzi, których dostarcza filozofia analityczna (choć niedogmatycznie pojęta), a także odwołując się często do ustaleń nauk przyrodniczych, w szczególności teorii ewolucji i *neuroscience*” (8).

Recenzowana pozycja jest niezwykle cenna i wartościowa, bowiem podkreśla ona, że w studiach nad tak złożonym, wieloznacznym, skomplikowanym oraz interdyscyplinarnym zagadnieniem jak interpretacja

istotne są nie tylko badania językoznawców, ale również filozofów, kognitywistów, a nawet przedstawiciele nauk przyrodniczych.

Autor dokonuje próby odpowiedzi na pytanie, dlaczego człowiek jest wręcz skazany na interpretację. Podejmuje się także dowiedzenia, że interpretacja jest na tyle wszechobecnym fenomenem, iż nie może istnieć żaden język, nawet doskonały, który nie byłby na nią podatny. B. Brożka zajmuje również kwestia innego zjawiska, a mianowicie rozumienia. Autor stara się ukazać, że próby interpretacyjne – gdy dokonywane zbyt pochopnie, bez głębszego namysłu – mogą jedynie kończyć się tak zwanym bełkotem.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, uporządkowanych logicznie i klarownie. Układ ten stanowi potwierdzenie konsekwentnego dążenia przez Autora do zmierzenia się z trudnymi pytaniami badawczymi, dotyczącymi kwestii istnienia języka doskonałego, znaczenia interpretacji, jej granic oraz tego, co leży poza nimi.

W rozdziale pierwszym B. Brożek podejmuje próbę dowiedzenia, że gatunek ludzki jest niejako skazany na interpretację. Autor, odwołując się do dzieł religijnych, filozoficznych i literackich, a także myśli czołowych filozofów języka, stara się obalić mit języka doskonałego. W tym celu przywołuje założenia relatywizmu językowego i wskazuje na tak zwane niezmienniki przekładu. Oddajmy głos Autorowi: „(...) nie istnieją „absolutne” niezmienniki żadnego przekładu; ale jeśli tak jest, to nie istnieje żaden uniwersalny „język myśli”, ani żadne uniwersalne kryteria czy wzorce, która pozwalałyby wskazać, co stanowi o istocie danej wypowiedzi. Mówimy wieloma, często bardzo różniącymi się językami i żaden z nich nie jest językiem doskonałym” (40). Poza tym, jak twierdzi Brożek, „każdemu wyrażeniu językowemu przypisać można – *in abstracto* – nie jedno znaczenie, a pewną wiązkę znaczeń” (44). Jednocześnie jednak cechuje owe znaczenia swoista stabilność, to znaczy, mimo pewnych różnic na płaszczyźnie semantycznej, „(...) każdy kompetentny użytkownik danego języka przypisuje jego wyrażeniom podobne wiązki znaczeń” (*ibid.*). W przeciwnym razie komunikacja między dwiema osobami byłaby nieskuteczna, język niestabilny strukturalnie zaś nie spełniałby swojej funkcji. Jak podsumowuje Autor, ludzie są skazani na używanie języków strukturalnie stabilnych, a więc takich, które cechuje wieloznaczność i pewna niedoskonałość. A w tego typu językach interpretacja staje się koniecznością – bez niej nikt nie byłby w stanie się porozumiewać.

W rozdziale drugim Autor szuka odpowiedzi na pytanie, czym jest znaczenie. Najlepiej, według B. Brożka, poradził sobie z rozwiązaniem tego problemu Wittgenstein w swoim dziele zatytułowanym *Dociekania filozoficzne*. Warto oddać głos Autorowi omawianej publikacji: „Każdy, kto przyjmuje Wittgensteinowską wizję znaczenia, musi uznać, że – po pierwsze – znaczenie nie znajduje się ‘w głowie’, nie jest żadnym obrazem mentalnym, co nie przeczy tezie, że to, co dzieje się w naszych umysłach, współkontytuuje znaczenie. Po drugie, znaczenie jest ściśle powiązane z dyspozycją do odpowiedniego działania – jeśli znam znaczenie jakiegoś wyrażenia, to potrafię użyć go w określonych okolicznościach do osiągnięcia pewnych celów i zwykle tak go używam. Po trzecie, znaczenie jest osadzone w interakcjach społecznych: kryteria poprawnego użycia wyrażenia mają charakter wspólnotowy, są tworem społecznym. W związku z tym znaczenie, choć obiektywne, nie ma charakteru bytów platońskich. Wreszcie, po czwarte, znaczenie mają całe zdania, a nie pojedyncze słowa, gdyż to zdania stanowią narzędzie działania w świecie (...)” (100). B. Brożek zatem, odrzucając ideę esencjonalizmu znaczeniowego, a następnie kwestię formy, uznaje, że sporu o naturę o języka, a co za tym idzie, tego, czym w istocie jest znaczenie, nie da się wyjaśnić bez wzięcia pod uwagę funkcjonowania języka poza daną wspólnotą. Język bowiem, jak stwierdza Autor, należy przede wszystkim definiować w kategoriach jego działania w świecie.

Rozdział trzeci poświęcony jest przede wszystkim idei rozumienia, przy czym – co warto podkreślić – Autor stawia niejako znak równości pomiędzy rozumieniem postrzeganym jako „widzenie oczami duszy” (9) a rozumieniem pojmowanym *stricte* językowo, podkreślając, że jedno przechodzi płynnie w drugie. B. Brożek konstruuje tu również własną koncepcję interpretacji. Co ciekawe, wpisuje się ona – przynajmniej częściowo – w Gadamerowską koncepcję rozumienia. Autor recenzowanego tytułu bowiem, podobnie jak Gadamer, stwierdza, że interpretacja, którą, notabene, zrównuje w pewnym sensie z rozumieniem (zarówno tym symbolicznym, jak i niesymbolicznym), sprowadza się do parafrazy tekstu poddawanego interpretowaniu. Co ważne, interpretacja ma wiele wspólnego z hipotetyzowaniem, bowiem dokonując parafrazy danego tekstu, w sposób nieunikniony stawiamy przy tym pewne hipotezy, by następnie albo je potwierdzić, albo odrzucić. W tym sensie koncepcja Brożkowskiej interpretacji istotnie ma wiele wspólnego z Gadamerowską filozofią rozumienia. Jest to tym bardziej ciekawe, że Autor, odżegnując

się w pewnym sensie od hermeneutycznego pojmowania interpretacji, zrobił wyjątek dla Gadamera: (...) uważam, że dzieła Gadamera obfitują w głębokie intuicje i ważne spostrzeżenia, w szczególności odnoszące się do natury rozumienia. To, co autor *Prawdy i metody* ma na ten temat do powiedzenia, stanowi znakomity punkt wyjścia dla – miejmy nadzieję – bardziej systematycznej i klarownej próby wyjaśnienia, na czym polega rozumienie” (138).

W następnym rozdziale Autor ukazuje, jaki wpływ na proces interpretacji ma posiadany przez nas obraz świata. Swoje rozważania ilustruje historią upadku tak zwanego Modelu i przedstawia problemy, przed jakimi stanęli w związku z tym twórcy świata nowożytnego. B. Brożek w ciekawy sposób obrazuje nierozzerwalną więź łączącą obraz świata ze zjawiskiem interpretacji, która pozostaje z owym obrazem w ścisłej zależności. Według Autora omawianej publikacji, niektóre dzieła czy systemy rozumowania, na przykład wywodzące się ze średniowiecza, uznajemy za archaiczne nie tylko z powodu języka, jakim się wówczas posługiwano, ale także z uwagi na panujący wtedy schemat myślowy – jakże odmienny od naszego.

Dzieło wieńczy rozdział poświęcony w całości próbie wyznaczenia granic interpretacji. B. Brożek jest zdania, że mimo iż właściwie nie jest możliwe, aby dokonać tego w sposób precyzyjny – wszakże granice owe są w dużym stopniu uzależnione od wyznawanych poglądów, sposobu rozumowania, a szerzej: obrazu świata – to jednak one istnieją i wyznaczają punkt, w którym zaczyna się tak zwany bełkot. Warto na koniec odwołać się raz jeszcze do słów Autora, który w taki oto sposób dokonuje swego podsumowania dotychczas prowadzonych rozważań: „Proces interpretacji – i, szerzej, rozumienia – ma charakter nonfundacjonistyczny. Nie jest po prostu tak, że w naszych wysiłkach interpretacyjnych coś może pozostać niezmiennym fundamentem. Próbując zrozumieć jakiś tekst, pracować musimy równocześnie z wieloma jego parafrazami, sprawdzając, która z nich jest najbardziej spójna z kontekstem i wiedzą tła (...). Tę racjonalną wizję interpretacji uzupełniają tendencje poznawcze głęboko zakorzenione w naszej biologii: skłonność do upraszczania, zamykania wszystkiego w utarte schematy i niechęć do wprowadzania zasadniczych zmian w sieci naszych przekonań (...). To spięcie pomiędzy nonfundacjonistyczną strukturą interpretacji a psychologiczną potrzebą rozumienia jest interesujące, ale zarazem bardzo złożone” (255–257).

Recenzowana publikacja ukazuje szeroki wachlarz możliwych perspektyw, z których można bliżej przyrzeć się tak złożonemu zjawisku, jakim jest interpretacja oraz jej granice. Nowatorskie podejście do tematu, łączące nauki humanistyczne z tak, wydawałoby się, odległą teorią ewolucji, imponująca erudycja Autora, wreszcie nieszablonowa prezentacja odmiennych stanowisk filozoficznych – wszystkie te aspekty to ogromne atuty książki, która z pewnością zainteresuje nie tylko filozofów, ale także językoznawców, literaturoznawców, a nawet przedstawicieli nauk przyrodniczych. Nie mam też najmniejszych wątpliwości, że praca ta stanie się dla wielu autorów inspiracją do dalszych badań nad jakże fascynującym zagadnieniem, jakim jest interpretacja.

Beata Piecychna
Uniwersytet w Białymstoku

Bogusław Skowronek
Mediolingwistyka. Wprowadzenie
Kraków 2013, ss. 286

Praca Bogusława Skowronka, co wyraźnie sygnalizuje tytuł, zwłaszcza jego drugi komponent, ma charakter ogólnoteoretyczny, koncepcyjny, projektujący oraz porządkujący. Impulsem do napisania recenzowanej rozprawy – zasadniczo sumującej, niejednokrotnie rozwijającej oraz uzupełniającej dotychczasowe badania lingwistyczne i kulturowo-medialne badacza – stał się postulat Stanisława Gajdy o dokonanie prób generalizacji w studiach dotyczących zjawisk językowych w mediach, rozszerzenia i przeprofilowania w tej materii istniejących w językoznawstwie tradycyjnych modeli teoretycznych i podejść metodologicznych¹. Skowronek już we *Wstępie* (s. 21) zastrzega, że pomysł stworzenia ram nowej subdyscypliny lingwistycznej nie jest wyłącznie jego autorstwa. Prezentowana koncepcja mediolingwistyki, „w której język traktowany jest jako specyficzna, posiadająca własne cechy dystynktywne praktyka poznawcza (kognitywna) oraz systemowo-komunikacyjna (lingwistyczna)” (s. 18) wpisuje się bowiem w nurt prac eksploratorów Ośrodka Badań Prasoznawczych Uniwersytetu Jagiellońskiego (funkcjonującego od 1995 r.), stworzonego przez Walerego Pisarka; Pracowni Języka Elektronicznych Środków Przekazu Instytutu Polonistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego (powstałej w 2005 r.), kierowanej przez Jerzego Podrackiego; środowiska lubelskich językoznawców kognitywistów i etnolingwistów (takich jak, np.: Danuta Kępa-Figura, Ryszard Tokarski, Paweł Nowak czy Jerzy Bartmiński) oraz autorskich publikacji naukowców reprezentu-

¹ S. Gajda, *Nowe media w perspektywie lingwistycznej*, [w:] *Styl – dyskurs – media*, red. B. Bogołębska, M. Wosowicz, Łódź 2010.

jących wszystkie krajowe ośrodki akademickie zamieszczanych w monografiach, tomach pokonferencyjnych czy czasopismach naukowych².

W przedstawianym paradygmacie – zakładającym „wyjście poza system» i traktującym język jako społeczną praktykę, nie zaś jako formalną strukturę” (s. 154) – konstytutywnymi pytaniami stają się: „co media robią z językiem i komunikacją, w jakim stopniu modelują zachowania komunikacyjne oraz system gramatyczny polszczyzny oraz w jaki sposób, za pomocą jakich (bo zawsze odpowiednio dobranych) środków werbalnych wpływają na konceptualizację rzeczywistości w społeczeństwie” (s. 251). Zatem zasadniczym przedmiotem badań mediolingwisty uczynił Skowronek wszelkie relacje językowe motywowane czynnikami medialnymi, czyli „takie zdarzenia lingwistyczne, których kształt i charakter określają poszczególne media, wraz z kontekstami swego funkcjonowania, tak technologicznymi, jak i społeczno-kulturowo-ideologicznymi” (s. 19).

Przedstawione w niniejszej rozprawie ujęcie – dalekie od nieuzasadnionego krytycyzmu – umożliwiła zespolenie refleksji językoznawczej z „najbardziej ekspansywną częścią obszaru współczesnej kultury, jaką są media wraz z kulturowo motywowanym medioznawstwem” (s. 253). Według autora, jedynie interdyscyplinarne (a nie jak dotychczas wyłącznie „punktowe”, s. 20) podejście gwarantuje całościowe poznanie i zrozumienie mechanizmów rządzących zarówno językiem, jak i współczesnymi mediami (tj. „istotnymi w życiu człowieka maszynami sensotwórczymi, maszynami konstruującymi znaczenia”, s. 12); odtworzenie procesu konstruowania obrazów świata oraz prezentowanie i interpretowanie ich związków z egzystencjalnym doświadczeniem konkretnej jednostki.

Bazę teoretyczną prezentowanego w pracy kierunku stanowią z jednej strony językoznawstwo kulturowe i semantyka kognitywna, wspomagane przez pragmatykę językową i socjolingwistykę, z drugiej zaś wiedza o mediach i kulturze.

Referowaną rozprawę traktować zatem należy jako formę swoistej paradygmatycznej rekonfiguracji. Prezentowany w książce projekt teoretyczny „umożliwia nie tylko projektowanie nowych kierunków badań, ale też «re-sytuuje» wcześniej prowadzone analizy językoznawcze, podsumowuje, rekapitułuje dotychczasowe wyniki badań, «re-definiuje» je

² Zob. *Język w mediach. Antologia*, red. M. Kita, I. Loewe, Katowice 2012.

paradygmatycznie, tworzy jakby nową ich podbudowę, oferuje teoretyczne zaplecze, łączy istniejący już dorobek i systematyzuje go” (s. 20).

Zadaniem nadrzędnym, jakie Skowronek wyznacza prezentowanej przez siebie subdyscyplinie jest badanie językowego wymiaru komunikacji medialnej, dokładniej „opis i analiza poszczególnych podsystemów, mechanizmów tworzenia określonych tekstów (także w wymiarze genologicznym), celów pragmatycznych, kontekstowych warunków funkcjonowania, wreszcie sposobów oddziaływania” (s. 18–19). Założeniu temu podporządkowana jest struktura pracy. Analizowana rozprawa składa się z czterech zasadniczych rozdziałów, które poprzedza kilkunastostroniowy wstęp o charakterze objaśniającym (s. 9–20) a kończy hermetyczna rekapitulacja (s. 249–253).

Autor w rozdziale pierwszym zatytułowanym *Kultura wobec komunikacji i języka* (s. 25–46) w sposób syntetyczny charakteryzuje cechy dystynktywne współczesnej „wielokształtnej, policentrycznej i polisemicznej” kultury „wymykającej się jednoznacznemu, zamykającemu opisiowi” (s. 25). Za najistotniejsze jej znamiona Skowronek uznaje: konstruktywizm, mediatyzację, pluralizm semiotyczny, kategorię „wspólnot dyskursu” (połączoną z „kategorią interpretacyjną”, „definiowaną jako podzielną punkt widzenia, wynikający z podobieństwa doświadczeń i myślowych założeń istniejących między odbiorcami kultury, dzielony przez grupę ludzi w taki sposób, że wspólne są dla nich podstawowe kategorie pojęciowe i hierarchie ważności”, s. 38–39) oraz „kategorię tożsamości” (za Agnieszką Ogonowską³, charakteryzuje takie typy ponowoczesnych bohaterów, jak: gracz, voyeur, turysta, konsument). Badacz, współczesną kulturę nazywa „kulturą uczestnictwa” lub „kulturą partycypacji”, której cechą konstytutywną jest „aktywizacja semiotyczna jej użytkowników polegająca na rozmaitych możliwościach wyrażania siebie (głównie w Sieci, ale nie tylko), aktywnym zaangażowaniu i komunikowaniu z innymi, przekształcaniu oficjalnych tekstów kulturowych, wreszcie na czerpaniu przyjemności ze sprzeciwu wobec znaczeń dominujących” (s. 44).

W części drugiej (s. 47–86) badacz sytuje dzisiejsze „media masowe”, tj. „urządzenia techniczne i zinstytucjonalizowane kanały dystrybucji, które służą produkcji, transmisji, a dokładniej dyfuzji informacji,

³ A. Ogonowska, *Galaktyka po Gutenbergu...? Reportaż z podróży kulturowych*, Kraków 2004.

w sposób zapośredniczony skierowanych do rzeczywistej potencjalnej publiczności” (s. 48) w kontekście szeroko rozumianego procesu komunikowania. Skowronek dowodzi, że pierwotny werbalny typ komunikacji (ukształtowany w wyniku dominacji pisma a później druku) dzisiaj został zastąpiony przez sieciowość i audiowizualność. Praktyki sieciowe i audiowizualne z kolei stają się, jego zdaniem, „powtórnie układem odniesienia dla językowych praktyk komunikacyjnych” (s. 51). Zmiany w modelu kultury i regułach porozumiewania dotyczą takich kluczowych aspektów, jak utrata dominującej pozycji tekstów drukowanych, renesans form mówionych, stosowanie elementów werbalnych w nowych praktykach komunikacyjnych wraz z innymi formami semiotycznymi (niewerbalnym) oraz powszechność zasięgu owych zróżnicowanych form językowych. „Mediamorfozy”⁴ współczesnej kultury, kultury konwergencji⁵ badacz postrzega i analizuje – zgodnie z koncepcją Małgorzaty Lisowskiej-Magdziarz – przez pryzmat tzw. „szerokich paradygmatów medialnych”, czyli różnorodnych tekstów kultury, „opartych na wspólnych założeniach estetycznych i epistemologicznych, reprezentujących oraz wyrażających wspólny system i hierarchię wartości, które prowadzą do podobnych indywidualnych i zbiorowych relacji komunikacyjnych pomiędzy nadawcami i odbiorcami oraz wewnątrz grup odbiorczych – wraz z ich wspólnym kontekstem technologicznym i organizacyjnym oraz otoczeniem materialnym wspomagającym i wzmacniającym zgodnie z założeniami paradygmatu odczytania i interpretacje”⁶. Związane z użytkowaniem mediów przez konkretną jednostkę „swoiste matryce percepcji, myślenia (zasoby poznawcze i modele kognitywne), mówienia (odpowiednie wzorce kodowania i komunikowania) oraz działania (aktywność semiotyczna, odpowiednie praktyki społeczne), usytuowane w odpowiednich kontekstach epistemologicznych, wykorzystywane potem do opisu otaczającej rzeczywistości” (s. 84) – w nawiązaniu do socjologii Pierre’a Bourdieu – Skowronek nazywa „medialnym habitusem”, odwzorowującym „medialno-społeczno-kulturowe posadowienie każdej jednostki wraz z ewokowanymi przez nią formami dyskursu” (s. 85); „zewnątrznie ustanowioną «na-

⁴ Koncepcję mediamorfoz stworzył Roger Fiddler a szczegółowo omawia ją Tomasz Goban-Klans, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005, s. 25.

⁵ H. Jenkins, *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, tłum. M. Bernatowicz, M. Filiciak, Warszawa 2007, s. 8.

⁶ M. Lisowska-Magdziarz, *Media powszechne. Środki komunikowania masowego i szerokie paradygmaty medialne w życiu codziennym Polaków u progu XXI wieku*, Kraków 2008, s. 21.

tura» każdej osoby, sposobem postrzegania, kategoryzowania i językowego konceptualizowania przez daną jednostkę zmediatyzowanej rzeczywistości” (s. 86).

Rozdział trzeci (s. 87–159) to teoretyczny wywód dotyczący specyfiki referowanej subdyscypliny językoznawczej oraz jej miejsca we współczesnym językoznawstwie. Zdaniem Skowronka, rudymenarną cechą mediolingwistyki – jako medialnie uwarunkowanego działu lingwistyki kulturowej – jest jej „szerokie zaplecze kulturowe oraz interdyscyplinarne podejście” (s. 111–112). Przedmiot zainteresowań stanowią: tekst traktowany jako „wyodrębnione zdarzenie lingwistyczne motywowane medialnie” (s. 106), dyskurs pojmowany szeroko jako „zdarzenia komunikacyjne zakładające formy użycia języka lub innych kodów semiotycznych, równocześnie włączające w swój obręb zjawiska pozasystemowe: kulturowe, społeczne, światopoglądowe”⁷ (s. 107), kontekst czyli „wieloaspektowa, złożona i dynamiczna (bo zmienna) rama zewnętrzna względem badania tekstu, zbiór wszelkich sensów komunikacyjnych, towarzyszących określönemu zdarzeniu werbalnemu, a więc materialna i symboliczna otoczka zdarzenia językowego, struktura społeczna, systemy wartości, relacje władzy oraz włączone w nie ideologie (dominujące na danym obszarze i w danej wspólnocie wyznaczniki działania społecznego, kulturowego i językowego”⁸, indywidualizm i podmiotowość – medialny obraz świata⁹ konceptualizowany przez konkretne jednostki. Mediolingwistyka między innymi poprzez badanie ukrytych relacji i związków przyczynowych pomiędzy konkretnymi tekstami a ich szerszymi, zewnętrznymi, kontekstualnymi usytuowaniami łączy się z tzw. krytyczną analizą dyskursu medialnego (KAD – *critical analysis of media discourse*)” (s. 155). KAD, według Skowronka, opiera się na trzech głównych założeniach: dyskurs jest praktyką społeczną, działania społeczne tego

⁷ T. A. van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, tłum. G. Grochowski, Warszawa 2001, s. 10.

⁸ A. Duszak, *Styl jako kategoria krytycznej analizy dyskursu*, [w:] *Styl – dyskurs – media*, op. cit., s. 34.

⁹ Zob. np.: J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006; R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990; D. Kępa-Figura, P. Nowak, *Językowy obraz świata a medialny obraz świata*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1–2/2006; J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995; J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a Kultura”, t. 13, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000.

typu konstruują rzeczywistość, język jest głównym narzędziem działań społecznych. Staje się więc strategią, w której „badacz i interpretator języka, dokonując uważnej analizy tekstu motywowanego medialnie – poprzez namysł nad całością struktury i kontekstami – wychodzi jednocześnie «poza» ów tekst, dostrzega to, co «niewidoczne», a co wydaje się być oczywiste i naturalne” (s. 157).

Ostatni rozdział rozprawy: *Językowe odmiany medialne* (s. 161–247) jest ilustracją przykładową dopełniającą teoretyczne mediolingwistyczne analizy. Autor, w oparciu o typologię Urszuli Żydek-Bednarczuk¹⁰, wyodrębnia cztery różnorodne pod względem lingwistycznym odmiany medialne, tj.: prasową (z właściwymi sobie antynomiami: dyferencjacją gatunków i homogenizacją dyskursu prasowego polegającą przede wszystkim na podporządkowaniu go rozrywce oraz kumulacją tematyczno-funkcjonalną i zjawiskiem rozmycia tematycznego), radiową (ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska formatowania rozumianego jako „efekt specjalizacji przekazu radiowego w celu pozyskania i utrzymania określonej publiczności poprzez zaspokajanie jej specyficznych gustów i oczekiwań”¹¹, a także styl stacji radiowej, ustalony jednoznaczny wzór audycji, odzwierciedlający jej filozofię działania”¹² oraz onimii radiowej), telewizyjną (akcentując zjawisko „internetyzacji telewizji”, tzn. uwypuklając płynność granic pomiędzy tym, czym jest telewizja, a co nią nie jest, hybrydyczność gatunkową współczesnej oferty telewizyjnej, konwergencji, czyli technologicznego łączenia różnorodnych form medialnych, np. „samej” telewizji, SMS-ów, maili, forum internetowego, telefonu) oraz internetową (koncentrując uwagę na hipertekstowym przenikaniu kodów, czyli na upiśmiennieniu mowy i obrazu, oralizacji i ikonizacji pisma, problemie kultury języka oraz norm poprawnościowych. Dodatkowo Skowronek wprowadza nowy typ, tzn. filmową odmianę medialną. W rozważaniach dotyczących tej kategorii autor koncentruje się głównie na języku bohaterów filmowych, dokładniej: potocyzacji, ekspresywizacji, wulgaryzacji, łamaniu językowego tabu oraz agresji słownej. Język w filmie ba-

¹⁰ U. Żydek-Bednarczuk, *Zmiany w zachowaniach komunikacyjnych a nowe odmiany językowe (odmiana medialna)*, [w:] *Współczesne odmiany języka narodowego*, red. K. Michalewski, Łódź 2004, s. 99.

¹¹ S. Jędrzejewski, *Radio. Narodziny – ewolucja – perspektywy*, [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów. Nowa edycja*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2008, s. 25.

¹² S. Jędrzejewski, *Technologia programu radiowego*, [w:] *Słownik wiedzy o mediach*, red. E. Chudziński, Warszawa–Bielsko–Biała 2007, s. 352.

dacz traktuje jako rodzaj „sejsmografu», który, wrażliwy na społeczne nastroje i emocje, rejestruje racjonalne i nieracjonalne myślenie, odsłania kody kulturowe oraz ideologiczne danej społeczności” (s. 191–192).

Pracę zamyka rejestr przywoływanej literatury (s. 255–279) oraz alfabetyczny spis nazwisk (s. 279–286).

Recenzowana rozprawa jest namacalnym świadectwem zmian, które dokonały się w językoznawstwie na przełomie XX i XXI wieku; redefinicji samego pojęcia nauki. Współczesna lingwistyka niewątpliwie „straciła swoją autonomię” (s. 92) i stała się konglomeratem różnorodnych szkół badawczych. Owo rozszerzenie się zainteresowań językoznawczych na obszary innych dyscyplin tzw. „dziedzin myślnikowych”¹³ (w rodzaju psycho-, socjo-, pragma- lub nerolingwistyki) jest naturalnym przejawem i wynikiem postępu badań materiałowych oraz metodologicznych (s. 93). Mediolingwistyka jako nowa subdyscyplina niewątpliwie tę tezę potwierdza.

Anetta Bogusława Strawińska
Uniwersytet w Białymstoku

¹³ F. Grucza, *Zagadnienia metalingwistyki. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana*, Warszawa 1983, s. 467.

**Irena Maryniakowa, Dorota K. Rembiszewska,
Janusz Siatkowski**
*Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia,
Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*
Warszawa 2014, ss. 473

Przygotowana przez I. Maryniakową, D. Rembiszewską i J. Siatkowskiego praca *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* jest publikacją wartościową – po raz pierwszy bowiem w jednej książce uwzględniono mowę i wzajemne związki wszystkich etnosów zamieszkujących przytoczony w tytule obszar. A pod względem dialektologicznym jest to region niezwykle ciekawy, gdyż spotykają się tu gwary polskie, wschodniosłowiańskie (białoruskie i ukraińskie), wielkoruskie Rosjan staroobrzędowców oraz gwary litewskie.

Koncepcja słownika gwar różnojęzycznych, którego punktem wyjścia jest przede wszystkim obszar Podlasia, zrodziła się przy okazji opracowywania kolejnych tomów leksykalnych *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*¹. Autorem *Różnojęzycznego słownictwa gwarowego Podlasia...* przyświecała myśl, aby w jednej pracy skupić nazwy o tym samym znaczeniu z różnych systemów językowych, co miało realne uzasadnienie w uwarunkowaniach historycznych, geograficznych i etniczno-językowych, ale też dzięki temu będzie przydatne chociażby w dalszych badaniach dialektologicznych, czy w ogóle w badaniach z zakresu szeroko rozumianej geografii lingwistycznej.

Wstępny pomysł słownika ponad 10 lat temu w artykule *Koncepcja i założenia „Słownika gwarowego Podlasia, północno-wschodniego Mazowsza*

¹ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, red. S. Glinka i in., t. 1–10, 1980–2009.

*i Suwalszczyzny*² przedstawiła Irena Maryniakowa. Kiedy jednak weźmiemy do ręki już gotową pracę, okazuje się, że pewne pomysły, rozwiązania i metody zostały uzupełnione lub zmodyfikowane, co jednak wydaje się przemawiać na korzyść prezentowanej publikacji. I nie chodzi tu tylko o nieco inny niż pierwotnie tytuł pracy, ale też o zmiany w makro- i mikrostrukturze słownika, jak chociażby rezygnacja z odsyłaczy w artykułach hasłowych, a w związku z tym konieczność uzupełnienia książki o pokaźne (i niezwykle przydatne) indeksy.

Zasadniczą część prezentowanej pracy stanowi obszerny słownik. Całość została poprzedzona wstępem oraz trzyczęściowym wprowadzeniem teoretycznym. Najpierw autorzy przybliżają w krótkim zarysie historię Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza. Taki komentarz wydaje się niezbędny, gdyż Podlasie to region, który na przestrzeni wieków zmieniał swoje granice, a obecne województwo podlaskie – utworzone w wyniku reformy administracyjnej z 1999 roku – wchłonęło również m.in. część północnego Mazowsza, Suwalszczyznę i Sejneńszczyznę. Wyraźnie jednak widać, że to właśnie Podlasie stanowi trzon terytorialny prezentowanej książki.

W kolejnej części przedstawione zostały kontakty językowe gwar północnego Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny. Jak już wspomniano, jest to teren bardzo zróżnicowany językowo, na którym, oprócz gwar mazowieckich, pojawiają się też elementy gwar mazurskich, wschodniosłowiańskich i litewskich, czy występują obszary o przewadze gwar wschodniosłowiańskich lub litewskich. Autorzy książki zwracają uwagę (rozdział *Informacje o źródłach gwarowych i gwarach na Podlasiu, Suwalszczyźnie i północno-wschodnim Mazowszu*), że nawet w nowszych opracowaniach naukowych wymienione gwary traktowane są – nie do końca słusznie – jako integralna część Mazowsza. Niewątpliwą zaletą charakteryzowanej pracy jest więc wydobywanie i pokazanie tej leksyki, która właściwa jest Podlasiu oraz/lub przyległym mu terenom pogranicznym, różnym przecież od tzw. Mazowsza właściwego.

Ogromnym atutem publikacji *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia...* są wykorzystane materiały źródłowe. Badacze na potrzeby niniejszego słownika sięgnęli nie tylko po ogólnodostępne materiały i druko-

² I. Maryniakowa, *Koncepcja i założenia „Słownika gwarowego Podlasia, północno-wschodniego Mazowsza i Suwalszczyzny*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, red. S. Gala, Łódź 2002, s. 333–339.

wane leksykony, ale co najważniejsze, wykorzystali słowniczkę i teksty do tej pory niepublikowane (np. *Słowniczek gwary podlaskiej. Powiat bielski* Ryszarda Bańkowskiego czy *Słownik z Wysokiego Mazowieckiego* Tomasza Śmigielskiego), a także prace magisterskie z zakresu dialektologii. Co więcej, oprócz słowniczków, jako materiał źródłowy posłużyły również trzy kartoteki sporządzone przez D. Rembiszewską (z okolic Brańska, Wasilkowa oraz Wysokiego Mazowieckiego) oraz kartoteka gwary Ciechanowca i okolicznych wsi I. Maryniakowej. Ten zbierany przez wiele lat – zarówno przez doświadczonych badaczki, jaki i niespecjalistów – materiał wzbogaca pracę o leksykę, która w innym przypadku nie byłaby dostępna.

Najważniejszą częścią przybliżanej pracy jest oczywiście obszerny, liczący 245 stron, słownik w układzie alfabetycznym. Hasła zostały w nim ułożone według ogólnopolskich odpowiedników gwarowych lub według definicji. Z tego też względu, aby ustrzec użytkownika przed intuicyjnym, często przypadkowym szukaniem wyrazów, pracę zaopatriono również w indeksy wyrazów. Dlatego więc na przykład wyrazów *zapietek*, *obczas* szukamy pod hasłem **obcas**, a formy *kugiel*, *gugiel* należy szukać pod literą *p*, w artykule hasłowym **potrawa z krojonych ziemniaków przekładanych smażonym boczkim i cebulą**. W żaden sposób taki układ haseł nie utrudnia korzystania ze słownika, choć wymaga od użytkownika przede wszystkim dokładnego sprawdzenia wyrazów w indeksach.

W obrębie hasła podawane są odpowiedniki (oznaczone cyframi rzymskimi): I. polskie, II. wschodniosłowiańskie (białoruskie, ukraińskie i przejściowe białorusko-ukraińskie), III. wschodniosłowiańskie (rosyjska gwara staroobrzedowców), IV. litewskie. Co ważne, wszystkie formy notowane są ze wskazaniem źródła, co pozwala wnioskować o ich zasięgu geograficznym oraz chronologicznym (wymieniane od materiałów najstarszych do najnowszych). Dzięki zastosowaniu tej metody wiemy na przykład, że *zelga* 'odwilż' pojawia się w Tykocinie, Ciechanowcu i Brańsku od końca XIX do początków XXI wieku, przy czym w okolicach Tykocina notowany był właśnie pod koniec dziewiętnastego stulecia, a w Ciechanowcu i Brańsku współcześnie. Z jednej strony mamy więc słownik współczesny północno-wschodniej Polski, a z drugiej także diachroniczny. W leksykonie zastosowano również kwalifikatory chronologiczne, jednak odnoszą się one do obecnego stanu języka polskiego (*daw.)(ne*, *hist.)(oryczny*), *przest.)(arzały*).

Tam, gdzie wydało się to niezbędne, wprowadzono także kwalifikatory gramatyczne, tematyczne (*bot.*)*aniczny*, *med.*(*yczny*), *rel.*(*igijny*) czy stylistyczne (*dezapr.*) – z *dezaprobatą*, *pejor.*(*atywny*), *pogard.*(*liwy*).

Całość uzupełnia dwadzieścia pięć tablic w układzie tematycznym (np. dom, studnie i płoty, stodoła), które stanowią ilustrację wybranych desygnatów. To dość ciekawy pomysł, zwłaszcza że nie każdy użytkownik słownika może mieć specjalistyczną wiedzę z zakresu np. budowy sochy i pług (tabl. XVIII).

Pracę zamyka przywoływany już kilka razy *Indeks wyrazów gwarowych*. Właściwie nie można mówić tu o jednym indeksie, bo są to cztery zestawienia – gwar polskich, gwar wschodniosłowiańskich (białoruskich i ukraińskich), gwar wielkoruskich Rosjan staroobrzędowców i ostatni – gwar litewskich. Te integralne części słownika, bez których użytkownik skazany byłby na intuicyjne, często przypadkowe, a może nawet nieskuteczne poszukiwania (każdy indeks zawiera nieco inny repertuar liter), pokazują bardzo wyraźnie coś jeszcze – na opisywanym terenie gwarowym nie występuje równowaga między wschodnią a zachodnią słowiańszczyzną.

Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza to praca bardzo ciekawa i niezwykle przydatna, zwłaszcza dla dialektologów czy historyków języka, zajmujących się polszczyzną Podlasia, Suwalszczyzny czy pogranicza mazowiecko-podlaskiego. Ponadto zebrany materiał może służyć jako pomoc dydaktyczna (również jako materiał porównawczy) na zajęciach poświęconych polszczyźnie regionalnej na kierunkach polonistycznych uczelni północno-wschodniej Polski.

Konrad Kazimierz Szamryk
Uniwersytet w Białymstoku

Sabine Fiedler
*Gläserne Decke und Elefant im Raum –
Phraseologische Anglizismen im Deutschen*
Logos Verlag, Berlin 2014, pp. 197

The fact that nowadays English influences other languages, especially their lexicons, is indisputable. Its impact is noticeable – even for those language users who are not linguists – in many fields of lexis, for instance, in those of business and technology. English functions as a modern *lingua franca*, being the language of international contacts, collaboration and exchange in the world of science, politics, media and many other spheres of human activity. Lexical borrowings from English have often been the object of studies and multiaspectual analyses of loan words have been conducted for many languages. However, far less attention has been paid to the way, in which English enriches phrasicons of other languages with fixed expressions of various kinds. Therefore, the book titled *Gläserne Decke und Elefant im Raum – Phraseologische Anglizismen im Deutschen*, written by Sabine Fiedler¹, is a valuable scientific contribution to the studies on phraseological borrowings, discussed on the example of phraseological loans of English origins in the modern German language².

¹ Sabine Fiedler is a professor in the Institute for English Philology at the University of Leipzig. She is a distinguished specialist in linguistics, phraseology, interlinguistics, lingua-franca-communication who wrote several books and many papers on phraseology. She is a member of the Advisory Board of EUROPHRAS and the Editorial Board of “The Yearbook of Phraseology”.

² The author of the book has published several papers on English borrowings in the German language, such as: “Willkommen zurück!” – Zum Einfluss des Englischen auf die Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache, [in:] *Phraseology in Motion I*, eds A. Häcki Buhofer, H. Burger, Baltmannsweiler 2006, pp. 451–465; eadem, “Am Ende des Tages zählt die Performance.” – Der Einfluss des Englischen auf die Phraseologie der deutschen Gegen-

The reviewed book consists of seven chapters, followed by a bibliography two and appendices. Chapter One, titled *Einleitung*, is of introductory character. It contains the presentation of the structure of the book and the aims of the research study. In a theoretical perspective, the main objective to document the phenomena, i.e. to describe the actual use of language. In this chapter the author also presents of the method adopted for the research study, which was conducted. She bases on the method which is described as a *consultation paradigm* by Kathrin Steyer³. The method relies on conducting research on borrowings by means of consulting corpora: potential loan phrases were collected and then identified in Korpus des Instituts für Deutsche Sprache (IDS) in Mannheim (COSMAS 2⁴).

Chapter Two, titled *Phraseologie*, contains preliminary remarks on specific character of phraseology. First, the area of phraseology is defined, and then the characteristic features of a phraseological unit are described. The first of them is compositionality: a fixed expression is composed of at least two constituents. With reference to the examples of phraseological borrowings analysed in the book, it is emphasised that the original form of the unit, e.g. the one of the English phrase, determined whether or not it was included in the research material.

Therefore, among analysed borrowings there is a compound noun, *Daumenregel* – its presence is justified by the fact that it is a German equivalent of the English expression *a rule of the thumb*, which meets the criteria for a phraseological unit (p. 17). The second important characteristic of the expressions in question is stability, the third – lexicalisation. The

wartssprache, [in:] *Phraseologie global – areal – regional*, eds J. Korhonen et al., Tübingen 2010, pp. 163–172; *The sky is the limit – The influence of English on German phraseology*, [in:] *Intercontinental Dialogue on Phraseology 1: Focal Issues of Phraseological Studies*, eds J. Szerszunowicz et al., Białystok 2011, pp. 247–268; *Der Elefant im Raum ...The influence of English on German Phraseology*, [in:] *The Anglicization of European Lexis*, eds C. Furiassi et al., Amsterdam/Philadelphia 2012, pp. 239–259; *“Lassen Sie mich noch diesen Punkt machen” – The influence of English on German phraseology*, [in:] *Phraseology in Interlingual and Intercultural Contact*, eds M. Fabčič et al., Bielsko-Biała 2013, pp. 207–222.

³ The German term is *Konsultationsparadigma*. K. Steyer, *Kookurenz. Korpusmethodik, linguistisches Modell, lexikographische Perspektiven*, [in:] *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*, Hrsg. K. Steyer, Berlin–New York 2004, pp. 87–116. See also M. Sailer, *Corpus linguistic approaches with German corpora*, [in:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, vol. 2, eds H. Burger et al., Berlin–New York 2007, pp. 1064–1065.

⁴ The abbreviated name of the corpus, COSMAS, stands for *Corpus Search Management and Analysis System*.

two others are: idiomaticity, which is considered to be typical, but not obligatory, and connotative potential. Chapter Two also contains a brief presentation of the main kinds of phraseological units, which comprises the following ones: phraseological nominations, binomials, stereotypical comparisons, collocations, routine formulae, proverbs, winged words. Moreover, the subchapter is devoted to the cultural character of stable word combinations.

The focal issue of Chapter Three, *Untersuchungen zu englischen Einflüssen auf das Deutsche*, is the research on English influence on the German language. It begins with a review of research studies on this issue, followed by a presentation kinds of borrowings in a diagram, with the headwords of loanwords, loanshifts, loanblends, also called *hybrids* (p. 33). The phenomenon called *pseudoanglicism* is defined as the units which do not exist in the giving language or they exist, but are used in a different meaning. To illustrate this issue (p. 34), the author gives example of lexical pseudoanglicisms (*handy*, *Oldtimer*), commenting on the existence of phraseological units which can be classified as pseudoanglicism, such as *Gin-Tonic* (Eng. *gin and tonic*) and *happy end* (Eng. *happy ending*).

The causes of borrowing are discussed in Chapter Four, the title of which is *Einflüsse des Englischen auf die deutsche Gegenwartssprache*. The author draws attention to the role, which the English language plays nowadays thanks to the leadership of the USA in many disciplines. The influence manifests itself in many ways, one of which is observed in borrowing phraseological units. Moreover, the differentiation between necessary and luxury loans is signalled. The chapter contains a presentation of the typology of phraseological borrowings, comprising direct loan phrases, hybrid borrowings, calques (pp. 41–49). The problem of loan identification is also tackled and the following criteria for the determination of phraseological loans are proposed: the use of a given phraseological unit (a candidate for a loan phrase) in the Anglo-American context, its metacommunicative markedness, creation of variants, the existence of equivalents in other languages. Furthermore, the question of the acceptability of phraseological units is raised.

Chapter Five, *Einzeldarstellungen ausgewählter Neophraseologismen*, contains case studies of selected German phraseological borrowings from the English language, which have been incorporated into the phrasicon within the last twenty years. The following fifteen units of English origins, comprising thirteenth fixed expressions and two compound nouns, are

analysed: *Daumenregel, die Extrameile gehen, (ein) Tropfen im Ozean, etwas ist keine Raketenwissenschaft, (der) Elefant im Raum, Rattenrennen, einen / den Unterschied machen, Wem es in der Küche zu heiß ist, der sollte nicht Koch werden, einen Punkt machen, den Kuchen essen und (gleichzeitig) behalten, netter Versuch / nice try, die Welt ... ein besserer Ort / Platz, Das gesagt (habend) / Nachdem ich das gesagt habe, Solange die dicke Frau noch singt, ist die Oper nicht zu Ende, jemandem den Tag retten / you made my day*. The units are discussed and special attention is paid to their occurrences in the German corpus.

Moreover, in this chapter further fifteen potential neophraseologisms of English origins are presented. Among them there are such units as: *Da muss irgendwas im Wasser sein* (cf. *there must be something in the water*), *ein Problem adressieren* (cf. *to address a problem*), *Ein guter Punkt* (cf. *Good point!*), *Ich dachte, du würdest nie fragen* (cf. *I thought you'd never ask*), (...) *mein Held / Mein Held ist ...* (cf. *You are my hero / my hero is ...*), *Und Schweine können fliegen* (*Pigs might fly*), *goldener Fallschirm* (*golden parachute*), *eine Marke setzen* (*to set a mark; to make your / a mark*), *Das Grass ist immer grüner auf der anderen Seite des Zauns* (*The grass is always greener on the other side of the fence*), *There is no such thing as a free lunch / There is no free lunch*, *Einmal-im-Leben Ereignis* (*once-in-a-lifetime event*), *Fühl dich / fühlen Sie sich frei* (*etwas zu tun*), *sehr eng sein* (*to be [very] close*), *der / die / das beste / (the) best* (or another superlative form) ... *ever*. The explanation of the meaning of each unit is followed by corpus examples, which provides a good illustration on their use.

Chapter Six, *Auswertung und Schlussfolgerungen*, is meant to sum up the discussion. It contains remarks on the extent of the process of borrowing phraseological units. In order to determine it, one needs to apply certain criteria to prove that the loan phrase comes from English. Firstly, the presence of given units in the Anglo-American context is important: the fact that there are so many loan phrases can be partially due to the influence of translations from English as well as their presence in bilingual speakers' communication. Such units are often accompanied by metacommunicative phrases *so gennante* or *wie die Amerikaner sagen*. Many units have variants, like *die gläserne Decke* and *Glasdecke*, which are German counterparts of the English phrase *the glass ceiling*. They co-occur until one of them remains as the dominant form. Moreover, attention should be paid to the presence of parallel borrowings in other languages (p. 151).

Cultural aspects of the process of borrowing are also discussed. In the German language, there are areas especially rich in English loans, such as, for instance, the business activity, stock exchange etc. Another sphere, where many units of English origin function, is television. The new kind of politeness developed under the influence of American culture, which is corroborated by the widespread use of the expression *Haben Sie noch einen schönen Tag* (p. 154), a German translation of the English pragmatic idiom *Have a nice day*.

The author draws attention to the fact that the vast majority of loan phrases tends to undergo some adjustments to the system, as it is the case with German phraseological borrowings. The direct and hybrid ones have to adjust to the phonological system. Moreover, the orthographic modifications can be found. An interesting observation regards semantic changes which occur in the process of borrowing. As an example, the expression *There is no such thing as a free lunch / There is no free lunch (in the world)* is discussed (p. 158–159). Furthermore, structural differences appear, for instance, shortened forms of constituents or a change of order of components. Some units, which are only used in the negative form in English, can also be found with no negation in German.

Two more problems, i.e. the normative aspects of phraseological borrowings and their widespreadness, are also considered in this chapter. The analysis shows that media play an important role in determining the status of loan phrases, since talk show hosts and moderators tend to react when foreign words or phrases of terminological character appear. They do so in order to avoid communication problems. However, they do not react in case fixed expressions are used. To sum up, the influence of English on other languages is briefly commented on⁵.

The book contains two appendices, the first of which is titled *Bild- und Textbelege*. It contains readers' letters regarding anglicisms from "Leipziger Volkszeitung" (pp. 181–182). Moreover, there are authentic uses of phraseological borrowings from English taken from a variety of sources. Potential borrowings of Anglo-American origins are included in the second appendix – *Register phraseologischer Anglizismen*. They are listed in alphabetical order according to the key constituent given in bold.

⁵ See for example *A Dictionary of European Anglicisms*, ed. M. Görlach, Oxford 2001; *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*, red. nauk. i merytoryczny tomu E. Mańczak-Wohlfeld, Warszawa 2010.

The appendices are followed by the index (*Sachregister*) and the bibliography.

The structure of the book is well thought-out and clear. As already mentioned, the book is a valuable source of information regarding phraseological borrowings, a phenomenon which has not been given as much attention as it deserves in research studies so far. Generally speaking, communication relies heavily on prefabricated language and the units at issue are attractive expressions for language users. The expressions which are recent loan phrases from English have certain stylistic properties, as they are marked with novelty and foreignness. Moreover, some of them filled in a gap in phraseology of the German language, so they are useful language chunks in terms of conversation potential.

Therefore, findings of the present study not only document how the language develops and contribute to discourse studies, but also have a practical implementation. The first area, in which they can be used, is mono- and bilingual phraseography. The other spheres are teaching German, both as a mother tongue and as a foreign language, and translation. As for the former, it gives an insight into the phenomenon viewed from a linguistic point of view and provides a solid base for its presentation in the classroom environment. The case studies, which offer an analysis of the properties and status of the units, can be treated as an inspiration for an individual or team project work and many other activities. Translators could also benefit from the monograph in terms of developing their language awareness and sensitivity to new phrases as well as enhancing their ability to evaluate such innovations.

It is worth adding that discussing loan phrases is very important also from a normative point of view. This aspect is also commented on in the monograph. The adoption of a broad perspective allows for presenting a comprehensive description of the phenomena, illustrated with many examples of authentic uses of the German language, which is another strong point of the work. It should be stressed that the illustrative material is well chosen, varied and interesting: most of it comes from the corpus, which includes the uses in such modern media as the Internet. Moreover, one of appendices contains some advertisements and other original texts accompanied by visual elements, which adds to the attractiveness of the material.

The reviewed work is of great value for linguists, especially those interested in phraseology, intercultural aspects, discourse analysis and

linguo-cultural studies. It contains the findings of the studies on German material and contributes to theoretical studies on the phenomena. Moreover, the analysis of phraseological borrowings can be a model for loan phrases in other languages. It gives a clear direction of how the research on expressions belonging to this group can be done, which makes it an important book not only for well-established scholars, but also for those who are about to start doing research, students and young linguists, who would like to focus on phraseological borrowings.

Joanna Szerszunowicz
Uniwersytet w Białymstoku

Katarzyna Sobstyl
Samotność i jej obrazy w języku
Lublin 2013, ss. 249

Publikacja Katarzyny Sobstyl sytuuje się w nurcie studiów kognitywnych skupionych wokół problematyki wartości. Jak pisze Autorka, intencją pracy jest „próba odtworzenia złożonego obrazu SAMOTNOŚCI (...) [zawartego w języku, na podstawie – J.Ś.] danych systemowych oraz analitycznych (...)” (s. 12), z uwzględnieniem założenia o nierozłączności wiedzy naukowej i potocznej w „(...) kształtowaniu semantycznego (...) [«portretu» – J.Ś.] słowa”¹. Zamierzenie to zostaje w pełni zrealizowane, w sposób dowodzący erudycji oraz dojrzałości badawczej lubelskiej Językoznawczyni.

Recenzowana monografia składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów właściwych, zakończenia, a także bogatej bibliografii.

W krótkim wprowadzeniu Autorka uzasadnia wybór przedmiotu badań, wskazując na codzienną rzeczywistość życia ludzkiego – w której samotność jest mocno zakorzeniona – jako zasadnicze źródło inspiracji. Oprócz tego przedstawia najważniejsze cele rozprawy oraz jej bazę materiałową. Tłumaczy również ogólny zamysł książki, akcentując potrzebę rozleglejszego niż dotychczas spojrzenia na kwestię obrazowania SAMOTNOŚCI, wykraczającego poza punkt widzenia pojedynczych osób czy grup społecznych. Poszerzenie optyki studiów nad wskazaną problematyką należy uznać za nieoceniony walor opiniowanej publikacji.

Część teoretyczną opracowania inicjuje rozdział o charakterze interdyscyplinarnym, prezentujący wybrane koncepcje z obszaru nauk humanistycznych dotyczące samotności, stanowiące tło interpretacyjne dla

¹ R. Tokarski, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin 2014, s. 93.

refleksji językoznawczej. Trafnie wyselekcjonowane ustalenia z dziedziny filozofii, psychologii, pedagogiki kultury oraz socjologii pozwalają dostrzec nie tylko wielość wymiarów, w jakich można analizować opisywaną kategorię, ale także „(...) jej dychotomiczną niejednokrotnie ocenę” (s. 35), którą potwierdzają wyniki uzyskane w części praktycznej monografii. Badaczka podkreśla, że wszystkie przywołane ujęcia samotności jednoznacznie łączą to zjawisko z kondycją ludzką.

Rozdział drugi dotyczy strony metodologicznej rozprawy. Autorka wyjaśnia pojęcie *językowego obrazu świata* oraz przybliża w sposób syntetyczny historię tej koncepcji, począwszy od rozważań filozoficznych W. von Humboldta, a skończywszy na najnowszych propozycjach teoretycznych *kulturowego* czy *dyskursywnego obrazu świata*, wyłożonych w pracach m.in. J. Anusiewicza, A. Dąbrowskiej, M. Fleischera oraz W. Czachura². Następnie opisuje założenia metodologiczne publikacji, dając przy tym klarowną wykładnię kluczowych dla JOS-u terminów, takich jak: *definicja poznawcza*, *punkt widzenia*, *perspektywa* czy *profilowanie*. Referuje także podstawowe tezy związane z metaforą pojęciową. Na uwagę zasługuje wyodrębniony przez K. Sobstyl szeroki zestaw aspektów, w ramach których porządkowane są cechy przypisywane SAMOTNOŚCI, ustalone w dalszych partiach rozprawy. Rozdział zamyka przegląd wybranych pozycji językoznawczych poświęconych nazwom emocji i wartości. Odrębne miejsce zajmują w nim krytycznie rozpatrzone publikacje koncentrujące się na zagadnieniu samotności.

Ze względu na źródło materiału badawczego wykorzystanego do rekonstrukcji obrazu pojęcia wskazanego w tytule książki, można mówić o dwudzielnej strukturze części empirycznej recenzowanej monografii. Spostrzeżenia przedstawione w dwóch pierwszych rozdziałach praktycznych zostają oparte na danych leksykograficznych, natomiast przedmiot dalszych analiz stanowią zapisane bądź nagrane wypowiedzi respondentów. Badaczka z rozmysłem wprowadza taką kolejność prezentacji materiału, aby na tle faktów systemowych lepiej uchwycić specyfikę podmiotowej wizji charakteryzowanego zjawiska.

Rozdział trzeci zawiera skrupulatne omówienie definicji leksemów należących do pola semantycznego SAMOTNOŚCI (wraz z przykładami

² Zob. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a Kultura” 2000, t. 13, s. 11–44; W. Czachur, *Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011, z. 4, s. 79–97.

użyć tych wyrazów) pod kątem wyłaniającego się z nich modelu kognitywnego pojęcia. W przypadku leksemu *sam* i jego derywatów Autorka słusznie decyduje się na osobną analizę jednostek zarejestrowanych w słownikach języka polskiego sprzed XX wieku³ oraz opracowaniach późniejszych, dzięki temu może bowiem wyraźniej zilustrować zmiany w repertuarze i znaczeniu wyrazów budujących na przestrzeni wieków obraz SAMOTNOŚCI, a przede wszystkim wskazać składniki właściwe jego dawnej oraz współczesnej odsonie. Aby rekonstrukcja modelu pretendowała do miana gruntownej, K. Sobstyl bada również relacje zachodzące wewnątrz pola – dokonuje przeglądu określeń nadrzędnych i podrzędnych znaczeniowo w stosunku do leksemów *samotność*, *samotny*, a także rozpatruje dane zawarte we współczesnych słownikach synonimów i antonimów. Przyjęta w pracy podwójna perspektywa badawcza – synchroniczna oraz diachroniczna – pozwala Lingwistce pokazać nie tylko „(...) szeroki [aktualnie – J.Ś.] zakres znaczeniowy (...) [analizowanego – J.Ś.] pojęcia” (s. 63), ale także ewolucję obrazu SAMOTNOŚCI, a tym samym zaakcentować jego niejednorodność i zależność od zachodzących w czasie zmian językowo-kulturowych. W efekcie takiego rozwiązania otrzymujemy również szereg interesujących wniosków szczegółowych. Warto przybliżyć niektóre z nich.

Niezwykle ważna dla odtworzenia utrwalonej w polszczyźnie interpretacji SAMOTNOŚCI okazuje się etymologia leksemu *sam*, odsłania ona bowiem „cechę bazową” (s. 63) pojęcia, którą jest – zgodnie z ustaleniami K. Sobstyl – POJEDYNCZOŚĆ. Ów sens ujawnia się „(...) zarówno w konotacjach etymonu, jak i leksemów pochodnych” (s. 69), choć – jak zaznacza Autorka – nie zawsze w sposób jednakowo oczywisty. W świetle dawnych słowników, wskazanie na cechę pojedynczości w odniesieniu do przedmiotów często nie wiąże się z aksjologizacją, natomiast mówienie o samotności w kontekście człowieka, jego psychiki i relacji społecznych (takie właśnie ujęcia przeważają we współczesnych opracowaniach leksykograficznych) implikuje antynomiczne wartościowanie charakteryzowanego pojęcia.

Bardzo ciekawe jest zestawienie sformułowanych w różnych okresach definicji leksemów podrzędnych znaczeniowo wobec wyrazów *samotność*, *samotny* (np. *panna*, *kawaler*, *rozwidziony/rozwidziona*, *wdowiec/wdowa*).

³ Do słowników tych Autorka zalicza również *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego, Warszawa 1900–1927.

Unaocznia ono bowiem nie tylko następujące w historii polszczyzny zmiany w waloryzacji tychże jednostek, odzwierciedlające przeobrażenia „obyczajowo-kulturowe” (s. 85), ale także istniejący na przestrzeni wieków problem nierówności płci. Znajduje on odbicie m.in. w wyłaniających się z materiału badawczego stereotypach STAROPANIENSTWA i STAROKAWALERSTWA, świadczących o znacznie bardziej negatywnej ocenie stanu bezżennego w przypadku kobiet niż mężczyzn.

Istotne wydaje się uwzględnienie w omawianym zbiorze hiponimów leksemu *singiel* ‘człowiek, który z wyboru żyje samotnie, nie zawiera związku małżeńskiego’⁴. Rzeczownik ten nie dość, że dowodzi zaobserwowanego przez Autorkę rozszerzania się opisywanego kręgu znaczeniowego wraz z rozwojem języka, to jeszcze zdradza znamieny rys współczesnego pojmowania samotności – może być ona wynikiem dobrowolnej decyzji i tak rozumiana ma wartość pozytywną.

Uzupełnienie scharakteryzowanych wyżej rozważań przynosi rozdział czwarty, poświęcony analizie zleksykalizowanych porównań oraz przysłów i zwrotów przysłowiowych realizujących wskazaną tematykę. K. Sobstyl z wielką rzetelnością bada komparacje, w których człon określany zwerbalizowany jest za pomocą leksemów *sam*, *samotny*, próbując odkryć motywację połączenia tych wyrazów z elementami porównującymi (*kamień*, *gruszka w polu*, *pies*, *wilk* itd.), co umożliwia jej wyodrębnienie kolejnych cech SAMOTNOŚCI utrwalonych w języku. Swoją uwagę Autorka skupia przede wszystkim na dwóch najczęściej poświadczonych konstrukcjach – *sam jak palec* oraz *sam jak kolek (w płocie)*, potwierdzających dość zaskakującą bliskoznaczność *palca (pala)* i *kołka (koła)* na pewnym etapie rozwoju polszczyzny. W ustalaniu konotacji oraz ładunku aksjologicznego wzorów porównań niezwykle pomocne okazują się przywołane ze znanstwem konteksty badawcze – teoria o „antropocentryzmie frazeologii potocznej” (s. 114) oraz referencje do kultury ludowej – pozwalające ujrzeć fakty językowe w szerszej perspektywie.

Poza komparacjami, pokrótce omówione zostają również jednostki paremiologiczne. O ile wizja SAMOTNOŚCI przekazywana przez porównania ma charakter wieloaspektowy, o tyle przysłowia zawierające leksem *sam* eksponują głównie – jak podkreśla K. Sobstyl – cechę bazową. Co jednak znamienne, w obu tych typach konstrukcji językowych rozpatrywane pojęcie jest wartościowane zdecydowanie negatywnie.

⁴ Eksplikacje semantyczne przytaczam za K. Sobstyl.

Najważniejszą część monografii stanowi rozdział piąty, w którym Lingwistka opisuje wyobrażenie SAMOTNOŚCI z punktu widzenia czterech wybranych grup społecznych: licealistów, młodzieży w wieku 15–19 lat przebywającej w domach dziecka, osób starszych oraz bezdomnych mężczyzn; starając się zaobserwować ewentualne różnice w rozumieniu pojęcia przez poszczególne grupy, jak również próbując skonfrontować zrekonstruowany obraz z modelem wyłaniającym się z danych leksyko-graficznych.

Na uznanie zasługuje zebrany w trakcie badań obszerny materiał językowy pochodzący z 260 ankiet oraz 75 nagrań rozmów z respondentami. Jak zauważa Autorka, pytania w ankietach zostały tak dobrane, „(...) by uwzględnić całą ramę interpretacyjną SAMOTNOŚCI” (s. 121), obejmującą następujące fasety (ich nazwy są tożsame z tytułami kolejnych paragrafów w obrębie podrozdziałów): 1) *Kiedy człowiek może czuć się samotny?*, 2) *Dlaczego ludzie są samotni?*, 3) *Kto jest samotny?*, 4) *Czym jest SAMOTNOŚĆ?*, 5) *Jaka jest SAMOTNOŚĆ?*.

Docenić należy niezwykle przejrzysty, a zarazem bardzo funkcjonalny sposób analizy materiału leksykalnego⁵. W obrębie danej fasety, zwanej „segmentem” (s. 120), K. Sobstyl przyporządkowuje cytaty z oryginalnych wypowiedzi do określonych „deskryptorów” (s. 119), wyrażających jedną cechę semantyczną, te z kolei zostają zakwalifikowane do odpowiednich aspektów, wyodrębnionych w rozdziale metodologicznym. Całość dopełniają informacje statystyczne. Prezentacja każdego segmentu kończy się obliczeniem tzw. „wskaźnika stereotypizacji” (s. 120) oraz odtworzeniem konceptualizacji pojęcia wyłaniających się z konkretnego wycinka danych językowych. Po omówieniu wszystkich faset następuje podsumowanie, zawierające wykaz „składowych” obrazu SAMOTNOŚCI odpowiadającego punkt widzenia wybranej grupy społecznej. W oparciu o zbiorcze zestawienia zostają opracowane wykresy kołowe przedstawiające najczęściej powtarzające się charakterystyki⁶.

⁵ Inspiracją w tej kwestii była dla K. Sobstyl publikacja *Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2006.

⁶ Opisany sposób analizy materiału oraz prezentacji wyników zostaje w pełni zrealizowany jedynie w podrozdziałach poświęconych młodzieży licealnej oraz wychowankom domów dziecka. W przypadku osób starszych i bezdomnych ulega on różnym, niekiedy daleko idącym, modyfikacjom, co wynika z pewnych utrudnień w przeprowadzaniu badań ankietowych w obrębie tych grup respondentów.

Badaczka studiuje materiał empiryczny z dużą wnikliwością i wrażliwością na semantyczne niuanse. Zdarzają się, co prawda, pewne rozstrzygnięcia interpretacyjne mogące budzić wątpliwości, np. wyrażenie: *ten, kto ma nieporozumienia w rodzinie* ilustruje cechę deskryptorową: *ten, z kim najbliżsi nie utrzymują kontaktu* (s. 189), albo przy pytaniu o przyczynę samotności, w nawiązaniu do cytatów: *myślą tylko o sprawach materialnych; są pochłonięci pracą i obowiązkami; popadli w wir pracy i pieniędzy; odrzucają kontakty międzyludzkie w pogoni za pieniędzmi* itp. (s. 132), pojawia się jedynie konceptualizacja SAMOTNOŚĆ to ŚRODEK DO OSIĄGNIĘCIA SUKCESU ZAWODOWEGO LUB MATERIALNEGO (s. 135), choć równie uprawnione wydaje się tu pojmowanie SAMOTNOŚCI jako EFEKTU DAŻENIA DO SUKCESU. Są to jednak pojedyncze przypadki, niewynikające bynajmniej z niedopatrzeń, lecz z faktu, iż – jak podkreśla sama Autorka – zebrany materiał leksykalny nie jest łatwy do analizy z uwagi na „brak znajomości szerszego kontekstu sytuacyjnego, a także wieloznaczność (...) [pewnych – J.Ś.] wyrażen (...)” (s. 121).

Publikację wieńczy *Zakończenie*, w którym zweryfikowana zostaje hipoteza badawcza sformułowana we *Wprowadzeniu*. Porównawszy rezultaty otrzymane w kolejnych rozdziałach pracy, K. Sobstyl stwierdza, iż sposób konceptualizowania SAMOTNOŚCI zależy m.in. od zmieniających się w czasie realiów językowo-kulturowych, a także od czynników socjologicznych, takich jak: „(...) wiek, sytuacja majątkowa, posiadanie (nieposiadanie) domu, rodziny” (s. 13), w związku z czym należy mówić nie o jednym, lecz o różnych, wielopłaszczyznowych językowych obrazach rozpatrywanego pojęcia. Z konkluzji finalnych wynika, iż bazowa POJEDYNCZOŚĆ, dobrze widoczna w danych słownikowych, w tym komparacjach i przysłowiach, odgrywa mniejszą rolę w wypowiedziach respondentów. Systematyzując uzyskaną wiedzę, Autorka uwypukla podobieństwa oraz różnice w postrzeganiu SAMOTNOŚCI z perspektywy wybranych grup społecznych. Istotną, a zarazem bardzo ciekawą część podsumowania stanowią zestawienia tabelaryczne, prezentujące typowe oraz rzadsze cechy przypisywane nazwie analizowanej wartości, z uwzględnieniem podziału na poszczególne źródła badawcze.

Rozprawa K. Sobstyl to pozycja niezwykle cenna, przynosząca pierwszą na gruncie polskiej lingwistyki tak wieloperspektywną charakterystykę zawartych w języku różnorodnych obrazów SAMOTNOŚCI. Opiniowana monografia prezentuje wysoki poziom merytoryczny i metodologiczny. Jej niewątpliwym atutem jest kompleksowy, bardzo dokładny

opis materiału leksykalnego. Zważywszy na uniwersalizm oraz wagę podjętej tematyki oraz przystępny język wywodu, recenzowana publikacja może zainteresować nie tylko językoznawców czy badaczy zajmujących się problematyką samotności, ale też wszystkich, którzy pragną pogłębić swą refleksję nad tym frapującym, choć najczęściej smutnym, aspektem ludzkiego życia.

Joanna Ścibek
Uniwersytet w Białymstoku

Alicja Pihan-Kijasowa
Słownictwo z zakresu handlu w prozie Bolesława Prusa
(na tle XIX-wiecznej leksyki handlowej). Studia
Poznań 2012, ss. 268

Recenzowana praca Alicji Pihan-Kijasowej sytuuje się w obszarze historii języka polskiego, ściślej: w dziale leksykologii historycznej. Nie ulega wątpliwości, że praca bezwzględnie zasługuje na wnikliwą uwagę. Stanowią o tym jej nieprzeciętne walory tak merytoryczne, jak i kompozycyjne.

Na płaszczyźnie merytorycznej praca wyróżnia się solidną podstawą źródłowo-materiałową, wysokim stopniem filologicznej akrybii i wielostronnością opisu. Autorka przyjęła za podstawę źródłowo-materiałową wczesną minipowieść Prusa – *Anielkę*, trzy wielkie powieści współczesne ze szczytowego okresu twórczości wybitnego prozaika-realisty: *Placówkę*, *Lalkę* i *Emancypantki* oraz kompletny zestaw nowel. Jest to podstawa obszerna, solidna, gwarantująca w pełni uprawnione wnioski (które jednak autorka formułuje z chwalebłą ostrożnością).

Po wstępnych uwagach o stanie badań nad zróżnicowaniem tematycznym polskiej leksyki i nad leksyką pola tematycznego HANDEL (okolicznością korzystną dla badań autorki było ukazanie się w roku 2010 monografii Ewy Młynarczyk *Polskie słownictwo handlowe XVI i XVII wieku (na materiale krakowskich ksiąg miejskich i lustracji królewskich)*), po sformułowaniu celu swojej pracy (ukazanie słownictwa handlowego w ważnym dziejowo i gospodarczo okresie narodzin i szybkiego rozwoju kapitalizmu, a jednocześnie próba wycinkowej oceny warsztatu pisarskiego Prusa-realisty), po przeglądzie utworów Prusa składających się na kanon źródeł pracy i wreszcie po opartym na studiach historyków zarysie dziejów handlu na ziemiach polskich przystępuje autorka do opisu leksyki

handlowej Bolesława Prusa. Opis, jak już wspomniałem wyżej, jest wielostronny i filologicznie ścisły, a jednocześnie praca jest zwięzła, zwarta, „nie przegadana”, by użyć kolokwialnego wyrażenia.

Wychodząc od schematu klasyfikacyjnego opracowanego przez Andrzeja Markowskiego (w monografii *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny* z 1992 roku), autorka wyróżniła w zgromadzonym materiale leksykalnym (obejmującym 616 jednostek, w tym ponad 150 zestawień nominalnych traktowanych w słowniku (o którym niżej) jako podhasła, w blisko 9 tys. poświadczeń tekstowych) dwanaście podpól tematycznych (skupiających kolejno nazwy i określenia: czynności i transakcji handlowych, miejsc dokonywania transakcji handlowych, osób związanych z handlem, związane z rozliczeniami handlowymi, związane z kosztami towaru / transakcji handlowej, środków płatniczych / papierów wartościowych, związane z gospodarowaniem pieniędzmi / majątkiem i efektami gospodarowania, przedmiotu handlu i jego oznakowania, wyposażenia i wystroju obiektu handlowego, jednostek miar i wag używanych w handlu, związane z rozpowszechnianiem informacji o towarze i varia). Przedstawiła w tym układzie całość leksyki handlowej Prusa (z podziałem, w każdym podpolu, na podgrupy tematyczne, a w nich na rzeczowniki, przymiotniki (ewentualnie też przysłówki) i czasowniki, czasem też na nazwy oficjalne i potoczne), a następnie szczegółowemu opisowi (ukazującemu ich wewnętrzną strukturę, liczebność, genezę i historię (łącznie z etymologią najważniejszych jednostek, stanowiących ich centra znaczeniowe i/lub strukturalne) itd.) poddała siedem najliczniejszych i językowo najciekawszych podpól tematycznych.

Ponadto opis leksyki handlowej Prusa obejmuje: jej usytuowanie na tle polszczyzny XIX wieku (autorka posłużyła się tu *Słownikiem Lindego*, *Słownikiem języka Adama Mickiewicza*, *Słownikiem wileńskim* i *Słownikiem języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego), jej frekwencję w tekstach Prusa (najczęstszy okazał się *rubel* (1347 użyć), na drugim miejscu znalazł się *pieniądz* (796), a dalej *sklep* (489), *kupić* i *kupować* (łącznie 439), *sprzedać* i *sprzedawać* (łącznie 311), *kupiec* (225), *płacić* (208) itd. – aż po 113 hapaks legomenów), jej szczegółowe notacje leksykograficzne (z wykazem słownictwa nienotowanego w źródłach leksykograficznych), jej listę rangową i szczegółowe rozmieszczenie w tekstach – aż po kompletny słownik alfabetyczno-gniazdowy, w którym przy każdym haśle podana jest jego frekwencja w tekstach Prusa (ogólna i w rozbiciu na poszczególne utwory), definicja znaczeniowa, materiał egzemplikacyjny

(zasadniczo po jednym cytacie z każdego źródła), łączliwość wyrazu hasłowego i wykaz notacji leksykograficznych. Całość zamyka indeks omówionych jednostek leksykalnych.

Ten wielostronny, wyczerpujący opis zmieściła autorka na niespełna trzystu stronach druku. Stało się tak dzięki gruntownie, głęboko przemyślanej i – chciałoby się powiedzieć – pomysłowej i nowatorskiej kompozycji pracy (na jej walory kompozycyjne zwróciłem uwagę już na wstępie, gdyż moim zdaniem współ z merytorycznymi stanowią one o jej nieprzeciętnej wartości). Właściwa część materiałowo-analityczno-interpretacyjna – zwięzła i „gęsta” (odnosi się wrażenie, że nie ma tam ani jednego zbędnego słowa) wraz z wykazem literatury przedmiotu zmieściła się na 93 stronach. Niespełna pięćdziesięciostronicowy szereg aneksów (s. 95–138) przejrzyście (często w formie tabel) obrazuje takie kwestie jak notacje leksykograficzne, wykazy słownictwa nie notowanego w źródłach leksykograficznych (w żadnym słowniku i w poszczególnych leksykonach), lista rangowa i rozmieszczenie słownictwa handlowego w tekstach (wraz z frekwencją). Czytelnik książki może w każdej chwili zajrzeć do stosownego aneksu i uzyskać przydatną w trakcie lektury informację. I wreszcie liczący ponad sto stron słownik (s. 139–245), zestawiający ogół informacji o danej jednostce leksykalnej (szczególna rola przypada tutaj opisowi łączliwości wyrazu hasłowego, gdyż ta kwestia nie pojawia się nigdzie wcześniej). Słownik jest w dwu kwestiach (frekwencji i notacji leksykograficznych) redundantny, ale też na skutek tego ekonomiczny (notabene jak język, w którym, jak wiadomo, redundancja też jest w gruncie rzeczy przejawem ekonomiczności).

W pracy Alicji Pihan-Kijasowej nie dostrzegam żadnych słabszych stron (jest to bez wątpienia jedna z najlepszych pozycji historycznojęzykowych, jakie zdarzyło mi się czytać w ostatnich latach).

Można ją polecić jako lekturę obowiązkową historykom języka polskiego (zwłaszcza badaczom nowopolskiej doby jego dziejów), a także historykom kultury, w szczególności materialnej.

Bogdan Walczak

Elżbieta Skorupska-Raczyńska
Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich
Elizy Orzeszkowej (studium językowo-stylistyczne)
Gorzów Wielkopolski 2013, ss. 220

Książka Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej *Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej (studium językowo-stylistyczne)* ze wszech miar zasługuje na uwagę jako bardzo ważna merytorycznie i atrakcyjna w odbiorze czytelnicznym rozprawa z zakresu intensywnie dziś rozwijanych obszarów językoznawstwa. O jej wartości decyduje wiele elementów, aspektów i okoliczności, spośród których najistotniejsze są w moim przekonaniu następujące:

1) Wybór tematu, stanowiący o niekwestionowanej, choć może dla niektórych odbiorców nie od razu uświadamianej aktualności rozprawy. Nie ulega wątpliwości, że płęć (w języku i kulturze) jest dziś jednym z najżywiej dyskutowanych zagadnień. Nie ulega też wątpliwości związek z płcią ojcostwa i (co w rozprawie na drugim planie, uwzględnione jedynie dla pełności obrazu) macierzyństwa. Jak wiadomo, jedną z centralnych kwestii dyskursu na temat płci jest to, czy jest ona uwarunkowana wyłącznie biologicznie (jak chcą tradycjoniści i konserwatyści rozmaitej maści), czy też obok czynników biologicznych wielką rolę odgrywają tu najszerzej rozumiane względy kulturowe (historyczne, społeczne, obyczajowe itd.) i psychiczne. Rozprawa, ukazująca wieloaspektowość i wielorakie uwarunkowania społecznej roli ojca (i matki), w dodatku odwołująca się do powszechnie uznanych dzieł klasycznej literatury polskiej, stanowi – całkiem niezależnie od intencji autorki – ważny i merytoryczny (dyskurs jest bowiem, jeśli nie zdominowany, to przynajmniej w dużym stopniu przesycony głosami o charakterze publicystycznym i ideologicznym) głos w tzw. dyskursie genderowym.

2) Solidna podstawa źródłowo-materiałowa. Stanowią ją nadniemieńskie (pojęcie wprowadzone przez autorkę, zgrabne i dobrze uzasadnione) powieści Elizy Orzeszkowej, obejmujące trzy tytuły: *Dziurdziowie*, *Nad Niemnem* i *Cham*, z których jeden dotyczy powieści bardzo szeroko zakrojonej, obszernej (trzytomowej), zasługującej na miano eposu.

3) Adekwatna do przedmiotu rozprawy metodologia, na którą składają się narzędzia badawcze językoznawstwa kulturowego i kognitywizmu (z koncepcją językowego obrazu świata) oraz stylistyki lingwistycznej.

4) Wynikająca zarówno z materiału, jak i z przyjętej metodologii nadrzędna wszechogarniająca perspektywa kulturowa. Narracja naukowa autorki jest głęboko osadzona zarówno w historycznie postrzeganej kulturze ogólnonarodowej, jak i – ze względu na wiejski świat przedstawiony i wiejskich bohaterów literackich w *Dziurdziach* i *Chamie* – w bogatej kulturze ludowej i folklorze genetycznie tak polskim, jak i białoruskim.

5) Wrażliwość stylistyczna autorki. Doświadczenie uczy, że w analizach stylistycznych solidny warsztat naukowy, jakkolwiek oczywiście niezbędny, nie wystarcza. Badacz o drewnianym uchu, nie uwrażliwiony na stylistyczny walor słowa, nie jest w stanie wyjść w tym obszarze poza poprawność opisu. Sukces badawczy w postaci trafnych, wnikliwych i przekonujących interpretacji wymaga ponadprzeciętnej wrażliwości stylistycznej na słowo, jego – mówiąc metaforycznie barwę, zapach i smak. Taką wrażliwością jest w moim najgłębszym przekonaniu obdarzona Elżbieta Skorupska-Raczyńska (skądinąd – choć to już oczywiście pozanaukowy obszar jej aktywności intelektualno-artystycznej – utalentowana i uznana poetka).

6) Szerokie zaplecze erudycyjne rozprawy. Jego świadectwem jest obszerny wykaz literatury naukowej, obejmujący liczne słowniki języka polskiego (ogólne, historyczne, gwarowe, etymologiczne, frazeologiczne, paremiologiczne itd.) i równie liczne opracowania (samych książek, nie raz wielotomowych, naliczyłem ponad siedemdziesiąt). W ścisłym zakresie problematyki rozprawy nie zauważyłem w zestawie literatury żadnych luk. Literaturę dotyczącą jej obrzeży można by oczywiście o tę czy inną pozycję uzupełnić, nie ma to jednak większego znaczenia, gdyż literaturę z zakresu obrzeży właściwej problematyki pracy można przytoczyć tylko w wyborze. Warto natomiast podkreślić, że w wykazie literatury w książce Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej nie chodzi o erudycyjny popis: wszystkie widniejące w nim pozycje, gruntownie i krytycznie wyzy-

skane przez autorkę, z jednej strony stanowią o głębi rozprawy, z drugiej zaś przez swoją multidyscyplinarość ukazują jej rozległy humanistyczny wymiar.

7) Postawa badawcza autorki. Odznacza się ona sumiennością, skrupulatnością i filologiczną akrybią na każdym etapie postępowania badawczego, umiejętnością gruntownej, wielostronnej i szczegółowej analizy oraz widoczną na każdym kroku ostrożnością w wyciąganiu wniosków i formułowaniu tez.

8) I wreszcie zalety pióra. Elżbieta Skorupska-Raczyńska jest dobrą stylistką, swobodnie, sprawnie i poprawnie włada naukową odmianą współczesnej polszczyzny. Na szczególne podkreślenie zasługuje precyzja naukowej narracji i rzadka umiejętność jasnego, przystępnego przedstawiania rzeczy trudnych.

Jedyną drobną usterką – o charakterze redakcyjnym – jest to, że wiele użytych przez autorkę wyraźnie metajęzykowo wyrazów i form pozostaje bez żadnego wyróżnienia graficznego, podczas gdy takie wyróżnienie, w postaci kursywy, byłoby absolutnie niezbędne.

Ważna, interesująca i dobrze napisana książka Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej znajdzie zapewne licznych czytelników. Oprócz językoznawców można ją polecić badaczom i znawcom literatury i kultury polskiej oraz specjalistom z zakresu folklorystyki, zwłaszcza pogranicza językowego, etnicznego i kulturowego polsko-białoruskiego.

Bogdan Walczak

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Uprzejmie prosimy Autorów artykułów, rozpraw, recenzji publikacji językoznawczych o przestrzeganie następujących zasad przy przygotowywaniu komputeropisu:

- objętość artykułu nie powinna przekraczać 20 stron znormalizowanego komputeropisu (format A4, 30 wierszy na stronie, ok. 60 miejsc znakowych w wierszu, margines z lewej strony – 3,5 cm, interlinia – 1,5, czcionka 12 pkt. Times New Roman).
- W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism oraz cytaty – jeżeli nie są wyróżnione inną wielkością czcionki.
- Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty i zdania, ponadto tytuły artykułów, książek, ich części (rozdziałów) oraz zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst polski.
- Znaczenia omawianych wyrazów i wyrażeń podajemy w łapkach.
- Proponujemy dwa typy przypisów: w tekście w nawiasach zwykłych, np. (Buttler 1986: 97) oraz przypisy dolne.
- Bibliografię podajemy według wzoru:
 - Buttler D., 1986, *Przysłowia polskie z formą stopnia wyższego lub najwyższego*, „Prace Filologiczne” XXXIII, s. 95–104.
 - Okopień-Sławińska A., 1971, *Relacje osobowe w literackiej komunikacji*, w: *Problemy socjologii literatury*, red. J. Sławiński, Wrocław, s. 109–125.
 - Tokarski R., 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.

Prosimy o dołączenie do tekstu artykułu krótkiego (pół strony znormalizowanego komputeropisu, ok. 1000 znaków ze spacjami) streszczenia w języku polskim lub angielskim.

ZASADY ETYCZNE

Redakcja BAJ-a wprowadza zasady, których celem jest przeciwdziałanie przejawom nierzetelności naukowej, w szczególności:

- zjawisku ghostwriting, które zachodzi wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, lecz nie ujawnia swojego udziału (nie jest wymieniony jako współautor pracy, nie uwzględnia się również jego roli w formie podziękowania zamieszczonego w publikacji);
- zjawisku guest authorship, które ma miejsce wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest on autorem/współautorem publikacji.

Oba te zjawiska są przejawem nierzetelności naukowej, stąd wszelkie wykryte jej przypadki będą demaskowane przez Redakcję, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Redakcja wymaga od autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający tekst.

Redakcja BAJ-a powinna otrzymać informację o ewentualnych źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

Redakcja BAJ-a będzie dokumentować wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamanie i naruszanie zasad etyki obowiązujących w nauce.

ZASADY RECENZOWANIA

Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w czasopiśmie stosuje się następujące zasady recenzowania publikacji naukowych:

1. Redakcja dokonuje wstępnej kwalifikacji nadesłanych materiałów pod kątem zgodności z tematyką i profilem czasopisma.
2. Do oceny każdego tekstu zakwalifikowanego do publikacji powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki, w której afiliowany jest autor.
3. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.
4. Recenzent jest zobowiązany do złożenia deklaracji o niewystępowaniu konfliktu interesów, za który uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem:
 - a. bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt),
 - b. relacje podległości zawodowej,
 - c. bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji.
5. Recenzja ma formę pisemną i kończy się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.
6. Lista recenzentów współpracujących z czasopismem jest dostępna w każdym numerze czasopisma i na stronie internetowej.
7. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji nie są ujawniane.

LISTA RECENZENTÓW

Władysława Bryła (Lublin)
Roman Hajczuk (Białystok)
Krzysztof Hejwowski (Warszawa)
Halina Karaś (Warszawa)
Małgorzata Karwatowska (Lublin)
Andrzej Moroz (Toruń)
Kazimierz Ożóg (Rzeszów)
Alicja Pihan-Kijasowa (Poznań)
Anna Piotrowicz (Poznań)
Artur Rejter (Katowice)
Ewa Rogowska-Cybulska (Gdańsk)
Elżbieta Sękowska (Warszawa)
Jerzy Sierociuk (Poznań)
Mirosława Siuciak (Katowice)
Małgorzata Świącicka (Bydgoszcz)
Marek Wiśniewski (Toruń)
Małgorzata Witaszek-Samborska (Poznań)
Bogusław Wyderka (Opole)
Dorota Zdunkiewicz-Jedynak (Warszawa)

